

PREKOPI ŽRTEV IZ PRIKRITIH GROBIŠČ

Mitja Ferenc

Univerza v Ljubljani
FILOZOFSKA
FAKULTETA

HISTORIA 23

ZNANSTVENA ZBIRKA ODDELKA ZA ZGODOVINO FILOZOFSKE FAKULTETE UNIVERZE V LJUBLJANI

Dr. Mitja Ferenc

PREKOPI ŽRTEV IZ PRIKRITIH GROBIŠČ (1991–2011)

Ljubljana, 2012

12652/23

dr. Mitja Ferenc
Prekopi žrtev iz prikritih grobišč (1991-2011)

N 26 -11- 2013/413

Založila: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani

Izdal: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete

Za založbo: Andrej Černe, dekan Filozofske fakultete

Uredil: Mitja Ferenc

Fotografije: Mitja Ferenc, Pavel Jamnik, Mateja Bavdaž et al.

Priprava karte: Ksenija Kovačec Naglič

Priprava imenskega kazala: Mitja Ferenc

Oblikovanje naslovnice: Uroš Čuden, Mitja Ferenc

Prelom: Uroš Čuden, Medit d.o.o.

Obdelava fotografij: Uroš Čuden, Medit d.o.o.

Tisk: Birografika, Bori

Naklada: 300

Leto izdaje: 2012

Prvi natis

© Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Mitja Ferenc, 2012

Vse pravice pridržane

Cena 30 EUR

Izid knjige so finančno omogočili Javna agencija za knjigo Republike Slovenije, Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani ter Mitja Ferenc

Informacije o prikritih grobiščih lahko sporočite na elektronski naslov prikritagrobisca@gmail.com ali avtorju po telefonu na 041729380

Na naslovni strani: Zgornja Bistrica, grobišče v rovu A po iznosu žrtev (foto T. Petelinšek)

Na hrbtni strani: Frajham, sondiranje grobišča pri Ruški koči na Arehu 12 (foto P. Jamnik)

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(497.4)«1941/1946»

726.84:94(497.4)«1941/1946»

FERENC, Mitja

Prekopi žrtev iz prikritih grobišč : (1991-2011) / Mitja Ferenc ;
[fotografije Mitja Ferenc ... et al.]. - 1. natis. - Ljubljana : Znanstvena
založba Filozofske fakultete, 2012. - (Historia : znanstvena zbirka
Oddelka za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani ; 23)

ISBN 978-961-237-567-6

265856512

Kazalo

Uvodne misli | 5

Povojni poboji in prikrita grobišča | 7

Kategorije prekopov | 10

Prekopi italijanskih in nemških vojakov | 12

Izkopi iz prikritih grobišč do leta 2005 | 16

Prekopi v Zakonu o vojnih grobiščih | 19

Priprava metodologije za prekope | 20

Izkopi iz prikritih grobišč od leta 2006 | 23

Zaplana – grobišče v Zakovškem gozdu pod Strmico | 26

Iznos posmrtnih ostankov iz kraških brezen socerbsko-podgorskega krasa | 28

Kranj – grobišče Britof | 32

Uršna sela – grobišče Mihovska jama | 33

Ilirska Bistrica – grobišče pod Stražico | 35

Celje – grobišče Klukec | 36

Celje – grobišče Zgornja Hudinja | 38

Maribor – grobišče Tezenski gozd | 41

Vipava – grobišče pri pokopališču | 64

Zgornja Bistrica – grobišči v rovih A in B | 65

Dolnji Suhor pri Metliki – grobišče Zakutka | 77

Strelac – grobišče Jelenca | 80

Lukanja – grobišče Lukanja | 83

Bodovlje – grobišče Bodovlje | 85

Glažuta – grobišče Brezno pri Konfinu 1 | 88

Gabrovo – grobišči Lovrenška grapa 1 in 2 | 96

Škofja Loka – grobišče pri grajskem obzidju 2 | 101

Hlebce – grobišči Lesce 1 in 2 | 103

Lobnica – grobišče pri Ruški koči na Arehu 3 | 106

Puštal – grobišče Žovšče | 110

Povlje – grobišče pod Storžičem | 113

Lokavec – grobišče Lokavec | 115

Huda Jama – grobišče Huda jama | 118

Pevno – grobišče Matjaževa jama | 147

Mozelj – grobišče Mozelj 2 | 149

Grivče – grobišče Grivče | 151

Glažuta – grobišče Brezno pri Konfinu 2 | 153

Čreta – grobišče zakoncev Leitinger | 155

Karta krajev kjer so bili opravljeni prekopi (1991-2011) | 156

Seznam prikritih grobišč iz katerih so bili izneseni človeški posmrtni ostanki v obdobju 1991-2011 | 157

Imensko kazalo | 159

Izbor uporabljene literature | 165

Uvodne misli

Pred vami je knjiga, v kateri so podrobno opisani prekopi posmrtnih ostankov iz prikritih grobišč, ki so nastala v ali po drugi svetovni vojni. Pravzaprav je to knjiga o tistih skromnih posegih na področje dokončnega urejanja vprašanj prikritih grobišč, ki so bili narejeni po vzpostavitvi novega demokratičnega sistema in nastanku samostojne države. Zgovoren je podatek, da imamo več kot 600 evidentiranih lokacij prikritih grobišč, a zelo malo prekopov posmrtnih ostankov. Borih 5 odstotkov, če ne upoštevamo prekopov, ki se izvajajo na temelju sporazumov z Italijo in Nemčijo. Podatek dobi svojo pravo težo tudi ob ugotovitvi, da je bil znaten del prekopov narejen zato, ker se je na posmrtno ostanke naletelo ob kakšnih gradnjah, ne pa zato, ker bi se teh prekopov lotili sistematično in pietetno. Olje na to prvotno ugotovitev priliva tudi podatek, da sta s tem najbolj pohiteli dve občinski komisiji, ki pa sta se pri tem kot prvoborki soočali z vrsto težav in delali tudi napake. Državni aparat jim pri tem ni bil v pomoč, prej ovira. Treba je pisati tudi o takšnih absurdih, kot so opisani pri grobišču Bodovlje, ko se je nekaj posmrtnih ostankov najprej izkopal potem pa ker ustanove niso vedele kam z njimi, spet zagreblo nazaj v prikrito grobišče.

Odločitev za to, da zberem dokumentacijo, jo uredim in objavim v knjigi sem sprejel zato, ker sem za nastale razmere delno tudi soodgovoren. Član ali pa sodelavec Komisije Vlade Republike Slovenije za reševanje vprašanj prikritih grobišč sem bil namreč vse od njene ustanovitve leta 1990, pa vse do leta 2000, ko sem bil iz komisije izključen in zatem naslednje leto vanjo zopet vrnjen. Član sem ostal do leta 2004. Od leta 2000 do 2009 sem za vladno komisijo vodil evidentiranje prikritih grobišč na terenu, od leta 2006 pa pripravljal predloge za sondiranja in prekope, vodil sondiranja in sodeloval tudi v ožji skupini vladne komisije za prekope. Za resorno ministrstvo, Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve, sem pripravljal elaborate in predloge za vpis raziskanih grobišč v register, tekstualne in slikovne podlage za informativne table na grobiščih in drugo. Ob tem sem imel možnost sodelovati s hrvaškimi, srbskimi, črnogorskimi in bosenski strokovnjaki, ki so se pri svojem delu prav tako soočali s podobnimi težavami.

Pri raziskovanju prikritih grobišč ločimo tri sklope in vsi trije so pomembni. Najprej je bilo treba na temelju virov (ustnih in pisnih) dobiti informacije, najti kraje, jih opisati in evidentirati. To sodi v prvi sklop. Sledila je faza poskusnega preverjanja, ali so na mestu, kjer smo grobišče evidentirali res posmrtni ostanki žrtev. V zadnjem, tretjem sklopu smo ponekod opravili prekop posmrtnih

ostankov, kar je bilo za svojce najbolj občutljivo dejanje. Zadnji prekop je bil opravljen leta 2010 in sicer žrtev iz brezna pri Konfinu 2. Ostaja pa dejstvo, da je eno največjih množičnih prikritih grobišč pri nas, Huda jama, usodno in »hudo« vplivalo tudi na raziskovanje drugih prikritih grobišč. Huda jama je dejansko pomenila konec sistematičnega raziskovanja prikritih grobišč in je ustavila tisti zagon, ki ga je vladna komisija dobila med leti 2005 in 2008, ko je bilo opravljeno največje delo. Takrat je vladno komisijo vodil Jože Dežman, akcijo Sprava pa, kot že vrsto let pred tem kriminalist, Pavle Jamnik. Največ energije smo takrat skupaj vložili v bitko z državnim uradniškim aparatom, ki ga je bilo treba zmeraj opominjati in mu dokazovati, da je treba obveznosti, ki mu jih je naložil zakon, tudi opraviti na terenu. Pri teh prizadevanjih smo bili včasih bolj, včasih manj uspešni. Konec pa je v najbolj grobi obliki pomenila prazna proračunska malha za potrebe evidentiranja, sondiranja in prekopov. Vlada v te namene sredstev preprosto ni več odobrila. Čeprav se je v javnosti obljubljal drugače, je sistem, ki se je komajda dobro uveljavljal, v času ministra dr. Ivana Svetlika, razpadel. Najprej se je želelo zamenjati člane vladne komisije, ker pa bi to lahko v javnosti premočno odmevalo, so sestavo komisije pustili takšno kot je bila. Prepustili so jo umiranju na obroke. Člani komisije nismo imeli več podpore, niti sredstev, niti možnosti odločanja, saj nam je bilo posredno sporočeno, kje je naše mesto. Poudarjeno je bilo, da smo le strokovni organ ministrstva, katerega pripombe se lahko upoštevajo, ali pa tudi ne.

Sam sem imel v desetih letih aktivnega, predvsem terenskega dela, veliko možnosti, da opazujem dogajanja na grobiščih. Zbral sem veliko dokumentacije, zlasti iz policijskih uprav, okrožnih državnih tožilstev, drugih ustanov in društev, ki so na različne načine sodelovale pri prekopih iz prikritih grobišč. Ker je trenutno sitem urejanja teh grobišč na ničelni točki, se mi je zdelo pomembno, da postopke opišem, podkrepim z viri in drugo dokumentacijo. Ta dokumentacija je še vedno razkropljena po različnih ustanovah in pri posameznikih in še ni oddana v Arhiv Republike Slovenije. Tudi ko bo, bo zaradi velikega števila ustvarjalcev in načina hranjenja, arhivsko raziskovanje težko. Leta 2001 je na pobudo Pavla Jamnika generalni direktor policije naložil Uradom kriminalistične policije na Policijskih upravah, naj nudijo članom komisije vse podatke, ki jih potrebujejo pri svojem delu. Policija je namreč v postopku iskanja dokazov za kazensko odgovornost oseb, vpletenih v še nezastarane zločine (vojno hudodelstvo, genocid), pridobila številne informacije, ki jih kot zgodovinar ne bi mogel dobiti in so bile za raziskovanje grobišč dragocene.

Omeniti velja, da so bila nekatera poročila in analize, ki jih uporabljam kot vir v tej knjigi, že prikazana v nekaterih člankih sodelavcev, predvsem pa v dveh monografijah, ki sta izšli kot poročili Komisije Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč v letih 2008 in 2012. O raziskavi v rovu Barbara v Hudi jami pa je leta 2011 nastala tudi samostojna monografija. Opisovanje prekopov je bilo načrtovano kot del nastajajoče monografije *Prikrita grobišča. Osnovne terenske raziskave*, a se je pokazala priložnost, da o prekopih napišem samostojno knjigo, ki bo lahko obširna in bo vsebovala tudi več slikovnega gradiva.

Če se bo še kdaj ponudila priložnost, da se bo delo s prekopmi nadaljevalo, to ne bo lahek posel. Najprej je veliko vprašanje ali se bo slovenska politika sploh odločila, da je potrebno prikrita grobišča dokončno urediti. Ali pa bodo odšla v pozabo, prikrita in neurejena, kot so pač bila šest desetletij. Največje vprašanje je ali se bo sploh še našla kritična masa strokovnih sodelavcev, ki bi zmogli, znali in hoteli nadaljevati s tem delom. Z njim se namreč ne žanjejo strokovne reference, niti ugled v javnosti pač pa bo na nosilce del slej ko prej padel očitek, da poglobljajo razdor v narodu in ga ideološko cepijo, pri čemer tudi zasmehovanja na osebni ravni niso izvzeta. Vsakokratna vladajoča politična elita bo vedno našla izgovor, da se teh dejanj ne bo lotevala. Tudi pod parolo, da je treba prete-

klost pustiti za seboj in se je treba ukvarjati le s prihodnostjo. Svojci žrtev v prikritih grobiščih se v poplavi zahtev, ki jim jih nalaga zakonodaja, v primeru, če bi stvari hoteli vzeti v svoje roke, gotovo ne bodo znašli. Državni aparat jim bo namreč postavljal visoke zahteve in terjal številno dokumentacijo, do katere pa brez strokovne pomoči praktično ne bodo mogli priti. To pomeni, da bodo slej ko prej obupali. To pa tudi pomeni, da temeljni cilj, ki smo ga imeli kot mlada demokratična država, ni bil uresničen. Cilj pa je bil, da bomo - kjer je le mogoče - krivice popravili in posmrtno ostanke dostojno pokopali. Tudi ta zaveza je namreč del zaveze k pravni državi, ki pa je v dveh desetletjih po razglasitvi samostojnosti nismo bili pripravljeni uresničiti v zadovoljivi meri.

Sedemindvajset prekopov ki so bili v dvajsetih letih izvedeni iz okoli 600 evidentiranih prikritih grobišč že sami po sebi v zadostni meri utemeljuje prejšnjo trditev.

Naj se na koncu še zahvalim Pavlu Jamniku in Jožetu Dežmanu za posredovane informacije, dokumentacijo in sodelovanje.

Repnje, 20. februar 2013

Mitja Ferenc

Povojni poboji in prikrita grobišča

S povojnimi poboji označujemo izvensodne pomore vojnih ujetnikov in civilistov neposredno po koncu druge svetovne vojne. To so povojne revolucionarne čistke imenovane tudi čiščenja, ki jih je po vzoru sovjetske revolucije, zaukazala in izvedla tedanja jugoslovanska državna, partijska in vojaška oblast pod vodstvom Josipa Broza Tita.

Večina pobojev na Slovenskem je bila izvedena od maja do julija 1945 (v drugih delih Jugoslavije od oktobra 1944 naprej). Med žrtvami pa je bilo največ slovenskih domobrancev (ki so jih zavezniki vrnili ali pa so bili zajeti doma) ujetnikov iz drugih jugoslovanskih pokrajin, nemških vojnih ujetnikov in tudi civilistov.

Izvensodni pomori so se dogajali tudi drugje v Evropi, vendar nikjer – če vzamemo v obzir število prebivalcev – tako številčni kot na ozemlju Slovenije, kamor se je maja 1945 zlilo veliko število vojakov in civilistov z vseh območij tedanje Jugoslavije. Obračun zmagovalcev in novih oblasti s poraženci - in nato z razrednimi in političnimi dejanskimi in namišljenimi nasprotniki - je bil posebej krut, saj so bile likvidacije izvršene brez sodnih postopkov, žrtve pa nato še izbrisane iz javnega spomina. Zločin se je namreč stopnjeval še z zaukazanim molkom in odvzemom pravice do groba. Njihova grobišča so bila desetletja načrtno in skrbno zamolčana. Zaradi prikritosti uvrščamo med prikrita grobišča tudi tista grobišča iz časa vojne, v katerih ležijo posmrtni ostanki pripadnikov oboroženih formacij protipartizanskega oziroma protikomunističnega tabora in tudi civilistov, ki prav tako niso mogli, niso smeli imeti svojega groba. Osebe in skupine, ki jim je osnovna človekova pravica – imeti grob, bila odvzeta. Za te kraje so se uporabljali različni izrazi: za-

Izkop žrtev v Jelendolu, 3. 10. 1944 (Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

molčana grobišča, povojna grobišča, fojbe. V strokovni in publicistični literaturi pa se je najbolj uveljavil izraz prikrita grobišča. Doslej je evidentiranih 600 lokacij prikritih grobišč, večina od teh je še neraziskanih, neoznačenih in neurejenih.

V Sloveniji je bilo po do sedaj znanih podatkih po koncu druge svetovne vojne od maja 1945 do januarja 1946 pomorjeno več kot 14.000 Slovencev in nekaj deset tisoč pripadnikov drugih jugoslovanskih narodov, ki jih je konec vojne zatekel na slovenskih tleh, vendar se zaradi brisanja sledi za večino ne ve, kje so njihovi posmrtni ostanki.

Zaukazana molčečnost in prepoved označevanja grobov pobitih dejanskih, in namišljenih nasprotnikov komunističnih oblasti, je povzročila večdesetletno bolečino sorodnikov. Ti so, če so slučajno zvedeli za kraj kjer naj bi bil pokopan njihov sorodnik ali prijatelj, morali molčati in čakati na čas, ko se bo odnos do nepokopanih tako spremenil, da bodo te kraje lahko dostojno označili in kjer bo mogoče posmrtni ostanke tudi prekopali. Že iz časa vojne so znani primeri, ko so posmrtni ostanke iz množičnih in posamičnih grobišč izkopali in jih pokopali v skupnih ali družinskih grobovih na pokopališčih (npr. izkop v Jelendolu, Bavdlah). Po vojni so bili takšni izkopi posameznikov redki in so potekali na skrivaj. Svojci so kosti izkopali in jih pokopali v družinskem grobu ali na določenem mestu na pokopališču ali ob njem, včasih celo brez vednosti župnika. Njihove bolečine so iz družinskega kroga prišle v širšo javnost šele po demokratičnih spremembah. Mariji Okorn so partizani v marcu 1944 likvidirali očeta. Kmalu po koncu vojne so Okornovi zvedeli za očetov grob in ga skromno označili. Iz bojazni, da grob ne bi »izginil«, je Marija novo komunistično oblast

Pokop jelendolskih žrtev v Hrovači (Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

Vojaško pokopališče na Orlovem vrhu v Ljubljani, 1. 11. 1944
(Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

prosila, naj ji dovoli prekopati očetove posmrtnne ostanke na pokopališču Niso ji ugodili, zato je sklenila, da bo opravila prekop na skrivaj. 1. maja 1946 so se Okornovi odpravili »na izlet«. Odkopali so očetov grob, zložili posmrtnne ostanke v tri nahrbtnike in jih odnesli v dolino. Ker bi lahko pokop na mestnem pokopališču kdo opazil, so očetove posmrtnne ostanke položili v kovinski zaboj in jih pokopali na domačem vrtu, kjer ležijo še danes. Čeprav je škofjeloško okrajno sodišče kasneje odločilo, da je bil Jože Okoren likvidiran po pomoti, je to njegovo družino zaznamovalo za celo življenje.¹

Javnosti so danes že dobro znani dokumenti o odstranitvi in zravnanju grobov nemških in drugih okupatorjev in njihovih sodelavcev ter izbrisu vsake sledi za njimi, ki ga je izdal zvezni minister za notranje zadeve, in ki so ga ministri federalnih enot razposlali nižjim oblastem. Tako so na Orlovem vrhu na ljubljanskem gradu s pomočjo nemških ujetnikov odkopali grobove na domobranskem vojaškem pokopališču, naložili posmrtnne ostanke na kamione in jih odpeljali neznano kam. Na ljubljanskih Žalah so izginili grobovi dr. Marka Natlačna, dr. Lamberta Erhlicha in še nekaterih drugih. Čez noč so izginili grobovi, ki so bili zunaj pokopališč. Navodila so bila na zvezni in republiški ravni ponovljena tudi v letu 1946.² Odstranjevanje križev na grobovih in razdejanje grobov v katerih so bila trupla vojaških in političnih nasprotnikov, se je tako nadaljevalo tudi v naslednjih letih. Iz leta 1947 poznamo dokument, ki ga je napisal načelnik odseka za notranje zadeve okrajnega izvršnega odbora Rakek, ki Ministrstvu za notranje zadeve poroča, da so »odstranili dotolno fašistične grobove.« V nadaljevanju sporoča: »To akcijo je izvršila povsod mladina, s pomočjo drugih organizacij.«³ Zanimiv je zapis enega od poverjenikov za ljudsko obrambo o ohranjenosti tujih grobov v katerem navaja: »Pri pregledu prednjih podatkov smo ugotovili, da vsi ljudje kjer se nahajajo grobovi, pomnijo podatke na pamet, tako, da bi bilo odstranjevanje znamenj ali grobov riskirana stvar.«⁴ Iz pojasnil drugih poverjenikov pa je razvidno, da so poznali število in narodnost žrtev (predvsem nemških in italijanskih vojakov) in dejstvo, da so bili grobovi že zravnani z zemljo.

MINISTRSTVO UNUTRAŠNJIH POSLOVA
F.N.R. JUGOSLAVIJE
Btr. Zuv. br. 63
9. VIII. 1946 god.
Beograd

KOPIJA

Predmet: Fašistički grobovi
- poništaj.

MINISTRSTVO UNUTRAŠNJIH POSLOVA
NARODNE REPUBLIKE SLOVENIJE

L J U B L J A N A

Načim naredbom od 18 maja 1945 god. br. 1253 odrešjeno je da se groblja ili pojedine bukne fašističkih okupatora uklone i cravne sa zemljom, tako da se zbriše svaki trag njihovog postojanja i uklone tragovi koji bi pošećali na mrekoš okupatora. Ukoliko ove naredba do sada nije provedena, potrebna je oamah preuzeti mere da se ona striktno provede i da se uklane svi tragovi fašističkih groblja ili pojedinih grobova.

O izvršavanju molimo da nas obavestite.

SMRTE FAŠIZMU - SLOBODA NARODU!

POKOČNIK
MINISTRSTVA UNUTRAŠNJIH POSLOVA

Pročević
/ P. Ivičević /

MINISTRSTVO ZA NOTRANJE ZADEVE
L J U B L J A N A

datum: 12. VII. 1946

Kat. št. 1264	Priloga
---------------	---------

Pročević!
Također nije otkrivena stvar, dokleko je to moguće
1) S obzirom na činjenicu da se radi o preuzimanju
2) Grobovi su poništeni - nije slučaj
K. R. M. P.

Navodilo ministarstva za notranje zadeve FNRJ o odstranitvi
fašističnih grobov, 9. 8. 1946 (Arhiv RS)

Ko so v začetku 50. let prejšnjega stoletja v večjem številu prekopavali padle partizanske borce iz oddaljenih in posamičnih grobišč v skupne grobnice, tega niso storili tudi za prekope mrtvih nasprotnikov. Veliko pove navodilo pomočnika ministra za notranje zadeve Petra Zorka vsem oddelkom in upravam za notranje zadeve, ki je bilo povezano s prekopi borcev NOB. »Pri tem naj organi za notranje zadeve, predvsem skrbijo, da organi LO ne bodo izdajali dovoljenj za izkope in prevoze trupel sovražnikov NOB kot npr. padlih belogardistov, narodnih izdajalcev in drugih, ki so med vojno delovali zoper narodnoosvobodilno gibanje.« Opozarja jih, »da se dejansko prekoplje in prepelje mrlič, za katerega se glasi dovoljenje. To ugotovijo z upogledom v knjigo grobov in z zaslišanjem grobarja in drugih. Paziti torej morajo, da se ne izvršijo pri tem zlorabe, da se ne bi n.pr. prekopal in prepeljal belogardist z dovoljenjem, ki se glasi na drugo ime.«⁵

V določeni meri se je vsebina navodil in prepoved označevanja grobov vzdrževala v vsakokratnem zakonu o pokopališki in pogrebni dejavnosti.⁶ V bližini grobišč, predvsem bolj množičnih in bolj obiskanih, je slovenska Služba državne varnosti še v 80. letih prejšnjega stoletja oprezala, kdo prihaja na mesta, kjer naj bi ležali posmrtni ostanki žrtev. To je počela zlasti intenzivno pred vsakokratnim Dnevom mrtvih.

Kab. str. Pov. 626/46.

V Ljubljani dne 14. avgusta 1946.

Odsek za notranje zadeve
pri OIG v Rakeku - Rakek,
št. 17. Ksb. 54/1

Dne 24. januarja 1947.

Predmet: Odstranitev fašističnih
grobov.

Predmet: Odstranitev fašističnih
grobov.

KOPIJA

Vsega okrožnega oddelka in okrajnim odsekom
za notranje zadeve:

MINISTRSTVO ZA NOTRANJE ZADEVE

Od zveznega ministrstva za notranje zadeve smo prejeli
dopis str. pov. br. 63 z dne 9. VIII. 1946, ki ponovno zahteva okličen-
je se na svojo narubo z dne 16. VI. 1945, br. 1253, da se takoj odstrani-
jo - izrovnajo z zemljo vse pokopališča, kakor tudi posamezni grobovi
ekupatorja in dosednjih izdajalcev in s tem izbrise vsaka sled za
njimi, kolikor to še ni izvršeno, o ukrepanem smo dolžni poročati.

Ministrstvo za notranje zadeve LRS je dne 12. VI. 1945
pod št. 234/46 izdalo vsem okrožnim RGO tozadevno okrožnico in jih
poveljalo, da ukrepanje vsega potrebuje, da se odstranijo vsi sledovi Vah-
dar ugotavljamo, da se v tej smeri pri nas ni mnogo izvršilo, nasprotno
vidimo, da svojci izdajalcev z uvo vsemo krasijo njihove grobove
in hooče s tem celo manifestirali njihovo izdajalsko pripadnost in
svojo reakcionarno mišljenje.

Zato je potrebno, da se k izvedbi citiranih okrožnic takoj
in rigorozno pristopi. Ker pa utegeče ti ukrepi dvigniti med gotovi-
mi bogati precej hrupa, ki bodo skušali z raznim poziviranjem in pietet-
no in humanost provirati ljudstvo in ustvariti med njim nezadovolj-
stvo do ljudske oblasti, je potrebno, da se v tej zadevi najtose-
je poveže s sekretarjem ljudskih odborov in vse stvar dobro politič-
no pripravite.

Ljudstvu je potrebno prikazati, kako so okupator in
domeži izdajalci prenašali svoje žrtve v mesta in večje postojanke
in jih tam pokopavali s velikimi kasti, med tem ko leže tisoči bor-
cev, ki so padli za svobodo, razkropljeni po gozdovih, travnikih in
jarkih brez vsakega pomenja in brez vsakega napisa, da so streljani
talci zmetani v skupne jame, za katere se na večje do 2000 dni
na tisoče internirancev sezganih v tujini v krevzatorijih in njih pe-
pel raztresen po njihovi kot grobilu, hrviceh teh junakov nam izra-
jo njih grobove, da bi jih obkopal in krasili. Vred oči teh pri-
zadetih družin pa se tohotijo grobovi izdajalcev, ki jih namre-
to spominjajo na morilce njihovih oinov, bratov, sester in stanev
in na drugi strani serčijo polet našega ljudstva, ki hoče obračunati
z vsim strahom in izgrisciti zeno.

Zato se bodite stvari takoj in energično in na vsi vsem
ukrepanem proročate. Takoj nam pa sporočite, kakšno je stanje sedaj,
kaj se je že ukrenilo in koliko je še tujih pokopališč, oziramo po
samoznih grobov in Vašem območju.

Smrt fašizmu - svoboda naproti!

Pomočnik ministra:
Boris Knezjančič

[Signature]

[Signature]

[Signature]

[Signature]

[Signature]

[Signature]

[Signature]

[Signature]

[Signature]

[Signature]

[Signature]

[Signature]

[Signature]

[Signature]

[Signature]

[Signature]

[Signature]

[Signature]

[Signature]

[Signature]

[Signature]

[Signature]

[Signature]

[Signature]

[Signature]

[Signature]

[Signature]

[Signature]

[Signature]

[Signature]

[Signature]

[Signature]

[Signature]

[Signature]

[Signature]

[Signature]

[Signature]

[Signature]

[Signature]

[Signature]

[Signature]

[Signature]

[Signature]

[Signature]

[Signature]

[Signature]

[Signature]

[Signature]

[Signature]

[Signature]

[Signature]

[Signature]

[Signature]

[Signature]

[Signature]

[Signature]

[Signature]

[Signature]

Navodilo ministrstva za notranje zadeve Vlade LRS o odstranitvi
fašističnih grobov, 14. 8. 1946 (Arhiv RS)

Smrt fašizmu - svoboda naproti!

Smrt odseka 1
[Signature]

21.1.47

MINISTRSTVO ZA NOTRANJE ZADEVE
LJUBLJANA
došlo 21.1.47

Prejeto	20.1.47
Prejeto	21.1.47

[Signature]

Poročilo odseka za notranje zadeve okrajnega izvršnega odbora
Rakek o odstranitvi fašističnih grobov, 24. 1. 1947 (Arhiv RS)

Demokratske spremembe spomladi 1990, pravna slove-
nost 8. julija 1990 v Kočevskem Rogu pa tudi deklaracije
o spravi, ki so jih objavljali različni politični akterji, od
predsedstva RS do političnih strank pa tudi Rimokatoli-
ška cerkev in druga združenja so vzbujala upanje, da bo
država znala in zmogla ta pietetna dejanja urediti.⁷ Vsaj
tam kjer bi bilo to mogoče. Toda povojni pomori so še
dolgo ostajali le predmet političnega obračunavanja in
preračunavanja.

Z iskanjem krajev pomorov so se v začetku 90. let prej-
šnjega stoletja namesto pristojnih državnih ustanov
ukvarjali posamezniki in društva; še največ novinar in
publicist Ivo Žajdela in Društvo za ureditev zamolčanih
grobov, ki ga je vodil Franc Perme. V posameznih obči-
nah so ustanovljali občinske komisije, ki so se dela lotile
na različne načine. V glavnem so kmalu odnehale ali pa se
ukvarjale bolj z okoliščinami usmrtilcev kot pa z iskanjem
in določevanjem ter označevanjem lokacij na terenu. Z
ozadji povojnih pomorov se je veliko ukvarjala preiskoval-
na komisija Državnega zbora, zlasti njen predsednik Jože
Pučnik. Velik korak pri vračanju žrtev v javni spomin
je storila Nova slovenska zaveza, ki je pomembno prispe-
vala k postavitvi 255 farnih plošč, na katerih so vkles-
na imena zamolčanih žrtev.⁸ Danes je nerazumljivo, da
država v prvih desetih letih svoje samostojnosti ni začela

sistematično zbirati podatke o prikritih grobiščih, kaj šele
da bi jih raziskovala in urejala. Zaradi odsotnosti zakono-
dajnih okvirjev je bil onemogočen oziroma v veliki meri
omejen vsakršen začetek urejanja prikritih grobišč. Vla-
dna ministrstva se vse do leta 2003 med seboj niso mogla
niti dogovoriti in uskladiti, pod katero ministrstvo bo ta
problematika sploh sodila. Tem pristojnostim se je zlasti
izogibalo Ministrstvo za delo, družine in socialne zadeve,
ki je sicer prevzelo dela in naloge ukinjenega ministrstva
za borbe in vojaške invalide. Šele z zakonom o vojnih gro-
biščih (junij 2003) je bilo določeno, da bo ministrstvo za
delo enotno uredilo varstvo vseh grobišč, vseh med vojno
ali zaradi vojne umrlih oseb in postavilo enotna izhodišča
ter enoten sistem varovanja.⁹ Za desetletje po uveljavitvi
zakona lahko ugotovimo, da ministrstvo na tem področju
ni izpolnilo pričakovanj.

Evidentiranje¹⁰ krajev pomorov je država omogočila šele
leta 2000. Pospešek za delo na terenu pa je pomenilo
odkritje grobišča v Zgornji Bistrici leta 2001 in 2002 in
izjava, v kateri se je Vlada RS, zavezala, da bodo državni
organi storili vse, da se grobišča najdejo, označijo in kjer
je potrebno, posmrtni ostanki tudi prekopljejo.¹¹ Vlada
pa je svoji komisiji za ureditev vprašanj prikritih grobišč
med sedmimi nalogami dodelila tudi »evidentiranje po-
datkov o številu in območjih grobišč predstavnikov nezma-

govite strani v II. svetovni vojni – vzpostavljena evidenca bo lahko pozneje služila za normiranje grobišč.«¹² Vendar iskanje in popisovanje lokacij prikritih grobišč ni potekalo kontinuirano in se je končalo po odkritju Hude Jame.

Navedimo še kako vojna grobišča opredeljuje zakon. Med vojna grobišča uvršča vojaška grobišča, grobišča žrtev vojne in grobišča žrtev vojne – po vojni usmrčenih oseb (1. člen). Kot vojaška grobišča opredeljuje grobišča vojaških oseb in tudi grobišča pripadnikov tujih armad, ki so na ozemlju Republike Slovenije padli ali umrli med vojno zaradi vojnih dogodkov (2. člen). Med grobišča žrtev vojne pa uvršča grobišča civilnih oseb (3. člen), kakor tudi grobišča oseb, ki so bile po 15. maju 1945 »v nasprotju z načeli in pravili pravne države, po obsodbi ali po izvensodnem postopku usmrčene od organov ali predstavnikov takratne oblasti na ozemlju Republike Slovenije.« (4. člen)

Kategorije prekopov

Prekope bi lahko razvrstili v pet skupin. V prvo sodijo tisti, kjer so si za to prizadevale občinske komisije. Sem lahko uvrstimo grobišče v Zakovškem gozdu pod Strmico, zaklonišči v rovih A in B v Zgornji Bistrici, iznos posmrtnih ostankov iz kraških brezen občine Koper in Sežane. Najbolj se je pri tem izkazala Komisija občine Škofja Loka za ugotavljanje in urejanje grobišč, raziskovanje povojnih pobojev in drugih nepravilnosti (dalje Komisija občine Škofja Loka). V občini so namreč sklenili, da bodo prekopali vse žrtve prikritih grobišč na svojem ozemlju in njihove posmrtno ostanke dostojno položili v ta namen zgrajeno kostnico na pokopališču v Lipcah. Po prvih zapletih in neustreznem posegu v Bodovljah, so sledili prekopi, kjer so po navodilih in metodologiji komisije vladne komisije uporabili metodo primerljivo z arheološkim izkopom in antropološko analizo skeletov ter tudi analizo z biološko primerljivim materialom (DNK). Na tak način so potekali prekopi iz grobišč v Lovrenški grapi, pri grajskem obzidju v Škofji Loki, Žovščah, Matjaževi jami. V to skupino lahko uvrstimo tudi izkop iz grobišča Zakutka v Dolnjem Suhorju, ki ga je predlagal predsednik Nove slovenske zaveze Valentin Velikonja in v Zgornji Hudinji (tudi na pobudo Janeza Črneja iz Teharske komisije).

V drugo skupino sodijo prekopi, do katerih je prišlo, ker so na posmrtno ostanke naleteli nepredvidoma, največkrat ob gradbenih delih. To je grobišči Klukec (kopanje jarka za vodovod), Lesce (gradnja avtoceste), protitankovski jarek v Tezdem (gradnja avtoceste) in Grivče (obnova komunalne infrastrukture). V primeru grobišča Jelenca so posmrtno ostanke na površje izbrskale živali, zato je pristojna ustanova odredila izkop. Iz ustnih virov smo pridobili informacije tudi o primerih, ko so gradbinci pri svojem delu naleteli na posmrtno ostanke ljudi. V prej-

Grobišče Smovc, 2007 (foto M. Ferenc)

šnjem režimu je Služba državne varnosti v takih primerih posmrtno ostanke odnesla neznano kam (npr. pri gradnji šole v Bistrici ob Sotli). V zadnjih letih pa se dogaja tudi to, da investitor ob gradbenih delih najdbo posmrtnih ostankov kar zamolči, z namenom, da ne bi upočasnil, zaustavil in podražil gradnje. Tako je še danes mogoče, da so skeletni odpeljani na neznani kraj, najdbo pa se zamolči (npr. grobišče Smovc (ID 111) ob gradnji Industrijske cone Komenda).

V tretjo skupino sodijo grobišča, kjer je izkop potekal na pobudo pristojnih državnih organov. Bodisi, da je kazenski postopek narekoval iznos žrtev saj je potekal proti kateri od še živečih oseb, ki so jo sumili nezastarljivih kaznivih dejanj (Konfin 1 in 2), bodisi, da je tako načrtovala vladna komisija (Lokavec, Ruška koča na Arehu 3, Huda jama). Prekopov, ki jih je načrtovala vladna komisija je bilo malo. Če bi opazovali delo komisije, bi lahko namreč opazili s kakšnimi birokratskimi težavami se je ukvarjala preden so bili predlogi in načrti za prekope odobreni na ministrstvu in v vladi, preden je dobila dovoljenja lastnikov zemljišč, izvedla razpise, sklenila pogodbe z izvajalci, zagotovila sredstva itd. Tako smo lahko šele leta 2006 prvič izvedli sondiranje oziroma potrjevanja grobišč na terenu in to z ročnim izkopom. Leta 2007 je na predlog vladne komisije ministrstvo za delo prvič izvedlo prekop iz enega od mnogih potrjenih grobišč na Pohorju. Leto kasneje pa se je vladna komisija odločila, da poskusi z raziskavo rudniškega jaška v rovu Barbara v Hudi Jami, kjer so po potrditvi grobišča iz rova in jaška iznesli posmrtno ostanke 778 ljudi.

V četrto skupino pa uvrščam še skupino grobov, iz katerih so bili prekopi opravljeni na željo sorodnikov. Eden takih primerov je prekop zakoncev Leitinger in težave na katere je pri tem naletel sin Aleksander pri izkopu leta 1912. Sorodniki so namreč lahko, če so poznali kraj in imeli zanesljive podatke, da so v grobu le njihovi sorodniki, dobili od ministrstva za delo dovoljenje, da sme-

40.

Na podlagi druge alineje prvega odstavka 107. člena in prvega odstavka 91. člena Ustave Republike Slovenije izdajam

U K A Z

O RAZGLASITVI ZAKONA O RATIFIKACIJI SPORAZUMA MED VLADO REPUBLIKE SLOVENIJE IN VLADO ITALIJANSKE REPUBLIKE O UREJANJU VOJNIH GROBIŠČ (BITUVG)
Razgladam Zakon o ratifikaciji sporazuma med Vlado Republike Slovenije in Vlado Italijanske republike o urejanju vojnih grobišč (BITUVG), ki ga je sprejel Državni zbor Republike Slovenije na seji dne 27. maja 1997.

Št. 001-22-5/97
Ljubljana, dne 4. junija 1997

Predsednik
Republike Slovenije
Milan Kučan i. r.

Z A K O N

O RATIFIKACIJI SPORAZUMA MED VLADO REPUBLIKE SLOVENIJE IN VLADO ITALIJANSKE REPUBLIKE O UREJANJU VOJNIH GROBIŠČ (BITUVG)

1. člen

Ratificiram se Sporazum med Vlado Republike Slovenije in Vlado Italijanske republike, podpisan v Ljubljani 29. oktobra 1996.

2. člen

Sporazum se v izvinku v slovenskem in italijanskem jeziku glasi:

S P O R A Z U M

MED VLADO REPUBLIKE SLOVENIJE
IN VLADO ITALIJANSKE REPUBLIKE
O UREJANJU VOJNIH GROBIŠČ

Vlada Republike Slovenije in Vlada Italijanske republike sta se v skladu s humanitarnimi načeli in z določili Ženevskih konvencij z dne 12. avgusta 1949 in Dodatnega protokola številka 1 za zaščito žrtev mednarodnih oboroženih spopadov in z namenom, da se dokončno in smotno ureči vprašanje vojnih pokopališč, posameznih grobov, posameznih in skupnih grobišč in spominskih obeležij v spomin tistih oseb, ki bi po slovenskih predpisih lahko pridobile status vojnih veterancev ali civilnih žrtev vojne na ozemlju Italijanske republike in vojnih pokopališč, posameznih grobov, posameznih in skupnih grobišč in spominskih obeležij v spomin na italijanske vojake in civilne žrtev vojne na ozemlju Republike Slovenije, po italijanskih predpisih, v tem sporazumu imenovane žrtev vojne.

sporazumeli o naslednjem:

1. člen

Vlada Republike Slovenije in Vlada Italijanske republike, v tem sporazumu imenovani pogodbenici, se dogovorita o zagotovitvi trajne zaščite vojnih pokopališč, posameznih grobov, posameznih in skupnih grobišč in spominskih obeležij, tu imenovanih vojna grobišča, na svojih državnih ozemljih.

A C C O R D O

TRA IL GOVERNO DELLA REPUBBLICA DI SLOVENIA E IL GOVERNO DELLA REPUBBLICA ITALIANA SULLA SISTEMAZIONE DELLE SEPOLTURE DI GUERRA

Il Governo della Repubblica di Slovenia e il Governo della Repubblica Italiana, in conformità ai principi umanitari ed alle pertinenti norme delle convenzioni di Ginevra del 12 agosto 1949 e del Protocollo integrativo n. 1 per la protezione delle vittime dei conflitti armati internazionali e nell'intento di pervenire ad una sistemazione definitiva e razionale della materia riguardante i cimiteri di guerra, le tombe individuali, le sepolture individuali e collettive e i monumenti commemorativi eretti in memoria delle persone che, secondo l'ordinamento sloveno, potrebbero essere riconosciute come veterani o vittime civili di guerra, sul territorio della Repubblica Italiana, nonché i cimiteri di guerra, le tombe individuali, le sepolture individuali e collettive e i monumenti commemorativi eretti in memoria di soldati italiani e vittime civili di guerra sul territorio della Repubblica di Slovenia, secondo l'ordinamento italiano, nel contesto del presente accordo, denominati vittime di guerra, convengono quanto segue:

Articolo 1

Il Governo della Repubblica di Slovenia ed il Governo della Repubblica Italiana - nel contesto del presente accordo denominati Parti contraenti - concordano nell'assicurare la tutela permanente dei cimiteri di guerra, tombe individuali, sepolture individuali e collettive e monumenti commemorativi - nel contesto denominati sepolture di guerra - situati sul proprio territorio nazionale.

17. Zakon o ratifikaciji sporazuma med Vlado Republike Slovenije in Vlado Zvezne republike Nemčije o vojnih grobiščih (BOCVG)

Na podlagi druge alineje prvega odstavka 107. člena in prvega odstavka 91. člena Ustave Republike Slovenije izdajam

U K A Z

O RAZGLASITVI ZAKONA O RATIFIKACIJI SPORAZUMA MED VLADO REPUBLIKE SLOVENIJE IN VLADO ZVEZNE REPUBLIKE NEMČIJE O VOJNIH GROBIŠČIH (BOCVG)

Razgladam Zakon o ratifikaciji Sporazuma med Vlado Republike Slovenije in Vlado Zvezne republike Nemčije o vojnih grobiščih (BOCVG), ki ga je sprejel Državni zbor Republike Slovenije na seji 10. marca 1999.

Št. 001-22-00/99
Ljubljana, 18. marca 1999

Predsednik
Republike Slovenije
Milan Kučan i. r.

Z A K O N

O RATIFIKACIJI SPORAZUMA MED VLADO REPUBLIKE SLOVENIJE IN VLADO ZVEZNE REPUBLIKE NEMČIJE O VOJNIH GROBIŠČIH (BOCVG)

1. člen

Ratificiram se Sporazum med Vlado Republike Slovenije in Vlado Zvezne republike Nemčije o vojnih grobiščih, podpisan v Ljubljani 16. oktobra 1996.

2. člen

Sporek sporazuma se v izvinku v slovenskem in nemškem jeziku glasi:

S P O R A Z U M
MED VLADO REPUBLIKE SLOVENIJE
IN VLADO ZVEZNE REPUBLIKE NEMČIJE
O VOJNIH GROBIŠČIH

Vlada Republike Slovenije

in Vlada Zvezne republike Nemčije sta se zdeli, da bi se nemški vojni grobovi, ki ležijo na ozemlju Republike Slovenije, in z slovenske vojnne grobove, ki ležijo na ozemlju Zvezne republike Nemčije, dopolnilo druga drugemu.

V prispevku, da zagotovita hranjenje in vzdrževanje teh grobov na mednarodnem način in v skladu s določbami veljavnega humanitarnega mednarodnega prava sporazumeli o naslednjem:

1. člen

Ta sporazum ureja hranjenje in vzdrževanje vojnih grobov pogodbenice v obeh državah.

2. člen

(1) V smislu tega sporazuma pomenijo pojmi:

a) nemške vojnne grobove - pripadniki nemških oboroženih sil, - letem po nemškem pravu izobčene osebe;

- druge osebe z nemškimi državljanstvi, ki so v Sloveniji umrle v zvezi z vojnimi dogodki 1944/1945 ali 1941/1945, če so bile v času svoje smrti pod zaščito humanitarnega mednarodnega prava;

A B K O M M E N
ZWISCHEN DER REGIERUNG DER REPUBLIK SLOVENIEN UND DER REGIERUNG DER BUNDESREPUBLIK DEUTSCHLAND ÜBER KRIEGSGRÄBER

Die Regierung der Republik Slovenien und die Regierung der Bundesrepublik Deutschland - in dem Wunsch, nur die in der Republik Slovenien liegenden deutschen Kriegsgräber und die in der Bundesrepublik Deutschland liegenden slovenischen Kriegsgräber einer wirkungsvollen Regelung zu schaffen,

in dem Bestreben, die Erhaltung und Pflege dieser Gräber in würdiger Weise gemäß den Bestimmungen des geltenden humanitären Völkerrechts sicherzustellen - sind wie folgt übereingekommen:

Artikel 1

Dieses Abkommen regelt die Erhaltung und Pflege der Kriegsgräber der Vertragsparteien in jeweils anderen Staat.

Artikel 2

(1) Im Sinne dieses Abkommens bedeuten die Begriffe:

a) "deutsche Kriegsgräber" - Angehörige der deutschen Streitkräfte, - diese nach deutschem Recht gleichgestellte Personen,

- sonstige Personen deutscher Staatsangehörigkeit, die im Zusammenhang mit den Ereignissen des Krieges 1944/1945 oder des Krieges 1941/1945 in Slovenien gestorben sind, soweit sie im Zeitpunkt ihres Todes unter dem Schutz des humanitären Völkerrechts standen.

Sporazum med Vlado Republike Slovenije in Vlado Italijanske republike o urejanju vojnih grobišč, 1. stran

jo izvesti prekop na lastne stroške in ob tem zagotovijo prisotnost usposobljenih strokovnjakov, kot sta arheolog in antropolog. Za to skupino prekopov imamo izredno malo podatkov. Če jih bomo pridobili bodo popisani v evidencah ali novih knjigah. Izjema je prekop strahinjskih žrtev pod Storžičem, ki je po zaslugi predsednika vladne komisije Jožeta Dežmana in rezultatov analiz strokovnjakov dr. Petre Leben - Seljak in dr. Irene Zupanič Pajnič podrobno popisana.

V posebno peto skupino sodijo prekopi italijanskih in nemških vojakov. Republika Slovenija je namreč leta 1997 z Republiko Italijo in Zvezno republiko Nemčijo sklenila sporazuma o urejanju vojnih grobišč.¹³ Koncesijo za prekope je dobilo pogrebno podjetje Veking iz Celja. Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve je na temelju vlog dajalo soglasja za prekope in imelo svojega predstavnika v mešanih državnih komisijah, ki so se dogovarjale o podrobnostih. Predstavnika ministrstva za delo sta bila najprej Cirila Tomšič, za njo pa Dimitrij Omerza. V oči bode dvojno merilo, ki so ga imele slovenske vsakokratne oblasti do žrtev. Medtem ko so lahko prekopi nekdanjih okupatorjevih vojakov potekali kontinuirano, pa so bili prekopi iz grobišč v katerih so počivale slovenske žrtev zapostavljeni. Italijanske vojake namreč po izkopu prepeljejo na italijansko vojaško pokopališče v Redipuglio

Sporazum med Vlado Republike Slovenije in Zvezno republiko Nemčijo o vojnih grobiščih, Ur. l. RS, Mednarodne pogodbe, št. 6/1999

v Italiji, nemške pa v eno od treh vojaških pokopališč v Sloveniji; v Ljubljano, Kranj ali Celje. Sodelovanja med koncesionarjem, ministrstvom in vladno komisijo predvsem kar zadeva izmenjavo podatkov praktično ni bilo. Od podjetja Veking smo lahko pridobili le delne podatke, ki so v nadaljevanju knjige tudi objavljeni. Pripomniti velja, da delajo izkope na t.i. klasičen način, ki ga poznamo na t.i. aktivnih pokopališčih in ki je bil v navadi do zdaj zahtevane uvedbe arheološko primerljive metode. Tako tudi antropolog ne analizira posmrtnih ostankov.

Omeniti velja, da so prekopi italijanskih vojakov v Jugoslaviji množično potekali že od leta 1960 do 1963, tako da v tehničnem smislu niso nobena neznanka, kot se morda želi prikazati. Na temelju leta 1960 podpisanega sporazuma med Republiko Italijo in FNRJ o ekshumaciji in prenosu ostankov padlih Italijanov med 2. svetovno vojno, so jih po delnem poročilu do marca 1963 izkopali okoli 8.300 in jih prenesli v Italijo. Ocena je namreč bila, da leži na ozemlju Jugoslavije okoli 15.000 italijanskih vojakov. Izkopi so do marca 1963 potekali le na ozemlju Črne Gore, delu Bosne in Hercegovine in delu Hrvaške.¹⁴ Italijansko - jugoslovanska ekipa za prenos posmrtnih ostankov je zatem začela z izkopi žrtev tudi na območju

*Grobišče Bukovo, prekop treh italijanskih vojakov, 20. 5. 1999
(vir D. Omersa)*

Slovenije. Jugoslovanski del ekipe je vodil generalmajor v pokoju Zvonimir Ostrič, italijanski del pa polkovnik Marchesini Ezola. Jugoslovani so opravljali tehnični del izkopavanja, Italijani pa so pomagali pri identifikaciji posmrtnih ostankov in skrbeli za prevoze v domovino in za finančno podporo. Delegaciji sta imeli sedež v Reki, kjer je bilo tudi centralno središče za hrambo posmrtnih ostankov. Od tam so jih z ladjo prevažali v Ancono. V Sloveniji je bil za usklajevanje zadolžen Vinko Železnik iz Republiškega sekretariata za notranje zadeve. Sekretar jugoslovanske delegacije Ivan Šimunov je v Sloveniji načrtoval izkop 659 okostij na 51 krajih v 44 delovnih dneh.¹⁵ Do 13. novembra 1963 so jih iz 33 lokacij nato ekshumirali 1125 in jih 267 tudi identificirali.¹⁶

Po pregledu arhivskega gradiva lahko potrdim, da so slovenske oblasti imele kar dokaj podrobne podatke o lokacijah grobov italijanskih in tudi nemških vojakov, njihovem številu ter ohranjenosti. Pri večini je bila oznaka »zravnano«. Ker je sezname z lokacijami grobov imela tudi Italija, so se slovenski republiški organi dogovorili, da ji bodo podatke o grobovih, ki jih italijanska stran ni poznala, zamolčali. Glede kraških brezen in Kočevskega roga, za katera italijanska stran takrat še ni spraševala, pa

*Pokopališče Dobova, prostor izkopa, 24. 9. 1999
(vir D. Omersa)*

Pokopališče Dobova, posmrtni ostanki nemških vojakov zloženi v kartonastih škatlah, 24. 9. 1999 (vir D. Omersa)

so se dogovorili, da bodo morebitni obisk in ogled krajev odklonili z obrazložitvijo, da gre za obmejno območje in da je Kočevski rog kot strateško ozemlje, tajnost.¹⁷

Prekopi italijanskih in nemških vojakov

Po sklenitvi sporazuma med obema državama so s prvimi prekopi začeli leta 1999. Vse prekope je izvedlo celjsko pogrebno podjetje Veking.

V naselju **Bukovo** so 20. maja 1999, okoli 200 m nad domačijo Bukovo 50, izkopali tri okostja, domnevno italijanskih vojakov, ki so padli 1. julija 1944.¹⁸ Izkop so zaradi oteženega dostopa opravili ročno. Posmrtni ostanki so prepeljali na vojaško pokopališče v Redipuglio. Italijanskim predstavnikom so bili predani tudi vsi najdeni predmeti (glavnik, pasna sponka prstan z inicialko PM).¹⁹

Istega leta je bil 23. in 24. spetembra izveden tudi izkop v Dobovi, kjer naj bi bili na pokopališču – po informacijah, ki jih je pridobili pogrebno podjetje Veking- posmrtni ostanki desetih in dveh nemških vojakov. Na matičnem

Grobišče Čepovan, izkop iz zasute vrtače, 7. 6. 1999
(vir D. Omersa)

uradu v Brežicah, so najprej ugotovili, da sta ibla dva letalska napada, 20. in 24. marca 1945, ko naj bi bil skupaj z nekaterimi nemškimi državljani in domačini ubit tudi italijanski ujetnik Christopors Dulcati (roj. 1913). Iz Dobove pa so posredovali podatek, da je na pokopališču iz marca 1945 pokopanih 40 do 50 vojakov in vojnih ujetnikov, ki so padli med letalskim napadom. Po 10 naj bi bilo nemških in italijanskih vojakov, okrog 20 pa vojakov in ujetnikov drugih narodov (Čehi, Rusi, Poljaki). Izgubili naj bi življenje med bombardiranjem transporta na železniški postaji v Dobovi. Šlo naj bi za italijanske ujetnike, ki so jih transportirali iz Grčije. Vsi naj bi bili pokopani v skupnem grobu. Na ministrstvu za delo so ob tem menili, da so podatki le delno uporabni. Ker je italijanski general Benito Gavazzae iskal dokumentacijo o pokopanih italijanskih vojakih mimo ministrstva za zunanje zadeve oziroma diplomatsko konzularnih služb, se je državni sekretar Janko Stušek pritožil italijanskemu veleposlaniku.²⁰ Italijanski grobovi na pokopališču niso bili označeni. Namesti pokopa je bila puščena zeleniza. Veking je prekop izvedel ob prisotnosti predstavnikov italijanske komisije, predstavnika nemške zveze za oskrbo grobov (Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge e.V. (Erwin Kowalke) dveh zdravnikov Inštituta za sodno medicino iz Ljubljane, tajnika krajevne skupnosti Dobova Branka Proselca in zdravstvene inšpektorice Rozalije Avsec. Po poročilu sodeč so izkopali skeletne ostanke 13 oseb, ki naj bi pripadali trem italijanskim in desetim nemškimi državljani. Italijanske so v kovinskih krstah prepeljali v Redipuglio v Italijo, nemške pa v kartonastih na centralno pokopališče nemških vojakov na Žale v Ljubljano.²¹

7. junija 1999 je bilo izkopano še grobišče Čepovan (ID 382), ki je ležalo v zasuti vrtači, tik ob robu gozda, 130 m južno od hiše Čepovan 143 in 60 m desno od ceste Čepovan – Lokve.²² Iz neoznačenega groba so najprej izkopali okoli 130 m³ gradbenega materiala, ki jer bil nasut v vrtači, nato pa so našli posmrtno ostanke 5 italijanskih vojakov, ki so padli v boju 18. decembra 1943. Kraj izkopa ni označen.

Pokopališče v Bovcu, spomenik na kraju prekopa nemških vojakov, 9. 6. 2000 (foto M. Bavdaž)

Leta 2000 so prekopali grobišči v Bovcu in Kobaridu. Na pokopališču v **Bovcu** (ID 380)²³ je bilo ob robu pokopališča grobno polje dolgo 9,90 m in široko 4 m, kjer je ležalo 8 nemških vojakov s Tirolske. Padli so v bitki s partizani 7. aprila 1945. Grobišče je bilo zapuščeno, križi so bili polomljeni, na pokopališču pa je tudi primanjkovalo prostora.²⁴ Ob izkopu 9. junija 2000 so našli steklenički s podatki o vojakih. Posmrtno ostanke so predali predstavniku nemške zveze Erwinu Kowalku in 20. septembra 2000 so jih pokopal na nemško vojaško pokopališče na Žalah v Ljubljani.²⁵

Na pokopališču v **Kobaridu** (ID 381)²⁶ je bilo pod peščeno stezo, desno od vhoda, grobno polje nemških vojakov. 9. junija 2000 so posmrtno ostanke izkopali in jih pokopali na vojaško pokopališče na Žalah v Ljubljani. Na kraj grobišča spominja betonski križ na delu razširjene poti med prvo in drugo vrsto grobov.

V letu 2000 je podjetje Veking prekopalo posmrtno ostanke 362 oseb iz pokopališča nemških vojnih ujetnikov v **Škofji Loki** na vojaško pokopališče v Kranju.

Pokopališče v Kobaridu, prekop nemških vojakov, 9. 6. 2000
(vir D. Omersa)

Pokopališče Pobrežje v Mariboru, prekop vojaškega pokopališča nemških vojakov, marec, april 2001 (vir D. Omersa)

Marca in aprila 2001 so z vojaškega pokopališča na **Pobrežju** v Mariboru izkopali ostanke 237 oseb in jih pokopali na nemškem vojaškem pokopališču v Celju.²⁷

Med 16. in 23. julijem 2001 so z zemljišča ob gimnaziji na **Ptuju** izkopali nemške vojake in jih 24. julija pokopali v Celju.²⁸

Tega leta so prekopali še nemške vojake iz neoznačenega zemljišča ob vojaškem pokopališču v **Kozarjah** pri Postojni na vojaško pokopališče na Žalah v Ljubljani.²⁹

Leta 2002 je ministrstvo za delo podjetju Veking izdalo soglasje za prekop 794 oseb iz 21 grobov (Hajdina 18 oseb, Lešje 12, Markovci 11, Ormož 50, Strnišče 45, Ljutomer 175, Apače 17, Cankova 11, Dobrna 11, Slovenske Konjice 10, Letuš 31, Petrovče 23, Planina pri Sevnici 14, Žalec 102, Ljubno 13, Šoštanj 41, Topolštica 24, Velenje 45, Dravograd 31, Radlje ob Dravi 51, Slovenj Gradec 70).³⁰ Zanimiva je formulacija v soglasju, ki bi dandanes bila v nasprotju z vsemi metodološkimi pravili: »*Sodni izvedenec, zdravnik patalog, pri prekopu ni potreben, saj pooblaščen podjetje Veking d.o.o. Celje razpolaga s popolnim*

Sevnica, prostor prekopanega vojaškega pokopališča nemških vojakov, 15. 4. 2007 (foto M. Ferenc)

Grobišče Kozarje, prekop nemških vojakov, 6. 9. 2001 (vir D. Omersa)

seznamom pokopanih in bo dela pri prekopu tudi izvajalo v sodelovanju s strokovnjaki Nemške zveze.« Istega leta je ministrstvo za delo soglašalo še s prekopom okoli 200 nemških vojakov iz posameznih grobišč v Zasavju, Posavju in na Dolenjskem.³¹

Na ministrstvu za delo smo našli seznam naselij s številom pokopanih žrtev, datiran pa je bil z 27. novembrom 1992. Na 366 lokacijah naj bi bilo sodeč po seznamu 6589 oseb. Na seznamu ni bilo posebej navedeno kakšne narodnosti so žrtve, sklepali pa smo da so bile po večini nemške narodnosti, po vsej verjetnosti nemški vojaki.³²

V poročili Vekinga o opravljenem delu v letu 2002, je poročal tudi o prekopu nemških vojakov v Sevnici (**grobišče pod Dobravo** (ID 516)).³³ Grobišče je bilo v goščavi 15 m severno od hiše Trubarjeva ulica 7. Med 1. in 9. oktobrom 2002 so bili izkopani posmrtni ostanki 21 nemških vojakov, ki so jih pokopali na nemškem vojaškem pokopališču v Celju.

Veking je med 13. in 22. novembrom 2002 iskal grobove tudi na pokopališču v **Radljah ob Dravi**. Našli so posmrtne ostanke 21 nemških vojakov, ki so jih prepeljali prav tako na nemško vojaško pokopališče v Celju.

Marca 2002 so prekopali posmrtne ostanke nemških in italijanskih vojakov iz grobišča **Ajdovsko polje** (ID 105) v naselju Ustje.³⁴ Na Ajdovskem polju, južno od čistilne naprave, med poljsko potjo in potokom Hubelj, so pri oranju pogosto naleteli na posmrtne ostanke plitvo zakopanih žrtev. Domnevali so, da tu ležijo italijanski vojaki, ki so bili pobiti ali pa so umrli v taborišču jugoslovanske vojske v Ajdovščini. Na Ajdovsko polje so namreč v drugi polovici maja 1945 začeli voziti zapornike iz Gorice in Trsta. Žrtve so zmetali v več jarkov in jih plitvo zagrebli. Ker se je v naslednjih dneh in tednih širil močan smrad, so morali vojaki grobišče dodatno zasipavali.³⁵

Grobišče Ajdovsko polje, izkop nemških in italijanskih vojakov, marec 2002 (vir D. Omersa)

Kraj smo si ogledali 16. marca 2000, ko so na površini še bili vidni posmrtni ostanke. Italijansko veleposlaništvo je slovensko ministrstvo za zunanje zadeve že leta 1996 opozorilo, da so tam verjetno pokopani karabinjerji, ki so bili leta 1945 odpeljani iz Gorice. Ker so že leta 1964 v bližini izkopali posmrtne ostanke 34 žrtev, so opozorili slovenske organe, naj bodo pri gradnji avtoceste previdni, da ne bi prišlo do zakritja ali uničenja grobov.³⁶ Ministrstvo za delo je na prošnjo odgovorilo, naj zadevo urejajo na upravnem organu v Ajdovščini in da sporazum med državama, ki bi natančneje določal pogoje, še ni podpisan. Prekop pa naj bi potekal tako, kot pri gradnji dolenske avtoceste, ko so iz pokopališča Višnja Gora nemške vojske prekopal na pokopališče v Celju.³⁷

Ajdovska komisija je sicer že leta 1994 na Ajdovskem polju opravila sondažo ob kateri je iz zemlje izvzela za poln zaboj posmrtnih ostankov, ki so jih nabrali v zasuti strugi potoka in jih oddala v analizo patomorfološkemu oddelku bolnišnice v Novi Gorici. Tam so ugotovili, da gre za posmrtne ostanke najmanj štirih odraslih, vendar mlajših oseb, neugotovljivega spola.³⁸ Komisija je tudi sama obvestila policijsko upravo v Novi Gorici na previdnost, ko bodo v bližini tega območja gradili hitro in servisno cesto.³⁹ Območje je bilo leta 2000 pregledano z georadarjem,⁴⁰ izkop pa je potekal med 5. in 12. marcem 2002. Podjetje Veking je izkopalo 67 človeških okostij. Na temelju osebnih predmetov in identifikacijskih ploščic so prepoznali 15 nemških vojakov. Za drugih 52 okostij pa so na temelju različnih identifikacijskih znakov (gumbi iz vojaških uniform, vojaški čevlji) menili, da gre za italijanske vojsake. Žrtve so bile moškega spola, najmlajši je bil star okoli 20 let. Ena oseba je bila stara okoli 60 let. Posmrtne ostanke italijanskih vojakov so prepeljali v Redipuglijo, posmrtne ostanke nemških pa so predali predstavniku nemške zveze za oskrbo grobov (Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge e.V.) Erwinu Kowalku. Pokopani so bili v skupno grobnico nemških vojakov na Žalah v Ljubljani.⁴¹ Kraj izkopa ni označen.

Grobišče Ajdovsko polje, izkop nemških in italijanskih vojakov, marec 2002 (vir D. Omersa)

Izvajalci in pristojne ustanove o izkopu in ugotovitvah niso obvestili občinske komisije. Ker tudi mediji o tem niso bili obveščeni, so se pojavili kritični zapisi, v katerih je bilo problematizirano sodelovanje italijanskih predstavnikov pri tem izkopu.⁴² Slovensko italijanska komisija je zato objavila skupno izjavo za javnost, ki je bila v obeh državah objavljena 12. marca 2002.

5. junija 2003 so na pokopališču v **Krškem** izkopali posmrtne ostanke enega nemškega vojaka ter jih pokopali v Celju.⁴³

Na pokopališču v **Brežicah** so med 10. in 30. junijem 2003 izkopali posmrtne ostanke 22 nemških vojakov, ki so jih pokopali na vojaškem pokopališču v Celju.⁴⁴

Na pokopališču **Teharje** naj bi bili pokopani 4 nemški vojaki: Herbert Engelhardt, Albert Fischer, Fritz Prostka in Ernst Daehn. Veking je 6. in 7. junija 2004 našel ostanke dveh nemških vojakov in jih tudi pokopal na pokopališču nemških vojakov v Celju.⁴⁵

Na pokopališču v **Brestanici** so bili pokopani 4 nemški vojaki: Ludvik Teuber, Sajser, Franc Špajser in Hanz Herman Kunke. Izkop je bil izveden med 13. in 15. julijem 2004. Skeletne ostanke so pokopali na vojaškem pokopališču v Celju.⁴⁶

Grobišče Ajdovsko polje, odklovanje najdeno ob izkopu, marec 2002 (vir D. Omersa)

Na Rušarjevem travniku v **Savskem naselju v Kranjski Gori** (ID 150) naj bi bilo po različnih podatkih od 5 do 35 nemških vojakov. Policija je izvedela, da se je neznana nemška enota maja 1945 umikala iz Jesenic proti Avstriji. Partizanska vojska je nemško enoto zaustavila in po prvih streljanjih naj bi prišlo do njene vdaje. 10 do 30 ujetnikov naj bi pobili in jih pokopali v naselju Log ali v Savskem naselju. Kot grobišče smo evidentirali del travnika na severni strani kolesarske steze (nekdanja železniška trasa). Pomenljivo je, da tam po vojni gradenj ni bilo, medtem ko je levi del ob regionalni cesti pozidan.⁴⁷ Iz poročila Vekinga ni mogoče razbrati ali so leta 2004 ob sondiranju na evidentirani parceli, kjer so našli posmrtno ostanke treh ljudi, te tudi izkopali.⁴⁸

V kraju imenovanem V dolinici v naselju **Lokve**⁴⁹ so delavci 2. decembra 2003 med zemeljskimi deli naleteli na človeške kosti. Najdene so bile v globini približno pol metra.⁵⁰ Zbrane informacije Goriškega muzeja so kazale, da gre za marca 1945 likvidirane pripadnike italijanske vojaške organizacije X-MAS oziroma pozimi 1943/44 pobite karabinjerje. Domačin je povedal, da je en vojak z morišča ušel, a so ga ulovili in likvidirali.⁵¹ Drugi domačin pa se je spomnil, da je bilo ujetnikov 21 in da so bili zaprti v šoli, kjer so čakali na zamenjavo s partizani. Ker zamenjava ni uspela, so bili obsojeni na smrt.⁵²

O najdbi kosti je bil obveščen veleposlanik Republike Italije dr. Danielo Varga. Italija je kmalu zatem zaprosila za izkop, z njima pa sta soglašali tudi ministrstvo za delo in občina Nova Gorica. Izkop je bil opravljen 25. maja 2004. Kljub pričakovanju, da bodo našli okoli 20 žrtev, so našli ostanke treh italijanskih vojakov, ki so jih prepeljali v Redipuglio.⁵³ Ker pri izkopu niso našli identifikacijskih ploščic, osebna identiteta ni bila ugotovljena. Od predmetov so našli dele italijanskih čevljev in gumbe italijanske vojaške bluže. Kraj izkopa v naravi ni označen.

Ministrstvo za delo je leta 2010 soglašalo z izkopom po-

Grobišče Lokve, prostor izkopa, 7. 7. 2004 (foto M. Ferenc)

smrtnih ostankov iz grobišča v vrtači na območju naselja Trnje pri Pivki. Žrtve so bile verjetno iz skupine vojakov pripeljanih iz Ilirske Bistrice, katere del je bil pomorjen v Breznu 1 pri Muhovi ogradi. To brezno je bilo na temelju ogleda, podatkov dr. Andreja Mihevca in Jamarske zveze Slovenije (JZS) vpisano v evidenco grobišč.⁵⁴ Veking je izkop opravil 15. in 16. oktobra 2009 in iznesel skeletne ostanke, ki so pripadali 37 osebam. Našli so 8 identifikacijskih ploščic nemških vojakov, ki so jih poslali v pregled v Berlin. Posmrtno ostanke so 7. decembra 2009 pokopali na nemškem vojaškem pokopališču v Celju. Vladne komisije o tem niso obvestili, pa tudi Veking ministrstvu ni hotel posredovati poročila o izvedbi prekopa in najdenih predmetih. Vladna komisija je ob tem menila, da bi moral tudi koncesionar delo opravljati na temelju metodologije, ki je bila v veljavi v zadnjih letih in posredovati poročila in fotodokumentacijo o prekopih ter poskrbeti za strokovno analizo posmrtnih ostankov. Tako pa so bili vsi posmrtni ostanki »določeni za nemške vojake« in pokopani na nemškem vojaškem pokopališču. Ali so bili med njimi morda tudi Slovenci tako ne bomo nikoli izvedeli.

Izkopi iz prikritih grobišč do leta 2005

Prvi znani prekop iz prikritega grobišča je bil opravljen junija 1991, ko so člani logaške Komisije za ugotavljanje resničnih okoliščin izginotja občanov po drugi svetovni vojni pri Zaplani naleteli na posmrtno ostanke ljudi. O tem so obvestili policijo in na temelju odredbe preiskovalnega sodnika izkopali posmrtno ostanke 23 oseb. Ti še zdaj čakajo na pokop na Inštituta za sodno medicino v Ljubljani.

Oktobra 1993 so iz Mihovske jame na pobudo Komisije občine Novo mesto za raziskovanje pobojev, sodnih zmot in drugih nepravilnosti, iznesli tri vreče kostnih ostankov,

Franc Šolar

ki so pripadali 17 osebam. Pokopali so jih na pokopališču v Ločni.

Septembra 1994 so iz grobišča Britof na pobudo občine Kranj in na temelju odredbe preiskovalnega sodnika izkopali ostanke dveh oseb. Prekop so opravili zaradi predvidene pozidave na tem območju. Kostne ostanke so prepeljali na Inštitut za sodno medicino.

Novembra istega leta je skupina ljudi, ki je verjetno iskala vojne spominke, med kopanjem naletela na človeške kosti. Po odredbi preiskovalnega sodnika so izkopali skeletne ostanke najmanj 22 nemških vojakov, ki so jih kasneje pokopali na nemškem vojaškem pokopališču na Žalah v Ljubljani.

Avgusta 1996 so v Celju pri gostišču Klukec pri kopanju jarka za vodovod naleteli na posmrtno ostanke ljudi. Ob izkopu so ugotovili, da pripadajo najmanj 32 osebam, katerih identitete ni bilo mogoče ugotoviti.

Oktobra 1996 je raziskovalec prikritih grobišč Janez Črnej s prijatelji na območju nekdanjega protitankovskega jarka na travniku v Zgornji Hudinji v Celju naletel na človeške kosti. Preiskovalni sodnik je odredil delni izkop, ki pa so ga lahko opravili šele septembra prihodnje leto. Iz

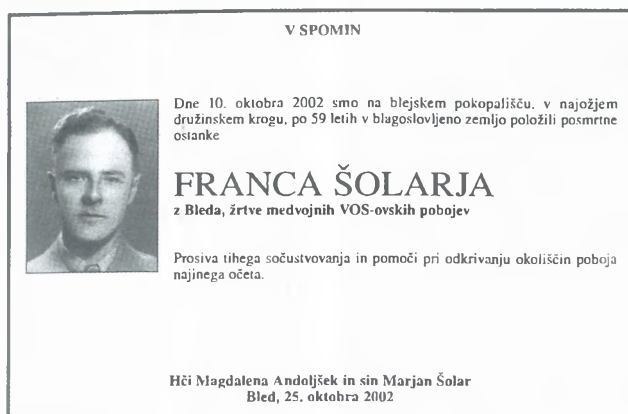

Najdeni grob Franca Solarja

jame (2,4 m x 3 m x 1,5 m) so izkopali posmrtno ostanke 37 moških in 3 žensk. Ker so se skeletni ostanke kopičili na Inštitutu za sodno medicino, prostor za pokop pa ni bil zagotovljen, inštitut in sodišče z izkopi na območju Celja nista hotela nadaljevati. Posmrtni ostanke so zatem do izgradnje kostnice na mariborskem pokopališču več kot 10 let čakali kar v prostorih inštituta.

Ko so v drugi polovici 90. let prejšnjega stoletja načrtovali avtocesto mimo Maribora so predvidevali, da bo trasa avtoceste presekala zasuti protitankovski jarek, kjer naj bi po koncu vojne pomorili več tisoč ljudi, največ pripadnikov vojske NDH. Jarek so med 12. aprilom in 22. junijem 1999 na temelju odredbe preiskovalnega sodnika izkopali v dolžini 70 m in iz njega iznesli posmrtno ostanke 1179 ljudi. Pokopali so jih na mariborskem pokopališču Dobrava. Vladna komisija je leta 2007 s sondiranjem ugotovila, da je s trupli napolnjenega še 940 m jarka. To bi po matematičnem izračunu pomenilo, da je v njem še okoli 15.000 žrtev.

Na pobudo Komisije za raziskavo povojnih množičnih pobojev, pravno dvomljivih procesov in drugih nepravilnosti občine Vipava so oktobra 1999 iz zunanje strani pokopališča v Vipavi prekopali šest oseb, ki jih je vojaško sodišče

Osmrtnica v Gorenjskem glasu

4. jugoslovanske armade julija 1945 obsodilo na smrt z ustrelnitvijo. Uredili so jim grob znotraj pokopališča.

Analize skeletnih ostankov z biološko primerljivim materialom (DNK) v tistem času še niso izvajali. Tudi danes si zaradi specifičnosti prikritih grobišč in odsotnosti podatkov o žrtvah ne moremo obetati veliko identifikacij s tovrstno analizo. Prva oseba, ki je bila uspešno identificirana po tej metodi je bil Franc Šolar, ki so ga decembra 1943 aretirali pripadniki VOS-a. Odpeljali so ga na Jelovico in ubili. Po več desetletnem iskanju je njegov sin 11. septembra 2001 našel kosti v bližini domnevnega morišča. DNK analiza, ki sta jo leta 2002 izvedla Center za forenzične preiskave v Ljubljani in Nacionalni inštitut za toksikologijo v Madridu, je potrdila sorodstveno povezavo med najdenimi kostnimi ostanki in potomci Franca Šolarja. Tako sta sin in hči po 59-ih letih lahko pokopala svojega očeta.⁵⁵

Decembra 2002 so člani Nove slovenske zaveze skupaj z domačini v Dolnjem Suhorju pri Metliki izkopali posmrtne ostanke župnika Rajnerja Erklavca, ki ga je leta 1944 likvidirala OZNA. Ko so naleteli na človeške kosti so poklicali policijo. Delavci pogrebnega podjetja so zatem poleg skeletnih ostankov Erklavca, izkopali še posmrtne ostanke treh oseb.

Po večletnih prizadevanjih občinskih komisij v Slovenski Bistrici, so avgusta 2001 v zaklonišču tovarne Impol potrdili množično grobišče. Iz dveh rogov so v letu 2001 in 2002 izkopali skeletne ostanke 200 in 231 žrtev iz januarja 1946 in jih pokopali v kostnico na mestnem pokopališču. Izkop je imel v javnosti velik odmev in je pomenil prelomnico v odnosu državnih ustanov do raziskovanja prikritih grobišč in nezastarljivih vojnih zločinov. Policija je v okviru Uprave kriminalistične policije znova aktivirala posebno delovno skupino, ki jo je poimenovala »Akcija Sprava«. V začetnem obdobju so poskušali pridobiti čim več podatkov o posameznih grobiščih in žrtvah v njih. Zatam so se kriminalisti lotili raziskav tistih grobišč, za katera je obstajala možnost, da bi prepoznali storilca ali

Pokop posmrtnih ostankov na blejskem pokopališču

žrtve ter tako pridobili potrebne dokaze za kazenski pregon. Tudi zaradi tega je bilo delo na terenu potrebno organizirati tako, da bodo pri odkopu dobili čim več uporabnih podatkov za rekonstrukcijo poboja.

Junija 2003 so iz grobišča Jelenca v bližini naselja Strelac, iz katerega so gozdne živali iznesle nekaj človeških kosti iznesli dva skeleta. Na pobudo vodje akcije Sprava Pavla Jamnika so izkop prvič izvedli po arheološko primerljivi metodi.⁵⁶ Do takrat so izkopi namreč potekali tako, da so kosti odkopavali s frontalnim pomikanjem v grobišče in posmrtne ostanke sproti jemali iz grobišča. Skelete so nato ob grobišču poskušali ponovno sestaviti (t.i. klasični izkop). Ob grobišču so zatem opravili tudi osnovno sodnomedicinsko ekspertizo, ki naj bi odgovorila na vprašanja o spolu, starosti, času in načinu smrti.

Kot je zapisal Pavel Jamnik, je bila po opravljenem izkopu po arheološko primerljivi metodi v Jelenci skupna ugotovitev izvajalcev izkopa in policije, da bodo lahko na tak način, ki je sicer časovno daljši, pridobili več podatkov o žrtvah, načinu zakopa trupel, povezavi predmetov z žrtvijo in podrobnosti o vsakem posameznem skeletu, ki so pri klasičnem izkopu izgubljene za vedno. Z izkopom v Jelenci je bil tako narejen »prvi korak k vzpostavitvi poenotene metode dela, ki bi bila čim bolj primerljiva z mednarodno prakso in bi pri izvedbi prekopov na podlagi Zakona o vojnih grobiščih lahko pritegnila tudi arheologe.«⁵⁷ Ta ugotovitev je bila daljnovidna, saj je bila podana v času, ko

Snagovo, prekop iz senkundarnega grobišča, 10. 11. 2005
(foto M. Ferenc)

še ni bilo odločeno ali bo država prekope iz grobišč sploh izvajala, in če »da«, na kašen način. To je bil namreč čas, ko smo evidenco prikritih grobišč šele vzpostavljali, ko Zakon o vojnih grobiščih še ni bil sprejet in ko v vladni komisiji in resornem ministrstvu o prekopih iz prikritih grobišč še niso razmišljali.

Člani vladne komisije in kriminalisti smo nekatere izkušnje pridobili tudi v Bosni in Hercegovini. Pavel Jamnik, Bojan Vidovič in Mitja Ferenc smo bili leta 2005 prisotni pri prekopu žrtev iz Srebrenice iz sekundarnega množičnega grobišča Snagovo v bližini Zvornika. Izvedenci so uporabljali arheološkemu izkopu primerljivo metodo. Najdbe posameznih delov skeletov in predmete, ki so pripadali posameznim truplom so geodetsko odmerili. Skeletne ostanke niso pobirali sproti in jih nato znova sestavljali, pač pa so jih iznesli šele, ko so očistili celotno grobišče. »Na tak način so lahko sodnomedicinski izvedenci pridobili zanesljivejšje informacije o velikosti grobišča, legi trupel v njem, načinu »pokopa«. Lahko so ugotovili ali je grobišče primarno ali sekundarno, /.../. pripadnost predmetov najdenih ob truplih, način priprave grobišča itd. Vsi ti podatki se namreč s sprotim jemanjem skeletnih ostankov iz groba zabrišejo.«⁵⁸ Prisotni smo lahko bili ob srečanju patologa s sorodniki žrtev, ki so lahko dobili posmrtno ostanke žrtve z vsemi pripadajočimi predmeti in bili obveščeni tudi o kraju in načinu njegove smrti. V Bosni so sodno odrejene ekshumacije, ki jih izvajajo strokovnjaki iz mednarodnih institucij skupaj z lokalnimi patologi in policijo, v glavnem uvedene zaradi ugotavljanja kazenske odgovornosti storilcev in zato, da se posmrtni ostanke izročijo sorodnikom žrtev. V Sloveniji pa so bili izkopi dovoljeni predvsem iz sanitarnih razlogov in le redko zaradi možnosti, da bi žrtve identificirali.

Opazna pa je tudi razlika kako se izvajajo prekopu kadar dovoljenje zanj izda ministrstvo za delo na temelju Zakona o vojnih grobiščih ali pa, kadar se zanj za potrebe kazenskih postopkov odloči sodišče. Enoten metodološki

Snagovo, prekop iz senkundarnega grobišča, 10. 11. 2005
(foto M. Ferenc)

okvir pri obeh ustanovah bi bil nujen, pri čemer bi bilo treba upoštevati tudi specifikke vsakega grobišča

Preiskovalni sodnik je septembra 2003 pri spodnji postaji sedežnice Jurgovo na Pohorju iz grobišča Lukanja odredil izkop dveh (!?) skeletov. Delavca Inštituta za sodno medicino sta mesec zatem izpod skal izkopala okostja devetih oseb, vendar so v delu pregledanega grobišča ostali posmrtni ostanke še najmanj dveh oseb.

Občina Škofja Loka je potem, ko je pridobila dovoljenja, septembra 2005, poskrbela za izkop posmrtnih ostankov iz grobišča Bodovlje. Pripadali so 25 osebam. Izkop so opravili po klasični metodi, pri kateri se kosti pomešajo, zato kljub temu, da so z DNK analizo ugotovili identiteto 7 žrtev, sorodnikom verjetno niso mogli vrniti vseh njihovih skeletnih ostankov.

Prekopi v Zakonu o vojnih grobiščih

Za razumevanje zakonskih določil povezanih s prekopi, si pogledjmo kaj o njih določa Zakon o vojnih grobiščih, ki ga je Državni zbor sprejel šele junija 2003. V členih, ki opredeljujejo dovoljenja za izkop ali prekop piše:

»27. člen
(dovoljenje za izkop ali prekop)

»Na zahtevo svojcev ali drugih fizičnih ali pravnih oseb, ki imajo za to upravičen interes, se lahko posmrtni ostanke osebe izkopljejo in prenesejo na drugo pokopališče ali v drug grob na istem pokopališču, in sicer po predhodnem mnenju najemnika groba ali lastnika zemljišča in z dovoljenjem ministrstva.

Pred izdajo dovoljenja iz prejšnjega odstavka, mora minister zaradi javnega interesa ali zaradi varstva vojnih grobišč, pridobiti izjavo najožjih družinskih članov pokopanih oseb,

da ne želijo prenesti posmrtnih ostankov pokopanih oseb v družinske grobove.

Minister lahko dovoli izkop ali prekop v primeru zahteve družinskih članov pokopane osebe le, če se posmrtni ostanki izkopljejo iz posamičnega groba ali če je mogoča nedvoumna identifikacija. Stroški, nastali z izkopom ali prekopom, v celoti bremenijo pobudnike, ki zahtevajo izkop ali prekop. /.../.

Če to zahtevajo interesi varovanja in urejanja novo odkritih grobišč ali javni interes, sme ministrstvo izdati dovoljenje za sanitarni prekop posmrtnih človeških ostankov. Ministrstvo o tem obvesti policijo in državno tožilstvo. Posmrtni ostanki identificiranih žrtev se, za pokop v družinskem grobu, smejo predati svojcem na njihovo željo.«

28. člen (novo odkrita vojna grobišča)

Kdor med izvajanjem rudarskih del, sondiranjem terena, izkopi gradbenih jam in drugimi pripravljalnimi deli na gradbiščih ter posegi v zemljišče naleti na posmrtno ostanke oseb, za katere je glede na njihovo starost ali druge značilnosti mogoče utemeljeno domnevati, da gre za posmrtno ostanke oseb po tem zakonu, mora poskrbeti, da ostanejo nepoškodovani ter na mestu in v položaju, kot jih je odkril, o najdbi pa takoj obvestiti policijo.

Policija mora po prejete obvestilu iz prejšnjega odstavka investitorju oziroma izvajalcu del brez odlašanja določiti rok prepovedi kakršnihkoli posegov na najdišču, ki pa ne more biti daljši od enega meseca ter najpozneje v treh dneh po obvestilu o najdbi pisno obvestiti pristojnega državnega tožilca in ministrstvo.

Ce pristojni državni tožilec v skladu s svojimi pooblastili ugotovi, da obstoji utemeljen sum, da najdba predstavlja posmrtni ostanek osebe oziroma oseb po tem zakonu, je policija dolžna podaljšati rok iz prejšnjega odstavka, vendar ta ne more biti daljši od šestih mesecev. V času prepovedi so na zemljišču prepovedana vsa dela, razen tistih, ki so nujna zaradi zavarovanja že opravljenih rudarskih oziroma gradbenih del in podobno in ki se lahko opravljajo le z dovoljenjem policije.

Obseg potrebnih posegov (ekshumacije, izkopavanja in drugo) in preiskovalnih dejanj (identifikacija) določi pristojno sodišče na predlog državnega tožilca iz prejšnjega odstavka. Ministrstvo na podlagi poročila pristojnih organov, ugotovitev in mnenj sodno-medicinske stroke ter ugotovitve pristojnega državnega tožilstva, da gre za novo odkrito vojno grobišče po tem zakonu, določi status vojnega grobišča in ga prevzame v varstvo, o tem pa obvesti inšpekcijske službe ter pristojni organ občine, na območju katere se vojno grobišče nahaja.

Ministrstvo na podlagi sprejete ugotovitve o novo odkritem vojnem grobišču ter po predhodnem dogovoru s pristojnimi organi iz prejšnjega odstavka, določi način ureditve in varstva vojnega grobišča v skladu s tem zakonom ter v skladu s predpisi o varstvu kulturne dediščine.

Za že evidentirana domnevna grobišča, kjer obstoj posmrtnih človeških ostankov ni dokazan, se pa utemeljeno domneva njihov obstoj, lahko ministrstvo izda dovoljenje za izvedbo postopkov ugotavljanja obstoja vojnega grobišča. Ministrstvo o tem predhodno obvesti policijo in državno tožilstvo.

Če v zato predpisanem postopku posmrtnih ostankov oseb iz novo odkritega grobišča ni bilo mogoče identificirati, se le-ti na spoštljiv način pokopljejo na posebej določena mesta v spominskem parku, civilnem pokopališču, kostnici, grobnici ali se pokop izvrši na kraju najdbe grobišča.

Na območju Spominskega parka Teharje se postavi osrednja kostnica, kjer se na spoštljiv način poskrbi za posmrtno ostanke oseb, ki se prekopljejo skladno z določbo 27. člena oziroma osmim odstavkom 28. člena tega zakona.«

29. člen (novo odkrita vojna grobišča tujcev)

Če se ugotovi, da so v novo odkritem vojnem grobišču pokopani posmrtni ostanki pripadnikov tuje vojske ali tuje države, ministrstvo o tem nemudoma obvesti tujo državo in ji na njene stroške lahko dovoli izkop, prekop ter prenos posmrtnih ostankov v matično državo oziroma ji na njeno prošnjo ter na njene stroške lahko dovoli ureditev vojnega grobišča na območju novo odkritega vojnega grobišča ali ji dovoli prekop posmrtnih ostankov in ureditev vojnega grobišča na drugi primerni lokaciji, razen če sklenjeni meddržavni sporazum ne določa drugače.

Če izkop posmrtnih ostankov iz prejšnjega odstavka zaradi obstoječih ali bodočih infrastrukturnih ali urbanističnih sprememb ni mogoč, lahko ministrstvo, na prošnjo tuje države in na njene stroške, dovoli ureditev spominskega obeležja na območju novo odkritega vojnega grobišča v dostojni in krajevno primerni obliki oziroma v soglasju s pristojnim organom občine zagotovi drugo primerno lokacijo za ureditev spominskega obeležja na tem območju.

Ministrstvo iz sredstev državnega proračuna zagotovi varstvo novo odkritega vojnega grobišča v skladu s prevzetimi mednarodnimi obveznostmi, če tuja država ne uredi vojnega grobišča na način iz prejšnjih odstavkov tega člena.«

Priprava metodologije za prekope

Vladna komisija je leta 2006 predpisala metodološka izhodišča za sondiranje in izkope z arheološko metodo in antropološko raziskavo skeletnih ostankov. Na temelju teh izhodišč so v naslednjih letih izvedli večina prekopov. Poenoteni metodološki okviri so pomenili velik napredek pri pridobivanju natančnejših podatkov iz grobišč, bili pa so tudi korak naprej v odnosu do žrtev. Temeljni poudarki so bili objavljeni že v prvem poročilu vladne komisije, ker pa so bili za izvajanje prekopov posebnega pomena jih navajam znova.

- »SONDIRANJE se izvaja na domnevnih grobiščih, kjer mikrolokacija mesta zakopa žrtev ni znana, na grobiščih, kjer je nujno zamejiti obseg grobišča (npr. protitankovski jarki, bombni kraterji, jame) ali na mestih, kjer ustni viri nakazujejo grobišče, ogled na terenu pa ne omogoča niti širše lokacije grobišča. Sondiranje se izvede strojno ali ročno v obsegu širine vkopa 1 m x 1 m ali 0,5 m x 2 m, do globine kostnih ostankov. Ob najdbi prvih kostnih ostankov se vsa dela takoj ustavijo, na terenu pa se vzpostavi prejšnje stanje. Ob sondiranju je nujna prisotnost antropološkega ali sodno medicinskega strokovnjaka, ki za najdene kosti poda mnenje, ali gre za človeške ostanke.
- PREKOP se izvede po arheološko primerljivi in antropološki metodi. To pomeni, da se pri prekopu uporabi način odstranjevanja zemeljskih plasti nad skeleti, kakor ga izvajajo arheologi pri svojem delu, nato se zavarujejo in dokumentirajo najdeni ostanki po forenzičnih načelih (fotodokumentacija, zavarovanje sledi poškodb, izolacija in identifikacija najdenih predmetov). Glede na napredek forenzike je potrebno iz najdenih skeletnih ostankov zavarovati vzorce DNK za takojšnje ali kasnejše analize.
- Izvajanje prekopov po zgoraj začrtanih načelih izvajajo ponudniki, izbrani na javnem razpisu, ki ga pripravi Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve, ki tudi izbere izvajalca del.
- Predmeti iz grobišč so poseben segment v okviru prekopov. Najdeni predmeti v prvi vrsti služijo kot predmet, preko katerega je o pobitih in o samem dogodku mogoče dobiti zaenkrat še celo največ podatkov. Iz tega vzroka morajo biti zavarovani po kriminalistično-forenzičnih načelih in dokumentirani. Ker so ti predmeti obenem zgodovinski predmet, ki ga je treba varovati in hraniti po načelih muzejske stroke, se predmeti odstopajo, muzejski instituciji, ki jih obdeluje in uporablja v smislu muzejskega eksponata (Muzej novejšje zgodovine).⁶⁰

Da bi razmejili pristojnosti različnih vpletenih državnih institucij, je vladna komisija junija 2006 sprejela Protokol postopka prekopa vojnega grobišča. Vsebinsko je pripravil član komisije Pavel Jamnik iz Generalne policijske uprave.⁶¹

»Preiskava grobišč po Zakonu o kazenskem postopku in Zakonu o vojnih grobiščih

Ko se na kakršen koli način odkrije do takrat neznan grobišče, je policija dolžna začeti preiskovati, ali je grobišče nastalo kot posledica kaznivega dejanja. Policija torej postopa v skladu s 148. členom Zakona o kazenskem postopku. O odkritju grobišča in o svojih prvih ugotovitvah obvesti državnega tožilca, ki v skladu s 160.a prevzame vodenje in usmerjanje policijskih preiskovalnih dejanj. V kolikor se pri tem ugotovi, da gre za domnevno vojno grobišče, lahko državni tožilec na podlagi policijske kazenske ovadbe vloži zahtevo za uvedbo

preiskave pri pristojnem sodišču, in predlaga preiskovalnemu sodniku opravo preiskovalnih dejanj za pridobitev dokazov in odkritje storilca. Med te preiskovalne ukrepe spada tudi odreditev ekshumacije.

Če preiskovalni sodnik ne odredi preiskovalnih dejanj oziroma državni tožilec ne nadaljuje kazenskega pregona, pomeni, da zbrani podatki o nastanku grobišča in žrtvah, ki jih je bilo glede na objektivne okoliščine mogoče pridobiti, ne dosegajo dokaznih norm, na podlagi katerih bi bilo mogoče začeti kazenski pregon zoper osebe, ki so pri nastanku grobišča sodelovale. To torej pomeni, da je policijsko in tožilsko delo do pridobitve novih ali dodatnih dejstev zaključeno.

Od policijsko tožilskega zaključka dela naprej je mogoče izvajati aktivnosti na grobiščih na podlagi Zakona o vojnih grobiščih. Sedmi odstavek 28. člena ZVG namreč določa, da za že evidentirana domnevna grobišča, kjer obstoj posmrtnih človeških ostankov ni dokazan, se pa utemeljeno domneva njihov obstoj, lahko Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve izda dovoljenje za izvedbo postopkov ugotavljanja obstoja vojnega grobišča. Ministrstvo o tem predhodno obvesti policijo in državno tožilstvo. Komisija Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč lahko sprejme predlog sklepa, da se opravi prekop in pokop posmrtnih ostankov najdenih v vojnem grobišču. Vlada RS lahko na podlagi predloga sklepa, v kolikor obstaja javni interes, sklene, da Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve financira in vodi postopek prekopa, ali pa določi sofinanciranje z drugimi subjekti, ki imajo za to upravičen interes.

Tako nadaljevanje del na posameznem grobišču pomeni dve bistveni možnosti. S sondiranjem je mogoče potrditi ali ovreči domneve o grobišču, ki v policijsko tožilski preiskavi niso bile potrjene ali ovržene, z izvedbo prekopa pa omogoča pridobitev morda tistih novih ali dodatnih dejstev, na podlagi katerih bi se lahko nadaljeval predkazenski in/ali kazenski postopek, ki se je prej po izčrpanju možnosti, ki jih nudi Zakon o kazenskem postopku moral zaključiti.«

Ministrstvo za delo je ob pomoči vladne komisije pripravilo tudi obrazec, v katerem so bili navedeni pogoji za prekop.

Številka:

Datum:

Datoteka: DOV-PREKOP-VZOREC.doc

Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve Republike Slovenije izdaja, na podlagi 1., 4., 11. in 27. člena Zakona o vojnih grobiščih (Uradni list RS, št. 65/03) v zadevi prekopa neznanega števila posmrtnih ostankov žrtev povojnega nasilja, iz skupnega groba

DOVOLJENJE

Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve Republike Slovenije izdaja dovoljenje za prekop posmrtnih ostankov iz skupnega groba na civilno pokopališče Posmrtni ostanki pokopanih so v evidentiranem skupnem grobu v v občini....., evidenčna št. ID, k.o....., št. parcel

OBRAZLOŽITEV

Prekop je predlagalaMinistrstvo za delo, družino in socialne zadeve je naročnika obvestilo o pogojih za izdajo dovoljenja, ki zagotavlja finančno kritje stroškov prekopa. Predlaga tudi, da se prekop opravi v skladu z zahtevami antropološke stroke, kolikor obstaja možnost, pa naj se opravi tudi identifikacija posmrtnih ostankov žrtev.

Na podlagi dopisa....., da ni zadržkov za izdajo soglasja o prekopu v smislu veljavne zakonodaje na tem področju. Ker gre za prekop posmrtnih ostankov uradno neznanih oseb, se prekop izvaja v skladu z določili 1., 4., 11. in 27. člena Zakona o vojnih grobiščih.

Pogoji za prekop

Pred prekopom je potrebno izbrati strokovno podjetje ali institucijo, usposobljeno za te vrste prekopov posmrtnih ostankov. O izbiri izvajalca in datumu prekopa prosimo obvestite naše ministrstvo, pristojno Policijsko upravo in Okrožno državno tožilstvo.

Pred prekopom je potrebno pridobiti tudi soglasje lastnika zemljiščav k.o., parcelna št.in soglasje podjetja, ki upravlja s pokopališčem, na katerega bodo preneseni posmrtni ostanki.

Pri prekopu bo v skladu z Zakonom o pokopališki in pogrebni dejavnosti ter urejanju pokopališč (Uradni list SRS, št. 34/84 in RS, št. 26/90), Zakona o nalezljivih boleznih (Uradni list RS, št. 69/95) in določili 5., 6. in 9. člena Pravilnika o prevozu, izkopu in prekopu posmrtnih ostankov (Uradni list RS, št. 70/97) prisoten tudi zdravstveni inšpektor. Zaradi prekopa v skladu z zahtevami antropološke stroke in možne identifikacije je zahtevana prisotnost sodnega izvedenca, zdravnika patologa ali predstavnika Inštituta za sodno medicino iz Ljubljane. V okviru svojih pooblastil sodeluje Ministrstvo za notranje zadeve, Policijska uprava RS, Urad kriminalistične policije in krajevno pristojna Policijska uprava.

Ob izpolnitvi vseh pogojev mora izbrani izvajalec po nalogu naročnika prekopa zagotoviti naslednje pogoje, ki so obvezno izhodišče za prekop.

- Zagotoviti, da se prekop ne bo izvedel s posegom v prostor, ki bi bil večji, kot je za izvedbo odkopa skeletnih ostankov potrebno.
- Prekop se izvede z ločeno odstranitvijo zemeljskih plasti nad skeletnih z izkopom skeletov, ki omogočajo odkop celotnega skeletnega ostanka, brez medsebojnega mešanja skeletnih ostankov med izvedbo prekopa, če je to seveda mogoče.
- Vsak skeletni ostanek posebej in vsi skupaj se med potekom prekopa najmanj fotografsko dokumentirajo.
- mesto najdbe posameznih predmetov in predmeti najdeni ob skeletnih ostankih, se fotografsko dokumentirajo in shranijo kot zgodovinski predmet za nadaljnjo restavratorsko delo. V primeru, da po oceni pristojnega predstavnika policije posamezen predmet lahko pomeni pravni dokaz, se s predmetom postopa po kriminalistično tehničnih načelih.
- Naročnik ali izvajalec zagotovi hrambo skeletnih ostankov, ločenih po osebah v primernih prostorih do izvedbe pokopa.

Pokritje stroškov prekopa

Ministrstvo je v skladu z 7. odstavkom 27. člena Zakona o vojnih grobiščih ocenilo, da obstoja javni interes za prekop, stroške samega prekopa pa bo pokrila, kar zagotavlja z dopisom št.....

Stroške nastale s forenzičnimi preiskavami za morebitno identifikacijo pokopanih, v celoti bremenijo naročnika prekopa ali družinske člane, ki tak postopek zahtevajo. Vse analize izvede za taka dela strokovno usposobljena oseba ali institucija.

Pokritje stroškov izgradnje kostnice in začasne deponije posmrtnih ostankov zagotovi naročnik in mora biti znano pred samim prekopom, o čemer je potrebno obvestiti pristojno ministrstvo.

Pripravil:

MINISTER

Poslano:

- naročnik
- Arhiv tu

V vednost:

- Komisija za
- Policijska uprava RS, Urad kriminalistične policije, Štefanova 2, 1000 Ljubljana
- Okrožno državno tožilstvo
- Občina
- Policijska uprava

Izkopi iz prikritih grobišč od leta 2006

Po tem ko so bili temeljito analizirani vsi dokumenti, pregledane zaporniške knjige in poimenski sezname transporta odpeljanih ljudi iz centralnih zaporov OZNE, ter ohranjeni bolniški listi, se je septembra 2006 začel iznos posmrtnih ostankov 88 žrtev iz brezna pri Konfinu 1. To je bil prvi iznos, ki sta ga skupaj spodbudila ministrstvo za pravosodje in ministrstvo za delo. Velja za vzorčni primer prekopa iz miniranega kraškega brezna in tudi za vzorčni primer ureditve grobišča. Na predlog vladne komisije je bilo ob že prej postavljenem spominskem znamenju - bronastem valju -, brezno ograjeno, postavljen lesen križ, urejena dostopna pot s smerokazi in informativno tablo.

Oktober 2006 so po naročilu občine Škofja Loka iz dveh grobišč v Lovrenški grapi izkopal najprej 7 in nato še 20 okostij. Sočasno z izkopom po arheološko primerljivi metodi je potekala še antropološka analiza skeletov. Opravljena je bila tudi analiza DNK, ob pomoči katere so identificirali 8 skeletov.

Novembra 2006 so pri gradnji avtoceste v bližini letališča Lesce, delavci naleteli na človeške kosti. Izkop je odredil preiskovalni sodnik. Iz prvega grobnega polja so izvedenci Inštituta za sodno medicino prekopali 33 žrtev, iz drugega pa 3. Žrtve naj bi bili nemški vojaki.

Po naročilu občine Škofja Loka se je oktobra 2007 opravil prekop iz grobišča Žovšče. Iz dveh grobov so izkopal 5 in 6 skeletov.

Novembra istega leta so pri sondiranju evidentiranih lokacij na škofjeloškem gradu naleteli še na grobišče zunaj grajskega obzidja in iz njega v začetku decembra izkopal 5 skeletov. Vsi skeletni ostanki, ki so jih izkopal na območju občine Škofja Loka še vedno čakajo v prostorih pokopališča Lipica na dokončanje kostnice.

Potem ko smo v letih 2006 in 2007 pri Ruški koči na vrhu Pohorja potrdili 13 grobišč in na poti do Ruške koče še 6, smo želeli z prekopom iz dveh po oceni manjših grobišč, ugotoviti vsaj približno število žrtev v grobiščih na tem delu Pohorja. V grobišču pri Ruški koči na Arehu 3 smo pričakovali okoli 30 žrtev, a smo iz meter globoke plasti izkopal posmrtno ostanke kar 189 žrtev, ki so bili preneseni v kostnico na dobravskem pokopališču v Mariboru.

Pod Storžičem so novembra 2007 sorodniki izkopal 4 žrtve od 6, ki so jih partizani likvidirali leta 1944. Njihove posmrtno ostanke so identificirali z analizo DNK in pokopali na pokopališču v Naklem.

Julija 2008 se je vladna komisija odločila za prekop iz grobišča Lokavec, kjer je na temelju dokumentov sklepala, da bodo našli posmrtno ostanke 7 poimensko znanih žrtev. Pri izkopu je bilo najdenih 12 skeletov, ki jih je Pogrebno podjetje Maribor odpeljalo v mariborsko kostnico. Od domnevnih sorodnikov je policija odvzela ustni bris za analizo DNK, vendar posmrtni ostanki niso bili identificirani in predani sorodnikom, saj je ministrstvo za delo Inštitutu za sodno medicino, odklonilo plačilo analize.

Med julijem 2008 in marcem 2009 je ekipa rudarjev Rudnika Trbovlje Hrastnik v rovu Barbara v Hudi Jami podrla 11 pregrad in iznesla 400 m³ jalovine. 3. marca 2009 smo po preboju zadnje pregrade v rovu nepričakovano naleteli na gomilo mumificiranih trupel. Bilo jih je 432. Na temelju odredbe preiskovalnega sodnika so rudarji in izvedenci Inštituta za sodno medicino kasneje iz jaška iznesli še posmrtno ostanke 346 oseb. Do dna jaška pa je ostalo še 35 m in v njem po ocenah še več kot 2000 žrtev. Za 778 iznesenih žrtev je ministrstvo za delo v nasprotju s pričakovanji o pokopu v grobnem polju zunaj rudnika, zgradilo kostnico v delu rova.

Maja 2009 je občina Škofja Loka naročila iznos skeletnih ostankov 6 oseb iz grobišča Matjaževa jama pri Pevnem. Individualizacija posameznih skeletov ni bila mogoča, saj so bili skeletni ostanki med seboj premešani.

Partizansko vojaško sodišče v Kočevju je oktobra 1943 obsodilo na smrt 114 četnikov in vaških stražarjev. Ustreljeni so bili v bližini Mozlja in zagrebeni v petih jamah. Na pobudo enega od sorodnikov žrtev je avgusta 2009 potekal izkop v enem od grobišč. Izkopali so 5 skeletov. Kljub intenzivnemu iskanju ostalih grobov nismo našli.

Delavci na gradbišču pri vasi Grivče nad Vipavo so oktobra 2009 naleteli na človeške kosti. Preiskovalni sodnik je odredil izkop, ki so ga opravili izvedenci Inštituta za sodno medicino. Izkopali so 5 skeletov, ki ležijo v skladišču inštituta.

Zadnji opisan primer je iznos žrtev iz brezna pri Konfinu 2. Preiskovalni sodnik je že leta 2007 odredil izvedensko delo, a so minila 3 leta preden se je iznos začel. Opravljen je bil po enakem postopku kot pri sosednjem breznu Konfin 1. Najdeni so bili posmrtni ostanki 62 oseb, ki še od junija 2010 čakajo na pokop v prostorih inštituta. Ker pri izkopu v Grivčah in Konfinu 2 niso znani podatki, na podlagi katerih bi lahko opravili osebno identifikacijo, je sodišče odstopilo od analize DNK.

1 Janko Maček: *Revolucija jim je zadala neozdravljive rane, Zaveza*, št. 79, str. 16-24.

2 Razstava in knjiga Mitja Ferenc: *Prikrilo in očem zakrito. Prikrila grobišča 60 let po koncu druge svetovne vojne* (dalje Ferenc, *Prikrilo in očem zakrito*), Celje 2005, str. 25.

- 3 ARS, III, 1931, f. 63, Komunalne zadeve, prekopi, 1945-1970, m. 22.
- 4 ARS III, 1931, f. 63, Komunalne zadeve, prekopi 1945-1970, m. 31, dopis poverjenika za okraj Ljutomer pomočniku ministra za notranje zadeve LRS, 2. 7. 1951. O dogajanju na območju Logatca po koncu vojne glej članke Ive Zajdele, objavljene v Demokraciji oktobra in novembra 2009, dostopno na <http://www2.scnr.si/>. Janko Maček: *Rovte. V viharju vojne in revolucije*, Ljubljana, 2003, str. 85-88.
- 5 ARS III, 1931, f. 63, Komunalne zadeve, prekopi 1945-1970, n. 36, okrožnica Izvajanje predpisov o prevozih mrličev, 8. 1. 1953.
- 6 Ur. l. SRS, št. 34/1984; 35. člen Zakona o pokopališki in pogrebni dejavnosti, ki je bil ukinjen nekaj dni pred spravno slovesnostjo na Kočevskem Rogu l. 1990, je določal: »Na pokopališčih ni dovoljeno postavljanje znakov, napisov, slik in simbolov, ki označujejo pripadnost umrlih sovražnim gibanjem, usmerjenih proti NOV Jugoslavije oziroma njihovo sovražno dejavnost proti družbeni ureditvi SFRJ.«
- 7 Izjava Predsedstva RS o narodni spravi iz marca 1990; Izjava o narodni spravi Slovenske pokrajinske škofovske konference z dne 13. 3. 1990, objavljena v tedniku Družina.
- 8 V vseh treh knjigah je zajetih 255 župnij s 14.901 imenom. V prvi knjigi je zajetih 83 župnij s 7.392 imeni, v drugi knjigi 71 župnij s 4.813 imeni, v tretji pa 68 župnij s 1.965 imeni in pripravljenimi seznami za 31 župnij s 652 imeni. *Farne spominske plošče*, 1, Ljubljana 1995; *Farne spominske plošče*, 2, Ljubljana 2000. *Farne spominske plošče*, 3, Ljubljana 2012.
- 9 Ur. l. RS, št. 65/2003.
- 10 Zakon o vojnih grobiščih v 13 členu opredeljuje postopek evidentiranja: »Evidentiranje vojnih grobišč po tem zakonu so terenska opazovanja, raziskave, meritve in kartiranje:
1. zemljišč, na katerih stojijo nagrobna ali druga spominska znamenja, iz katerih se utemeljeno domneva, da gre za zemljišče, v katerem je vojno grobišče,
2. zemljišč, v katerih se ob gradnjah, sondiranju terena, rudarskih delih, arheoloških in jarnarskih raziskovanjih ali drugih zemeljskih delih odkrije posmrtno ostanke osebe ali oseb, za katere se na podlagi razpoložljivih podatkov utemeljeno domneva, da gre za zemljišče, v katerem je vojno grobišče in
3. drugih zemljišč, za katera se na podlagi razpoložljivih podatkov utemeljeno domneva, da gre za zemljišče, v katerem je vojno grobišče.«
- 11 Izjava Vlade RS ob celovitem načrtu ureditve grobišč množičnih povojnih pobojev ter ob sprejemanju zakona o vojnih grobiščih, 22. 11. 2001.
- 12 Sklep o ustanovitvi Komisije Vlade Republike Slovenije za reševanje vprašanj prikritih grobišč, 33. seja Vlade RS, 21. 6. 2001.
- 13 Sporazum med Vlado Republike Slovenije in Vlado Italijanske republike o urejanju vojnih grobišč, Ur. l. RS, Mednarodne pogodbe, št. 10/1997; Sporazum med Vlado Republike Slovenije in Zvezno republiko Nemčijo o vojnih grobovih, Ur. l. RS, Mednarodne pogodbe, št. 6/1999.
- 14 ARS III, f. 63, Komunalne zadeve, prekopi 1945-1970, m. 79, Informacija po pitanju uredenja i održavanja..., 24. 2. 1963.
- 15 ARS III, f. 63, Komunalne zadeve, prekopi 1945-1970, m. 86, Orientacioni plan, 27. 7. 1963.
- 16 ARS III, f. 63, Komunalne zadeve, prekopi 1945-1970, m. 93, statistika Jugoslovanske delegacije za Izvršenje sporazuma o prenosu Italijana padlih u Jugoslaviji tokom Drugog svetskog rata, Brojno stanje eshumiranih Italijana, 13. 11. 1963.
- 17 ARS III, f. 63, Komunalne zadeve, prekopi 1945-1970, m. 64, Zapisnik sestanka glede italijanskih grobov, 4. 11. 1960.
- 18 MD, Služba za vojna grobišča, Zapisnik o ogledu lokacij, kjer so pokopani italijanski državljani umrli v drugi svetovni vojni, 14. 4. 1999.
- 19 MD, Služba za vojna grobišča, Poročilo Vekinga o opravljenih prekopih nemških in italijanskih vojakov 2. svetovne vojne v letu 1999, 6. 12. 2000. Zapisnik Vekinga sestavljen ob priliki prekopa trupla, 20. 5. 1999. Soglasje ministrstva za delo, 20. 9. 1999.
- 20 MD, Služba za vojna grobišča, dopis ministrstva za delo ambasadi Republike Italije, 16. 11. 1994. Dopis ministrstva za delo sekretariatu za notranje zadeve občine Brežice, 6. 7. 1994.
- 21 MD, Služba za vojna grobišča, Poročilo Vekinga o opravljenih prekopih nemških in italijanskih vojakov 2. svetovne vojne v letu 1999, 6. 12. 2000.
- 22 Grobišče je sodilo v naselje Čepovan, občino in upravno enoto Nova Gorica. Ležalo je na parceli št. 569/1 k.o. Cepovan, k.u. Nova Gorica, last Radoslava Bratuža (Čepovan 143). Koordinate: GKY 407156 GKX 104267 N 46° 4' 34,4' E 13° 47' 41,55".
- 23 Grobišče je sodilo v naselje Bovec, občino Bovec in upravno enoto Tolmin. Parcela št. 607 k.o. Bovec, k.u. Tolmin. Koordinate: GKY 388822 GKX 133857.
- 24 MD, Služba za vojna grobišča, Dopis načelnika UE Tolmin Zdravka Likarja Dimitriju Omerzi, 14. 2. 2000.
- 25 MD, Služba za vojna grobišča, Poročilo Vekinga o opravljenih prekopih nemških in italijanskih vojakov 2. svetovne vojne v letu 1999, 6. 12. 2000.
- 26 Grobišče je sodilo v naselje, občino in upravno enoto Kobarid. Koordinate: GKY 391357 GKX 123261. Parcela št. 377/15 k.o. Kobarid, k.u. Tolmin.
- 27 MD, Služba za vojna grobišča, Poročilo Vekinga o opravljenih prekopih, 17. 5. 2001.
- 28 MD, Služba za vojna grobišča, Poročilo Vekinga o opravljenih prekopih nemških vojakov 2. svetovne vojne na zemljišču ob gimnaziji na Ptujju, 10. 8. 2001.
- 29 MD, Služba za vojna grobišča, soglasje, 2. 4. 2001. Lastnik zemljišča na parceli 1323/1 je Matija Štefin, Tržaška cesta 74, Postojna.
- 30 MD, Služba za vojna grobišča, Plan prekopov nemških vojakov 2. svetovna vojna, 17. 6. 2002.
- 31 MD, Služba za vojna grobišča, Soglasje ministrstva za delo, 27. 8. 2002.
- 32 MD, Služba za vojna grobišča, seznam, 27. 11. 1992.
- 33 MD, Služba za vojna grobišča, Poročilo Vekinga o opravljenih prekopih nemških vojakov 2. svetovne vojne v letu 2002, 27. 11. 2002. Grobovi so bili na parcelnih številkah 530/43 in 530/44 v lasti občine Sevnica in na parcelnih številkah 530/65 v lasti Helene in Jožefe Jazbinška.
- 34 Grobišče je sodilo v naselje Ustje, občino in upravno enoto Ajdovščina. Koordinate GKY 415476 GKX 81609; parcela št. 1538 k.o. Ustje, k.u. Ajdovščina. Do lokacije pridemo tako, da z regionalne ceste Ajdovščina – Nova Gorica zavijemo v Ajdovščini levo proti čistilni napravi in se peljemo 300 m čez avtocestni nadvoz proti naselju. Nato zavijemo levo na poljsko pot in nadaljujemo še okoli 180 m. Grobišče je bilo na travniku in njivi (last Marije Stibilj, Ustje 7a, Ajdovščina) med poljsko potjo in potokom Hubelj ter 110 m od čistilne naprave.
- 35 PU Nova Gorica, poročilo UNZ Nova Gorica ODT Nova Gorica, 9. 8. 1996.
- 36 MD, Služba za vojna grobišča, verbalna nota, št. 1570/122, 2. 8. 1996.
- 37 MD, Služba za vojna grobišča, dopis državnega sekretarja Janka Stuška, 3. 9. 1996.
- 38 Občina Ajdovščina, Komisija občine Ajdovščina za raziskavo povojnih množičnih pobojev in pravno dvomljivih procesov in drugih nepravilnosti (v nadaljevanju Komisija občine Ajdovščina), dopis bolnišnice Nova Gorica, 2. 12. 1994.
- 39 Občina Ajdovščina, Komisija občine Ajdovščina, dopis UNZ Nova Gorica, 20. 6. 1996.
- 40 MD, Služba za vojna grobišča, soglasje ministrstva, 19. 2. 2001.

- 41 MD, Služba za vojna grobišča, Zapisnik o izkopih posmrtnih ostankov na lokaciji pri Ajdovščini, 12. 3. 2002; Poročilo družbe Veking o opravljenih prekopih nemških vojakov 2. svet. vojne v letu 2002, 27. 11. 2002
- 42 MD, Služba za vojna grobišča, dopis ministra za obrambo dr. Antona Grizolda državnemu sekretarju Francetu Žnidaršiču, 18. 3. 2002; Odgovor F. Žnidaršiča na poslansko vprašanje, 19. 3. 2002. Danijel Cek: Danes štejejo vojake, *Primorske novice*, 12. 3. 2002, str. 40. Martina Budal: Kostni vojakov bodo prenesli v Italijo, *Večer*, 12. 3. 2002, str. 3. (mod): S posmrtnimi ostanki v Italijo, *Dnevnik*, 13. 3. 2002, str. 13. (kž, dc): Kaj vse skriva veliko polje, *Primorske novice*, 15. 3. 2002, str. 48.
- 43 MD, Služba za vojna grobišča, Poročilo Vekinga o opravljenih prekopih nemških vojakov II. svetovne vojne v letu 2003, 10. 7. 2003.
- 44 MD, Služba za vojna grobišča, Poročilo Vekinga o opravljenih prekopih nemških vojakov II. svetovne vojne v letu 2003, 10. 7. 2003.
- 45 MD, Služba za vojna grobišča, Poročilo Vekinga o opravljenih prekopih nemških vojakov II. svetovne vojne v letu 2004, 4. 11. 2004.
- 46 MD, Služba za vojna grobišča, Poročilo o opravljenih prekopih nemških vojakov II. svetovne vojne v letu 2004, 4. 11. 2004.
- 47 Ustni vir T.P., 17. 6. 2002. PU Kranj, Uradni zaznamek z komandirjem odreda I.L in E.P., 25. 7. 2002. Uradni zaznamek, 16. 11. 2001. Koordinate: GKY 408229 GKX 149820.
- 48 MD, Služba za vojna grobišča, Poročilo o opravljenih prekopih nemških vojakov II. svetovne vojne v letu 2004, 4. 11. 2004.
- 49 Grobišče (ID 356) je bilo v kotanji blizu hiše Lokve 43, v naselju Lokve in občini ter upravni enoti Nova Gorica. Koordinate: GKY 407057 GKX 97224 oziroma N 46° 0' 46,31' E 13° 47' 41,90'. Parcela št. 33/1, k.o. Lokve, k.u. Nova Gorica.
- 50 PU Nova Gorica, Uradni zaznamek, 5. 12. 2003.
- 51 PU Nova Gorica, Uradni zaznamek z H. S., 2. 12. 2003.
- 52 PU Nova Gorica, Uradni zaznamek z Š. W., 5. 12. 2003.
- 53 MD, Služba za vojna grobišča, Poročilo Zdravka Likarja o izvršenem izkopu italijanskih vojakov na Lokvah, 25. 5. 2004.
- 54 Kataster jam JZS, Zapisnik terenskih ogledov. št. 1847; 22.6.1966. Dopolnilni zapisnik, 20. 4. 1996. Do brezna pridemo tako, da gremo iz središča Trnja po cesti proti Vlačnam 300 m, kjer zavijemo desno in po 1050 m zopet desno. Nadaljujemo po poti še 450 m, nato zavijemo levo in po 50 m zavijemo s poti na levo in po 30 m pridemo do brezna. Koordinate: GKX 61250 GKY 441299. Vhod v brezno se odpira sredi sklanate gmajne poraščene s hrasti. Vhod premera 2 x 4,5 m vodi v vertikalno brezno, ki se po 13 m razširi in preide v 12 m visoko dvorano. Od vhoda do podornega stožca je 25 m globine, do dna dvorane pa 35,8 m. Brezno služi za smetišče, saj so jamarji leta 1996 našli še školjko avtomobila ter plastične odpadke.
- 55 Katja Drobnič: Preiskava DNK iz kosti in zob: Identifikacija po več kot pol stoletja, *Delo, Znanost*, 16. 6. 2003.
- 56 Pavel Jamnik: *Akcija Sprava. Ugotovitve policijskega preiskovanja poveljnih pobojev. Zaključno poročilo*, Ljubljana, 2004 (v nadaljevanju, Jamnik, *Akcija Sprava*), str. 45.
- 57 Pavel Jamnik: Metodološki okvirji izvedbe sodno odrejenih ekshumacij ter sondiranj in prekopov, izvedenih v okviru vladne komisije, v: *Poročilo Komisije Vlade Republike Slovenije za reševanje vprašanj prikritih grobišč, 2005-2008*, Ljubljana 2008 (v nadaljevanju Jamnik, *Metodološki okvirji*), str. 83-98.
- V članku je avtor opozoril, da prekrita množična grobišča kljub uvrstitvi vojnih grobišč v Zakon o varstvu kulturne dediščine, še ne morejo biti predmet le znanstvenega preučevanja. Dela na teh grobiščih se za zdaj izvajajo namreč izključno s preiskovalnim, humanitarnim in sanitarnim razlogom in se mu zdijo predlogi za vpeljavo arheološke podstroke t.i. vojne arheologije zaradi razlik med arheološkim grobiščem in množičnim grobiščem poveljnih pobojev, kjer so tudi še živeči sorodniki ali domnevni sorodniki žrtev. zaenkrat še prezgodnji.
- 58 Prav tam.
- 59 Jamnik, *Metodološki okvirji*, str. 90, 91. »Potek izvajanja prekopov« je vladna komisija sprejela na 4. seji 26. 1. 2006. Zapisnik komisije št. 17400-22/2005-10 z dne 26. 1. 2006.
- 60 Jamnik, *Metodološki okvirji*, str. 90, 91.
- 61 Jamnik, *Metodološki okvirji*, str. 83-98.

Zaplana – grobišče pod Strmico

ID 110

Naselje: Zaplana-del

Občina: Vrhnika

Upravna enota: Vrhnika

GKX 441688

GKY 89543

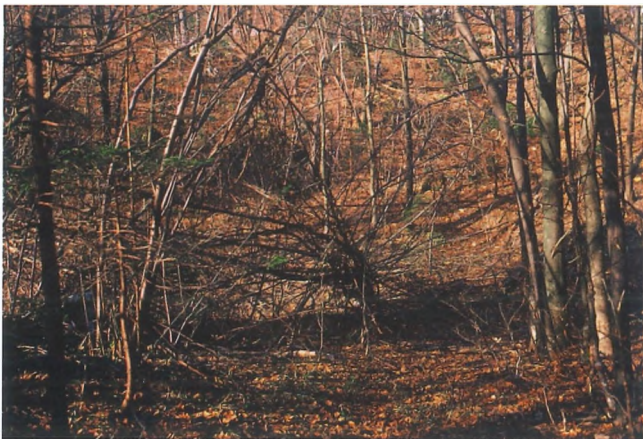
Ndm. v. 511 m

parcela št. 1727/1 k.o. Zaplana, k.u. Vrhnika

Lega in dostop

Grobišče se nahaja v vrtači, kjer je bila apnenica. Vrtača leži desno pod kolovozno potjo, na jugovzhodnem pobočju Strmice (625 m).

Dostop je po cesti Vrhnika – Logatec. Iz Vrhnike se peljemo do Cesarskega vrha – kraja, kjer se cesta prevesi proti Logatcu. Tu se proti severu desno odcepi cesta proti Zaplani. Po 300 m poteka čez cesto daljnovod. Nadaljujemo še 250 m do kraja, kjer je na levi strani ceste dovolj velik prostor za postanek enega ali dveh avtomobilov. V gozdu opazimo rahlo uhojeno pot, ki vodi po pobočju nazaj proti daljnovodu. Pot gre mimo manjše in večje vrtače na desni strani. Po 170 korakih se odcepimo pravokotno od poti na desno in po 50 korakih rahlo vzpenjajočega terena pridemo na rob tretje vrtače. Spustimo se vanjo in opazimo dve plitvi jami, iz katerih so bila izkopana trupla.

Grobišče pod Strmico, 16. 3. 2000 (foto M. Ferenc)

Opis

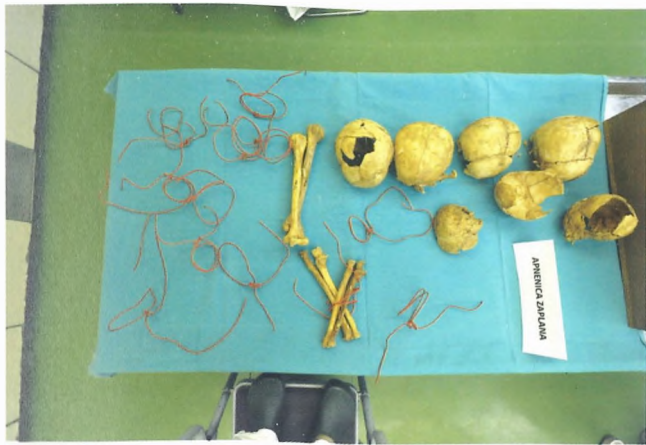
Grobišče znano pod sinonimom Grobišče v Zakovškem gozdu pod Strmco smo obiskali v prvem letu evidentiranja prikritih grobišč in ga vpisali v evidenco 15. oktobra 2002.

Posmrtni ostanki iz grobišča pod Strmico, shranjeni v skatlah in skladišču Inštituta za sodno medicino, 2004 (foto M. Ferenc)

Po spominih naj bi se pobjo ljudi (domnevno moških iz Logatca in Rovt) zgodil 21. junija 1945 zvečer.¹ Z usodo pobitih na območju občine Logatec se je ukvarjala oktobra 1990 ustanovljena občinska komisija,² ki je v prvem letu delovanja izdelala seznam 496 izginulih oseb.³ Žrtve so verjetno moški prebivalci Logatca in okoliških vasi, ki so se morali po koncu vojne na poziv oblasti javiti na Komando mesta Logatec. Pristojnost nad zaporniki osumljenimi sodelovanja z okupatorskimi oblastmi so imele enote KNOJA in OZNA. Večino oseb so prepeljali v ljubljanske zapore, nekaj pa so jih likvidirali v okolici Logatca.⁴

Izkop so vzpodbudili domačini, ki so obvestili člane občinske komisije. Ti so začeli kopati na pokazanem kraju 6. junija 1991 in kmalu naleteli na kosti, ki bi lahko bile človeške. Obvestili so policijo, ki je o najdbi obvestila pristojne organe.⁵ Na ogled so prišli dežurni preiskovalni sodnik Temeljnega sodišča v Ljubljani Franc Rupret, javni tožilec Matjaž Miklavčič, delavci UNZ Ljubljana - okolica in Postaje milice Vrhnika in zdravniki Inštituta za sodno medicino v Ljubljani. Izkopali so okoli 80 delov ostankov kosti. Zaradi pomanjkanja tehnične opreme so delo prekinili.⁶ Sodnik Rupret je čez nekaj dni, 13. junija 1991, odredil izkop žrtev in naročil Inštitutu za sodno medicino v Ljubljani, naj po pregledu zbranih kosti ugotovi njihovo število, spol in starost ob času smrti, opiše poškodbe, ki bi razjasnile vzrok smrti in obenem zbere vse možne značilnosti ter posebnosti, pomembne za morebitno prepoznavo.⁷ Dokončen izkop so izvedli 26. junija 1991. Delavci Komunalnega podjetja Žale so iz kurišča apnenice izkopali zemljo. Premer kurišča je bil okoli 2,5 m in globok okoli 1 m. Posamezne dele so ob izločanju dokumentirali z zaporednimi številkami od 1 do 6 in to

Skeletni ostanki iz grobišča pod Strmico v Inštitutu za sodno medicino, 1991 (ISM)

samo lobanjske kosti ter nedvomno lobanjam pripadajoče dolge kosti in kosti medenice. Ostale kosti ki so jih našli v prsti so odlagali v pet zabojev. Med izkopom so našli ob kosteh 14 koncev v zanko z vozlom zavezanih izoliranih bakrenih žic.⁸ Posmrtno ostanke žrtev so prepeljali na Inštitut za sodno medicino v Ljubljani, kjer jih je pregledal Tomaž Jančigaj. Ugotovil je, da je bilo najdenih 23 levih in desnih stegnic, 23 levih in desnih golenic, 20 levih in desnih mečnic, 23 levih in desnih nadlahtnic, 24 levih in desnih podlahtnic, 24 levih in desnih koželjnic, 20 levih in desnih ključnic, 24 delov medeničnih kosti, 11 križnic, 18 levih in desnih lopatic, večje število lobanjskega in obraznega dela glave, 7 prvih vratnih vretenc, 3 druga vratna vretenca, večje število vratnih, prsnih in ledvenih vretenc, večje število levih in desnih reber in delov prsnice in večje število členkov prstov roke in noge, pogačic, kosti zapestja in stopala, kosti skočnega sklepa ter zob.

Poleg človeških kosti so v zbranem materialu našli še manjše ostanke preperelih delov usnjenih pasov z zaponko, več gumbov, drugih kovinskih zaponk, tanjšo členasto verižico iz bele kovine, tulec naboja kalibra 9 mm in večje število dvojnih zank, narejenih iz izolirane tanjše jeklene žice.

Človeške kosti so pripadale 12 osebam moškega spola, od katerih sta bila ob smrti dva stara pod 20 let, dva sta bila starejša od 35 let, najverjetneje okoli 50 let, starost ostalih osmih pa je bila v starostnem obdobju med 20 do 35 let,

vendar bližje dvajsetim letom. Vseh dvanajst oseb je bilo ustreljenih v glavo, le pri enem so našli še prestreljeno levo nadlahtnico in levo lopatico. Izvedenec je domneval, da so trupla razpadla na mestu, kamor so bila vržena ter bila pokopana že ob koncu druge svetovne vojne.⁹ Posmrtni ostanki žrtev niso bili pokopani. Še vedno ležijo v prostorih Inštituta za sodno medicino.¹⁰

Društvo za ureditev zamolčanih grobov je nad vrtačo postavilo lesen križ, pod njim pa marmornato ploščo z napisom: »TUDI MI SMO UMRILI ZA DOMOVINO / 21 STRELOV / 21.6.1945 OB 23 URI«. Ob ogledu 25. oktobra 2012 znamenja ni bilo več.

- 1 GPU, Zaplana - Zakovški gozd, Uradni zaznamek z M.J., M.G. in V.M., 10. 6. 1991.
- 2 Komisija se je imenovala »Komisija za ugotavljanje resničnih okoliščin izginotja občanov po drugi svetovni vojni«. Njen predsednik je bil Slavko Šinkovec, člani pa Marcel Štefančič, Anton Merlak, Borut Fefer, Ludvik Mihelič, Valentin Jesenko, Janko Petkovšek in Milka Kunc.
- 3 Mateja Bavdaž, *Evidentiranje prikritih grobišč v Republiki Sloveniji*, magistrsko delo (mentor Mitja Ferenc) Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Ljubljana 2010 (v nadaljevanju Bavdaž, Evidentiranje), Arhiv MK, 62290-1/2008/155, dopis Upravne enote Logatec z dne 27. 2. 2008.
- 4 GPU, Zaplana - Zakovški gozd, Uradni zaznamek z A.J., 16. 4. 2003, J.Z., 8. 4. 2003, F.M., 13. 3. 2003, P.K., 12. 3. 2003, M.J. in B.J., 12. 3. 2003, Pogovor članov komisije občine Logatec z Jožetom Jeršinom, 16. 10. 1991, izjava Jožeta Jeršina, 13. 10. 1991.
- 5 GPU, Zaplana - Zakovški gozd, Uradni zaznamek z S.S., 10. 6. 1991.
- 6 GPU, Zaplana - Zakovški gozd, Zapisnik o ogledu kraja najdbe človeških kosti v Zakovškem gozdu, 6. 5. 1991.
- 7 ISM, odredba, 13. 6. 1991.
- 8 GPU, Zaplana - Zakovški gozd, Nadaljevanje zapisnika o ogledu kraja najdbe človeških kosti v Zakovškem gozdu ob cesti na Zaplano pri Vrhniku, sestavljen dne 26. 9. 1991. Izkopu vso prisostvovali preiskovalni sodnik Franc Rupert, temeljni javni tožilec v Ljubljani Tomaž Miklavčič, kriminalistični inšpektor UNZ Ljubljana okolica Brane Tomažinič, kriminalistični tehnik Marjan Gvardijan, zdravnika ISM Tomaž Jančigaj in Jože Balažic in komandir Postaje milice Vrhnika Radoljub Milosavljevič.
- 9 ISM, Izvedensko mnenje Inštituta za sodno medicino preiskovalnemu sodniku temeljnega sodišča v Ljubljani Francu Rupretu, 29. 6. 1992.
- 10 Balažic, *Poročilo Komisije Vlade RS, 2005-2008*, str. 45".

Iznos posmrtnih ostankov iz kraških brezen socerbsko-podgorskega krasa

Že v letu ko smo imeli v Sloveniji prve demokratične volitve in ko je padel enopartijski sistem, so v občini Koper začeli razmišljati o tem, kako ugotoviti ali se v kraških jamah na občinskem ozemlju morebiti nahajajo posmrtni ostanki ljudi. Zato so že leto zatem, leta 1991 člani jamarškega društva Dimnica pregledali več jam, poleg ozemlja koprške občine še na ozemlju občine Sežana.¹

Jama 2 nad socerbskim klancem, zbiranje skeletnih ostankov, 1992 (foto Z. Primožič)

V jami **Vilenica** (ID 345) so ob ogledu našli številne človeške kosti, eno lobanjo na kapniku, eno med kamenjem v spodnjem delu dvorane, ostanke proteze in spodnje čeljusti, med predmeti pa čevlje, pas in denarnico.

V jami **Bremce** (ID 336) je jamar Franc Malečkar evidentiral več kosti (stegenice, trtice, deli medenice, vretenca, rebra) in med predmeti znova čevlje, pasove in bodečo žico.

V breznu **Špirnica** (ID 319) so jamarji evidentirali človeške kosti najmanj 10 oseb.

Jama Vilenca, skeletni ostanki, 1992 (foto Z. Primožič)

Jama Bremce, zbiranje skeletnih ostankov, 1992 (foto Z. Primožič)

V **Jami 2 nad socerbskim klancem** (ID 404) so jamarji našli človeške kosti, verjetno dveh oseb.

V **Socerbski jami za Vrhom** (ID 87) so jamarji najprej naleteli na različne odpadke (5 avtomobilskih školjk, motor s prikolico, hladilnika, gospodinjski odpadki, živalski ostanki), ki so prekrivali osrednji del vhodne dvorane. Ker so leta 1975 iz Luke Koper v jamo nametali okoli 100 m³ salam, se je globina jame znižala, njeno dno pa je prekrivalo gosto tekoče blato. Velika količina organskega blata je onemogočala vsako natančnejše raziskovanje jamarškega dna. Med salamjnim blatom poročilo omenja eno kost, verjetno stegenico.

Človeške kosti so evidentirali tudi v **Osjem breznu** (ID 505) in **Jami Pd6** (ID 406). Podatki o količini skeletnih ostankov iz posameznih brezen niso ohranjeni. Malečkar omenja skupno 360 kg. Tudi v **Dolski jami** so našli nekaj človeških kosti, za **Socerbsko sveto jamo** pa podatkov o iznosu ni.

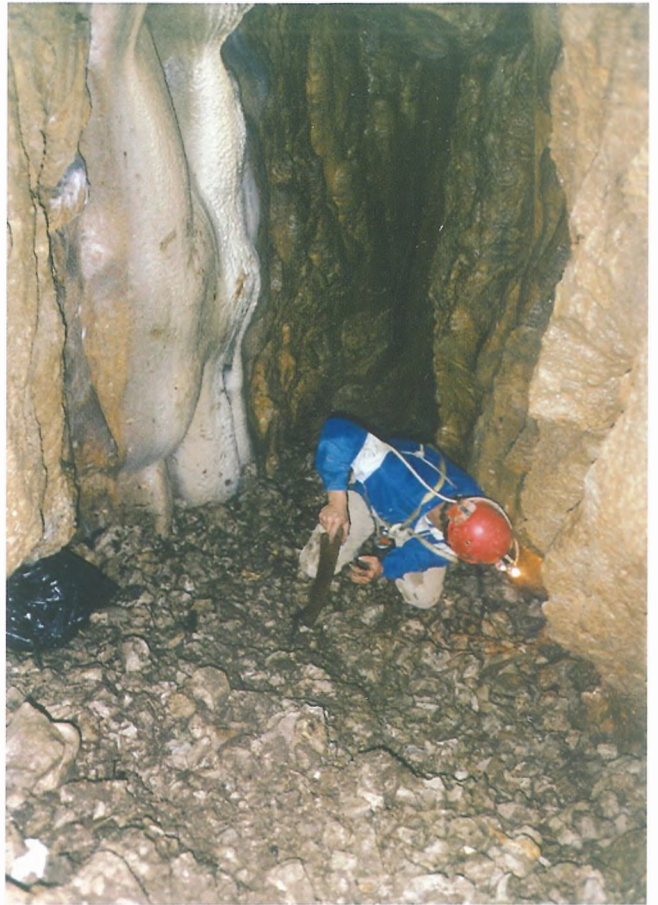
Dolska jama, spust v jamo, 1992 (foto Z. Primožič)

Ker so naleteli na posmrtno ostanke žrtev, ki so bili vidni na dnu jam, se je občina z Dimnico in Inštitutom za sodno medicino v Ljubljani dogovorila za iznos in pregled posmrtnih ostankov.² Odločili so se za iznos iz sedmih jam. Računali so, da bodo za to pridobili sredstva ministrstva za okolje in prostor v višini 550.000 do 600.000 SIT za zbiranje posmrtnih ostankov v jamah in še enak znesek za minimalen program identifikacije (ugotovitev števila okostij, njihove posebnosti, starost, spol, čas).³

Člani jamarskega društva Dimnica so posmrtno ostanke iz omenjenih jam iznesli med 13. in 17. julijem 1992.⁴ Prepeljali so jih na Inštitut za sodno medicino v Ljubljani v nadaljnjo identifikacijo in preiskavo. Ti so na podlagi poškodb skeletov ugotovili, da pripadajo okoli 130 osebam. Pri večini so bile prisotne strelne poškodbe na lobanjskih kosteh, najdene pa so bile tudi številne žične zanke. Zaradi slabega stanja skeletov na inštitutu niso ugotavljali spola, vendar so ocenjevali, da je večina skeletov pripadala moškim.⁵

Občina Koper je najprej načrtovala njihov pokop v skupnem grobišču pri Črnotičah, a so posmrtni ostanki več kot 10 let ležali v prostorih inštituta. Zapletlo se je namreč zaradi neplačila sodnomedicinskih preiskav.⁶

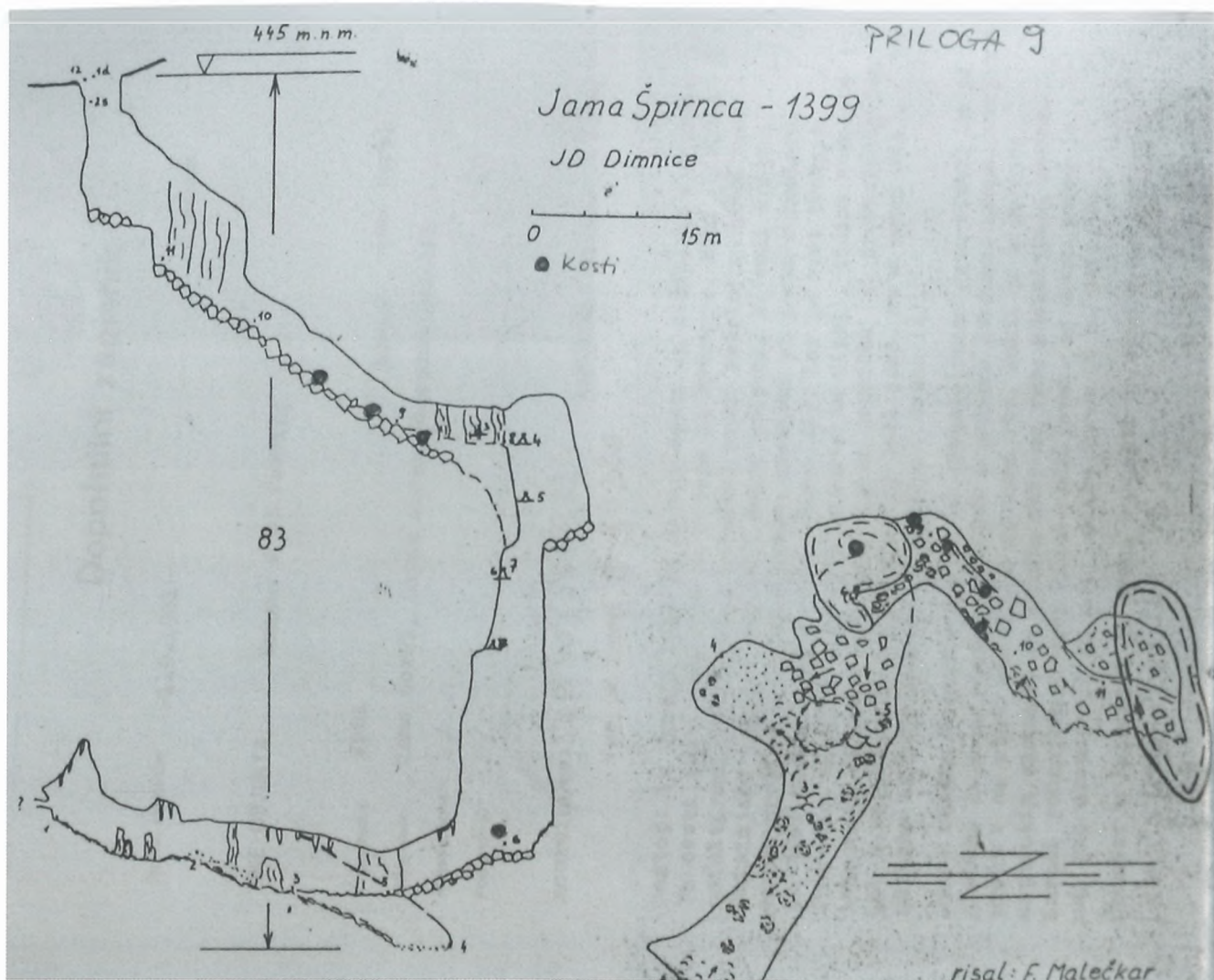
O identifikaciji posmrtnih ostankov in o možnostih za

Dolska jama, zbiranje skeletnih ostankov, 1992 (foto Z. Primožič)

pokop se je 21. marca 2001 državni sekretar z ministrstva za delo mag. Franci Žnidaršič sestal z podžupanom Trsta Robertom Damianijem. Ker se je domnevalo, da so v breznih posmrtni ostanke Italijanov, je Damiani ponudil, da je občina Trst pripravljena plačati stroške analiz. Državni sekretar mu je pojasnil, da so posmrtni ostanki iz sedmih kraških jam močno poškodovani in bi jih bilo težko uporabiti za posamezne identifikacije. Prav tako iz ostankov ni bilo mogoče določiti nacionalnosti pokojnikov oziroma povedati, katerim enotam so pripadali. Dogovorila sta se, da bodo pokop v Kopru uredili na lokalni ravni.⁷

Pokop posmrtnih ostankov je bil izveden 11. marca 2004. Pogrebna služba kopske komunale je vreče iz Inštituta za sodno medicino v Ljubljani prepeljala na pokopališče v Koper. Vreče s posmrtnimi ostanki, na katerih so bili tudi kartončki s podatkom o tem, kje so bili posmrtni ostanki najdeni, so položili v grobno jamo. Pokop je bil opravljen brez slovesnosti, javnost pa nanj ni bila povabljena.⁸ Stroške pokopa je plačala občina Koper, ministrstvo za delo pa je poskrbelo za postavitve spominskega znamenja. T.i. bronasti valj je eden od petih, ki jih je Republika Slovenija postavila na temelju javnega natečaja za enotno označitev prikritih grobišč.⁹ Prvi valj je bil postavljen 22. decembra 2003 pri breznu Zalesnika v Trnovskem gozdu, jeseni 2004 pa so bili postavljeni še štirje: na Glažuti

Jama Špirnca, skica z oznakami najdb skeletnih ostankov, 1992 (F. Malečkar)

pri breznu Konfin I, ob Breznu pri Macesnovi gorici v Kočevskem Rogu, pri rovu A v Zgornji Bistrici in na Teznem v Mariboru. Zadnji spomenik je bil torej postavljen v Kopru.

Danes se gotovo postavlja vprašanje ali je upravičeno iz jam na površje prinesiti le tiste posmrtnne ostanke, ki so vidni na površini jamskega dna. To se je namreč zgodilo v omenjenih jamah v koprski občini. Večina posmrtnih ostankov je namreč ostala pod materialom, ki so ga v jamo nametali po poboju. Vladna komisija je leta 2007 in 2008 naročila pregled 40 kraških jam, kjer naj se ugotovi ali je v njih prikrito grobišče. Na seznamu teh 40 jam je bila tudi Špirnca, iz katere so bili že leta 1992 iznešeni posmrtni ostanke, vendar le tisti, ki so bili vidni na površini. Ko so jamarji leta 2007 Špirnico pregledali še enkrat so na ostanke človeških okostij naleteli že takoj pod vhomom v velikem strmem rovu. Jamarje je vodil dr. Andrej Mihevc, ki je v poročilu navedel, da so v srednjem delu strmega rova pod vhomom izkopal sondno in že v globini 20 cm naleteli na med seboj pomešane dele okostij. Prevladovala so drobne kosti iz stopal ali zapestij in dlani, ter fragmenti

lobanj oziroma večjih kosti. Kostni so bile dobro ohranjene, a so bile zaradi premikanja pobočja močno premešane. Lobanje je opazil tudi v strmem rovu pod vhomom ter v melišču na dnu jame. V jami so našli tudi zaklepni žepni nož na katerega je bila prilepljena tkanina.

Mihevc je v poročilu navedel tudi kako bi bilo treba posmrtnne ostanke iznesti. Najprej ugotavlja, da na dnu jame ni veliko prostora za prekladanje kamenja pri kopanju in da bo kopanje zelo zamudno. Predlaga, da bi bilo najprej treba pobrati kosti, ki so še ostale na vrhu melišča na dnu jame. Potem bi z melišča pod vhomnim breznom morali iznesti odpadke, ki jih je v jamo verjetno odmetaval lastnik pašnika. Ker so v globini kosti prekrte in pomešane v več metrov debelem sloju grušča in skalovja, bi bilo po njegovem kopanje zelo zamudno, zlasti ker na dnu jame ni veliko prostora za prekladanje kamenja pri kopanju. Smiselno bi bilo najprej pobrati kosti, ki so še ostale na površju melišča na dnu jame, pod notranjim breznom. Z melišča pod vhomnim breznom bi nato najprej iznesli odpadke, ki jih je morda za 1 m³. Zraven sta še dve avtomobilski školjki, ki bi jih bilo potrebno izvleči s traktorjem.

*Predmeti najdeni med kostmi v različnih jamah, 1992
(foto Z. Primožič)*

V vhodnem breznu bi morali postaviti močno aluminijasto lestev ter ogrodje za varovanje plezalcev in za izvlek kosti. Zatem bi lahko pobrali vse kosti, ki leže na površju melišča, ter začeli prekopavati melišče do globine okrog pol metra, s spodnje strani navzgor. Rov pod vodom je dovolj velik, da bi se ljudje lahko umaknili na varno ko bi potekal prenos odpadkov in kosti skozi brezno.¹⁰

- 1 Franc Malečkar: Poročilo o stanju človeških posmrtnih ostankov v kraških votlinah socerbsko-podgorskega Krasa, 2. 7. 1991.
- 2 Arhiv občine Koper, Pogodba IS občine Koper in Inštitutom za sodno medicino, 4. 8. 1992. Pogodba o organiziranju in pomoči pri iznašanju človeških posmrtnih ostankov iz kraških votlin socerbsko-podgorskega Krasa, 16. 7. 1992. ISM naj bi dobil 226.000 SIT, Jamarsko društvo pa 275.000 SIT.
- 3 Arhiv občine Koper, dopis predsednika Izvršnega sveta Borisa Gorjupa ministrstvu, 3. 6. 1992.
- 4 Arhiv občine Koper, Povzetek poročila o zbiranju podatkov o človeških posmrtnih ostankih v kraških votlinah socerbsko-podgorskega Krasa, ned. Franc Malečkar: Poročilo o organiziranju in pomoči pri iznašanju človeških posmrtnih ostankov iz kraških votlin socerbsko-podgorskega Krasa, 22. 7. 1992.
- 5 Balažič, *Poročilo komisije Vlade RS, 2005-2008*, str. 46.
- 6 Boris Ugrin: Na večini lobanj strelne rane, *Primorske novice*, 8. 4. 2000, str. 6. Boris Ugrin: So krivi neporavnani računi?, *Primorske*

»Tehnični pokop« posmrtnih ostankov iz kraških jam na koprskem pokopališču, 11. 3. 2004 (foto I. Lozej)

*Bronasti valj na koprskem pokopališču, 7. 6. 2009
(foto M. Ferenc)*

- novice*, 15. 4. 2000, str. 3. Ivo Žajdela: Kar sežgali bi jih, *Demokracija*, št. 46, 15. 11. 2001, str. 16. Boris Ugrin: V Bertokih bodo našli svoj mir, *Primorske novice*, št. 47, 24. 11. 2001, str. 5. Boris Ugrin: Namesto pietete – škandal, *Primorske novice*, 1. 4. 2000, str. 6.
- 7 MD, Služba za vojna grobišča, Zapisnik: Posmrtni ostanki iz podzemnih jam na Koprskem, 28. 3. 2001.
 - 8 Arhiv občine Koper, Urad za gospodarske javne službe in promet, Uradni zaznamek Ivana Lozeja, 25. 3. 2004, Uradni zaznamek Ivana Lozeja o delovnem razgovoru in ogledu pokopališča, 11. 3. 2004.
 - 9 O enotnem znamenju glej tekst za grobišče Konfin 1.
 - 10 Andrej Mihevc in Bojan Volk: Poročilo o ugotavljanju obstoja in obsega prikritih vojnih grobišč v kraških jamah, Logatec, november 2007, str. 112-120.

Britof – grobišče Britof

ID 504

Naselje: Britof

Občina: Kranj

Upravna enota: Kranj

GKX 453671

GKY 124775

Ndm. v. 420 m

Parcela št. 1856,¹ k.o. Britof, k.u. Kranj

Lega in dostop

Grobišče v bližini struge reke Kokre leži na travniku ob robu gozda, nasproti hiše Britof 469.

Izhodišče za dostop je križišče v Britofu, od koder zavijemo po cesti, ki vodi proti vasi Milje in naprej proti Visokem. Po približno 700 m se pripeljemo do križišča, kjer cesta zavije nazaj, ostro v levo mimo hiš Milje 1, 1a, 1b, 1c, 20, 19. Peljemo se naprej po poti čez polje do drugega gozdička, pred katerim zavijemo desno. Od tam gremo vzdolž gozdiča še 100 m.

Grobišče Britof, grob pred izkopom, 28. 9. 1994 (PU Kranj)

Opis

Po podatkih Komisije za preiskavo poveljnih pobojev in pravno dvomljivih procesov občine Kranj so maja ali junija 1945 neidentificirani pripadniki partizanskih enot na mesto poboja pripeljali v spalne srajce oblečena moškega in žensko.² Po usmrstitvi so ju zakopali v plitvo jamo, zato naj bi ju vojni ujetniki morali kasneje na istem mestu pokopati globlje.³

Izkop posmrtnih ostankov je bil izveden na pobudo občine Kranj. Urbanistični načrt je na tistem območju predvideval pozidavo, zato so se v občini Kranj odločili, da grobova

Grobišče Britof, izkop, 28. 9. 1994 (PU Kranj)

odkopljejo. Oba groba sta bila občasno urejena ter označena s križem in obkrožena s kamenjem. Preiskovalni sodnik Mitja Kozamernik iz Temeljnega okrožnega sodišča v Kranju je izdal odredbo za izkop. 28. septembra 1994 so ga izvedli delavci Komunalnega podjetja Kranj. Na Inštitutu za sodno medicino v Ljubljani, kjer so iz dveh grobov dobili dve vreči posmrtnih ostankov, so ugotovili, da ti pripadajo moškemu, staremu okoli 40 do 50 let in ženski, stari okoli 35 let. Na obeh skelerih so ugotovili strelne poškodbe glave.⁴ Jami so po izkopu zasuli. Ob izkopu ni bilo predstavnikov policije ali občinske komisije.⁵

Grobišče Britof, kraj izkopa, 16. 11. 2006 (foto M. Ferenc)

- 1 Balažič navaja v prispevku parcelo številka 208. Balažič, *Poročilo Komisije Vlade RS, 2005-2008*, str. 45.
- 2 Jamnik, *Akcija Sprava*, str. 52.
- 3 PU Kranj, zapis Franca Benedika iz Komisije za ugotavljanje poveljnih pobojev z gospo Kalan, Britof 33.
- 4 ISM, Izvedensko mnenje Tomaža Jančigaja, 24. 2. 1995. Balažič, *Poročilo Komisije Vlade RS, 2005-2008*, str. 45.
- 5 PU Kranj, Uradni zaznamek dežurnega preiskovalnega sodnika, 29. 9. 1994.

Uršna Sela – grobišče Mihovska jama

ID 352
Naselje: Uršna Sela
Občina: Novo mesto
Upravna enota: Novo mesto
GKX 513130
GKY 64250
Ndm. v. 412 m
parcela št. 4093/137 k.o. Dobindol, k.u. Novo mesto

Lega in dostop

Brezno uradno imenovano tudi Mihovska prepadna nad Šuštarčkovo košenico leži okoli 1,1 km jugozahodno od naselja Mihovec, na severnem pobočju Lipnega vrha. Vhod je v skalnem gozdnem pobočju. Po podoru se spustimo v prostorno vhodno dvorano. Podor se nadaljuje v 11 m globoko brezno, v katerem so bili ostanki človeških okostij.¹

Iz Mihovca se peljemo po cesti proti križišču za Padež in Gornje Laze. 1,3 km pred križiščem opazimo na levi strani pot po kateri poteka meja gozdnih oddelkov. Po meji hodimo navkreber okoli 20 minut do tromeje gozdnih oddelkov 39/35/215, ki so označeni na skali. Od tam gremo levo, nekaj deset metrov do vhoda v jamo.

Opis

V bližini jame je ponoči 21. in 22. oktobra 1943 partizanska enota ustrelila najprej 17 in zatem še 3 osebe², večinoma novomeščane in prebivalce okoliških vasi in jih pometala v jamo. Eno osebo ruske narodnosti, so likvidirali drugje. Žrtve naj bi bili:³

Grobišče Mihovska jama, vhod v jamo, 1. 7. 2004
(foto M. Ferenc)

Grobišče Mihovska jama, posmrtni ostanki na dnu jame,
1. 7. 1991 (foto M. Ferenc)

Franc Kek (rojen 20. 8. 1895, kraj rojstva Trebnje, kraj bivanja Novo mesto), Viktor Šonc (18. 4. 1902, Tomaj, Novo mesto), Rudolf Poljanec (6. 6. 1906, Šmarjeta, Šmarjeta), Alojzij Grilc (18. 7. 1895, Zgornji Otok pri Radovljici), Novo mesto (Jurij Verbič, 6. 11. 1905, Split, Novo mesto), Franc Selak (19. 11. 1911, Bučka, Šmarjeta), Franc Armeni (3. 12. 1899, Blagovica, Dolenjske Toplice), Rudolf Mikec (1907, Mali Slatnik), Janez Mikec (1903, Mali Slatnik), Jože Pavlič (16. 3. 1897, Ljubljana, Novo mesto), Jernej Sitar (21. 12. 1904, Irča vas, Šmihel), Jože Mikuž (Idrija, Franc Jerovšek, 4. 10. 1892, Loče pri Poljčanah, Malkovec), Anton Zajc (7. 11. 1898, Zdenska vas pri Žužemberku), Jože Podržaj (10. 10. 1909, Korinj, Laze, Krka), Franc Fabjančič (Ruperčvrh, Milica Golob, Birčna vas), Milan Dernovšek (22. 9. 1913, Logatec, Ljubljana), dr. Ludvik Arko, Janez Lindič.

O usodi jetnikov je že v času vojne spregovorilo nekaj očitvidcev. Eden od njih je povedal, da je skupina 14 partizanov iz zapora v šoli v Birčni vasi odpeljala 14 jetnikov. Gnali naj bi jih čez Cerovec v Padež do Bahovčeve hiše. Tam so spraševali za jamo kamor bi jetnike lahko zmetali, da jim je ne bi bilo treba kopati. Gozdni čuvaj jim je povedal za jamo, ki je bila oddaljena 3 do 4 km in jih tja tudi odpeljal. V bližino jame so prišli okoli 16. ure in na košenici čakali do mraka. Nato so ujetnike zvezali z verigo po dva in dva rekoč, da jih bodo peljali mimo vasi in da bi jim lahko kdo pobegnil. Dva, ki sta imela strojnice sta nato proti jetnikom sprožila rafal. Vsi so popadali. Tiste, ki so bili samo ranjeni so pokončali s strelji iz pušk. Trupla so nato preiskali in jih odnesli v prepado (jamo), ki je bil oddaljen okoli 150 m, razen štirih, ki so jih pustili, ker je že bila tema.⁴ Naslednji dan so v noči na 22. oktober pripeljali pred Bahovčovo hišo Franceta Habjaniča, Marijo Golob in Janeza Lindiča. Odpeljali so jih na kraj, kjer so

Nagrobnik na pokopališču v Ločni, 2013 (foto J. Saje)

prejšnjo noč umorili prvo skupino. Med potjo je eden od stražarjev že streljal nanje. Ker so bili ranjeni v noge sta jih dva stražarja zatem pokončala s strelom v glavo. Trupla so nato znosili v prepad.

Za nekatere od teh pobitih jetnikov je vojaška tožilka Vida Rebsljeva že pripravila obtožnice in jih morda tudi vložila pri področnem vojaškem sodišču Novo mesto, za nekatere pa tega do okupatorjevega vdora v Novo mesto in okolico še ni storila. Fabjančiča in Golobovo so na primer aretirali šele zvečer 21. oktobra in ju pripeljali v Padež. Vdor nemške vojske v Novo mesto in okolico 21. oktobra 1943 je prekinil delovanje področnega vojaškega sodišča Novo mesto. Ni znano, ali je okrožna komisija VOS dobila naročilo, kaj naj stori z jetniki v Birčni vasi ali pa je delovala po splošnem navodilu centralne komisiji VOS z dne 19. 9. 1943 o usodi jetnikov v primeru okupatorjevega vdora na osvobojeno ozemlje.⁵ Ker so časopisi o tem poboju pisali že med vojno je bil dogodek in gotovo tudi kraj poznan vsa desetletja, vendar je bilo treba čakati do demokratičnih sprememb, da so grobišče označili.

Člani Jamarskega kluba Novo mesto so se 7. maja 1989 spustili v jamo in našli na človeške kosti. Presenečenje na katerega so našli, je eden od članov opisal čez tri leta v Dolenjskem listu.⁶ Še prej je javnost na grobišče opozorila občinska komisija za raziskovanje medvojnih in povojnih pobojev v Novem mestu.⁷ Po demokratičnih spremembah leta 1990 so verjetno sorodniki pobitih pred jamo postavili križ z imeni devetih žrtev. V jamo so se jamarji ponovno spustili 30. avgusta 1992. Pozimi 1992 si je jamo ogledala Komisija občine Novo mesto za raziskovanje pobojev, sodnih zmot in drugih nepravilnosti, ki ji je predsedoval novomeški župan Marjan Dvornik.

Po naročilu občine so jamarji 18. oktobra 1994 iznesli tri vreče kostnih ostankov.⁸ Pri iznosu so bili prisotni preiskovalni sodnik Boris Kodrič, okrožni javni tožilec Srečko Hočevar, patolog Jan Struhar, predstavniki policije, občinske komisije za raziskovanje medvojnih in povojnih pobojev (predsednik Franci Koncilija) ter Zavoda za spomeniško varstvo Novo mesto.⁹

Prošt Jožef Lap je 23. oktobra 1993 v novomeški kapiteljski cerkvi opravil mašo za žrtve iz brezna.¹⁰ Sorodniki žrtev in pristojni organ občine Novo mesto so se odločili, da bodo posmrtni ostanke dostojno pokopali. Pogreb posmrtnih ostankov 17 žrtev so po 51 letih opravili 23. oktobra 1994, s pogrebno mašo v kapiteljski cerkvi v Novem mestu in pokopom na pokopališču v Ločni pri Novem mestu. Na spominski plošči na nagrobniku na pokopališču je napisanih 12 imen. Na pogrebu, ki se ga je udeležilo veliko ljudi, se je novomeški župan Franci Koncilija svojcem pobitih v imenu občine opravičil za slab vtis, ki so ga dobili v zvezi z delom občinske komisije za raziskovanje medvojnih in povojnih pobojev, in jim izrekel sožalje. Svojci so namreč pri iskanju rešitve za dostojen pokop našli vrsto težav, predvsem pri iskanju prostora za pokop. Prizadeti so se postopka lotili skladno s tedanjo zakonodajo, ki pa je bila za to področje pomanjkljiva.¹¹ Prostor za pokop jim je na koncu ponudil prošt novomeškega Kapitlja, ki jim je odstopil prostor namenjen za pokop duhovnikov na pokopališču Ločna. Med žrtvami Mihovske jame je bil namreč tudi novomeški kanonik. Za dostojen pokop se je zavzemal tudi Odbor za raziskovanje pobojev, sodnih zmot in drugih nepravilnosti (predsednik Jože Derganc).

- 1 Kataster jam Jamarske zveze Slovenije (v nadaljevanju Kataster jam JZS), Dopolnilni zapisnik. št. 6484, 10. 6. 1989.
- 2 Tone Ferenc navaja še Franca Webleta, rojenega 13. 4. 1902 v Kapelah in stanujočega v Novem mestu. Tone Ferenc: *Dies Irae. Četniki, vaški stražarji in njihova usoda jeseni 1943*, Ljubljana 2002 (v nadaljevanju T. Ferenc, *Dies Irae*), str. 665.
- 3 Tone Ferenc, *Dies Irae*, str. 586-601, 665.
- 4 Dogodek so opisali v časopisu *Slovenec* že 26. 11. 1943 in 24. 12. 1943 v časopisu *Slovenski dom*. Izpovedi nekaterih poznavalcev dogodka so opisane tudi v knjigi Črne bukve. O delu komunistične Osvobodilne fronte proti slovenskemu narodu, Ljubljana 1944. Pričevalec je bil jetniški paznik Anton Stine.
- 5 Del navodila se glasi: »Za primer, da bi se morali umakniti pred Nemci, je treba takoj, brez sodbe likvidirati vse tiste, ki bi bili od sodišča po rednem postopku obsojeni na smrt, iz delovnih čet pa tudi take, za katere se kasneje izkaže, da svojih napak niso iskreno spoznali in da nam bi v težkih situacijah še lahko škodovali.« Tone Ferenc, *Dies Irae*, str. 435.
- 6 Miha Rakuša, Presenečenje v Mihovski jami, *Dolenjski list*, 1. 1. 1992, str. 19-21.
- 7 Bojan Budja, Brezno razkrilo novo grobišče, *Dolenjski list*, št. 37, 12. 9. 1992, str. 14.
- 8 Kataster jam JZS, Zapisnik terenskih ogledov. št. 6484, 29. 3. 1994, 26. 12. 1994.
- 9 Policijska uprava (v nadaljevanju PU) Novo mesto, Poročilo javnemu tožilcu o premetitvi najdenih človeških kosteh, 26. 10. 1994.
- 10 M. Luzar, Skrivnost zla kot svarilo človeku, *Dolenjski list*, 28. 10. 1993, str. 1, 4.
- 11 F. K.: Dostojen pokop žrtev iz brezna pri Mihovcu, *Slovenec*, 24. 10. 1994. Pokop žrtev iz brezna pri Mihovcu, *Družina*, 23. 10. 1994. Martin Luzar: Po 51 letih iz smetišča v grob, *Dolenjski list*, št. 43, 27. 10. 1994, str. 1. Janez Gril: Najhujša zaostalost je sovražstvo, *Družina*, št. 42, 30. 10. 1994. Ivo žajdela: Velike težave s prekopom, *Slovenec*, 25. 10. 1944.

Ilirska Bistrica – grobišče pod Stražico

ID 368

Naselje: Ilirska Bistrica

Občina: Ilirska Bistrica

Upravna enota: Ilirska Bistrica

GKY 442103

GKX 49014

Ndm. v. 656 m

parcela št. 1638 k.o. Trnovo, k.u. Ilirska Bistrica

Lega in dostop

Grobišče je na kraju imenovanem Črne njive, v kraški vrtači okoli 170 m severno od vrha Stražica (730 m).

Iz Ilirske Bistrice se peljemo po cesti za Sviščake do strelišča Črne njive. Tam zavijemo levo, po 700 m zavijemo desno in nadaljujemo vožnjo 500 m, kjer na ovinku spet zavijemo levo, nato pa po 20 m zopet levo. Po 400 m dospemo do vrtače na desni strani.

Grobišče pod Stražico, izkop, 12. 11. 1994 (PU Postojna)

Opis

Novembra 1994 so verjetno iskanci vojnih spominkov v vrtači na njivi izkopalni luknjo in naleteli na človeške ostanke. Te sta 11. novembra 1994 opazila lastnika zemljišča Joža Benc in njen sin Marjan Benc iz Gaberij 19 in o tem obvestila policijo. Naslednji dan so ob izkopu ugotovili, da gre za grobišče najmanj 22 nemških vojakov, pripadnikov 97. armadnega zboru, ki so v začetku maja 1945 padli ali bili ubiti v bojih na vrhu Stražice.¹ Izkopu so prisostvovali tožilec Slavko Ožbolt iz Kopra, preiskovalni sodnik Iztok Naglav, strokovnjak Inštituta za sodno medicino iz Ljubljane Borut Štefanič ter delavci Policijske postaje Ilirska Bistrica. Po navedbah lastnika zemljišča Marjana Benca naj bi partizanska enota vojake ubila 8. maja 1945 in jih pokopala okoli 500 m od jame, ki je bila od utrjenih položajev na Stražici, najbolj primeren kraj za pokop. Ubite vojake naj bi slekli, jim zvezali noge z žico

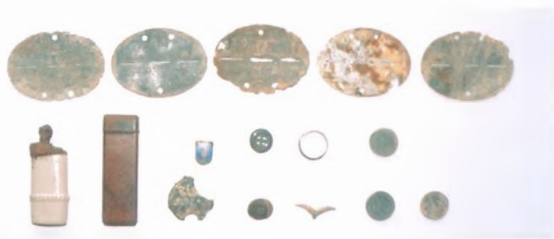

Grobišče pod Stražico, izkop, 12. 11. 1994 (PU Postojna)

in jih s konjsko vprego pripeljali do jame, kamor so jih gole zmetali. To mu je pripovedoval ded, ki je moral to opraviti.² Poleg nekaj ostankov vojaške opreme in orožja in osebnih predmetov (prstan iz bele kovine, dva vžigalnika, značka, nekaj drobiža v pfenigih) so našli tudi pet identifikacijskih ploščic, od katerih ene niso mogli prebrati, druge pa so:

- 11199, Bluth A, Stemm Kp Gren Ers Btl 42,
- 890, G. I. E. B. 137,
- 200, 2./J.R. 19,
- 158, 12/G I R 100.

Izkop je opravilo 5 delavcev Komunalnega podjetja Ilirska Bistrica in en delavec z rovokopačem. Po odredbi preiskovalnega sodnika so obvestili zunanje ministrstvo, da bi se dogovorilo z Veleposlaništvom Republike Nemčije glede pokopa. Posmrtno ostanke vojakov so shranili v mrliški vežici v Ilirski Bistrici in jih kasneje pokopali na nemškem vojaškem pokopališču na Žalah v Ljubljani. Grobišče ni označeno.

Grobišče pod Stražico, najdeni predmeti (PU Postojna)

1 PU Postojna, Zapisnik o ogledu preiskovalnega sodnika, 12. 11. 1994. Poročilo PU Postojna temeljnemu javnemu tožilstvu Koper, 15. 11. 1994. Dopis PU Postojna poslan upravi kriminalistične službe v Ljubljani, 21. 12. 1994. Jamnik, *Akcija Sprava*, str. 31.

2 PU Postojna, Dopis PP Ilirska Bistrica, 11. 11. 1994.

Celje – grobišče Klukec

ID 173

Naselje: Celje

Občina: Celje

Upravna enota: Celje

GKY 521017

GKX 122438

Ndm v. 258

parcele št. 983/2, 918/2 k.o. Spodnja Hudinja, k.u. Celje

Lega in dostop

Grobišče je bilo odkrito ob vzhodni strani pizzerije Klukec.

Do lokacije pridemo po Travniški ulici do hišne številke 4, kjer je pizzerija.

Grobišče Klukec, kraj izkopa, 24. 8. 1996 (ODT Celje)

Opis

Ob gradnji vodovoda pri gostišču Klukec so delavci Komunalnega podjetja Celje 20. avgusta 1996 našli človeške

Grobišče Klukec, kraj izkopa, 24. 8. 1996 (ODT Celje)

Grobišče Klukec, izkop, skeletni ostanki (ODT Celje)

posmrtno ostanke. Dežurna preiskovalna sodnica okrožnega sodišča v Celju je odredila izkop, ki ga je ob prisotnosti izvedenca Inštituta za sodno medicino iz Ljubljane in policije 24. avgusta 1996 izvedlo pogrebno podjetje Veking d.o.o. iz Celja. Izkopali so 64 stegenic, 13 celih in več zdrobljenih lobanj. Našli so tudi kosti rok, zvezanih z žico. Poleg ostankov trupel so izkopal različne predmete, npr. čevlje, pasove, žlico, glavnike, tulec naboja, zlat poročni prstan itd. Strokovnjaki so na šestih lobanjah ugotovili strelne poškodbe, zadane od zadaj, na dveh pa poškodbe od udarca s topo silo. Posmrtni ostanki pripadajo najmanj 32 osebam, katerih identiteto ni bilo mogoče ugotoviti. Med njimi je bila ena ženska. Najdene predmete je shranila policija, posmrtno ostanke pa so prepeljali na Inštitut za sodno medicino v Ljubljani.¹ Čeprav na podlagi najdenih predmetov ni bilo mogoče določiti narodnosti žrtev, se domneva, da gre za hrvaške ujetnike.² Starejši domačini so pripovedovali, da so pri kopanju vodovoda že leta 1978 našli kosti, vendar so jih morali ponovno zakriti in o tem molčati. Grobišče si je ogledala tudi »Pučnikova« parlamentarna komisija. V medijih

Grobišče Klukec, izkop, z žico zvezane kosti (ODT Celje)

Grobišče Klukec, izkop, skeletni ostanki (ODT Celje)

Grobišče Klukec, izkop, strelna poškodba na lobanji (ODT Celje)

je bilo ob tem veliko zapisov in pričakovalo se je, da bo najdba grobišča Klukec sprožila nova izkopavanja v Celju in okolici, kakor tudi, da so bo znova odprlo vprašanje ureditve Spominskega parka Teharje in gradnje kostnice v njem, v katero bi lahko dostojno pokopali posmrtno ostanke vseh najdenih žrtev povojnih pobojev.³ Po izkopu so jamo zasuli in jo po navodilih zdravstvenega inšpektorja ustrezno sanirali. Kraj izkopa ni označen. Kostne ostanke so prepeljali v kostnico na mariborskem pokopališču Dobrava.⁴

1 Dokumentacija TV SLO (v nadaljevanju TVDOK), Dosje Pogrešani. Okrožno državno tožilstvo (v nadaljevanju ODT Celje, Operativno poročilo Državnemu tožilstvu RS, 27. 8. 1996. PU Celje, Najdba človeških posmrtnih ostankov, poročilo ODT s prilogami, 4. 9. 1996. ODT Celje, Poročilo Veking d.o.o. o poteku del prekopa posmrtnih ostankov, 26. 8. 1996. ODT Celje, odredba preiskovalne sodnice Marjete Planinc, 26. 8. 1996. ODT Celje, Izvedensko mnenje ISM, 17. 10. 1996. Balažič, *Poročilo Komisije Vlade RS, 2005-2008*, str. 45. Janez Črnej: Šola na grobišču, 3. del, *Demokracija*, 31/2003, str. 44, 45. Janez Črnej: *Grobišča na Štajerskem*, Ljubljana 2009, str. 38-41. Jamnik, *Akcija Sprave*, str. 37.

2 Mitja Ferenc, Želimir Kužatko: *Prikrivena grobista Hrvata u Republici Sloveniji / Prikrita grobišča Hrvatov v Republici Sloveniji / Hidden Croatian mass graves in the Republic of Slovenia*, (v nadaljevanju Ferenc, Kužatko, *Prikrivena grobista Hrvata u republici Sloveniji*) Zagreb 2007, str. 79-81.

Grobišče Klukec, prenos skeletnih ostankov (ODT Celje)

3 Ivan Puc: Očetje in sinovi, *Slovenec*, 26. 8. 1996, str. 2. I. Ju.: Kaj skriva grobišče na Golovcu?, *Slovenec*, 26. 8. 1996, str. 1. Damjana Stamejčič: Odkrito grobišče na Golovcu, *Delo*, 26. 8. 1996. Damjana Stamejčič: Posmrtni ostanke žrtev z Golovca še brez groba, *Delo*, 27. 8. 1996. Marjela Agrež: Zvezani z bodečo žico, ustreljeni v glavo, *Novi tednik*, 29. 8. 1996, str. 32. Damjana Stamejčič: Preiskava o grobišču na Golovcu naj se nadaljuje, *Delo*, 3. 9. 1996, str. 2. Aleš Lednik: Za ureditev Parka spomina Teharje bi potrebovali 100 milijonov tolarjev, *Večer*, 3. 9. 1996, str. 14. J. L.: Kdo so žrtve na celjskem Golovcu?, *Slovenec*, 4. 9. 1996, str. 1, 3. Marko Medvešek: Regreta nad okostnjaki, *Mag*, 4. 9. 1996, str. 42-45. Za nadaljevanje preiskave na Golovcu, *Novi Tednik*, 5. 9. 1996, str. 2. Ivo Žajdela: Z barbarizmom nad barbarizem, *Demokracija*, 5. 9. 1996, str. 4. Ogljed grobišča na Golovcu, *Večer*, 10. 9. 1996, str. 3. Damjana Stamejčič: Ali bo golovski zločin dočakal tudi obsodbo?, *Delo*, 11. 9. 1996, str. 2. Peter Kavalari: Obsoditi povojne likvidacije, *Dnevnik*, 11. 9. 1996, str. 5. IS: Pučnikov komisija na Golovcu, *Novi Tednik*, 12. 9. 1996, str. 2. Tone Remc: Dovolj strahopetnega skrivaštva, *Panorama*, 20. 9. 1996, str. 3. Damjana Stamejčič: Množičnega grobišča ob šoli Frana Roša še ne raziskujemo, *Delo*, 15. 5. 1997, str. 2. Mojca Grušovnik: Kam s povojnimi žrtvami?, *Dnevnik*, 15. 5. 1997, str. 10. Franc Kramer: Skriva druga grobnica na Golovcu pet tisoč žrtev?, *Večer*, 15. 5. 1997, str. 10. NGL: Več tisoč žrtev na Golovcu?, *Novi Tednik*, 22. 5. 1997, str. 5. Igor Kršinar: Morišče Teharje še čaka na solde, *Slovenske novice*, 2. 6. 1997, str. 3. Damjana Stamejčič: Pri šoli pokopanih več žrtev kakor pri gostilni?, *Delo*, 18. 11. 1997, str. 2. Mojca Grušovnik: Skrivna priča, *Dnevnik*, 18. 11. 1997, str. 5. Marlen Premšak: Slovenija je eno samo grobišče, *Večer*, 18. 11. 1997, str. 10. Damjana Stamejčič: Kosti v garaži inštituta, *Delo*, 15. 10. 1998, str. 5. Mojca Grušovnik: Zadušili se bodo v kosteh, *Dnevnik*, 15. 10. 1998, str. 13. Marlen Premšak: Kam s pregledanimi posmrtnimi ostanki, *Večer*, 15. 10. 1998, str. 10. Marlen Premšak: Kam s kostmi?, *7 D*, 21. 10. 1998, str. 26. Ivana Stamejčič: Bo kostnica na Teharjah za vse žrtve?, *Novi Tednik*, 22. 10. 1998, str. 2. Brane Piano: Napovedane ovadbe za povojne zločine, *Delo*, 21. 3. 2000, str. 14. Podatke o objavah v medijih je zbrala mag. Mateja Bavdaž.

4 Elektronsko sporočilo dr. Jožeta Balažica avtorju, 12. 2. 2013.

Celje – grobišče Zgornja Hudinja

ID 172

Naselje: Celje

Občina: Celje

Upravna enota: Celje

GKY 520978

GKX 122883

Ndm. v. 258

parcela št. 445/1 k.o. Spodnja Hudinja, k.u. Celje

Lega in dostop

Grobišče se nahaja v nekdanjem protitankovskem jarku, ki leži na travniku, vzhodno od Osnovne šole Frana Roša, Zgornja Hudinja 114.

Grobišče Zgornja Hudinja. Po izkopu so jamo zasuli, 18. 3. 2003. (foto M. Bavdaž)

Opis

9. oktobra 1996 je znani celjski raziskovalec prikritih grobišč Janez Črnej, na travniku v bližini Osnovne šole Fra-

Grobišče Zgornja Hudinja, izkopani del protitankovskega jarka (ODT Čelje)

Grobišče Zgornja Hudinja, mesto izkopa (ODT Celje)

na Roša s prijatelji iskal grobišče in naletel na posmrtno ostanke ljudi, ostanke usnjenih obuval in kos prepletene žice.¹ Grobišče je bilo v zasutem protitankovskem jarku, ki je bil med vojno izkopan okoli Celja. Odkritje je prijavil policiji. Grobišče sta si ogledala dežurni preiskovalni sodnik Zoran Lenovšek in okrožni tožilec Miran Birsa. Preiskovalni sodnik je odredil kriminalistično preiskavo zoper neznane storilce kaznivenga dejanja genocida in vojnega hudodelstva ter fizično zavarovanje grobišča. Za izkopavanje ter prevoz posmrtnih ostankov na patomorfološki oddelek celjske bolnišnice je zadolžil pogrebno podjetje Veking iz Celja. Za izvedence, ki bodo pomagali ugotoviti število žrtev, njihov spol in starost, morebitno identiteto, vzrok in čas smrti, je določil Inštitut za sodno medicino v Ljubljani. Izkop so nato preložili na pomlad 1997, ko naj bi imeli pripravljen načrt odvodnjavanja podtalnice s tega območja. Hkrati so Ministrstvo za pravosodje zaprosili za večja finančna sredstva, saj so predvidevali, da gre za množično grobišče. Vendar so dela spomladi 1997 še niso začela. Predsednik Okrožnega sodišča v Celju Andrej Pavlina je 14. maja 1997 na seji Teharske

Grobišče Zgornja Hudinja, posmrtni ostanki (ODT Celje)

Grobišče Zgornja Hudinja. Žrtve so bile zvezane z žico (ODT Celje)

komisije poročal o zapletih. Ugotovljeno je bilo, da nobena slovenska inštitucija ni bila sposobna pripraviti ustreznega elaborata, ki bi omogočil nadaljnje strokovno raziskovanje grobišča. Ocenjevali so, da je v protitankovskem jarku od štiri do pet tisoč žrtev. Zato so se odločili le za delni izkop posmrtnih ostankov. Z deli so začeli 8. septembra 1997 in jih zaključili 10. septembra 1997. V jami velikosti 2,40 m x 3 m x 1,5 m so izkopali večjo količino kosti, ki naj bi pripadale 37 moškim in 3 ženskam. Zaradi ilovnate sestave tal so bila trupla še dobro ohranjena. Poimenska identifikacija ljub temu zaradi pomanjkanja bistvenih primerjalnih podatkov ni bila mogoča. Večina umrlih je bila srednjih let, nekaj pa je bilo starostnikov. Poleg ostankov žrtev so izkopali žične zanke, ki so vezale bodisi kosti podlahti, bodisi so se nahajale prosto ob kosteh zgornjih udov, kar pomeni, da so bile osebe s to žico zvezane preden so bile pobite. Zanimivo je, da ob izkopu posmrtnih ostankov ni bil najden noben tulec, čeprav je pri najmanj 25 osebah smrt nastopila zaradi strelnih poškodb glave, o čemer pričajo ugotovljene poškodbe na lobanjah.² To bi lahko potrjevalo navedbe domačinov, da so bile žrtve že usmrčene in pripeljane od drugod in so jih na tem mestu le zagrebli. Najdeni predmeti krepijo domne-

Grobišče Zgornja Hudinja, posmrtni ostanki (ODT Celje)

Grobišče Zgornja Hudinja. Pri najmanj 25 osebah je smrt nastopila zaradi strelnih poškodb glave. (ODT Celje)

vo, da gre za skupino vojaških oseb, večinoma pripadnikov oboroženih sil NDH. Za eno osebo je ta opredelitev nesporna, za del drugih zelo verjetna, ena oseba pa je bila verjetno pripadnik četniških formacij.³

Ker so domnevali, da je v jarku veliko število žrtev, se je preiskovalni sodnik odločil, da bodo izkopavanja nadaljevali sistematično in postopoma, saj vprašanje pokopa posmrtnih ostankov ni bilo rešeno. Ti so se namreč kopicili v garaži Inštituta za sodno medicino v Ljubljani. Zaradi tega inštitut in sodišče z izkopi nista želela nadaljevati, dokler pristojne inštitucije ne bodo poskrbele za pieteten pokop oziroma ustrezno hrambo.⁴

Po izvedenih izkopih so jami zasuli. Grobišče se je označilo s križem. Nadaljnjih raziskav jarka ni bilo, domneva pa se, da so v jarku vzhodno in zahodno od izkopa še žrtve.

Izkop je v javnosti močno odmeval.⁵ Televizija Slovenija je oddaji »Dosje« 10. decembra 1996 predstavila zgodbo o povojnih pobjih v okolici Celja, ki je naletela na različen odziv.⁶

Grobišče Zgornja Hudinja. Posmrtni ostanki so do izgradnje kostnice na mariborskem pokopališču Dobrava več kot 10 let ležali na Inštitutu za sodno medicino v Ljubljani (foto T. Petelinšek).

Grobišče Zgornja Hudinja, žične zanke, pasovi in obuvala na razstavi Prikrito in očem zakrito, 2005 (foto M. Ferenc)

Po več kot 10 letih so posmrtni ostanke prenesli v kostnico na pokopališču Dobrava v Mariboru.⁷

Grobišče Zgornja Hudinja, predmeti žrtev na razstavi Prikrito in očem zakrito v Novem mestu, 2006 (foto S. Gruden)

- 1 ODT Celje, Najdba človeških posmrtnih ostankov, dopolnitev poročila s prilogami, 8. 11. 1996. PU Celje, Uradni zaznamek, J.S., 17. 9. 1996. PU Celje, Uradni zaznamek, M.P., 29. 8. 1996; PU Celje, Uradni zaznamek, A.V., 23. 8. 1996.
- 2 ODT Celje, Izvedensko mnenje ISM, 17. 2. 1998.
- 3 ODT Celje, Izvedensko mnenje Janeza J. Švajncerja, 31. 1. 2002. ODT Celje, Informacija o poteku preiskave odkritih grobišč na severni strani Golovca, 11. 5. 1999. Jamnik, *Akcija Sprava*, str. 38.
- 4 ODT Celje, Izkopavanje posmrtnih ostankov, poročilo PU Celje, 22. 9. 1997. Balažič, *Poročilo Komisije Vlade RS, 2005-2008*, str. 45, 46.
- 5 U. M.: Na Golovcu odkrili novo grobišče, *Slovenec*, 10. 10. 1996, str. 3. Brane Piano: Na polju našli človeške kosti, *Delo*, 10. 10. 1996. Igor Kršinar: Mesto na truplih, *Slovenske novice*, 11. 10. 1996, str. 3. STA: Preiskovalni sodnik na grobišču pri Celju, *Republika*, 12. 10. 1996, str. 3. SM: Novo množično grobišče, *Novi Tednik*, 17. 10. 1996, str. 3. Urad vlade za informiranje, Magnetogram prispevka, RA Celje, 21. 10. 1996. *Kronika*. Brane Piano: Za teharsko grobišče sto milijonov tolarjev, *Delo*, 22. 10. 1996, str. 2. Marlen Premšak: Država mora dati sto milijonov tolarjev, *Večer*, 22. 10. 1996, str. 10. Vili Einspieler: Za ureditev parka spomina, *Delo*, 29. 10. 1996, str. 2. Damjana Stamejčič: Množičnega grobišča ob šoli Frana Roša še ne raziskujejo, *Delo*, 15. 5. 1997, str. 2. Mojca Grušovnik: Kam s povojnimi žrtvami?, *Dnevnik*, 15. 5. 1997, str. 10. Franc Kramer: Skriva druga grobnica na Golovcu pet tisoč žrtev?, *Večer*, 15. 5. 1997, str. 10. NGL: Več tisoč žrtev na Golovcu?, *Novi Tednik*, 22. 5. 1997, str. 5. Igor Kršinar: Morišče Teharje še čaka na solde, *Slovenske novice*, 2. 6. 1997, str. 3. Aleš Lednik: Na samo nekaj kvadratnih metrih izkopal še 50 trupel,

- Večer*, 26. 9. 1997, str. 4. Damjana Stamejčič: Pri šoli pokopanih več žrtev kakor pri gostilni?, *Delo*, 18. 11. 1997, str. 2. Mojca Grušovnik: Skrivna priča, *Dnevnik*, 18. 11. 1997, str. 5. Marlen Premšak: Slovenija je eno samo grobišče, *Večer*, 18. 11. 1997, str. 10. Damjana Stamejčič: Kosti v garaži inštituta, *Delo*, 15. 10. 1998, str. 5. Mojca Grušovnik: Zadušili se bodo v kosteh, *Dnevnik*, 15. 10. 1998, str. 13. Marlen Premšak: Kam s pregledanimi posmrtnimi ostanki, *Večer*, 15. 10. 1998, str. 10. Marlen Premšak: Kam s kostmi?, *7 D*, 21. 10. 1998, str. 26. Ivana Stamejčič: Bo kostnica na Teharjah za vse žrtve?, *Novi Tednik*, 22. 10. 1998, str. 2. Janez Črnej: Šola na grobišču, 3. del, *Demokracija*, 31/2003, str. 44, 45. Lokacija grobišč vojnih in povojnih žrtev revolucije in protirevolucije na območju občine Celje, Osnutek sprememb in dopolnitev srednjeročnega plana občine Celje, 1991. Ferenc, Kužatko, Prikrivena grobišta Hrvata u republici Sloveniji, str. 82-84. *Slovenija 1941-1948-1952. Tudi mi smo umrli za domovino. Zamolčani grobovi in njihove žrtve*. Zbornik. Društvo za ureditev zamolčanih grobov, Ljubljana-Grosuplje 2000, str. 234.
- 6 Tine Velikonja: Dosje, *Delo*, Pisma bralcev, 13. 12. 1996. Marko Čadež: Dosje pogrešani, *Delo*, Pisma bralcev, 18. 12. 1996. Žarko Žbogar: Enosmerni tv Dosje, *Delo*, Pisma bralcev, 18. 12. 1996. Silvo Grgič: Dosje, *Delo*, Pisma bralcev, 21. 12. 1996, str. 17. Silvo Grgič: Dosje, *Delo*, Pisma bralcev, 23. 12. 1996, str. 7. Marko Čadež: Odgovor Silvu Grgiču, *Delo*, Pisma bralcev, 28. 12. 1996. Franc Blatnik, Tine Velikonja: K Dosjeju, *Delo*, Pisma bralcev, 6. 1. 1997. Albina Gnidovec: Razdeljenost posledica slovenske tragedije, *Demokracija*, 20. 2. 1997, str. 5. Podatke o objavah v medijih je zbrala mag. Mateja Bavdaž.
- 7 Elektronsko sporočilo dr. Jožeta Balažica avtorju, 22. 2. 2013.

Maribor – grobišče Tezenski gozd*

ID 142 (Tezenski gozd 1)
ID 567 (Tezenski gozd 2)

Naselje:
Maribor (Tezenski gozd 1)
Dogoše (Tezenski gozd 2)
Občina: Maribor
Upravna enota: Maribor

Lega in dostop

Protitankovski jarek je bil izkopan skozi Tezenski gozd med Dravo in cesto Celje-Maribor. Grobišče je potrjeno v delu, ki poteka čez dobravsko pokopališče, v delu vzhodno od avtoceste, v delu, ki ga je prečkala avtocesta in v delu zahodno od avtoceste.

Razorožena vojska NDH (Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

Opis

3. jugoslovanska armada (dalje JA) je maja 1945 pred Bleiburgom zajeto vojsko Nezavisne države Hrvaške in civiliste privedla po dolini Drave preko Dravograda in Slovenj Gradca do Maribora. Njihovo vračanje so spremljali množični pomori. Več tisoč, predvsem ustašev in domobranskih častnikov so pomorili v protitankovskem jarku in bombnih kraterjih v Mariboru in okolici, Kidričevem in na Pohorju, preostale pa gonili na »križni put« v več smereh skozi Slovenijo v druge jugoslovanske republike. Točnega števila žrtev verjetno nikoli ne bomo dognali, vendar bodo javno govorjenje, dostojna označitev krajev množičnih pomorov in grobišč, objektivne zgodovinske in druge znanstvene raziskave pomagale, da se po več desetletjih prikritosti ta tragedija izvije iz pozabe in najde svoje mesto v slovenski in hrvaški zgodovini. V zadnjih

Razorožena vojska NDH (Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

dveh desetletjih je hrvaško zgodovinarstvo reproduciralo številna dela, ki analizirajo usodo hrvaških ujetnikov v okolici Maribora.¹ Še vedno pa zgodovinarji iščemo dokumente partizanske strani, ki bi nam omogočili vpogled v natančnejše lokacije grobišč, število žrtev v njih in njihovo strukturo. Raziskovalci lahko ob odsotnosti tovrstnega gradiva ob sondiranjih in izkopih le s pomočjo sodnomoedicinskih izvedencev in na podlagi najdenih predmetov in oblačil ugotovljamo identifikacijo žrtev. Seveda ne poimensko, ker za tovrstne raziskave razen v nekaj primerih (npr. Brezno Konfin I na Kočevskem) ni možnosti. Poskušamo pa ugotoviti vsaj strukturo (vojaki ali civilisti), narodnost, spol, starost, način likvidacije in podobno.

V Mariboru je bilo začasno taborišče oziroma zbirno mesto zajetih in vrnjenih pripadnikov vojske NDH. Takšni centri so bili na Studencih, v kasarni (Kadetnica), v tovarni avionskih delov na Teznem in še v nekaterih manjših zgradbah. Iz teh centrov so ujetnike s kamioni vozili na streljanje na različne lokacije, predvsem v protitankovski jarek na Teznem. Protitankovski jarek je bil dolg več kilometrov. Potekal je od reke Drave proti vznožju Pohorja, vendar njegova smer na terenu ni več vidna, poleg tega pa se do raziskav v letu 2007 ni vedelo v kolikšni dolžini so ga uporabili za grobišče.

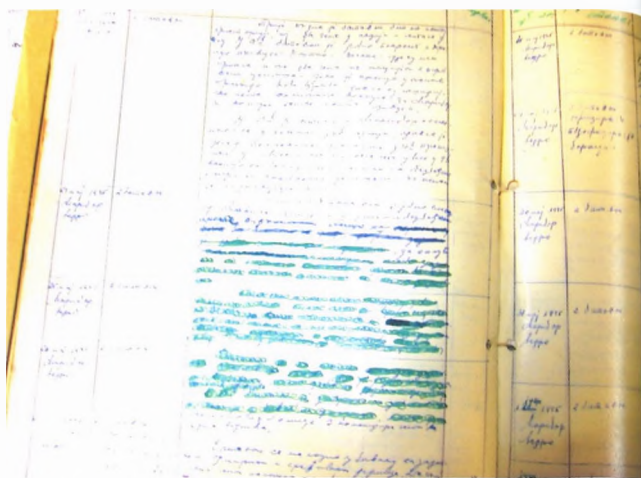
»Na zadatku« / Na nalogi /

Sicer redki pisni dokumenti - a množica ustnih pričevanj - ne dopuščajo veliko dvomov. Zanesljivo vemo, da so v okviru 17. divizije 3. JA pri poboju četnikov in »ustašev« (splošno poimenovanje za pripadnike oboroženih sil NDH) sodelovale enote Majevičke brigade, 1. bataljon, 2. bataljon in dve enoti 3. bataljona 6. vzhodnobosanske

Početak aprila počela je velika ofanziva naše Armije. V divizija koja je operisala južno od Save, u borbama sa Bjeljini i Brčkom zarobila je 2.500 neprijateljskih vojnika, od koga broja je streljano 600 ustaša i SS-ovaca i 15 četnika. Zbog brzog napredovanja naših jedinica na Sremskor Suntu i zbog velikog broja ratnih zarobljenika, oficirima u divizionima nije bilo moguće ostvariti zadatke koje su dobili u vezi s čišćenja terena, te je Otsjek OZNE sa Armiju formirao jedan centar pri Komandi pozadine Armije pod rukovodstvom jednog oficira iz Otsjeka Armije. Ovaj centar je imao zadatak da ispituje zarobljenike i da izvaja posebno one koji su sa lagor, posebno one koji su sa radne bataljone, a opet posebno zločince koji su sa likvidaciju. Centar je brojao 7 oficira i dvojicu daktilografa. Mjerilo se uzimalo sledeće: Sve ustaše i SS-ovce likvidirati, naročito oficire. Također likvidirati i domobranske oficire, osim onih koji su prema podacima partiske organizacije ili OZNE saradjivali sa njim. Do zauzimanja Zagreba, OZNA i Armije likvidirala je 7.000 narodnih neprijatelja, od kojeg broja najveći dio ustaša, oko 2.000 SS-ovaca i četnika, najni broj četnika i oko 70 izrazitih neprijatelja civila. Pred sam pad Zagreba Otsjek OZNE se je povezao sa OZNO. Za Hrvatsku radi čišćenja neprijatelja koji je bjezao pred našim jedinicama. Svaka divizija je uputila polovinu svojih oficira OZNE koji su stavljeni na raspolaganje OZNI sa Zagreb. Sa ostalim brojem oficira, opunomoštva OZNE divizija su rukovodila po istom poslu. Na prostoru Celja zarobljene su veće snage neprijatelja i tamo je od oficira 11. i 5. divizije stvoreno jedno tijelo pod rukovodstvom šefa Otsjeka Armije. Radno tijelo bilo je podijeljeno na drugeve koji su ispitivali ustaše od 1944. i 1945. godine i domobrane od 1943, 1944. i 1945. godine, dok je drugi dio oficira radio u samom lagoru na odvajanju ustaša od 1941, 1942 i 1943 godine, domobrana od 1941 i 1942 godine i na likvidaciji istih. Na sektoru Zagreba i Celja OZKA i Armije likvidi-

Del poročila OZNE za 1. Jugoslovansko armado (VAS)

brigade ter njena Pionirska (inženirska) četa. Komandant 3. JA Kosta Nad je 19. maja ukazal štabu 17. divizije, da eno od svojih brigad najhitreje napoti v Maribor, kjer bo na razpolago šefu OZNE 3. armade.² Ta brigada je bila Majevička, ker v depeši iz 20. maja poročajo, da so zjutraj prišli v Maribor in da so se povezali z OZNO. Podatek ni zanemarljiv, saj v JA organizirano pobijanje načeloma ni bilo dovoljeno rednim vojaškim enotam, temveč le za to pooblaščenim izvajalcem. To pa je bila politična policija OZNA, ki je za izvedbo svojih političnih in vojaških nalog lahko uporabljale redne enote jugoslovanskih armad. Majevička brigada in 1. bataljon 6. vzhodnobosanske brigade sta poboje izvajala 20. in 21. maja 1945, morda tudi že 19. maja, vendar v depešah ni eksaktno navedeno, da se je to dogajalo na protitankovskem jarku na Tezнем. V depeši 20. maja 1945, ki pa se lahko nanaša že na dogajanja prejšnjega dne navajajo: »Jedan bat. (aljon) uputili smo po naređenju u St. Veit-Miklavž. Ima zadatak, da sa prvim bat. (aljonom) šeste brig. (ade) likvidira Ustaše od 5 stotina koji su na sektoru Miklavž.« / En bat. (taljon) smo po ukazu usmerili v St. Veit-Miklavž. Ima nalogo, da z prvim bat. (aljonom) šeste brig. (ade) likvidira okoli 500 ustašev na sektoru Miklavž. / Ker severni rob današnjega območja naselja Miklavž na Dravskem polju zajema območje prek katerega poteka tisti del protitankovskega jarka, ki so ga uporabili za grobišče, smemo sklepati, da je brigada likvidirala prav tam, skupaj z 1. bataljonom 6. brigade. Ko je večji del Majevičke brigade 20. maja zjutraj prispel v Maribor z nalogo, da likvidira 2500 četnikov in ustašev, so verjetno poboj nadaljevali na istem prostoru. Poboj so izvajali 20. in 21. maja saj v depeši za 21. maj navajajo, da so delali (izvajali likvidacijo) isto kot dan pred tem. Iz depeše 20. maja je razbrati, da so likvidacijo morda izvajali že 19. maja, saj navajajo: »...Juče nam je poginuo

Operativni dnevnik 2. bataljona 6. proleterske brigade (VAS)

nesrečnim slučajem komandant drugog bataljona na strelištu drug Moma Divjak. Danas smo nastavili sa streljanjem...« / Včeraj nam je na strelišču po nesreči umrl komandant drugoga bataljona tovariš Moma Divjak. Danes smo nadaljevali z streljanjem. /³

Za 22. maj in naslednje dni nimamo več podatkov o delovanju Majevičke brigade niti ne o delovanju 1. bataljona 6. brigade. Se je pa 3. bataljon 6. brigade 17. divizije, ki je štel 465 vojakov, 32 podoficirjev in 1 oficirja z ostalimi bataljoni ob 16.30 v Novi Cerkvi (okolica Vojnika) vkrcal na kamione, da so jih prepeljali v 55 km oddaljeni Maribor. Že naslednji dan so v dnevnik zapisali: »Po naređenju štaba naše brigade, bataljon je imamo zadatak likvidiranje narodnih izdajnika. Zbog izvršavanja postavljenog zadatka nije se nikakav rad odvijao u toku dana.« / Po ukazu štaba naše brigade je imel bataljon nalogo likvidirati narodne izdajalce. Zaradi izpolnjevanja dane naloge se tekom dneva ni odvijalo nikakršno delo. / Za 24. in 25. maj dnevnik navaja: »Kao i prošlog dana bataljon je imao isti zadatak...« / Kot prejšnjega dne je imel bataljon isto nalogo / Ta naloga se je za bataljon 25. maja končala, saj dnevnik zaključuje: »Pred večje bataljon se po svršetku zadatka razmešta u gradu počevši pravi kasarnički život.« / Zvečer se je bataljon po opravljeni nalogi namestil v mestu in začel pravo kasarniško življenje /⁴

V vojnem arhivu Srbije se nahaja še en operativni dnevnik 6. bosanske brigade 17. divizije. 23. maja je bil bataljon v Mariboru, ob 20. uri pa je dobil ukaz za likvidacijo skupine »ustaša i drugih narodnih izroda« / ustašev in drugih narodnih izrodov / . Na določeno mesto, ki pa v dnevniku ni navedeno, so poslali tri čete, ki so nalogo opravljale 24., 25. in 26. maja.⁵

V likvidaciji je prav gotovo sodeloval tudi 2. bataljon iste brigade (561 vojakov, 17 podoficirjev in 1 oficir), ki je v dnevnik za 23. maj zapisal, da so ob 14. uri prispeli v Maribor, se namestili v šoli, ob 9. uri zvečer pa odšli s pehotnimi četami na varovano črto z ujetimi ustaši. V šolo se

Grobišče Tezenski gozd, zračni posnetek mesta izkopa
(PU Maribor)

Grobišče Tezenski gozd, zračni posnetek mesta izkopa
(PU Maribor)

niso vračali in so prenočili »na zadatku« / na nalogi /. Za 24., 25., in 26. maj delovanju bataljona ne moremo slediti, saj je nekdo naknadno vsebino zapisov teh dni prečrtal s flomastrom. Za 27. maj pa navajajo, da je bataljon imel nalogo, da se odpočije in uredi enote.⁶ Za zakopavanje trupel je bila od 23. do vključno 27. maja zadolžena Pionirska četa 6. Proletarske (navedba v dokumentu), ki je imela nalogo »ravnanje kanala« / ravnanje jarka /.⁷

Izpoved dveh hrvaških domobrancev mobiliziranih v partizansko vojsko ki sta sodelovala pri likvidaciji Hrvatov

Da so poboj na Teznem izvršile enote 3. JA potrjujejo tudi pričevanja dveh oseb iz Travnika v Bosni, za katere smo leta 2009 dobili podatek, da sta bila prisotna pri izvajanju pobojev na Teznem. S kriminalisti smo opravili razgovor in iz njunih izpovedi⁸ je razvidno, da sta bila mladeniča pripadnika hrvaškega domobranstva, zajeta pri Dravogradu in mobilizirana v partizansko enoto, v 6. vohodnobosansko brigado 17. divizije 3. JA. Njuna natančna izpoved postopka izvedbe likvidacije več tisoč hrvaških vojakov pri kateri sta sodelovala, sta redki pričevanja (so)storilcev zločina. I.K. rojen v vasi K. blizu L., rojen januarja 1930 iz prvega voda, tretje čete, prvega bataljona pravi, da so prišli v Maribor, kjer jim je politični komisar dejal, da morajo zamenjati stare pri streljanju. Bil je ob kamionu, v skupini, ki je varovala likvidacije. Za pojasnitev bom navedel nekaj odlomkov iz razgovora oziroma zaslišanja.

»Odgovor: Bila su trojica partizana sa jedne strane kamiona, trojica partizana sa druge strane kamiona. I kamion ide na rikverc do jame. A trojica partizana koji pucaju stoje i oni će dignut ruke, nogu. I njih trojica po trojica su vezana znate. Po jedan je partizan sa strane. I kad silaze oni ih drže za ruke pa ih usmjeri prema jami. I kad dolaze prema jami ova dvojica njih napuštaju a ova trojica njima iza leđa pucaju u potiljak, a trojica sa jedne

strane a trojica sa druge strane drže puške na gotovs kao obezbeđenje. Bilo je tu slučajeva, da na neki način neko pokušava pobjeći. Nije svaki ipak bio tako dobro vezan. I trebala mu je pomoć da siđe sa kamiona. Ako je prošo prvu zasjedu, drugu nije sigurno prošao, ako je slučajno drugu prošo i sreće nije imao snage da pobjegne. /.../

Vprašanje: Koliko je onda trajalo to ubijanje, koliko ste vi bili prisutni?

Odgovor: Ja mislim, tri i po do četiri dana. A kasnije smo mi opet ostali na obezbeđenju, jedno vreme pa smo dobili zadatak, smjenu onda smo mi malo na neki način šutkani (nerazumljivo). Kad je to sve bilo završeno to je zatrpano to nije bilo dovoljno zemlje tako da se negdje vidi komu ovako, nek se vidi rame, nek se vidi lice, nije bilo dovoljno zemlje. I kad je to bilo, jama napunjena. Jama je bila široka 5 metara duboka 5 metara. /.../

Vprašanje: Tada u Mariboru kod rova, koliko je bilo ovih likvidatorskih grupa, jel to bila samo jedna grupa radila?

Odgovor: To je po dužini.

Vprašanje: Po dužini? Otprilike. /.../. Jeste li vidjeli?

Odgovor: Hoćete da vam kažem, na onome, na onome dijelu gde sam ja bio to dolaze kamioni u rikverc do jame i kad se izprazni drugi čeka da se on isprazni i kad se on isprazni on izlazi dolazi drugi u rikverc do jame. I tako je to trajalo cijelo vreme, a po dužini kolko je to bilo bilo je, čuje se pucanj i tamo, na jednu i na drugu stranu. I tada sam čuo da je tridesetišestijada strijeljana.

Vprašanje: Znači taj broj, tridesetišestiljada. To je bilo, u tim danima se govorilo?

Odgovor: U tim danima se govorilo (nerazumljivo), to oficiri između, ja sam to slušo, uletio, uletio vojnicima, uvijek tamo deš nešto čut. /.../

Vprašanje: Jel' su bile žene i djeca?

Odgovor: Nije bilo djece nego je samo bilo dva kamiona kad je to bilo završeno sa muškarcima onda su došla dva kamiona žena. I to, kažu, bilo (nerazumljivo), ustaške. Na kapi, baš kao i ja. I one su postreljane. To znam, za dva kamiona.

Vprašanje: Jel se nad tim ženama neko izživljavao možda?

Grobišče Tezenski gozd Zračni posnetek Teznega z označenim potekom protitankovskega jarka in mestom izkopa (PU Maribor)

Odgovor: Ja nisam vidio niti sam čuo.«

/ Odgovor: Bili so trije partizani z ene strani kamiona in trije z druge strani kamiona. Kamion je pripeljal vzvratno do jame. Trije partizani, ki streljajo, pa stoje in oni dvignejo roke, nogo. In trojica zvezanih, veste, po en partizan z vsake strani. In ko sestopijo, jih oni drže za roke in usmerijo k jami. Ko prihajajo proti jami, jih ta dva izpustita, ti trije za njimi pa jim za hrbtno streljajo v tilnik. Trije z ene in trije z druge strani pa držijo puške na strel kot varovanje. Bili so primeri, da je kdo poskušal pobegniti. Vsak ni bil tako dobro zvezan. In morali so jim pomagati s kamiona. Če je prebil prvo zasado, druge prav gotovo ni. Če je slučajno prešel mimo druge in je imel srečo, ni imel moči, da bi pobegnil. /.../

Vprašanje: Koliko časa je trajalo ubijanje, koliko časa ste bili vi tam?

Odgovor: Mislim, da tri in pol do štiri dni. A kasneje smo mi ostali na kontrolnem varovanju. Čez nekaj dni smo dobili nalogo, zamenjavo in smo mi na neki način (nerazumljivo). Ko je bilo vse končano, ni bilo dovolj prsti, tako da se neke vidi rama, drugje obraz, ni bilo dovolj prsti. Jarek je bil napolnjen, širok pet metrov in globok pet metrov. /.../

Vprašanje: Ali je bilo v Mariboru pri jarku več likvidatorskih skupin ali je delala samo ena?

Odgovor: To je bilo po celi dolžini. Tam, kjer sem bil, so vozili kamioni vzvratno do jarka. Ko se izprazni, pripelje drugi in tako ves čas. Po dolžini, koliko je bilo? Pa veste, bilo je na eni in drugi strani. Jaz sem tedaj slišal, da je jih bilo streljano šestintrideset tisoč.

Vprašanje: Takrat se je torej govorilo o številki 36.000?

Odgovor: Tiste dni se je govorilo (nerazumljivo) med oficirji. Jaz sem to slišal, a mi vojaki nismo mogli vedno tja, kjer se je dalo kaj zvedeti. /.../

Vprašanje: Ali so bile tudi ženske, otroci?

Odgovor: Ni bilo otrok, bila sta, ko je bilo z moškimi končano, dva kamiona žensk. Bile so ustaškinje in njih so postrelili. To vem. Vem za dva kamiona.

Vprašanja: Ali se je nad temi ženskami kdo izživljal?

Grobišče Tezenski gozd, izkop, 1999 (PU Maribor)

Odgovor: Tega nisem niti videl niti slišal. /.../

Druga oseba, J. B. iz Travnika je povedala, da so ujete pripadnike vojske NDH razdelili po skupinah (ustaši, domobrani) in tiste, ki so bili pri domobranih krajši čas (manj kot leto dni) izdvojili in jih vključili v JA. V brigadi naj bi jih bilo 25, morda 30. Ko so prispeli v Maribor so izbrali »prostovoljce« za likvidacijo.

»Odgovor: Da, i mi smo ovaj kako kad je stigo auto. Otvoriše gore vrata dole, narediš meni, da ja držim jednoga ovako, a ovaj moj drug, s druge strane, drugoga. Po trojica su imali vezane ruke na leđima, svezane ovako a onda su vezali ovako za mišiče, jedan drugi i treći. Ali se sve poredalo ovako dok su u auto uvlačili, da svi bili okrenuti ovako za nazad izaći. Jer deset je redova, od tih trideset. Više ne bi moglo u stati. I tako da ja ovde s jedne strane ove druge držim dobro za mišiče, da oni skoče. Ako ih mi ne bi držali, oni bi pali, da se ne bi mogli lako dignuti. /.../ I vodimo ih tamo onda, oni vide tamo je kanal i vide dole, ja sam, dole zatekli jedno pedesetak, sedamdeset Svaba, Taljana (nerazumljivo) u toj rupi.

Vprašanje: Več ubijenih?

Odgovor: Ja, ubijenih, prije nas. I ovaj, onda na ivici, čoška i svaki svoj metak pa po nogom u dupe, (nerazumljivo), da ne padne glavom, a tuče ga u zatilak pištoljem, ovaj, ova trojica jedan, dva, tri, opalili /.../. I tako je to bilo čitavi dan. I sutradan do podneva, kad (nerazumljivo) avioni. (nerazumljivo) Onda odmah nam na brzinu kažu da se sakrijemo duž kanala. /.../. Onda je poslije došo komandir divizije, kaže više ne smijete dok čujete avijone, al onda je bilo naređenje, da kad raketa pukne jedna u zrak, avioni su prešli granicu, onda, na brzinu pokrijemo mrtve a da mi pobjegnemo u šumu. /.../

Vprašanje: Jel su dolazile ikad neke delegacije, da vide šta se radi?

Odgovor: Došo je drugi dan Danilo Lekić bio je komandant 4. armije.⁹ /.../

Vprašanje: Znači to je bila jedina delegacija koja je došla ili su još neki dolazili u kontrolu, da se vidi, kako se radi?

Odgovor: Nije, nije više, dolazilo se tamo ti komandanti,

Grobišče Tezenski gozd, izkop, 1999 (PU Maribor)

Grobišče Tezenski gozd, kosti zvezane z žico (PU Maribor)

ovaj, blizu amo, mi ne znamo, mi znamo svoje oficire, a ove druge ne.

Vprašanje: Jel ste možda, ako ste primetili, da su neki Slovenci dolazili, neki oficiri koji su govorili slovenski?

Odgovor: Nismo primetili Slovence, primetili bi ih mi po govoru, (nerazumljivo) ali nismo primetili, većinom su krajišnici oficiri.

Vprašanje: A šta oni ljudi što su bili ubijeni, jel' su to bili većinom Hrvati?

Odgovor: A većinom Hrvati. Ja da sam imo brata ili nekoga ja ga više nebi mogo poznat, to je bilo skinuto, ovaj, uniforma je skinuta. Jedino ako je u nekoga bilo potpuno, nešto dolje, da je ostalo nešto, većinom su bili skinuti, šinjeli, bluže, hlače, ostajale su gaće i kratke gaće ili ako kod nekoga duge. /.../.

Vprašanje: Jeste li vi nekoga prepoznali među tima?

Odgovor: Prepozno?

Vprašanje: Da, ako je bio možda iz vašeg sela ili?

Odgovor: Ne bi, ne bi ga mogo pripoznat onako, a nit sam puno volio gledati to, bilo mi je teško, nisam prvih dana doručkovao, gore nismo, nit smo znali kud idemo, (nerazumljivo), a ručak nam je došo, ja nisam vidio da, ko je mogo ručat, ja ga nisam mogo taj dan, sutradan, drugi dan već onda moraš razumiješ.

Vprašanje: Ako ovako pogledamo, naprimer, kolka je bila ekipa, koja je bila potrebna da obradi jedan kamion? Znači, vas dva koji ste uzimali dole i trojica koji su ubijali?

Odgovor: Jest.

Vprašanje: Jel' bio još neko prisutan?

Odgovor: Nije, vidimo mi njih tamo okolo, zasjede, al nema pristup njihov, ovaj.

Vprašanje: Pored kamiona, znači, samo petorica?

Odgovor: Nema, samo šofer tamo sjedi posle u autu i jedan pomoćnik i oni onda odmah prvi nastave ići i okreću se i odoše nazad a kad drugi dolaze.

Vprašanje: A kako su ovi što su tolko, što su ubijali, to je trajalo par dana? Kako su se oni ponašali, jel' su to radili sa veseljem ili im je to isto bila muka?

Odgovor: Tri, tri dana je bilo ubijanje, treći dan završimo uveće. Kaže nema više, završeno je, idemo u kasarnu.

Bio sam u školi u Mariboru, ona velika Gimnazija, kaže da je 366 soba (nerazumljivo) bilo, to je brigada čitava bila u toj kasarni, na ovako na četiri strana unutra je park, tamo smo ručali, večerali na četiri strana ovaj. /.../.

Vprašanje: Ali oni koji su streljali? Na primer ona trojica koji su streljali, kako su se oni ponašali u sljedećim danima?

Odgovor: Nismo ih mi ni vidili. Većinom su to bili neki vodnici, neki kuriri, neki oficiri, boga pitaj, jstvarno (nerazumljivo), ih nismo, nismo ih mi vidali. /.../.

Vprašanje: Koliko po vašim informacijama, odnosno koliko imate osjećaj, da je bilo tih ljudi tada ubijeno?

Odgovor: Ne moremo mi znat, kad nije samo na mom strelištu. To je dugačak kanal, ali koliko smo čut, tamo neki oficiri su tamo pregovarali i neki naši malo doznali, da je bilo govora od trinaest do petnaest tisuća, tako da nije oni nisu znali tačan broj.

Vprašanje: Jel ovi kamioni, jesu dolazili jedan put ili više puta u jedan dan?

Odgovor: Ma ko zna koliko puta za dan? Možda trideset, četrst. Sad odavdje je daleko gore, ali ne dolazi vajik namah jedan, ovaj, kamion, jer njia je bilo 30 tiju kamiona, demsova. Produže kanalom i odoše gore, ovaj dalje, a mi smo skoro bili prizadnji od ceste možda jedno trideset, četrset metara od glavne ceste.

Vprašanje: Šta se radilo u međuvremenu između jednog i drugog kamiona kad je dolazio, jel' ste zatrpavali one ubijene ili ste samo čekali na drugi kamion?

Odgovor: Nije zatrpano ništa, ta tri dana kad smo bili. Samo su pokrivani, kad je, kad je, avijoni se čuju. Prestane pucanje i pokrije za nama one leševe i mi se sakrili. Vprašanje: Znači posle ubijanja, vi ste bili povučeni i vi sa zatrpavanjem niste?

Odgovor: Mi smo otišli i nije bilo govora o zatrpavanju, kaže, da će posle Švabe, zarobljenici, da će to (nerazumljivo), posle mi se nismo vratili tude nikada, jer smo išli na zanimanje u (nerazumljivo) Maribora, brzo.

Vprašanje: Aha, a u tim tri danima vi ste uvijek dolazili na isto mjesto ili ste tamo ostali tri dana, tamo ste spalivali?

Odgovor: Ja, u kasarnu.

Grobišče Tezenski gozd. Na dolžinskem metru je bilo izkopanih povprečno 17 okostij (PU Maribor)

Vprašanje: Su vas vraćali u aksarnu i ujutro opet na isto mjesto?

Odgovor: Dok smo streljali nismo išli u kasarnu, noćivali smo tude. /.../.

Vprašanje: Jel se streljalo samo sa pištoljima ili još sa kojim mitraljezima?

Odgovor: Kad su ove ubijali samo su pištoljima, nisu mitraljezima.«

/ Odgovor: Ko je pripeljal avto, so odprli vrata. Meni so ukazali, naj enega držim z ene, moj tovariš drugega z druge strani. Po trije so imeli roke zvezane na hrbtu, zvezane tako za nadlaket.

Ko so jih rinili na avto, so jih tako, da so bili obrnjeni nazaj, za izhod. Bilo je deset vrst, torej trideset, več ne bi šlo v avto. Tako sem jih dobro prijel za nadlaket, da so skočil dol. Če jih mi ne bi držali, bi padli in se ne bi mogli pobrati. /.../. Vodimo jih potem tam, oni vidijo, da je jarek in vidijo spodaj petdeset, sedemdeset Svabov, Italijanov (nerazumljivo) v tej jami.

Vprašanje: Že ubitih ?

Odgovor: Da, ubitih že pred nami. Potem so tudi ti stopili na rob. Vsak je dobil strel in nogo v zadnjico (nerazumljivo). /.../. Tako je bilo cel dan. Tudi naslednji dan, do poldneva. Takrat so (nerazumljivo) prileteli avioni, in mi smo se morali poskriti ob kanalu. Potem je prišel komandant divizije in rekel, da ne smemo, dokler slišimo avione. Potem je bil ukaz, da ko izstrelijo raketo v zrak, pomeni, da so avioni preleteli mejo. Potem moramo na hitro pokriti mrtve, mi pa pobegniti v gozd. /.../.

Vprašanje: Ali so prihajale kakšne delegacije, da bi videle kaj se dela ?

Odgovor: Drugi dan je prišel Danilo Lekić, komandant 4. armade. /.../.

Vprašanje: Je bila to edina delegacija ali so prihajali nadzirat še drugi ?

Odgovor: Niso več, prihajali so komandanti, ampak poznali smo samo svoje oficirje, drugih ne.

Vprašanje: Ali ste morda opazili, da so prihajali kaki Slovenci ? /.../.

Odgovor: Slovencev nismo opazili, opazili bi jih po govoricah, pa jih nismo.

Vprašanje: Ali so ljudje, ki so bili ubiti bili večinoma Hrvati ?

Odgovor: Večinoma Hrvati. Toda tudi če bi imel brata ali nekoga, ki bi ga poznal, ga tam ne bi mogel spoznati. Bili so slečeni, uniforma slečena, plašči, bluže, hlače, bili so v spodnjih hlačah, kratkih pri nekaterih dolgih.(...)

Vprašanje: Ali ste vi katerega med njimi prepoznali? Recimo, da bi bil iz vaše vasi ?

Odgovor: Ne bi ga prepoznal, niti nisem hotel gledati tega, bilo mi je težko. Prve dni nisem zajtrkoval. Pripeljali so kosilo, nisem videl, kdo je mogel jesti. Jaz prvi dan nisem mogel, drugi dan že moraš, razumeš. /.../.

Vprašanje: Koliko ljudi je bilo potrebnih, da obdela en kamion. Dvojica ki ste jih jemala s kamiona in trije ki so ubijali ?

Odgovor: Da

Vprašanje Ali je bil prisoten še kdo ?

Odgovor: Ne, več jih je bilo naokoli v zasedi, a niso imeli dostopa.

Vprašanje: Poleg kamiona torej le petorica ?

Odgovor: Šofer je sedel v kamionu s pomočnikom a sta takoj odpeljala nazaj in so prišli drugi.

Vprašanje: Kako so se obnašali tisti, ki so ubijali, z veseljem ali jim je bilo tudi mučno ?

Odgovor: Bilo je tri dni ubijanja, tretji dan smo končali zvečer. Potem pravi: Ni več, konec je, gremo v kasarno. Bil sem v šoli v Mariboru, tista velika gimnazija. Pravi jo, da je bilo 366 sob. Cela brigada je bila v tej kasarni. Znotraj je bil park. /.../.

Vprašanje: Tisti trije, ki so streljali, kako so se obnašali potem ?

Odgovor: Nismo jih niti videli. Večinoma so bili neki vodniki, kurirji, oficirji, bog vedi. Potem jih nismo več videli.(...)

Vprašanje: Koliko je bilo tedaj po vašem ubitih ljudi ?

Odgovor: Ne morem vedeti. To ni bilo samo na mojem strelišču, to je bil dolg jarek in kolikor smo slišali, so se neki oficirji pogovarjali in neki naši so nekako zvedeli, da je bilo govora o 13 do 15 tisoč, tudi oni niso vedeli točnega števila.

Vprašanje: Ali so kamioni pripeljali enkrat ali večkrat na dan ?

Odgovor: Kdo ve kolikokrat ? Morda tridesetkrat, štiridesetkrat. Ni bilo daleč. In ni vozil en kamion, bilo jih je 30, »\emsov « (ameriški kamioni – op. p.). Vozili so ob kanalu. Mi smo bili na koncu, morda 30–40 metrov od glavne ceste.

Vprašanje: Kaj ste delali med enim in drugim kamionom, ali ste zasipali ali samo čakali drug kamion ?

Odgovor: V tistih treh dneh nismo zakopavali. Samo prikrivali smo, če bi slišali avione. Konec je bilo streljanja, pokrili smo trupla in se skrili.

Vprašanje: Po ubijanju so vas umaknili in niste zakopavali ?

Grobišče Tezenski gozd, strelne poškodbe na lobanjskih kosteh
(PU Maribor)

Grobišče Tezenski gozd, strelne poškodbe na lobanjskih kosteh
(PU Maribor)

Odgovor: Mi smo odšli in ni bilo govora o zakopavanju. Rekli so, da bodo to kasneje Svabi, ujetniki. Mi se tja nisimo več vrnili. Šli smo iz Maribora. Hitro. /.../.

Vprašanje: Ko ste streljali tiste tri dni, ali ste se vračali v kasarno ali pa ste tam ostali in spali?

Odgovor: Ko smo streljali, se nismo vračali v kasarno, spali smo tam. /.../.

Vprašanje: Ali so ubijali samo s pištolami ali tudi z mitraljezom?

Odgovor: Tu so ubijali samo s pištolami, ne z mitraljezom./

Poleg partizanskih dokumentov so bila v zadnjih dvajsetih letih zbrana nekatera pričevanja, ki prav tako dopolnjujejo vedenje o protitankovskem jarku na Tezdem. Navedel jih bom le nekaj, ki v hrvaški historiografiji niso bila omenjena. Tako je Bela Šiftar iz Murske Sobote videl ljudi v avtobusu in šofer, njegov bratranec mu je dejal, da jih vozijo v Tezno, kjer jih pobijejo. Tja naj bi vodili osebe različnih narodnosti, predvsem Hrvate in tudi civiliste.¹⁰ Ivo Zajdela je v knjigi Komunistični zločini na Slovenskem¹¹ povzel izjavo Feliksa Potočnika iz Bohove, ki je služboval na železniški postaji Tezno v času, ko so tja dovažali hrvaške begunce s Koroške. Spomnil se je štirih kompozicij po deset živinskih vagonov v vsaki. Ljudi so vodili v Tezenski gozd in jih tam likvidirali. Kot kraja poboja navaja še gramoznico in morišče pri tovarni (sedaj TAM). Žrtve so dovažali tudi s tovornjaki, a ker se je to dogajalo ponoči ni bil prepričan kolikokrat na noč in koliko noči. Šimo Mitrović (rojen 1915) iz Đakovičke Satnice je v ujetništvo prišel 18. maja 1945. Z ostalimi je bil odveden v taborišče blizu tovarne (TAM na Tezdem). Navaja, da so ujetnike vozili v protitankovski jarek na Tezdem s kamioni in to v spodnjem perilu. Transporti naj bi trajali pet dni in noči. Po 40 dneh je moralo okoli 40 taboriščnikov posipavati slabo zakopana trupla, saj naj bi iz zemlje štrlele noge in roke. V taborišču je spoznal tri osebe, ki so se rešile z morišča, a so jih nato ponovno zajeli na cesti proti Ptujju.¹²

Kot kaže so bile žrtve po pobojih slabo zasute in je bilo treba v naslednjih tednih in mesecih grobišča sanirati in zakrivati. Zdenko Zavادلav, leta 1945 pomočnik poverjenika OZNE za mariborsko okrožje opisuje, da so dobili resno povelje iz Ljubljane, da morajo napraviti seznam in popis vseh grobišč, ki jih je zakrivila ne samo slovenska OZNA, ampak tudi jugoslovanske enote, ki so svoje ustaše pobijale kar v vsaki luknji. Omenja pancergaben na Tezdem, gramoznico v Šterntalu (Kidričevo) in Macelj (Hrvaška) in zaklonišče v Bistrici (Zgornja Bistrica). Sestavili so seznam in načrt vseh grobišč in s Knojem organizirali zakritje ter uničevanje trupel s polivanjem klorovega apna, nanašanjem zemlje in zasajanjem rastlinja. Vse sezname so poslali na sedež OZNE v Ljubljano in o grobiščih še dodatno seznanili lokalne organe za notranje zadeve, da bi preprečevali kakršnokoli žalovanje na krajih kjer so grobišča.¹³

Za primerjavo opišimo še trditev upokojenega visokega oficirja KOSA, generalmajorja Marijana F. Kranjca, ki je v nasprotju z znanimi dejstvi vlogo JA in število pomorjenih Hrvatov v Mariboru minimaliziral in jo pripisal samovoljni maščevalni akciji vojakov, za katero so bili potem kaznovani. Ne moremo se znebiti vtisa, da je vsaj kar zadeva poboje Hrvatov v Mariboru njegov zapis dezinformacija in zavajanje javnosti. Realizacijo poboja naj bi po njegovem mnenju v celoti prevzele republiške OZNE po nacionalnem ključu, s tem, da so po spiskih izbirali (določili) neposredne izvršilce naloge in pomočnike (oficirje in enote KNOJ). Izjema naj bi bila le srbska OZNA, ki je poboj vrnjenih četnikov izvedla v Kočevskem Rogu, hrvaška OZNA pa je vrnjene ustaše in domobrane v spremstvu svojih patrol KNOJA vodila po t.i. Križevem potu v območje slavonskih planin. Kranjc piše: »Nekatere manjše enote so bile iz raznoraznih vzrokov usmrčene tudi na poti od zbirnega taborišča v Mariboru (Tezno) do slovensko-hrvaške meje. Ostanek hrvaške skupine, menda okrog 2000 nemočnih in lačnih ustašev, pa je že prej v omenjenem zbirnem tabo-

Maribor, grobišče Tezenski gozd, zlata prstana (PU Maribor)

rišču usmrtila skupina vojakov JA, pripadnikov stacionirane divizije v Mariboru. Šlo je za samovoljno maščevalno akcijo vojakov, ki so v zajetih ustaših prepoznali storilce svojih staršev, bratov in sestra in so jih zaradi dodatnega izzivanja ponoči pomorili na grozovit način (podrobnosti ne bom navajal). Seveda je bila skupina vojakov takoj zaprta in sojena, vendar madeža za JA (JLA) to ni moglo sprati.«¹⁴ Kranjc torej piše o maščevalnem pomoru 2000 ujetnikov v eni noči (!?) na grozovit način. Omenja skupino vojakov, ki naj bi zagrešila to dejanje in ki ji je bilo tudi sojeno. Skupine vojakov, ki bi ji sodili zaradi pomora na Tezнем nismo našli v nobenih arhivskih virih ali pričevanjih. Prav tako ocenjujem ni verjetno, da bi zgolj skupina vojakov v eni noči samovoljno pobila 2000 vojnih ujetnikov. Menim, da se s takimi zapisi želi zgolj vplivati na vtis, da je v povojnih pobojih maja in junija 1945, skratka potem, ko je bila vojna že končana, šlo zgolj za posamične eskapade in izbruhe maščevanja ne pa za sistematično, organizirano akcijo, ki je bila do potankosti načrtovana. Med drugim Kranjc še piše, da so leta 1982 v varnostnem oddelku 9. armade v Ljubljani sprejeli »dokument – nalogo za priobveščevalno zaščito masovne ustaške grobnice v Mariboru! O tem sem moral osebno obvestiti poveljnika divizije (korpusa), ta pa mariborskega župana (da se ne bi tam kaj gradilo). Protiobveščevalno zaščito tajnih domobranskih (tudi četniških) grobišč pa je od 1982 naprej prevzela slovenska SDV.«¹⁵ Žal Kranjc svoje navedbe ni podkrepil z nobenim arhivskim virom, omenja le razgovor z bivšim načelnikom varnostne uprave JLA, generalpodpolkovnikom Ilijo Čeraničem.

Grobišče Tezenski gozd, cigaretnica (foto T. Petelinšek)

Maribor, grobišče Tezenski gozd, gumbi vojske NDH (PU Maribor)

»Sve ustaše in SS-ovce likvidirati, naročito oficire« / Vse ustaše in esesovce likvidirajte, posebej oficirje /

Partizanski dokumenti ne dopuščajo dvomov, da so bili poboji ujetnikov skrbno načrtovani. Kako so bili organizirani so popisali v letnem poročilu OZNE za 1. JA: »Ofanziva i zarobljavanje u masama neprijateljskih vojnika dali su OZNI u armiji i jedinicama na niže posao pronalazjenja ustaša, četnika, krvnika, koje je trebalo likvidirati. Za taj posao povučeni su iz jedinica oficiri OZNE i formiran je jedan centar od 7 oficira pod rukovodstvom jednog člana ostsjeka armije Centar je imao da raščišćava zarobljenike koji su stizali i da omogući komandi pozadine stvaranje zarobljeničkih logora i radnih bataljona. /.../. Početkom travnja počela je velika ofanziva naše Armije. V. divizija koja je operisala južno od Save, u borbama za Bjelinu i Brčko zarobila je 2500 neprijateljskih vojnika, od koga broja je streljano 600 ustaša i SS-ovaca i 15 četnika. Zbog brzog napredovanja naših jedinica na Sremskom frontu i zbog velikog broja ratnih zarobljenika, oficirima u divizijama nije bilo moguće ostvariti zadatke koje su dobili u vezi čišćenja terena, te je ostsjek OZNE za Armiju formirao jedan centar pri Komandi pozadine Armije pod rukovodstvom jednog oficira iz Ostsjeka Armije. Ovaj centar je imao zadatak da ispituje zarobljenike i da izdvaja posebno one koji su za logor, posebno one koji su za radne bataljone, a opet posebno zločince koji su za likvidaciju. Centar je brojao 7 oficira i dvojicu daktilografa. Mjerilo se uzimalo sledeće: Sve ustaše i SS-ovce likvidirati, naročito oficire. Takodjer likvidirati i domobranske oficire, osim onih koji su prema podacima partijske organizacije ili OZNE saradjivali sa NO pokretom. Do zauzimanja Zagreba, OZNA I. Armije likvidirala je 7.000 narodnih neprijatelja, od koga broja najveći dio ustaša, oko 2.000 SS-ovaca i Čerkeza, manji broj četnika i oko 70 izrazitih neprijatelja civila. Pred sam pad Zagreba Ostsjek OZNE se je povezao sa OZNOM za Hrvatsku radi čišćenja neprijatelja koji je bježao pred našim jedinicama. Svaka divizija je uputila polovinu svojih oficira OZNE koji su stavljeni na raspolaganje OZNI za Zagreb. Sa ostalim brojem oficira, opunomoćiva

Grobišče Tezenski gozd, prstan (foto T. Petelinšek)

OZNE divizija se rukovodila po istom poslu. Na prostoru Celja zarobljene su veće snage neprijatelja i tamo je od oficira 11. i 5. divizije stvoreno jedno tijelo pod rukovodstvom šefa odsjeka Armije. Radno tijelo bilo je podijeljeno na drugove koji su ispitivali ustaše od 1944. i 1945. godine i domobrane od 1943, 1944 i 1945. godine, dok je drugi dio oficira radio u samom logoru na odvajanju ustaša od 1941, 1942 i 1943 godine, domobrana od 1941 i 1942 godine i na likvidaciju istih. Na sektoru Zagreba i Celja OZNA I. Armije likvidirala je oko 10.000 ustaša, SS-ovaca i četnika. /.../.

/ Ofenziva in zajetje množic sovražnih vojakov so naložili OZNI v armadi in nižjim enotam delo pri odkrivanju ustašev, četnikov, krvnikov, ki jih je bilo treba likvidirati. Za to delo so iz enot pritegnili oficirje OZNE in oblikovan je center iz 7 oficirjev pod vodstvom člana armadnega odseka. Center je imel nalogo čistiti ujetnike, ki so prihajali in omogočiti poveljstvu zaledja postavljanje ujetniških taborišč in delovnih bataljonov. /.../. V začetku aprila se je začela velika ofenziva naše armade. V divizija, ki je delovala južno od Save, je v borbah za Bjelino in Brčko ujela 2500 sovražnih vojakov, od tega števila je bilo ustreljenih 600 ustašev in SS-ovcev in 15 četnikov. Zaradi hitrega napredovanja naših enot na sremski fronti in zaradi velikega števila raznih ujetnikov oficirji v divizijah niso mogli več opraviti nalog, ki so jih dobili v zvezi s čiščenjem terena, zato je odsek armadne OZNE formiral center pri poveljstvu armadnega zaledja pod vodstvom oficirja iz armadnega odseka. Ta center je imel nalogo, da zaslišuje ujetnike in da ločuje tiste, ki so za taborišče in tiste, ki so za likvidacijo. Center je štel sedem oficirjev in dva strojepisca. Merilo je bilo: vse ustaše in SS-ovce likvidirati, posebej oficirje. Prav tako likvidirati tudi domobranske oficirje, razen teh, ki so po podatkih partijske organizacije ali OZNE sodelovali z NO gibanjem. Do zasedbe Zagreba je OZNA I. armade likvidirala 7.000 narodnih sovražnikov, od katerih je bilo največ ustašev, okoli 2.000 SS-ovcev in Čerkezov, manjše število četnikov in okoli 70 izrazitih sovražnikov civilov. Pred samim padcem Zagreba se je odsek OZNE povezal z OZNO za Hrvaško pri čiščenju sovražnika, ki je bežal pred našimi enotami. Vsaka divizija je poslala polovico svojih oficirjev OZNE na razpo-

Grobišče Tezenski gozd, zlatnik (foto T. Petelinšek)

lago OZNI za Zagreb. Z ostalimi oficirji so pooblaščenstva OZNE divizij opravljala isto delo. Na področju Celja so bile ujete večje sovražne sile in tam so iz oficirjev 11. in 5. divizije oblikovali telo pod vodstvom šefa armadnega odseka. V delovnem telesu so bili tovariši, ki so zasliševali ustaše od 1944. in 1945. leta in domobrane od 1943., 1944., 1945. leta, medtem ko je drugi del oficirjev v samem taborišču izločal ustaše od 1941., 1942. in 1943. leta, domobranov od 1941. in 1942. leta ter organiziral njihovo likvidacijo. Na sektorjih Zagreba in Celja je OZNA I. armade likvidirala okoli 10.000 ustašev, SS-ovcev in četnikov.⁶

»Oficire čistite sve redom« / Oficirji čistite vse po vrsti/

Takšna navodila so bila posredovana tudi nižjim enotam. Tako so pooblašteni oficirji OZNE v vseh divizijah 1. armija JA ob zavzemanju Zagreba dobili navodilo, da iz polovice oficirjev OZNE ustanovijo centraliziran aparat in ga vključijo v OZNO za mesto Zagreb. Iz druge polovice oficirjev OZNE pa bodo divizijski pooblaščenosti OZNE organizirali center, ki bo ujetnike in druge osebe zasliševal in prečiščeval. Glede likvidacije je navodilo nedvoumno: »Ovo ne znači, da brigade trebaju sve zarobljenike da upućuju Vama, nego neka oni čiste što mogu na licu mesta a ono što ostane i što neće imati vremena da čiste, neka šalju

Grobišče Tezenski gozd, obesek (foto T. Petelinšek)

Grobišče Tezenski gozd, ura (foto T. Petelinšek)

Vama. (...) Stav prema zarobljenim oficirima i vojnicima važi prema ranijim uputstvama. Oficire čistite sve redom, osim ako za nekog ne dobijete od OZN-e ili partije da ga ne treba likvidirati.« / To ne pomeni da moraju brigade vse ujetnike usmerjati k vam, temveč naj čistijo kar morajo, na lice mesta, tisto kar ostane, kar se zbere kasneje in katerih brigade zaradi svojih vojaških nalog ne bodo imele čas počistiti, naj jih pošljejo k nam.(...) Stališče do ujetih oficirjev in ujetnikov velja kot v prejšnjih navodilih. Oficirje čistite vse po vrsti, razen če za koga od OZNE ali partije dobite navodilo da ga ne likvidirate.¹⁷

Eno od navodil o ravnanju z ujetniki pravi, da je »Sve zarobljenike kao i osudu prema njima treba sprovoditi tako, da nijedan ustaša ne ostane« / V ujetnike kot tudi obsodbe proti njim je treba izvesti tako, da niti en ustaš ne ostane / medtem ko je treba domobrance poslati v ujetniško taborišče na Kanalu v Zagrebu.¹⁸

Iz dokumentov in pričevanj preživelih lahko vsaj deloma ugotovimo enote (Majevička brigada, 6. vzhodno bosanska brigada), čas (20. do 26. maj) in način likvidacij od prihoda tovarnjakov do zaključka pomorov, običajno strelno orožje), njihovo množičnost, narodno pripadnost žrtev, poskuse zakrivati zločine pred izvidniškimi in drugimi letali zaveznikov in dejstvo, da nikakor ni šlo za trenutno maščevanje nad ujetniki zaradi njihovih zločinov temveč za sistematično in načrtno likvidacijo vojnih ujetnikov, ki je bila zamišljena že mesece, operativno zasnovana pa tedne pred zaključnimi boji druge svetovne vojne v Jugoslaviji. Pavel Jamnik, vodja policijske akcije Sprava, katere namen je odkriti v Sloveniji že živeče storilce nezastarljivih kaznivih dejanj, je na podlagi korespondence in spominov ter dokumentov v Vojnem arhivu Srbije nakažal odgovornost oziroma povezavo med Josipom Brozom Titom in polkovnikom Jelftom Šašićem, načelnikom 3. odseka OZNE za Jugoslavijo. Šašič je bil tisti oficir, ki je organiziral delo 3. odseka OZNE in ki naj bi organizacijsko vodil poboje vojnih ujetnikov. Njegovo vlogo pri zapupnih likvidatorskih nalogah in prisotnosti v Mariboru v času likvidacij, nam v spominih, ki jih je poslal leta 1971

Grobišče Tezenski gozd, kovanec za 20 lekov (foto T. Petelinšek)

Dragoljubu Jovanoviću pojasni njegov sojetnik iz Golega otoka Đorđe Novosel. V dneh po 1. maju 1945 so Jelfto Šašić, njegov pomočnik, podpolkovnik Milan Kalafatić in on bili pri Titu na avdienci in večerji. Dal jim je specialno nalogo, zaradi katere so se v naslednjih dneh priključili 1. JA pri osvoboditvi Zagreba. V primeru uličnih bojev v Zagrebu naj bi likvidirali škofa Alojzija Stepinca a ker teh bojev ni bilo, je naloga propadla. Vsi trije so šli nato v Slovenijo in bili v času pobojev v Mariboru. Če je Josip Broz Tito sprejel tri visoke oficirje 3. odseka OZNE za Jugoslavijo in jim osebno naložil izvedbo likvidacije visokega cerkvenega dostojanstvenika, je njegovo vedenje, odgovornost in neposredna kontrola nad izvajanjem pobojev lažje razumljiva.¹⁹

Za vedenje o grobišču na Tezmem je zanimiv tudi tisti del Novoselovega pisma, kjer zapiše, da je obiskal eno od taborišč, v katerem so bili nameščeni ustaši in videl, da so jih odvažali v sanitetnih vozilih-kamionih, z mlečnim steklom na oknih, na morišče. Iz radovednosti je odšel tja in videl kako so likvidatorji blazneli. Žrtve so ubijali na robu protitankovskih jarkov na robu Maribora. Čeprav Novosel minimalizira svojo vlogo in odgovornost pri pobojih, pa zapiše, da naj bi na morišču verjetno celo ukazal zamenjavo že skoraj povsem zblaznelih likvidatorjev z drugimi. Jasno je, da brez velikih pooblastil ni mogel biti v taborišču, prisorvovati likvidacijam, kaj šele ukazovati tam navzočim poveljnikom. Novoselovo pismo je odziv na opis dogodkov, ki jih je v zaporu zaupal Dragoljubu Jovanoviću in jih je ta objavil v knjigi. Tam je sicer v bolj literarnem zapisu zapisal še drugo zgodbo sojetnika iz Golega otoka, ki je bil komandant ene od čet, ki je morila ob protitankovskem jarku. Iz zapisa ni jasno kateri jarek naj bi bil, vendar je iz korespondence z Novoselom razvidno, da gre za protitankovski jarek ob Mariboru. Žrtve naj bi bile v spodnjem perilu, otroci ob materah zgolj v majčkah. Prošnje in moledovanje mater naj prizanesejo vsaj otrokom so bile zamen. Ujetniki so imeli roke in tudi noge zvezane in ko so jih vojaki kot živino zmetali iz kamiona je bil vsak njihov poskus pobega onemogočen. Dva vojaka iz čete sta vsakega posebej zgrabila za roke in

Grobišče Tezenski gozd, svetinjica (foto T. Petelinšek)

ga privedla do roba rova, z obrazom, obrnjenim k jami. Držala sta ga tako dolgo, da je ubijalec prislonil orožje na tilnik in ga s kratkim rafalom pokončal, vojaka pa sta ga porinila v jamo. Poleg likvidatorja sta stala še dva vojaka s puškama, ki sta streljala na morebitne že živeče žrtve v jami. Prva dvojica vojakov pa je v teku že šla iskat k tovarnjaku naslednjo žrtev. Ubijanje je potekalo neprestano, premori so nastali le če je kamion z ujetniki nekoliko zamujal. Ko so v jarek nametali ljudi enega na drugega v nekaj vrst, so se pomaknili naprej vzdolž jarka.²⁰

Gradnja avtoceste

Zasuti protitankovski jarek v Teznem so domačini poznali. Vendar se ni vedelo za njegove dimenzije, prav tako pa ni bilo nobenih neposrednih dokazov o obstoju posmrtnih človeških ostankov, saj je bil desetletja na območje omejen dostop in je to grobišče tako kot druga grobišča izbrisano iz javnega spomina. Da je na tem območju grobišče so oblasti vedele. Območje je bilo namreč v dokumentih Republiškega sekretariata za ljudsko obrambo iz leta 1984 zavarovano kot območje vojnih grobišč.²¹ Ko so sredi 90. let prejšnjega stoletja načrtovali gradnjo avtoceste mimo Maribora, so pripravljavci ob pridobivanju soglasij ugotovili, da bo trasa avtoceste šla skozi Tezenski gozd in prečkala protitankovski jarek, in da bodo najverjetneje naleteli na človeške posmrtno ostanke. Državni organi so že maja 1996 sprejeli stališče, da lahko trasa avtoceste izgradijo prek omenjenega območja in sicer pod določenimi pogoji. Pogoji so določali način obveščanja ob morebitni najdbi posmrtnih ostankov, prisotnost pristojnih institucij, postopek in način identifikacije oziro-

Grobišče Tezenski gozd, nalivno pero (foto T. Petelinšek)

ma pokopa, plačnika stroškov itd.²² Tudi ministrstvo za obrambo, naslednik republiškega sekretariata za ljudsko obrambo ni izmelo zadržkov za gradnjo. Pojasnili so, da je bilo območje zaščiteno na podlagi zakona o splošni ljudski obrambi in družbeni samozaščiti z namenom varovanja pred morebitnimi posegi. Kasneje odredba ob uveljavitvah novih zakonov o obrambi ni bila obnovljena. Ministrstvo za obrambo je menilo, da odločitev o nadaljnem varovanju ni več v njihovi pristojnosti, saj z obrambnega vidika ni več razlogov za varovanje.²³ Odločitev ministrstva je razumljiva, saj se je v petnajstih letih do uveljavitve odločbe spremenil družbeni sistem in odnos do prikritih grobišč, ki vse od 1945 leta niso smela obstajati in se za njih ni smelo vedeti. Podrobneje so se o postopkih, če bi naleteli na trupla, dogovorili januarja²⁴ in marca²⁵ 1999 na koordinacijskih sestankih projekta za izgradnjo avtoceste. Postopek je bil nato določen v Uredbi o lokacijskem načrtu za odsek avtoceste Slivnica – Pesnica, ki glede grobišč navaja:

»Varovanje zavarovanih območij: Trasa avtoceste poteka po odseku od km 5 + 900 do k, 6 + 150 čez varovano območje grobov iz druge svetovne vojne (Odredba RSLO SRS, št. SZ-800/239 z dne 17. 7. 1984). Prizadeti so robovi varovanih parcel. Pred začetkom izvajanja gradbenih del je treba pristopiti k sondiranju območja. Ob pričetku sondažnih del je treba obvestiti Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve.

Ob morebitnih najdbah posmrtnih ostankov pokopanih na območju dela, je treba takoj zaprositi za sodelovanje zdravstvenega inšpektorja. O najdbah je treba takoj obvestiti Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve. Posmrtno ostanke je treba za vsako osebo ločeno shraniti in označiti ter prepeljati v mrliško vežico do začasnega pokopa na pokopališču, ki bo določeno naknadno. Zaradi možne identifikacije je potrebno v posebne vrečke shraniti tudi eventualne osebne predmete. O potrebnem prekopu odloča Mestni svet mestne občine Maribor na podlagi predhodnega mnenja Ministrstva za delo, družino in socialne zadeve. Če bo možna identifikacija, jo je treba opraviti in če je mogoče oziroma če se

Grobišče Tezenski gozd, očala (foto T. Petelinšek)

*živijo, obvestiti najožje svojce pokopanih, da lahko prenesejo v svoje grobove njihove posmrtno ostanke.*²⁶

Najdene prve žrtve. Začetek preiskave

Delavci Pogrebnege zavoda Maribor in strokovnjaki Inštituta za sodno medicino so z delom začeli 7. aprila 1999 in istega dne naleteli na posmrtno ostanke. Obvestili so preiskovalnega sodnika Marjana Bizjaka, ki si je z državno tožilko Zoro Lešnik ogledal kraj. Dokumentirali so zgornje okončine zvezane z žico in lobanje, od katerih je ena imela vstrelno rano, kar je potrdilo sum kaznivega dejanja. Sodnik je za nadaljevanje izkopa odredil za 12. april.²⁷ V odredbi izvedencem Inštituta za sodno medicino v Ljubljani je preiskovalni sodnik naročil, da izkop vodijo strokovno in naj pri tem storijo vse kar je potrebno, da se ugotovi identiteta žrtev oziroma njihovih ostankov. Zaradi tega naj opišejo vse njihove posebnosti, zlasti starost, spol in drugo kar bi pripomoglo k ugotavljanju identitete. V kolikor identitete ne bi mogli ugotoviti, je naročil, da to pojasnijo. Izvedenci naj bi pojasnili kakšen je bil neposreden vzrok smrti oseb katerih ostanki bodo najdeni, kaj ga je sprožilo in kdaj je smrt nastopila. Ugotovili naj bi število žrtev in čim natančnejši čas smrti ter odgovorili na vprašanje ali so žrtve umrle na kraju najdbe ali pa so bile pripeljane od drugod, ali so bile zvezane in na kakšen način. V kolikor so bile ustreljene, naj ugotovijo iz kakšne razdalje ter s kakšnim orožjem.²⁸

Kdo naj vodi postopke povezane z pokopom in ureditvijo grobišča?

Potem, ko so delavci naleteli na posmrtno ostanke, je vlada naložila šestim ministrstvom da se uskladijo in izvedejo vse potrebne ukrepe za ustrežno ureditev in zaščito zavarovanega območja grobov in s tem omogočijo čimprejšnje nadaljevanje gradnje avtocestnega odseka.²⁹ Za koordiniranje so določili ministrstvo za delo h kateremu so pred leti priključili ministrstvo za borbe in vojaške in-

Grobišče Tezenski gozd, prstan (foto T. Petelinšek)

valide in je opravljalo naloge povezane z grobišči in žrtvami v njih. A se je ministrstvo razglasilo za nepristojno in zadevo predalo Vladni komisiji in kot razlog navajalo, da so žrtve iz obdobja po uradnem zaključku 2. svetovne vojne v Evropi.³⁰ Tudi Vladna komisija se ni imela za pristojno, saj je bila le strokovno posvetovalno telo vlade, brez proračunskih in kadrovskih potencialov in v dotedanja usklajevanja ni bila vključena. Kljub nasprotovanju so na Vladi za koordiniranje ukrepov določili ministrstvo za delo,³¹ vendar se je ministrstvo tudi kasneje tega otepal in vnašalo zmedo med izvajalci del.

Kolikšen del jarka naj se razišče?

Zastavlja se vprašanje, zakaj se leta 1999 niso odločili, da bodo odkopali ali vsaj raziskali celoten jarek. Odločitev ni bila povezana s pietetnimi dejanji in ugotavljanjem dolžine zasutega dela jarka ampak je bila pragmatične narave (finančna sredstva) in povezana z vprašanjem ali je za potrebe kazenskega postopka treba izkopati vsa trupla ali ne.³² Generalna državna tožilka Zdenka Cerar je že konec aprila pojasnila, da za potrebe sodnega postopka ni potrebno opraviti celotnega izkopa žrtev.³³ Preiskovalni sodnik je 14. maja ocenil, da je bilo z izkopom do takrat zbranih dovolj dokazov potrebnih za izvedbo morebitnih kazenskih postopkov in odredil, da se sodna ekshumacija in izvedeništvo inštituta za sodno medicino zaključijo.³⁴ Morda so tudi zaradi tega opisi najdenih posmrtnih ostankov od številke okoli 700 naprej bolj skopi. Tako so raziskali le tolikšen del jarka (70 m), kolikor so ga potrebovali za nadaljevanje gradnje avtoceste. V jarek vzhodno in zahodno od trase niso posegali.

Izkop. 17 trupel na dolžinski meter jarka

Do 22. junija so v 70 m dolgem jarku širokem od 4 do 6 metrov in globokem od 3,20 do 3,50 metra, prek katerega so speljali avtocesto, delavci Pogrebnege zavoda Maribor in strokovnjaki inštituta za sodno medicino odkopali 1179 okostij (v policijskem poročilu navajajo 1150 trupel

na 50 m). Našli so povprečno sedemnajst trupel na dolžinski meter jarka. Bil je zasut z gramozom. V gornjem sloju med ostanki človeških kosti in nad njimi so ležali ostanki apna. S pomočjo delovnega stroja so odstranjevali zgornjo plast zemlje in nato nadaljevali z ročnim izkopom. Posmrtno ostanke so postopoma odstranjevali po plasteh in jih zlagali v smiselno celoto. Hkrati so v isto celoto uvrstili morebitne najdene predmete in ostanke obutve. Kraj najdbe lobanje so oštevilčili in označili s puščico, ki je kazala smer lege trupla. Posmrtno ostanke so vsak dan po koncu izkopavanj sproti spravili v označene polivinilske vreče in jih prepeljali v mrliško vežico na pokopališču Dobrava. Tam so ostanke zložili iz vreč in jih ponovno pregledali ter sproti opisovali oziroma opise diktirali v diktafon. Zapisnike so izdelali kasneje na Inštitutu za sodno medicino v Ljubljani. Po pregledu so kriminalistični tehniki prevzeli ter spravili najdene predmete in ostanke vsakega trupla ločeno označili in fotografirali. Po fotografiranju so ostanke trupel spravili v označene vreče v posebnem prostoru pokopališča. Okostja so bila najdena v najrazličnejših položajih in med seboj prepletena. Posamezne kosti so bile močno poškodovane. Pri večini najdenih okostij so bile nadlahtnice in podlahtnice zvezane z žicami. V nekaterih primerih so bile žice nameščene tudi na spodnje okončine. Na posameznih lobanjah so bile vidne tudi strelne poškodbe. Ob okostjih so našli ostanke oblek, gumbe, dele usnjenih pasov in osebne predmete. Kot kaže pri izkopu niso bili pozorni na zavarovanje oz. zbiranje predmetov. Predvsem predmeti večjih vrednosti so bili plen raznih zbirateljev. Tako mi je visok častnik slovenske vojske v pokoju in znani zbiratelj vojaških predmetov leta 2005 pokazal odlikovanje, ki je bil najdeno ob izkopu. Policija je zavarovala le 84 predmetov: npr. gumbe z oznako NDH in U, ustaške značke, značke na žepih, navadne in poročne prstane, denarnice, žlice, pribor za britje, zlatnik, vojaške čevlje, čeprav je iz popisa sodnomedicinskih izvedencev razvidno, da je bilo predmetov veliko več.

Ob okostjih so našli tudi ostanke streliva za ročno strelno orožje. Strokovnjaki s področja sodne medicine so potrdili, da so bile žrtve ubite s strelnim orožjem na mestu kjer so bile najdene. Znakov, da so bile žrtve po umoru oskrunjene niso našli. Najdeni predmeti in obutev potrjujejo, da je večina pokojnikov pred smrtjo oblečena v vojaške uniforme, vendar niso ugotovili v katere. Ni se dalo ugotoviti niti, ali so bile žrtve pripadniki iste uniformirane skupine ljudi. Na podlagi najdenih predmetov domnevamo, da so v tem delu jarka poleg hrvaških tudi žrtve drugih narodnosti. Ohranjeni ostanke obuhval kažejo na dva tipa: vojaški čevlji in škornji in opanki izdelani iz avtomobilskih gum.³⁵

Iz 214 strani dolgega zapisa, v katerem so opisi posmrtnih ostankov žrtev je največ podatkov o spolu, strelnih ranah, posameznih značilnosti dolgih kosti in predmetih, ki su

Grobišče Tezenski gozd, obesek (foto T. Petelinšek)

bili ob žrtvah. Za primer navajam kako izgleda zapis za prvo in drugo žrtev in za zadnjo in predzadnjo.

»OKOSTJE POD ZAP. ŠT. 1

Lobanjske kosti so razdrobljene v več večjih fragmentov, od katerih so posamezni med samo ločeni tudi po šivih. Gre za lobanjo neznanega spola, verjetno mlajše osebe. Zaživiljenjskih poškodb na njej ni najti. Nadalje 2 dela medeničnih kosti, ki sta prav tako zdrobljena na dva večja in več manjših fragmentov, ki se medsebojno ne dajo sestaviti in zaradi tega spol ni razpoznaven.

2 stegeninca dolžine 42 cm, 2 golenici z zdrobljenima sklepnicama površinama in 1 osrednji del leve mečnice. Po okostju najdemo tudi 2 čevlja dolžine okrog 29 cm in 2 nadlahtnici, na katerih ni posebnosti. Podplati so okovani in obe peti kovinski. Podlahtne kosti so zdrobljene in niso razpoznavne. Ob lobanji najdemo 2 fiksne zobne proteze - mostička iz bele kovine, ki je nameščen med trojko in petico in zajema okrog 5 zob. Nadalje pa še prstan iz rumene kovine z ravno ploskvijo brez oznak, ki je podobna pečatnemu prstanu.

OKOSTJE POD ZAP. ŠT. 2

Lobanjske kosti so zdrobljene na več fragmentov, od katerih je relativno dobro ohranjen lobanjski svod pri delu temena. Posamezne kosti so medsebojno ločene po šivih. Spolne karakteristike iz lobanje niso razpoznavne, verjetno pa gre za lobanjo mlajše osebe, ki še ni imela zakostenelih šivov. Na manjšem fragmentu zatilnice najdemo okrogel defekt

Grobišče Tezenski gozd, svetinjica (foto T. Petelinšek)

pravilnih oblik, ki se nekoliko lijakasto širi navznoter, na zunanji strani pa je ravnih robov in premera okrog 9 mm ter najverjetneje predstavlja strelni defekt. Medenične kosti so prav tako močno poškodovane, na obeh straneh manjkata sednici in večji del sramnice. Spol iz teh kosti ni mogoče razbrati. Nadalje 2 stegenici, ki sta močno poškodovani na obeh sklepnih površinah, njihova dolžina se ne more določiti. 2 golenici in kompletne kosti obeh zgornjih udov, pri čemer opazimo na obeh nadlahtnicah žico, ki je zavezana v zanko okrog nadlahtnic. V okolici najdenih kosti je še več ostankov žice, ki je na posameznih mestih zavezana v vozelj. Ob truplu najdemo tudi par gumijastih podplata, dolžine okrog 29 cm in neokovanega podplata ter več drobnih kosov slabo ohranjene tkanine in manjši del usnjenega pasu brez posebnih karakteristik.

OKOSTJE ŠT. 1178

Okostje pripada odrasli osebi nedoločljivega spola, mladih let. Lobanjske kosti so delno poškodovane. V zatilnem predelu desno sta 2 ustrelna defekta, ki ležita en nad drugim in sta oddaljena po 25 mm, gledano od sredine obeh. Oba defekta se navznoter značilno lijakasto razširita. Med njima pa je očitno stara poškodba v dolžini 17 mm. Zobovje je stalno, popolno, zdravo, brez znakov stomatoloških posegov. Medenica in križnica sta povsem zdobljeni in manjkata. Stegnenici sta poškodovani. Leva stegnenica meri 39,5 cm.

OKOSTJE ŠT. 1179

Gre za nepopolno zadnje izkopano okostje, in sicer za dele treh glav, za eno levo golenico in 10-delno poškodovanih nadlahtnic. Pri pregledu zobovja vidimo v eni zgornji čeljustnici mostiček iz bele kovine, ki zajema prve štiri zobe levo in 1. zob desno.³⁶

Na podlagi najdenih predmetov bi lahko sklepali, da so

verjetno v tem delu jarka poleg Hrvatov bili tudi pripadniki drugih narodnosti. Med žrtvami so izvedenci sodne medicine evidentirali kosti, ki so pripadale oziroma naj bi pripadale osebam ženskega spola. Zaradi slabo ohranjenih kosti se pri opisih največkrat navaja da, »navedene značilnosti govore za osebo ženskega spola«. Opis posmrtnih ostankov vseh 1179 žrtev in predmetov, ki so bili najdeni ob njih, bi bilo treba še natančneje analizirati.

Preiskava. Kaznivo dejanje vojnega zločina nad vojnimi ujetniki

Veleposlaništvo Republike Hrvaške je že na dan ko so javna občila objavila vest o potrditvi grobišča prosilo za informacije ministrstvu za promet in zveze in za delo.³⁷ Kasneje se je z noto obrnilo na slovensko zunanje ministrstvo s prošnjo za pogovor z predsednikom okrožnega sodišča v Mariboru in za ogled grobišča. Sestanek pri predsedniku okrožnega sodišča je bil 5. 5. 1999 ob prisotnosti predstavnikov slovenskega ministrstva za pravosodje in za zunanje zadeve in preiskovalnega sodnika ter generalne državne tožilke.³⁸ Informacije je od slovenskih državnih organov iskalo tudi hrvaško notranje ministrstvo, ki je od županijskega državnega tožilstva v Zagrebu dobilo zahtevo za zbiranje obvestil s ciljem ugotavljanja okoliščin i storilca kaznivnega dejanja »Ratnog zločina protiv ratnih zarobljenika«.³⁹

Policija je leta 1999 glede na dolžino zasutega protitankovskega rova in primerjave števila žrtev v dolžinskem metru rova ocenjevala, da je žrtev okoli 7 - 10.000. Pri tem je opis zgodovinskih okoliščin in ocene žrtev bolj ali manj povzemala iz razgovora z mariborskim zgodovinarjem dr. Marjanom Žnidaričem, direktorjem Muzeja narodne osvoboditve v Mariboru.⁴⁰ Policija je opravila več informativnih razgovorov, vendar neposrednih prič niso uspeli najti. Od hrvaške policije so dobili zapisnik razgovora z Aleksom Letićem, pripadnikom tretje čete, četrtega bataljona 15. majevičke brigade. Opravili so tudi preverke pri osebah, katerih imena so se pojavila v javnih občilih. Ugotovili so, da je šlo v vseh primerih za potvarjanje dejstev in poskuse diskreditacije tistih oseb, ki so v prispevkih bile navedene kot možen vir informacij.⁴¹ V poročilu je policija zapisala, da je o usodi ujetnikov na mariborskem območju odločala OZNA 3. JA in da so žrtve »pripadniki ustaške vojske«.⁴²

Nek preživeli pripadnik vojske NDH je vložil celo tožbo proti takratni Vladi Republike Slovenije, Jugoslovanski armadi kot krivcema za »zlostavljanje in ubojstva ratnih vojnih i civilnih zarobljenika Hrvata 1945. godine«,⁴³ ki jo je na poziv sodišča dopolnil in spremenil v obtožbo proti Predsedniku in Vladi Republike Slovenije, ker »prikrivata genocid prejšnje vlade, vlade SLRS, ki je začela delovati s 9. majem 1945 in je organizirala taborišča okrog Mari-

Grobišče Tezenski gozd, škatlica (foto T. Petelinšek)

bora, na Bohovem travniku, sedaj tezenski gozd, in okolici in zakopala v protitankovskem jarku in dveh gramoznicah okoli 60 tisoč hrvaških vojnih ujetnikov in civilistov.⁴⁴ Tožilstvo v Mariboru je ovadbo zavrlo z obrazložitvijo, da predsednik RS in Vlada RS z ničemer nista prikrivala morebitnega genocida in ne skrivajo (ali niso skrivali) morebitnih storilcev kaznivega dejanja.⁴⁵ Pri tem je treba opozoriti, da je 8. oktobra 1999 Policijska uprava Maribor vložila ovadbo zoper neznanega storilca, ker je » ob koncu druge svetovne vojne v k.o. Bohova na lokaciji tankovskega jarka v nasprotju s pravili mednarodnega prava storil poboje proti vojnim ujetnikom, ki so bili zajeti leta 1945 ob poskusu prehoda slovensko-avstrijske meje na Poljanah na Koroškem.«⁴⁶ Državno tožilstvo je dejanje okvalificiralo kot kaznivo dejanje vojnega zločina nad vojnimi ujetniki po členu 376 Kazenskega zakonika Republike Slovenije.

Odziv medijev

Izkop so množično zabeležili tudi mediji.⁴⁷ Njihova poročila lahko razvrstimo v štiri skupine. Nekaj prispevkov je grobišče v Teznem omenjalo še preden so ob gradnji avtoceste naleteli na človeške posmrtno ostanke.⁴⁸ Ob potrditvi grobišča so informacijo posredovali skoraj vsi mediji in o tem občasno poročali v aprilu, maju in juniju. Ob tem so nekateri avtorji bolj ali manj minimizirali poboj na Teznem, ga dajali v kontekst maščevanja in navajali veliko manjše število žrtev. Pri tem še najbolj izstopa članek v katerem so povzete navedbe generalmajorja v pokoju Marjana Kranjca. Na drugi strani pa so bili komentariji, ki so opozarjali na sprenevedanje in pieteto.⁴⁹

Tezno je ponovno dobilo osrednje mesto v medijih v prvi polovici junija, ob odzivih na članek *Večernjega lista*, ki je pri pomorih v Teznem navajal sodelovanje očeta predsednika Republike Slovenije, Ivana (pravo ime Viktor, op. avtorja) Drnovška.⁵⁰ Članek je precej razburil slovensko javnost. Celotna zgodba je temeljila na pričevanju vdove nekdanjega pripadnika enot Vojske državne varnosti, ki pa je svojo izjavo, navedeno v *Večernjem listu*, deman-

Grobišče Tezenski gozd, žepna ura (PU Maribor)

tirala že dva dni po objavi. Poleg tega, da so v članku izpostavljene osebe, ki v tistih dneh niso bile v okolici Maribora, oziroma so bile celo izven Slovenije, je najbolj bizarna obtožba, čeprav je oče predsednika Vlade RS Janjeza Drnovška bil takrat (do 6. junija) še interniranec v koncentracijskem taborišču Dachau v Nemčiji.⁵¹

Ponovno je grobišče na Teznem dobilo prostor v medijih, ko se je po končanem izkopu zastavilo vprašanje kraja pokopa in ko so posmrtno ostanke pokopali na mariborskem pokopališču. Do konca leta je bilo o Teznem nato le še nekaj poročil.⁵²

Kdo bo plačal izkop?

Po izvedeni ekshumaciji, sodnomedicinski raziskavi in pokopu posmrtnih ostankov se je pojavilo vprašanje plačnika stroškov. Ker vlada ni hotela gradbenemu podjetju SCT plačati stroškov, je prišlo do tožbe, ki se je vlekla skoraj 10 let. Višje sodišče je leta 2009 razsodilo, da mora vlada podjetju SCT izplačati 1,2 milijona evrov za stroške izkopa, sodnomedicinske ocene in pokopa 1.179 žrtev. Podjetje SCT, ki je gradilo avtocestni odsek, naj bi za izkop, sodnomedicinsko oceno in pokop žrtev odštelo več kot 640.000 evrov. Ta znesek pa je v devetih letih z obrestmi narasel na 1,2 milijona evrov. Državno pravobranilstvo je v imenu Bajukove, nato Drnovškove, Ropove in Janševe vlade trdilo, da za posmrtno ostanke pobitih Hrvatov vlada ni pristojna in da ekshumacija in s tem povezani stroški zadevajo občino in gradbeno podjetje. Okrožno in višje sodišče pa sta ugotovila, da urejanje grobov pomorjenih vojnih ujetnikov na ozemlju Slovenije sodi v državno pristojnost.⁵³ O sprenevedavosti vseh naštetih vlad, govori dopis ministrstva za pravosodje generalni sekretarki vlade RS, v katerem sporoča, da so se 21. aprila 1999 dogovorili, da gredo stroški iz proračunske postavke Ministrstva za promet in zveze.⁵⁴

Grobišče Tezenski gozd, predmeti na razstavi Prikrito in očem zakrito (foto M. Ferenc)

Kdo bo uredil grobišče?

Posmrtni ostanki so bili za vsako osebo shranjeni ločeno, ustrezno označeni oziroma oštevilčeni. Vreče s posmrtnimi ostanki so julija istega leta položili v izkopani grob na novem mariborskem pokopališču na Dobravi, v neposredni bližini spomenika v obliki presekanke piramide s kocko na vrhu in napisom: »Mrtvim v spomin – živim v opomin«. Spomenik je leta 1990 postavila občina Maribor. Koordinacijo pokopa je vodila mestna občina Maribor. Mestni svet občine Maribor je še sredi izkopavanj predlagal, da se ob jarku uredi steza in območje ob avtocesti uredi kot parkovni gozd. Spominski park naj bi opremili z informativnimi napisi, ustreznimi prepovedmi in morda še označiti ostanke temeljev delovnih taborišč in protitankovskega jarka. Žrtve naj bi pokopali v skupni grob poleg, leta 1990 postavljenega spomenika žrtvam povojnih pobojev na pokopališču Dobrava. Predlagan je bil že tudi napis: »Tu in v bližnji okolici je pokopanih nekaj 10.000 žrtev pobojev ob koncu druge svetovne vojne, vojakov in civilistov, pretežno hrvaške narodnosti«. Idejno zasnovo ureditve je napravil avtor pokopaliških objektov na tem pokopališču arhitekt Vlado Emeršič. Pridobljena so bila že potrebna dovoljenja za poseg v prostor in popisi del ter izvajalske ponudbe. Komisija Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč je z idejno zasnovo ureditve soglašala z opozorilom, da mora biti jasno zapisano, da so na lokaciji pokopane žrtve vojnega nasilja.⁵⁵ Predračun za vzdrževanje spomenika in ureditev jarka (podiranje dreves, sekanje in žaganje manjših dreves, čiščenje od podrasti, zbiranje odpadkov, prevoz, skladiščenje in reciklaža) na območju pokopališča Dobrava je bil ocenjen na 4.085.640 din.⁵⁶

Predlog ureditve je avgusta predstavilo tudi Hrvatsko društvo političkih zatvorenika in prosilo Komisijo vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč, da vpliva na pristojne v mestni občini Maribor, da bi dovolili postaviti granitni križ in na zid vklesati napis v hrvaškem jeziku.

Grobišče Tezenski gozd, vreče s posmrtnimi ostanki v skladišču pokopališča na Dobravi (ODT Maribor)

Arhitekt Vlado Pirnat si je zamislil 3 m visok križ z napisom »Palim hrvatskim vojnicima 1941 – 1945« in na zidu napis: »Kada mi trava pokrije grob, majko ne plači ti, znaj da Hrvatska neće biti rob, niti će je nestati.«⁵⁷

Žalna slovesnost, ki so se je udeležili predstavniki slovenske in hrvaške države ter verskih skupnosti in še okoli 1000 ljudi, predvsem iz Hrvaške, je potekala ob spomeniku in travniku, kamor so položili posmrtne ostanke. Spravne besede so spregovorili podpredsednik Vlade RS Marjan Podobnik in župan mestne občine Maribor Boris Savič ter zastopnik predsednika Republike Hrvaške Vice Vukojević, predsednik zakonodajnega odbora v hrvaškem saboru. Grobišče so blagoslovili predstavniki rimokatoliške cerkve (škof dr. Franc Kramberger), evangeličanske cerkve (Vladimir Mesarič), srpske pravoslavne cerkve (Milan Duduković) in muslimanske verske skupnosti (Ibrahim Malanović).

Po pokopu žrtev je vprašanje preureditve protitankovskega jarka v spominski park vedno bolj tonilo v pozabo. Julija 2000 je pogrebno podjetje Maribor prosilo mestno občino Maribor naj pri ministrstvu za delo doseže, da bi iz jarka vzhodno od mesta izkopa proti Ptujski cesti, v dolžini 80-90 m eshumirali žrtve. Stroške so ocenili na 40 – 46 milijonov din. Izkop naj bi bila po njihovem ugodnejša varianta kot pa vsakoletno urejanje parka.⁵⁸ Morda je direktorja pogrebne podjetja k takšnemu stališču vodil poslovni interes. Glede na ugotovitve iz leta 2007 o dolžini jarka napolnjenega s trupli, je jasno, da bi bilo treba izkopati žrtve iz najmanj 600 m jarka, če ne upoštevamo tistega dela, ki poteka na območju ograjenega dela pokopališča na Dobravi. Ponovno je Pogrebno podjetje Maribor poskušalo sredstva za izkop žrtev in ureditev jarka pridobiti naslednje leto in je na ministra za delo dr. Vlada Dimovskega naslovilo vprašanje, ali bo zagotovil sredstva, saj jih društva in posamezniki iz Hrvaške ter župan Maribora neprestano sprašujejo, kdaj bo grobišče urejeno.⁵⁹ Odgovor ministrstva je bil predvidljiv. Zagotovljenih sredstev v proračunu za ureditev grobišč povojnih

Grobišče Tezenski gozd, prihod članov Hrvatskega društva političkih zatvorenika na pokopališče Dobrava pred pokopom posmrtnih ostankov, 30. 7. 1999 (Ž. Kužatko)

pobojev je veliko manj (le 52 milijonov din) in komaj zadoščajo za dokončanje osrednjega spominskega objekta na Teharjah pri Celju. Njihove pobude za sklenitev meddržavnega sporazuma s Hrvaško niso bile sprejete, saj so mestni občini cinično celo predlagali, da če so v tako dobrih stikih s hrvaškimi društvi in državnimi organi, naj za reševanje problematike pridobijo interese iz Republike Hrvaške, sami pa bodo prek zunanjega ministrstva ponovno sprožili pobudo za sklenitev sporazuma.⁶⁰ Kaže, da je bila v naslednjih dneh županu dana obljuba o 20 milijonih din, saj je bila pripravljena pogodba med ministrstvom za delo in Pogrebniim podjetjem. Po pogodbi bi slednje v dolžini 80 m protitankovskega jarka opravilo površinski odkop jarka, izvedlo izkop najdenih trupel, jih prepeljalo na pokopališče in hranilo do končnega pokopa. Pripravili bi mesto za pokop ob spominskem obeležju in uredilo okolico, jarek vzpostavilo v prvotno stanje in ga poravnalo ter na željo ministrstva pripravili komemoracijo.⁶¹ Iz zapisnikov Komisije za reševanje vprašanj prikritih grobišč je razvidno, da je vprašanje ureditve območja protitankovskega jarka bilo na dnevnem redu maja 2009, ko je komisija sklenila, da sredstev za ureditev ne nameni odkupu zemljišča od Mestne občine Maribor ampak, da jih v dogovoru z občino nameni za ureditev parkovnega območja, zemljišča pa ostanejo v lasti občine.⁶²

Postavitev spomenika leta 2004

Republika Slovenija je leta 2003 sprejela Zakon o vojnih grobiščih in njihovo ureditev dodelila ministrstvu za delo. Ob tem je bil na javnem natečaju izbrano enotno spominsko znamenje, bronasti zvon, s katerim bi označili vsa prikrita grobišča. Ker je prišlo do nasprotovanj o vsebini napisa – zakon je predvidel napis *Žrtve vojne in povojnih usmrtitev*, jih je bilo v letu 2003 in 2004 postavljenih le pet, saj je bila predvidena sprememba zakona in napisa s katerim bi soglašale vse parlamentarne stranke. Spremenjeni napis se glasi *»Žrtve vojne in revolucionarnega nasilja«*.

Grobišče Tezenski gozd. Hrvaška delegacija na pokopu posmrtnih ostankov na pokopališču Dobrava: svetovalca predsednika RH dr. Franja Tuđmana dr. Slobodan Lang in Vesna Škare Ožbolt, podpredsednik Hrvaškega parlamenta Dražen Budiša, in sodnik Ustavnega sodišča Vice Vukojević, 30. 7. 1999 (Ž. Kužatko).

Eden od petih spomenikov, postavljen leta 2004, stoji na zahodni strani avtoceste, na kraju, kjer se je izkop končal, in navaja le število žrtev, ki so bile ekshumirane leta 1999.

Odločitev o raziskavi protitankovskega jarka

Ker grobišča po nalogu oblasti vse do leta 1990 niso smela obstajati, so bila skladno s tako odločitvijo tudi neurejena in neoznačena. Šele leta 2000, zlasti pa od leta 2001 so nastali pogoji, da so se domnevne lokacije grobišč popisovale, kartografirale in evidentirale po enotni metodologiji. Vendar se je pri evidentiranju postavilo vprašanje zanesljivosti, to je potrditve, da je na pokazanem kraju grobišče s človeškimi posmrtnimi ostanki. Zaradi prikrivanja zločina in grobišč - mnoga so bila spremenjena v smetišča – je bilo potrebno na številnih evidentiranih krajih s sondiranjem, vpogledom pod zemeljsko plast najprej nedvoumno potrditi njegov obstoj, ugotoviti obseg v naravi in ga nato urediti. Do takrat so bile vse ekshumacije narejene kot posledica naključnih najdb, največ ob gradbenih posegih v prostor.

Grobišče Tezenski gozd, predstavniki verskih skupnosti na spominski slovesnosti, 30. 7. 1999 (Ž. Kužatko)

Grobišče Tezenski gozd, levo pohodna pot, na sredini zasut protitankovski jarek, desno prostor pokopa 1179 žrtev, 27. 9. 2012 (foto M. Ferenc)

Ko so leta 2006 v Sloveniji dozorele razmere tudi za temeljitejšo raziskavo prikritih grobišč je Vladna komisija dala prednost sondiranju evidentiranih lokacij, pri izkopih pa je uvedla arheološko in antropološko metodo, ki omogoča, da ob izkopih žrtev dobimo čim več identifikacijskih podatkov. Spomladi 2007 je Vladna komisija potrdila program dela in raziskava na Teznem je postala prednostna tudi zato, da se potrdi (ali ovrže) teza, da je v protitankovskem jarku morda največje grobišče v državi.

Za sondiranje (izkop zemeljske plasti do sloja v katerem se nahajajo človeški posmrtni ostanki) smo se odločili, da bi na terenu določili smer nekdanjega protitankovskega jarka in ob tem ugotovili v kolikšnem delu je napolnjen s trupli. Sondiranja smo se lotili tudi zato, ker so bile ocene o številu žrtev zelo različne. Nekateri so navajali, da so vse žrtve bile izkopane že leta 1999, spet drugi pa so navajali kar od 60 tisoč do 80 tisoč žrtev. Nobena od teh ocen ni temeljila na verodostojnih virih. Zato je bila raziskava potrebna tako iz pietetnih kot tudi iz strokovnih in znanstvenih meril.

Protitankovski jarek se je raztezal v dolžini več kilometrov od reke Drave do vznožja Pohorja, vendar njegova smer na terenu ni bila več jasna. Poleg tega ni bilo jasno ali obstaja še kakšen del jarka, ki so ga uporabili za grobišče.

Potek sondiranja

Za to raziskavo sta bila predvidena dva dneva. Sondiranje je fizično in strojno izvajalo Pogrebno podjetje Maribor s strojnikom in majhnim rovokopačem ter dvema delavcema, ki sta opravljala ročni izkop od faze, ko se je nakazovalo, da se izkop bliža plasti človeških posmrtnih ostankov. Sondiranje so prvi dan koordinirano vodili, predsednik Vladne komisije Jože Dežman, višji kriminalistični svetnik na Generalni policijski upravi, vodja akcije Sprava Pavel Jamnik, in vodja evidentiranja prikritih gro-

Grobišče Tezenski gozd, spomenik (foto T. Petelinšek)

bišč v Republiki Sloveniji dr. Mitja Ferenc. Drugi dan je sondiranje vodil Ferenc.

V dveh dneh, 8. in 9. avgusta 2007 je bilo narejenih 14 sond tako, da lahko protitankovski jarek razdelimo na štiri dele. Prvi poteka od roba gozdička na dobravskem pokopališču proti zahodu oziroma makadamski cesti, ki vodi vzporedno z Ptujsko cesto; drugi del poteka zahodno od Ptujске ceste - od začetka nasutja jarka do kraja, kjer so leta 1999 ob gradnji avtoceste izkopali žrtve in kjer stoji bronasto znamenje. Tretji del je tistih 70 m že izkopanega območja, kjer je cesta prešla grobišča. Četrty del pa poteka v gozdu zahodno od avtoceste do kraja, ko se s trupli zasut jarek približno 100 metrov pred vodnim črpališčem kot kaže neha.

V okviru prvega dela jarka je bilo narejenih sedem sond. Na začetku gozda na dobravskem pokopališču se vidi začetek zasutega dela jarka. Prvo mesto kjer smo kopali je bilo 7 m od začetka zasutega dela jarka. Človeške kosti smo našli v globini 1,2 m. Kopali smo tudi na nezasutem delu jarka, kjer pa izkop ni potrdil grobišča. Vsa nadaljnja sondiranja smo izvedli na trasi rova v smeri proti zahodu. Druga sonda je bila v bližini spomenika, 129 m oddaljena od prve, tretja sonda pa 120 m od druge, neposredno ob službeni poti proti pokopališču. Sledile so štiri sonde v manjših razmakih od 37, 29, 28 i 39 metrov. V manjših razmakih zato, ker je bilo na terenu komaj mogoče določiti smer jarka v zaraslem terenu. V prvem delu jarka se je sled poteka jarka izgubila in smo v naslednjih tednih še dvakrat poskušali najti nadaljevanje zasutega dela jarka.

Raziskavo smo nadaljevali naslednji dan 9. avgusta. V drugem delu jarka so bile narejene tri sonde. Prva okoli 7 m od začetka poteka vzporedno z avtocesto v smeri proti jugozahodu oziroma proti spomeniku, ki označuje konec izkopavanja leta 1999. V primerjavi z vsemi drugimi sondami, v sondi številka 8 najdena okostja niso bila zvezana z žico, najdeni predmeti pa dopuščajo domnevo, da so žrtve bili ranjenci. Sondo št. 9 smo izkopali 129 metrov

Grobišče Tezenski gozd, sonda št. 4, 8. 8. 2007 (foto M. Ferenc)

dalje, na kraju, kjer traso jarka prečka gozdna cesta, sondo št. 10 pa še 87 metrov dalje.

Do točke ki označuje konec izkopavanj leta 1999 in kjer je bil obstoj posmrtnih ostankov že evidentiran, je ostalo še 95 m. Ker se tam teren zaradi velike količine nasutega materiala dviga nad okolico, smo se odločili, da bomo preostanek dneva poskušali ugotoviti ali je grobišče tudi na drugi strani avtoceste. Delo se je namreč upočasnilo, saj so ga motili številni predstavniki medijev.

V četrtem delu (zahodno od avtoceste) smo naredili štiri sonde (št. 11 je bila 47 m od železne ograje ob avtocesti, na kraju, kjer je traso prečkala gozdna cesta, št. 12 je bila oddaljena 79 m od prejšnje, št. 13 57 metrov, št. 14 pa 22 metrov) v katerih smo naleteli na posmrtno ostanke v enaki globini kot pri prejšnjih. Kolikor lahko ocenim je število okostij na zaključku jarka (sonda 13 in 14) manjše. V sondi narejeni 13 metrov od zadnje sonde s potrjenimi posmrtnimi ostanki na okostja nismo več naleteli, prav tako ne na 10 m oddaljenem kraju, kjer se je zdelo, da bi še lahko potekala trasa jarka.

Grobišče Tezenski gozd, sonda št. 13, 9. 8. 2007 (foto M. Ferenc)

Grobišče Tezenski gozd, konec zasutega dela protitankovskega jarka med sondama št. 7 in 8 (foto M. Ferenc)

940 m jarka napolnjenega s trupli

Posmrtni ostanki so bili najdeni v vseh štirinajstih sondah in to v globini 1,2 - 1,7 m in leže v meter debeli plasti. Širina zasutega jarka je od tri do štiri metre. Na dnu jarka je grobno polje ožje, na površju pa širše. Raziskava zemeljske plasti protitankovskega jarka nakazuje, da lahko v dolžini 940 m najdemo človeške posmrtno ostanke. Čeprav se izogibam dajanju ocen o številu žrtev v posameznih grobiščih dokler niso narejene ustrezne raziskave, pa že preprost matematični izračun in primerjava z izkopom leta 1999 omogoča utemeljeno oceno, da je v jarku okoli 15.000 žrtev. A število, strukturo in narodnost bi zanesljivo bilo mogoče podati le ob izkopu in analizi najdenih predmetov ter okostij. Na podlagi leta 1999 ohranjenih predmetov – predstavljeni so na razstavi in v knjigi *Prikrito in očem zakrito* - in zbrane dokumentacije ocenjujem, da so žrtve v največjem številu pripadniki oboroženih sil Neodvisne države Hrvaške. Med žrtvami so prav gotovo tudi pripadniki Črnogorske narodne vojske (t.i. črnogorski četniki), ki so bili vključeni v Hrvaške oborožene sile in prav tako zajeti pred Pliberkom. V seznamu, ki ga je pripravilo in objavilo društvo *Otkričemo istinu*⁶³ je med 5194 popisanimi žrtvami »Velikega zbjega«, tudi okoli 130 imen pri katerih je za kraj smrti naveden Maribor. Verjetno so v protitankovskem jarku tudi pripadniki muslimanskih milic, nemški vojaki ter vojaške strukture madžarske in albanske narodnosti (Hungarista legion in Skenderbegova legija) ki so bile tudi del hrvaške vojske. Ne drži pa teza, ki jo je v nekem pismu leta 1975 v *Večeru* navedel Rudi Pušenjak – Uragan o 10.000 Kozakih, ki naj bi jih Rdeča armada pripeljala iz okolice Gradca in pomorila v tezenskem jarku. Javno je o njej pisal upokojeni visoki častnik slovenske vojske Janez J. Švajncer obtožujoč da tovrstna razlaga nikomur ne ustreza in da je na leta 1999 javnosti pokazan znak hrvaške legije podtanjeno, da bi bilo videti, da so v jarku Hrvati.⁶⁴ Ta trditev se je slišala dobro, saj tako žrtve kot storilci ne bi bili pri-

Grobišče Tezenski gozd, Pavel Jamnik ob pregledu sonde št. 7, 8. 8. 2007 (foto M. Ferenc)

padniki jugoslovanskih narodov, ki bi si lahko od pomora na Teznem po pilatovsko umili roke. Švajncer trdi, da bi v jarku morali najti tulce in kroglice sovjetskih brzostrelk, kalibra 7,62 mm.⁶⁵ Čeprav ob izkopu leta 1999 izstrelkom niso posvečali prav nobene pozornosti, je iz analize izvedencev sodne medicine razvidno, da so bili večjega premera.

Polega jarka še kraterji

Ker avgusta 2007 pri sondiranju drugega dela jarka nismo bili prepričani kje se jarek s posmrtnimi ostanki žrtev konča, smo sondiranje ponovili 3. oktobra istega leta in poskušali slediti zasutemu delu jarka. Ta je v naravi nerazpoznaven in močno zarasel z grmičevjem. Ugotovili smo le nekaj metrov nadaljevanja jarka in zaradi raziskave na drugih grobiščih v bližini prenehali z iskanjem.

Ob raziskavi avgusta 2007 nam je domačin v neposredni bližini trase jarka pokazal tri kraje - zasute bombne kraterje in zasuto gramoznico, kjer naj bi tudi ležali pomorjeni ostanki ter jamo, kjer naj bi žrtve zaradi pomanjkanja apna zasuli s katranom. Kraterje, dimenzij premera okoli 8 m smo raziskali 3. oktobra 2007 in grobišča potrdili. Kostni smo našli že 20 cm pod zemeljskim površjem.⁶⁶ Na kraju, kjer je bila jama zasuta s katranom pa posmrtnih ostankov nismo našli. Policija je o rezultatih obvestila okrožno državno tožilstvo v Mariboru in tamkajšnjega preiskovalnega sodnika Marka Bezjaka.⁶⁷

Dogovor o ureditvi

Grobišče na Teznem in vsa do sedaj evidentirana grobišča, v katerih naj bi ležale tudi osebe hrvaške narodnosti, kakor tudi že izkopani posmrtni ostanki čakajo, da se državi dogovorita o načinu ureditve. Več kot 130 evidentiranih lokacij s hrvaškimi žrtvami je narekovalo potrebo po sklenitvi sporazuma. Čeprav je do konkretnih dejanj

Grobišče Tezenski gozd, pogled iz sonde št. 7, 8. 8. 2007 (foto M. Ferenc)

še dolga pot, je bilo vzpodbudno, da sta po večletnem čakanju pristojni ministrici Republike Slovenije in Republike Hrvaške Marjetka Cotman in Jadranka Kosor 12. maja 2008 podpisali Sporazum med Vlado Republike Slovenije in Vlado Republike Hrvaške o urejanju vojnih grobišč. Sporazum predvideva in določa pogoje, pod katerimi lahko država pogodbenica na ozemlju druge države dodatno uredi, izkoplje in prekoplje posmrtno ostanke žrtev vojne iz vojnih grobišč. Čeprav je bil sporazum podpisan že pred štirimi leti pa ga državi še vedno nista ratificirali in je zato ostal mrtva črka na papirju. Ob informaciji, da sta ministrici podpisali sporazum, so se pojavile v medijih tudi negativne reakcije, češ da Slovenci s poboji Hrvatov nimamo nič. Čeprav je bila o raziskavah in okoliščinah zločina na Teznem javnost obveščena ob pomoči številnih medijev in strokovnih člankov,⁶⁸ je presenetljiva trditev predsednika slovenske borčevske organizacije Janeza Stanovnika, da so v množičnem grobišču na Teznem pokopani vojaki, ki so padli v zaključnih bojih. Da to ne drži potrjuje že zgoraj navedeni podatek, da so bile kosti žrtev, roke in noge, povezane z žico. Iz izvedenskega mnenja sodnomedicinske stroke pa je tudi razvidno, da so žrtve umrle zaradi strelnih poškodb na kraju najdbe. Ob truplih pa so našli tudi tulce nabojev za ročno strelno orožje.⁶⁹

Grobišče Tezenski gozd, notranjost kostnice na pokopališču Dobrava, 14. 3. 2011 (foto T. Muršak)

Grobišče Tezenski gozd, ortofoto trase protitankovskega jarka z označenimi sondažami (M. Ferenc, Evidenca prikritih grobišč)

Drži, da so operativno likvidacije Hrvatov po končani vojni v največji meri izvajale enote vseh štirih jugoslovanskih armad, ki so konec vojne delovale (čistile) na slovenskem ozemlju, a ob vedenju in tudi asistenci slovenskih enot in organov. Da pa mora država na katerem ozemlju so vojna grobišča druge države ta označiti, pa določajo že ženevske konvencije.

Za pokop posmrtnih ostankov iz različnih grobišč na Štajerskem pa tudi iz drugih krajev v Sloveniji, je Ministrstvo za delo na dobavskem pokopališču v neposredni bližini spomenika in jarka 28. oktobra 2008 zgradilo kostnico za hrambo najdenih posmrtnih ostankov žrtev iz prikritih grobišč. Kostnica je zasnovana in opremljena tako, da so v njej možna nadaljnja raziskovanja in pregledi posmrtnih ostankov s strani antropologov in arheologov. Izgradnja je stala 291.000 evrov. Ves denar je prispevalo ministrstvo za delo, občina pa je poskrbela za zemljišče.⁷⁰

Tisto kar nas čaka v prihodnosti je odgovor na vprašanje, kaj storiti z jarkom polnim trupel, ki je zaradi zaraščenosti že težko dostopen in prehoden. Slovenska vlada je 6. septembra 2007 sicer odločila, da bo uredila spominski park, vendar na začetek njegov ureditve čakamo že od leta 1999 zlasti pa od leta 2007, ko sta nam obseg grobišča in približno ocenjeno število žrtev v njem bolj natančno poznana.

* Opis raziskave grobišča je bil objavljen leta 2012 v: Mitja Ferenc: Tezno – največje prikriveno grobišče u Sloveniji. O istraživanju grobišta u protitenkovskom rovu u Teznom (Maribor), *Časopis za suvremenu povijest*, 44, br. 3, str. 539-569.

- 1 Glej v: Martina Grahek Ravančič: *Bleiburg i križni put 1945. Historiografija, publicistika i memoarska literatura*, Zagreb 2009.
- 2 *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti*, Slavonski Brod 2005, 127, dokument št. 39.
- 3 *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti*, 130, dokument št. 41; iz knjig depeš 15. majevičke brigade.
- 4 Vojni arhiv Srbije, Beograd (dalje: VAS), fond NOB, šk. 992, dok. 6, listi 1/42, 43. Glej tudi v: *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti*, 139, dokument št. 43.
- 5 VAS, fond NOB, šk. 992, f. 19, dok. 1/1, listi 1-4.
- 6 VAS, fond NOB, šk. 992/2, f. 1-2, dok. 1, listi 42, 43.
- 7 VAS, fond NOB, šk. 992/ f. 8, dok. 1/8, listi 1-3.
- 8 Video zapis hranita P. Jamnik in M. Ferenc.
- 9 Danilo Lekić – Španac (1913 - 1986) je bil komandant 1. proletarske brigade in 12. korpusa NOV Jugoslavije Decembra 1944 je bil kot general-podpolkovnik napoten na Višjo vojno akademijo »Vorošilov« u Moskvi. Po koncu vojne je bil do leta 1957 na raznih funkcijah v JLA, od 1957. do 1969. Pa v diplomatski službi. Bil je ambasador v Braziliji in šef jugoslovanske misije pri OZN. Odlikovanj je bil z redom narodnega heroja.
- 10 Bela Šiftar: Leto 1945, *Demokracija*, 7. 2. 2002, str. 63.
- 11 Ivo Žajdela: *Komunistični zločini na Slovenskem*, 1, Ljubljana 1999, str. 167.

- 12 Isti, n. d., 169–170.
- 13 Zdenko Zavadlav: *Iz dnevninskih zapisov mariborskega oznovca. (Izbrani listi)*, 1. del: *Leto 1945*, Maribor 1990, str. 111–112.
- 14 Marijan F. Kranjc: Balkanski vojaški poligon, *Borec*, 567-568-569/1998, str. 74–76.
- 15 Isti, n. d.
- 16 VAS, fond kontraobveščevalne službe (dalje: KOS), Izveštaj iz godišnjeg izvještaja za 1945. godinu., 1.-8., kut. 12, sv. 1, klasifikacijska oznaka 6.3.03.2. del dokumenta je v slovenskem prevodu objavljen u knjigi Mitja Ferenc, Mehmedalija Alić, Pavel Jamnik: *Huda jama. Skrito za enajstimi pregradami*, Ljubljana 2011 (v nadaljevanju Ferenc, Alić, Jamnik, Huda jama), str. 209–212.
- 17 VAS, fond KOS, kut. 5, sv. 3, list št. 79. Navodilo 3. odseka OZNE pri 1. armadi NOVJ, št. 1175, 6. 5. 1945. del dokumenta je v slovenskem prevodu v Ferenc, Alić, Jamnik, *Huda jama*, str. 212.
- 18 VAS, fond KOS, Navodilo 3. odseka OZNE pri 1. armadi NOVJ poslano pooblaščenemu oficirju OZNE 21. divizije, št. 1216, 12. 5. 1945, kut. 5., sv. 3, list št. 80.
- 19 Dragoljub Jovanović: *Muzej živih ljudi*, II, Beograd 1990 (v nadaljevanju D. Jovanović, *Muzej živih ljudi*), str. 352-353. Priloga, pismo Đorđa Novosela z dne 4. 6. 1988. Na knjigo me je opozoril Pavel Jamnik, za kar se mu na tem mestu zahvaljujem. Jamnik je od žene in sina Đorđa Novosela pridobil tudi razlago nekaterih okoliščin sodelovanja med Jovanovićem in Novoselom, ki izhajajo iz njunega skupnega zaporništv na Golem otoku. Đorđe Novosel, tipkopis, str. 24. Glej daljšo analizo v: Pavel Jamnik: Zakaj »sprava« o kakršni govorivmo že dvajset let, ni mogoča?, v: *Resnica in sočutje. Prispevki k črni knjigi titoizma. Poročilo 3. Poročilo Komisije Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč 2009-2011* (ur. Jože Dežman), Ljubljana 2011 (v nadaljevanju Resnica in sočutje), str. 84–120.
- 20 D. Jovanović, *Muzej živih ljudi*, str. 257–261.
- 21 Odredba Republiškega sekretariata za ljudsko obrambo SRS, št. SZ-800/239 z dne 17. 7. 1984.
- 22 PU Maribor, Dosje Bohova, Stališče do poteka trase avtoceste mimo Maribora, št. 353-01/1-96, 31. 5. 1996.
- 23 Dokumentacija Službe za vojna grobišča pri Ministrstvu za delo družino in socialne zadeve (dalje: SVG), Stališče Ministrstva za obrambo št. 864-6/96, 15. 1. 1996.
- 24 MD, Služba za vojna grobišča, Zabeležka koordinacijskega sestanka projekta izgradnje avtoceste Slivnica – Pesnica s priključnimi cestami v zvezi z varovanjem zavarovanih območij, 22. 1. 1999. Sodelovali so predstavniki Inštituta za sodno medicino, Uprava za notranje zadeve Maribor, Mestna občina Maribor, Upravna enota Maribor, Policijska postaja Maribor, Veking d.o.o., Družba za državne ceste.
- 25 MD, Služba za vojna grobišča, Zabeležka 2. koordinacijskega sestanka v zvezi z varovanim območjem na trasi avtoceste Slivnica – Pesnica. Do takrat je bil gozd na območju večinoma že posekan in deloma očiščen, pridobljena zemljišča ali pa soglasja lastnikov za morebitne ekshumacije in izbran izvajalec za gradnjo (SCT in GIZ Gradis). Na sestanku so sprejeli tudi podrobne sklepe o začetku sondiranja oziroma prekopa in to najprej na že znanih parcelah št. 534/1, 534/8 in 594/1 v katastrski občini Bohova. Operativni sestanek, na katerem so določili naloge izvajalcev je bil 26. 3. 1999 na sedežu Družbe za državne ceste.
- 26 Uradni list RS, št. 41-1816/1998, RS 72-3392/2000 (spremembe in dopolnitve).
- 27 PU Maribor, dosje Bohova, Depesa Jurija Permeta, svetovalca ministra za notranje zadeve, št. 0221-20-3570, 7. 4. 1999.
- 28 ISM, Odredba preiskovalnega sodnika Marjana Bizjaka št. Kpd 199/99, 9. 4. 1999.
- 29 GPU, Dosje Bohova, Sklep vlade RS na 104. seji, št. 355-03/98-8, 8. 4. 1999.
- 30 GPU, dosje Bohova, Dopis št. 174-01-008/98-07, 15. 4. 1999.
- 31 Zabeležka s sestanka predstavnikov ministrstev, urada predsednika vlade, komisije za reševanje vprašanj prikritih grobišč, sekretariata vlade, 7. 5. 1999, hrani avtor.
- 32 GPU, Dosje Bohova, Zapis sestanka na ministrstvu za pravosodje, 21. 4. 1999.
- 33 GPU, Dosje Bohova, Dopis namestnika generalnega direktorja policije šefinji kabineta ministra za notranje zadeve, št. 0221-1-221/59-99/01, 29. 4. 1999.
- 34 ISM, Dopis preiskovalnega sodnika Marjana Bizjaka, št. Kpd 199/99, 14. 5. 1999.
- 35 ISM, Vmesno izvedensko mnenje, 22. 4. 1999; Končno poročilo (računalniška datoteka); PU Maribor, Dosje Bohova, Poročilo Okrožnega državnega tožilstva v Mariboru o spremljanju izkopavanja, 12. 7. 1999.
- 36 ISM, Računalniška datoteka, Tezno_Poročilo 99. Zastavlja se vprašanje o različnih delih okostij v vreči z oznako 1179. Do tega je verjetno prišlo, ker je preiskovalni sodnik odredil konec izkopavanja na določenem mestu in so pri zadnjem evidentiranem okostju našli še dele okostja drugih žrtev, ki so ležala v nadaljevanju, vendar jih niso več ekshumirali.
- 37 MD, Služba za vojna grobišča, Dopis veleposlanika RH dr. Ivice Maštruka, 9. 4. 1999.
- 38 MD, služba za vojna grobišča, Sestanek pri predsedniku okrožnega sodišča v Mariboru, 5. 5. 1999; Poročilo ministrstva za pravosodje, 6. 5. 1999 in Zapis o razgovoru predstavnika ministrstva za zunanje zadeve, št. 388-10122, 6. 5. 1999.
- 39 GPU, Dosje Bohova, Dopis, št. 511-01-22/5-45210/99, 26. 6. 1999.
- 40 Primerjaj policijsko poročilo in članek Marjana Žnidariča »O žrtvah v bohovskem gozdu pri Mariboru«, *Svobodna misel*, 28. 5. 1999., 5 in isti, *Delo*, Sobotna priloga, 17. 6. 1999, str. 1.
- 41 PU Maribor, Uradni zaznamek razgovora z Hermino Melavc, ki je v *Večernjem listu* 6. 6. 1999 v članku z naslovom »Slovenci neče izkopati 40.000 kostura Hrvata zbog oca Janeza Drnovška« imenovana kot vir informacij, 9. 6. 1999.
- 42 GPU, Dosje Bohova, Poročilo PU Maribor okrožnemu državnemu tožilstvu Maribor, št. 0221-20-5-243-23/99, 12. 7. 1999. Jamnik, *Akcija Sprava*, str. 41–42.
- 43 GPU, Dosje Bohova, Tožba Dragana Truhlija, 15. 11. 2011.
- 44 ODT Maribor, Ovadba Dragana Truhlija, 18. 12. 2001.
- 45 ODT Maribor, Sklep, št. III KT 653/02, 3. 4. 2002.
- 46 Isto.
- 47 Glej Bavdaž, *Evidentiranje*, str. 144–147.
- 48 I. G., M. O.: Gramoznica in grobišča, *Delo*, 3. 2. 1999. Mičo Smaka: Ravnanje po mednarodnih pravilih, *Večer*, 4. 2. 1999, str. 15. Mičo Smaka: Tako občutljivih del se ne gre lotevati barbarsko, *Večer*, 10. 2. 1999, str. 15. D. L. Kolnik: Nestrokovno dopolnilo, *Večer*, 9. 3. 1999, str. 26. Vinko Vodopivec: Pravočasno poravnati dolg, *Večer*, 9. 3. 1999, str. 26. Otmar Klipšteter: Čudno rastlinje nad hrvaškimi kostmi, *Nedeljski dnevnik*, 28. 3. 1999, str. 6-7. *Dnevnik 2*, TV SLO 1, 1. 4. 1999.
- 49 Elizabeta Zorman: Potrjuje najdba sodnih medicincev govoriče?, Bo najdba potrdila govoriče?, *Večer*, 9. 4. 1999, str. 1 in 5. Majda Struc: Množično grobišče na trasi avtoceste, *Delo*, 9. 4. 1999, str. 2. MIŠ: Kaj bo z avtocesto, *Večer*, 10. 4. 1999, str. 3. Majda Struc: Na trasi avtoceste res tisoči ustaše?, *Slovenske novice*, 10. 4. 1999, str. 4. Maks Medved: Obnašajmo se evropsko, *Večer*, 19. 4. 1999, str. 25. Ljubo Mišič: Grobišča ob avtocesti bodo spoštovana, *Večer*, 21. 4. 1999, str. 4. Viki Mlakar: Smrt v jarku, *Mag*, 21. 4. 1999, str. 48. Majda Struc: Izkopali že 130 okostij, *Delo*, 24. 4.

- 1999, str. 3. OK: Skeletov je bilo na kupe, *Dnevnik*, 24. 4. 1999, str. 31. STA: Anton Bergauer na trasi avtoceste na Teznu, *Večer*, 26. 4. 1999, str. 3. Ivo Zajdel: Z rovokopačem po grobišču, *Demokracija*, 30. 4. 1999, str. 4. Zora Štok: Doslej izkopali okostja nad dvesto pobitih, *Večer*, 8. 5. 1999, str. 2. Marijan F. Kranjc: Slovenski general pisal o grobiščih v Stražunu, *Nedeljski Dnevnik*, 9. 5. 1999, str. 8. Karl Cepl: Grobišča v Mariboru, *Večer*, 10. 5. 1999, str. 24. Olga Cvetek: Množična grobišča, *Delo*, 13. 5. 1999, str. 11. Miloš Zwolf: Smrt v jarku – zadnjikrat, *Mag*, 19. 5. 1999, str. 35. Marjan Žnidarič: O žrtvah v bohovskem gozdu pri Mariboru, *Svobodna misel*, 28. 5. 1999, str. 8. Otmar Klipšteter: Prah desetletij skriva krvnike, *Nedeljski Dnevnik*, 6. 6. 1999, str. 17. Otmar Klipšteter: Prvi dokazi krutega zločina, *Večer*, 9. 4. 1999. Otmar Klipšteter: Prah desetletij skriva krvnike, *Nedeljski dnevnik*, 6. 6. 1999, str. 17. Olga Cvetek: Množična grobišča, *Delo*, 13. 5. 1999. DR: Slovenska namera prikrivanje možnih storilcev?, *Večer*, 7. 6. 1999, str. 2. STA: Krivci za zločine so menda še živi, *Delo*, 7. 6. 1999, str. 20. Marjan Žnidarič: Dolge sence nekega gozda, *Delo*, 26. 6. 1999. BP: Izkopali tisočo žrtev, *Večer*, 15. 6. 1999. TV DOK, *Dnevnik*, 9. 4. 1999, VKA D3199/2; *Obzornik*, 13. 4. 1999, VKA D3203/1. Reportaža, Zločini v Bohovskem gozdu (avtorica Polona Pivec), 29. 4. 1999, VKA D2418/5.
- 50 Željko Grgić, Damir Humski: Slovenci neče iskopati 40.000 kostura Hrvata zbog oca Janeza Drnovškega?!, *Večernji list*, 6. 6. 1999, str. 20, 21.
- 51 STA: Grobo potvarjanje dejstev, *Dnevnik*, 8. 6. 1999, str. 4. Grega Repovž: Zanikane navedbe Večernjega lista«, *Delo*, 8. 6. 1999, str. 2. Domen Mal: Drnovškov oče in hrvaške kosti, *Slovenske Novice*, 8. 6. 1999, str. 2. DR: Zlonameren poskus diskreditacije Drnovška, *Večer*, 8. 6. 1999, str. 5. Marjan Bauer: Zakaj?, *Slovenske Novice*, 9. 6. 1999, str. 2. Boris Jež: Dolge sence nekega gozda, *Delo*, 9. 6. 1999, str. 3. Bogdan Sajovic: Hrvati pobiti z mitraljezi, *Slovenske novice*, 9. 6. 1999, str. 4. Srečko Niederdorfer: Sočurje do mrtvih in živih, *Večer*, 9. 6. 1999, str. 5. Blaž Zgaga: Ustaše so odpeljali hrvaški knojevci, *Večer*, 10. 6. 1999, str. 5. Vanessa Čokl: S sprenevedanjem ne bo šlo, *Večer*, 10. 6. 1999, str. 5. Žare Rojc: Slovenci neče iskopati 40.000 kostura Hrvata zbog oca Janeza Drnovškega?!, *Kaj*, 10. 6. 1999, str. 6. Tomaž J. Šaunik: Trgovanje s kostmi. Kaj se je zgodilo s 40.000 okostnjaki Janeza Drnovška, *Mladina*, 14. 6. 1999, str. 8. STA: Krivci za zločine so menda še živi, *Delo*, 7. 6. 1999. TV DOK, *Dnevnik*, 7. 6. 1999, VKA D3258/2. Odmevi, 8. 6. 1999, VKA D3259/3.
- 52 R. S.: Še vedno nepokopani, *Demokracija*, 17. 6. 1999, str. 3. STA: Slovenci bi kosti sežgali, *Večer*, 21. 6. 1999, str. 7. Majda Struc: Izkopali 1179 skeletov, *Delo*, 24. 6. 1999. Tine Velikonja: Brezno ga je pogoltnilo, *Delo*, 26. 6. 1999, str. 43. Petra Slanič: Vsaka žrtev ima pravico do groba, *Dnevnik*, 31. 7. 1999, str. 4. STA: Pokopali posmrtno ostanke žrtev povojnih pobojev na Teznu, 30. 7. 1999. Darinko Kores Jacks: Naj končno počivajo v miru!, *Večer*, 31. 7. 1999, str. 10. Majda Struc: Pokopali žrtve povojnega maja, *Delo*, 31. 7. 1999, str. 2. Mateja Hribar: Nedolžne žrtve simbolizirajo trpljenje, *Demokracija*, 5. 8. 1999, str. 5. M. F.: Ob žalni slovesnosti 1179 žrtvam povojnih pobojev na Teznu, *Slovenske Brazde*, 5. 8. 1999, str. 11. Karlo Smodiš: Naj vam bo lahka slovenska zemlja!, *Družina*, 8. 8. 1999. L. P: Slovensko kulturno izročilo spomina na mrtve, *Demokracija*, 26. 8. 1999, str. 8. Marko Kremžar: Slovenija molči..., *Družina*, 22. 8. 1999, str. 21. Elizabeta Zorman: Neznani storilec in neprepoznave žrtve, *Večer*, 19. 10. 1999, str. 5. Vesna Vuković, Sonja H. Vogrič, Otmar Klipšteter, Milan Glavonjič, Gordana Possnig: Pravica do dostojnega groba, Največje grobišče ni preiskano, *Dnevnik*, 30. 10. 1999, str. 2. OK: Hrvati hvaležni Mariboru, *Dnevnik*, 30. 10. 1999, str. 4. TV DOK, Odmevi, 30. 7. 1999, VKA D3311/3. Podatke o objavah medijev je zbrala mag. Mateja Bavdaž.
- 53 STA: »Država je morala SCT izplačati 1,2 milijona evrov za izkop in pokop žrtev povojnih pobojev pri Mariboru«, 17. 3. 2009, <http://www2.scnr.si/Default.aspx>
- 54 GPU, Dosje Bohova, Poročilo ministrstva za pravosodje generalni sekretarki Vlade RS, 9. 5. 1999.
- 55 MD, arhiv Vladne Komisije, Dopis Zavoda za prostorsko načrtovanje občine Maribor, 1. 7. 1999 in Dopis Vladne komisije, 18. 6. 1999.
- 56 MD, arhiv Vladne komisije, Predračun Pogrebnega podjetja Maribor, 18. 1. 2000.
- 57 MD, arhiv Vladne komisije, Dopis predsednice HDPZ Kaje Poreković, 9. 8. 1999.
- 58 MD, arhiv Vladne komisije, Dopis Franca Podrekarja, direktorja Pogrebnega podjetja Maribor, 24. 7. 2000.
- 59 MD, Služba za vojna grobišča, Dopis, 21. 6. 2001.
- 60 MD, Služba za vojna grobišča, Dopis županu občine Maribor, 11. 7. 2001.
- 61 MD, Služba za vojna grobišča, Dopis, 23. 7. 2001 z nepodpisano pogodbo, št. 461-17-068/01-01.
- 62 MD, Služba za vojna grobišča, arhiv Vladne komisije, Zapisnik 19. seje Vladne komisije, 4. 5. 2009, sklep št. 7.
- 63 Savo Gregović: *Pucaj, rat je završen. Zlim putem bratoubilaštva: slovenačko krvavo proljeće 1945*, Budva 2009, str. 321–527.
- 64 Janez J. Švajncer: Največje morišče v Evropi, *Delo*, 17. 8. 2007, <http://www2.scnr.si/Default.aspx>.
- 65 Janez J. Švajncer, pismo avtorju, 10. 8. 2007. Isti: Največje morišče v Evropi, *Delo*, 11. 8. 2007, <http://www2.scnr.si/Default.aspx>.
- 66 Dr. Petra Leban-Seljak, Antropološka analiza kostnih ostankov iz sond v Teznu, 8. 10. 2007, hrani avtor.
- 67 PU Maribor, Poročilo št. 2310-121/2006-23 (#F312-04)-26, 24. 10. 2007.
- 68 Glej članke na spletnem portalu Študijskega centra za narodno spravo: <http://www2.scnr.si/Default.aspx>. Mitja Ferenc: Prikrilo grobišče Tezenski gozd«, Brez reza, *TVS*, 9. 10. 2007.
- 69 Citat izjave Janeza Stanovnika, predsednika ZZB v članku Ranke Ivelje: Kaj je vedel Tito?, *Dnevnik*, *Objektiv*, 17. 5. 2008, str. 7 »Ti okupatorjevi sodelavci so padli v bojih s partizanskimi enotami od vsepovsod, zakaj naj bi mi zdaj to raziskovali in sprejemali odgovornost za njihovo smrt?!«
- 70 STA: V Mariboru odprli kostnico za hrambo posmrtnih ostankov žrtev povojnih pobojev, 28. 10. 2008. <http://www2.scnr.si/Default.aspx>

Vipava – grobišče pri pokopališču

ID 329
Naselje Vipava
Občina: Vipava
Upravna enota: Ajdovščina
GKY 419203
GKX 78757
Ndm v. 98 m
parcela št. 2928 k.o. Vipava, k.u. Ajdovščina

Legat in dostop

Grobišče leži za jugozahodnim zidom pokopališča v Vipavi.

Grobišče pri pokopališču Vipava, kraj izkopa za pokopališkim zidom, 25. 8. 2004 (foto M. Bavdaž)

Opis

Za pokopališkim zidom je bilo grobišče šestih oseb, ki jih je Vojaško sodišče vojne oblasti IV. Jugoslovanske armade 14. julija 1945 obsodilo na smrt. Usmrčeni so bili: Dušan Leskovic, bogoslovec iz Ljubljane, Alojz Rakar, salezijanski pomočnik iz Šentlovena na Dolenjskem, Ivan Novak, Ludvik Eržen iz Lučin pri Gorenji vasi, Franc Žgavec in Janez Lukan iz Rovt. Prvi je bil obsojen na smrt z obesašanjem, drugi pa na smrt z ustrelitvijo. Zagrebli so jih ob zunanji strani pokopališča v Vipavi. Grob ni bil označen. Domnevalo se je, da naj bi bili žrtvi še dve, iz Gorice oziroma Pevne pri Gorici. 16. oktobra 1999 so izkopali le šest oseb in posmrtno ostanke prenesli v skupni grob na pokopališču.¹

Podatke o grobišču in žrtvah v njih je zbrala Komisija za raziskavo povojnih množičnih pobojev, pravno dvomljivi

Grobišče pri pokopališču Vipava, grob prekopenih žrtev na pokopališču, 25. 8. 2004 (foto M. Bavdaž)

vih procesov in drugih nepravilnosti Občine Vipava.²

- ¹ Glej prepis dokumenta vojnega sodišča Tržaškega vojnega področja v Slovenija 1941-1948-1952. Tudi mi smo umrli za domovino. Zamolčani grobovi in njihove žrtve. Zbornik. Društvo za ureditev zamolčanih grobov, Ljubljana-Grosuplje 2000, str. 365. Upravna enota Ajdovščina, Podatki o prikritih grobiščih pokopenih žrtev medvojnih ali povojnih izvensodnih usmrtnih, 15. 11. 2004.
- ² Bavdaž, Evidentiranje, str. 222. Arhiv MK, 62290-1/2008/181, dopis Jurija Rose z dne 4. 3. 2008. Komisija je bila ustanovljena leta 1995 in delovala v treh mandatih, do leta 2005. Vodila sta jo Jurij Rosa in Marjan Furlan.

Grobišče pri pokopališču Vipava, pogreb prekopenih oseb, 16. 10. 1999 (foto Alenka Tratnik, Primoske novice)

Zgornja Bistrica – grobišči v rovu A in B*

ID 134 (A)

ID 135 (B)

Naselje: Zgornja Bistrica

Občina: Slovenska Bistrica

Upravna enota: Slovenska Bistrica

GKY 542206 (A)

GKX 139742 (A)

GKY 542103 (B)

GKX 139765 (B)

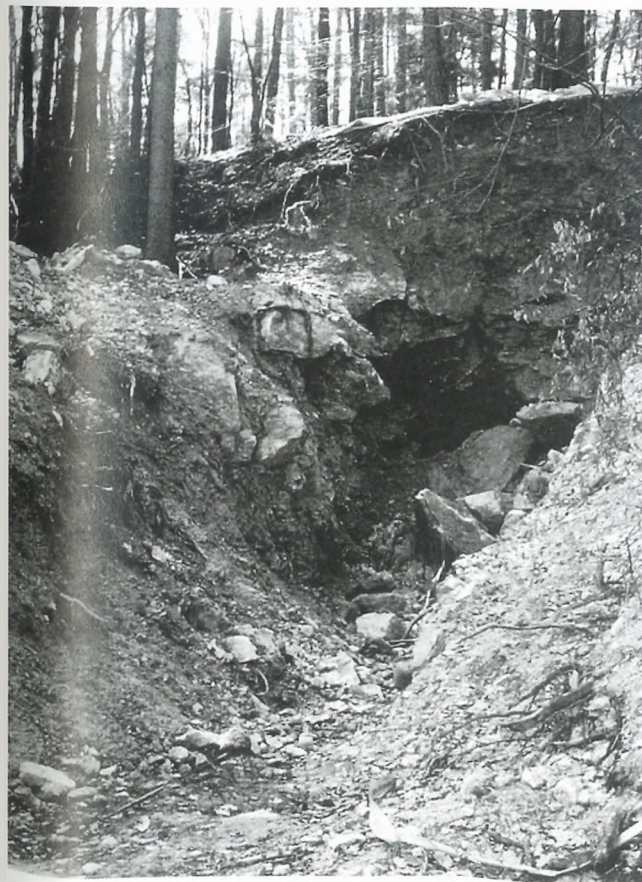
Ndm. v. 315 (A), 322 (B)

parcela št. 438 k.o. Zgornja Bistrica, k.u. Slovenska Bistrica

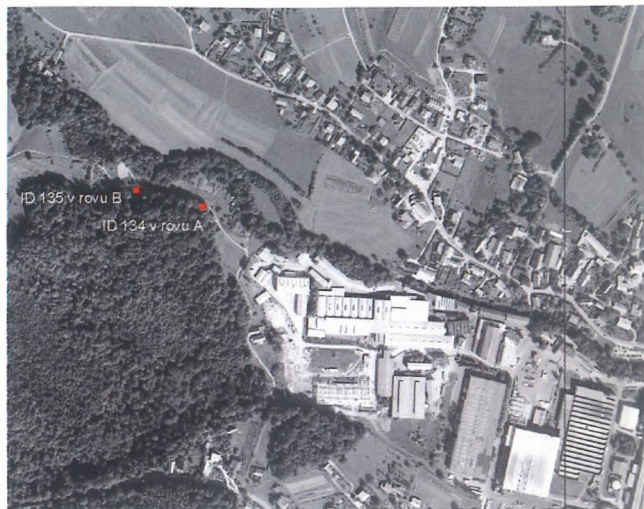
Lega in dostop

Grobišči sta na jugozahodni strani kompleksa tovarne Impol, v hribu proti Visolam.

Iz središča Slovenske Bistrice peljemo proti tovarni Impol. Na krožnem križišču pred tovarno Impol zavijemo levo, mimo tovarne. Za stanovanjskim objektom Zgornja Bistrica 32 zavijemo desno na makadamsko cesto, po kateri nadaljujemo še nekaj sto metrov, mimo objekta

Rov A, zasut vhod (Alojz Vezjak)

Letalski posnetek območja obeh rovov (MK, Evidenca prikritih grobišč)

Zgornja Bistrica 56. Vhod v prvo zaklonišče leži na levi strani makadamske ceste, drugo zaklonišče pa ob cesti, okoli 100 m dalje.

Opis

V občini Slovenska Bistrica so se - ko so razmere to dopuščale - med prvimi lotili odkrivanja, ugotavljanja in zbiranja podatkov o žrtvah medvojnih in povojnih pobojev. Pričakovanja prizadetih ljudi, ki so v nepojasnjenih okoliščinah izgubili svojce, so postala glasnejša in jasnejša. Kot mesto smrti številnih Bistričanov je po ljudskem glasu veljal bunker - med vojno narejeno protiletalsko zaklonišče v Zgornji Bistrici, ob tovarni Impol (med vojno Gruber & Zugmayer). V njem naj bi v januarskih dneh leta 1946 umorili neznano število ljudi in nato vhod v rov minirali. 55 let po poboju in po desetih letih prizadevanj in zbiranj dovoljenj sta občina in njena komisija za grobišča začeli z raziskavo, da bi ugotovili ali so v rovu sploh trupla, kdo so žrtve, koliko jih je, kdo so storilci in zakaj.

Delo občinskih komisij

V občini so že septembra 1990 ustanovili Komisijo za ugotavljanje in zbiranje podatkov o žrtvah med vojno in socialistično revolucijo. Ta je zbirala podatke o vseh žrtvah, največji problem pa je bilo pomanjkanje virov za povojno obdobje. Z javnim pozivom je k zbiranju podatkov povabila občane, povezala se je z republiško komisijo in komisijami v sosednjih občinah. Zbrala in preučila je

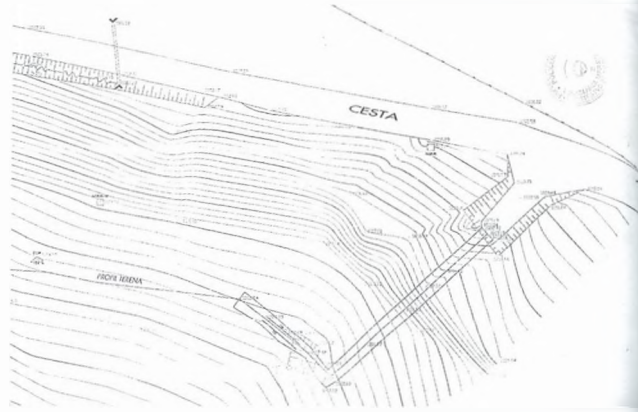

Pogled na tovarno Impol in območje zaklonišč (PU Maribor)

prijave 34 občanov in domnevala, da naj bi na lokaciji Velenik ustrelili 7 domačinov, v zgornjebistriškem bunkerju pa 14. Predlagala je, da se bunker v Zgornji Bistrici z ustreznim odlokom zavaruje pred posegi in označi s posebnim spominskim obeležjem, pooblaščenice inštitucije pa naj opravijo izkop in ugotovijo natančno število žrtev.¹ Občinski svet je 2. februarja 1995 imenoval Komisijo za proučitev možnosti in vodenje aktivnosti za postavitve spominskega obeležja pri bunkerjih na Zgornji Bistrici (od leta 1999 imenovana Komisija za raziskavo žrtev v bunkerju na Zgornji Bistrici in postavitve spominskega znamenja) in ji naložil naj pripravi program aktivnosti in prouči možnosti postavitve obeležja pri bunkerju v Zgornji Bistrici. Za predsednika so imenovali dr. Jožeta Slačka, za člana pa Franca Fidlerja in Srečka Štainbaherja. Marca 1996 so zaradi zamenjave Srečka Štainbaherja in dopolnitve komisije imenovali Alojza Peniča, Alojza Vezjaka in Gabriijela Cintauerja.² Komisija je poskušala preveriti govorice ki so se gibale med dvema skrajnostima; da v bunkerju žrtev ni in podatki, da je v njem celo 4000 hrvaških žrtev, in tudi da so žrtve sežigali v impolskih talilnih pečeh.³ Po prvem letu dela je od lastnikov zemljišč dobila dovoljenje za poseg, dogovorila se je s patologom Splošne bolnišnice Maribor, da bo prisoten ob odkopu vhoda v rov, za zemeljska dela pa s Komunalnim podjetjem. Kot kaže je Komisija razmišljala predvsem o sondiranju do-

Rov A, začetek izkopavanja julij 2001 (PU Maribor)

Tloris rova A (RG-ING)

mnevnega grobišča, saj naj bi po potrditvi grobišča rov ponovno zasuli.⁴ Komisijo je pestilo predvsem pridobivanje ustreznih dokumentov, strokovnih ocen, finančnih predračunov na podlagi katerih bi ji občina zagotovila sredstva v proračunu.⁵ Prvi poskus fizičnega odkopa v letu 1996 je bil zaradi tehničnih in tudi administrativnih razlogov prekinjen. Komisija je v poročilu leta 1999 predlagala občinskemu svetu, da sprejme sklep o odprtju rova, ureditvi okolja in javne poti do rova (od Lovskega doma do kmetije Lešnik) in postavi spomenik. Za izvajalca so predlagali RG-ING Rudarsko-gradbeni inženiring iz Velenja, ki je komisiji že pomagal s strokovnimi nasveti, izda pa naj se tudi brošura s podatki o vseh žrtvah na območju Slovenske Bistrice, ki so umrli med vojno in zaradi nje.⁶ Občinski svet naj v proračunu zagotovi finančna sredstva.⁷ Občinski svet je predloge sprejel in za vodenje postopkov za odprtje rova pooblastil občinsko upravo.⁸ Aprila 2000 je RG-ING pripravil projektno dokumentacijo, ki je dala podlago za ponovno odpiranje zaklonišča s povsem rudarskim pristopom, začeli so se postopki za pridobitev dovoljenj na upravni enoti Slovenska Bistrica in dogovori za najem funkcionalnega zemljišča na parceli, kjer je bilo zgrajeno zaklonišče.⁹ Odločba o prigrasitvi del je bila izdana 22. avgusta 2000.¹⁰ Dovoljevala je odprtje obstoječega vhoda, ureditev vhodnega portala in postavitve spominskega obeležja. Sredstva za izvedbo projek-

Rov A, kosti zvezane z žico (PU Maribor)

Rov A, na nekaterih truplih so se ohranili ostanki oblačil (PU Maribor)

ta so zagotovili v občinskem proračunu.¹¹ V naslednjih mesecih so izbirali najugodnejšega ponudnika. Ker sta oba prijavljena v ponudbi prekoračila v proračunu zagotovljena sredstva so sklenili zmanjšati obseg predvidenih del.¹² Na ponovnem razpisu je bil kot najugodnejši izbran (RG-ING), ki je ponudil ceno 5.883.508 SIT. Sklenjena pogodba je določala, da bo izvajalec dela opravil v 60 dneh.¹³

Prizadevanja za raziskavo prikritega grobišča niso bila le pozitivna. Komisija in občina sta se soočili z izjavo krajanov Zgornje Bistrice o odkopavanju bunkerja. V izjavi, ki jo je podpisalo okoli 70 krajanov so zapisali: »Namesto nadaljnjega izkopavanja bi naj naredili asfaltno cesto od Louskega doma do bunkerja (kraja zločina). Vsem mučencem, ki so bili ubiti na tem kraju naj se postavi kapelica, ki naj bo v spomin na ubite in hkrati opomin za bodoče rodove. Denar, ki bi se naj uporabil za odkopavanje posmrtnih ostankov, se naj raje uporabi za postavitev kapelice in asfaltiranje dostopne ceste. Naredi naj se načrt ureditve tega okolja okrog bunkerja in se na podlagi njega primerno uredi to območje.« Podobna razmišljanja o le simbolični ureditvi domnevnih grobišč v tistih letih niso bila osamljena. V določeni meri jih je zagovarjala tudi Komisija Vlade RS

Rov A. Pri devetih žrtvah so bili najdeni ostanki delovnih kombinezonov (PU Maribor)

za reševanje vprašanj prikritih grobišč. Med drugim tudi zaradi dejstva, ker ni razpolagala z podatki o razsežnostih prikritih grobišč v Sloveniji. Poleg tega se je leta čakalo na sprejem Zakona o vojnih grobiščih, ki naj bi uredil ta vprašanja. V tem času pa so se ministrstva izogibala vsakršnim dejavnostim, češ, da ta problematika ne sodi v njihovo resor. Avtor tega sestavka je v vladni komisiji zagovarjal mnenje, da samo simbolna označitev ni primerna in ne zadošča merilom za »ureditev« grobišč. S strokovnega in znanstvenega stališča je sporno brez opravljenih raziskav na spomenike zapisovati le domnevne podatke. Spoznanja sondiranja ki se izvajajo od leta 2006 narekujejo, da je zaradi zakrivanja lokacij in pomanjkanja ustreznih dokumentov potrebno najprej nedvoumno potrditi obstoj grobišča, ga v naravi omejiti in nato urediti. A pred letom 2001, ko se je občina Slovenska Bistrica lotila izkopov metod in postopkov uradno organiziranega fizičnega preverjanja razen nekaj redkih izjem, ni bilo.¹⁴

Izkop žrtev iz rova A

Po pridobitvi dovoljenja za poseg so se sanacijska dela začela 12. julija 2001 pri vhodu v zaklonišče. V obdobju med 12. julijem in 1. avgustom 2001 so ročno odstranili

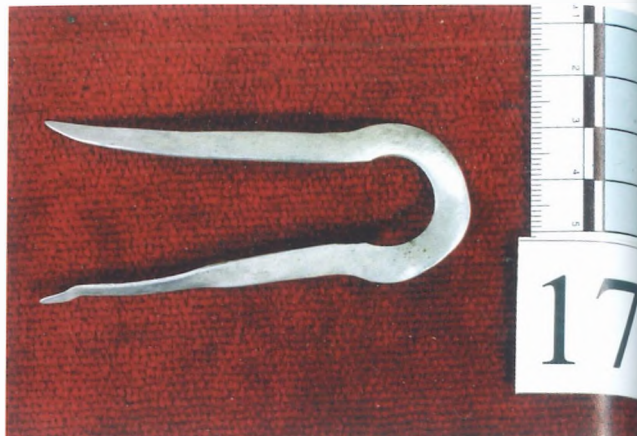

Konec rova A na dolžini 35 m (PU Maribor)

Rov A, etui za očala (PU Maribor)

450 m³ izkopanin in pozidali z betonskimi oblikovanci šest metrov jamskega objekta. Za iznos materiala so izdelali progo. V nadaljevanju so dela potekala po klasičnih rudarskih metodah. Zaradi posledic miniranja napredovanje izkopa v rovu ni dopuščalo večjih korakov kot pol metra od enega podpornega okvirja do drugega. Okvirji so bili leseni in jih je bilo potrebno sproti prilagajati stanju posameznega koraka. Stropni del so morali predhodno zavarovati z jeklenimi sidri, ki so bila »nabita« skozi porušeno hribino v smeri napredovanja jamske proge. Položene tirnice, ki po opravljeni likvidaciji iz zaklonišča niso bile odstranjene, so omogočale določanje smeri napredovanja. Na tak način so rudarska dela potekala do 26. metra, ko je proga spremenila smer v desno. Izdelano je bilo križišče v leseni tesarbi, nato pa so napredovali v smeri predvidenega odklona proge še štiri metre. 27. avgusta 2001, so na 27. metru dolžine rova naleteli na prve ostanke človeških okostij. Obvestili so organe pregona (Polijska postaja Slovenska Bistrica) in Inštitut za patologijo na medicinski fakulteti v Ljubljani. V nadaljevanju (od 3. septembra) so dela potekala v sodelovanju s kriminalistično policijo in ostalimi izvedenci sodne stroke. Delo rudarske stroke je bilo omejeno na izkop in zagotavljanje varnosti za delavce, ki so zbirali okostja.¹⁵ Izkop in strokovno obdelavo posmrtnih ostankov je na podlagi odredbe preiskovalnega sodnika prevzel Inštitut za sodno

Rov A, lasna sponka (PU Maribor)

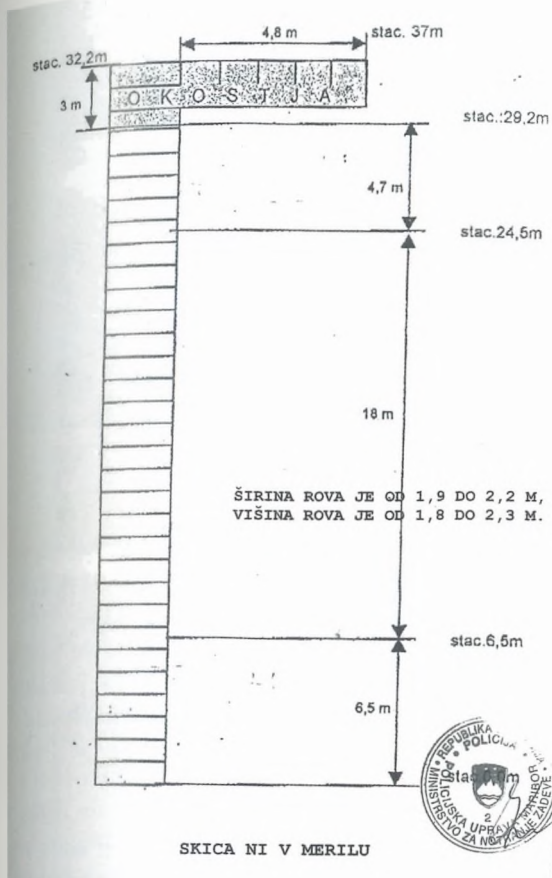
medicino iz Ljubljane oziroma njegov izvedenec Borut Štefanič. Inštitutu je bilo naloženo, da strokovno vodi izkop trupel oziroma posmrtnih ostankov oseb iz bunkerja, opravi njihov natančen pregled in stori vse kar je potrebno, da se ugotovi identiteta in opiše vse posebnosti, zlasti število, starost in spol. Izvedenec naj bi podal mnenje o vzroku in času smrti najdenih oseb in druge okoliščine.¹⁶

Z izkopom so prenehali 26. septembra 2001, ker so pri izkopavanju naleteli na trdno steno in menili, da je rov na dolžini 35 metrov končan. Od 27. do 35. metra so na dolžini 8 m oziroma na 16 m² našli okostja, iz katerih je patolog sestavil 231 skeletov. Vsa okostja so bila komprimirana med hribino v talnem delu proge do višine 50 cm (na 1 m² v višini do 50 cm povprečno 10 okostij). V vseh primerih skeleti pripadajo odraslim osebam, pretežno moškega spola. Za 113 skeletov je patolog lahko ugotovil, da pripadajo moškim, 29 pa ženskam. Spola pri 89 truplih niso mogli ugotoviti. Večina okostij je imela kosti rok (podlahti v predelu zapestja in nadlahti) zvezane z gumirano žico v obliki »osmice«. Žrtve so bile pomanjkljivo oblečene, več oblačil (kombinezone in dolge spodnje hlače) je imelo le devet trupel, ki so jih našli na sredini rova, na kovinskih tirnicah, kar navaja, da so bili pobiti v hladnejšem letnem času. Sodni izvedenec za sodno medicino v izvedenskem mnenju ni mogel ugotoviti natančnejšega časa smrti. 117 okostij je pripadalo osebam srednjega starostnega obdobja, 45 je bilo mlajših oseb in 23 starejših. Za 46 okostij ocene starosti niso mogli določiti. Otrok med žrtvami ni bilo. Na truplih 38 oseb je lahko ugotovil poškodbe, ki po svojih značilnostih ustrezajo strelnim poškodbam; na boljše ohranjenih lobanjskih kosteh je v večini primerov vidna, ponavadi v predelu temena, strelna poškodba. Glede položaja trupel v grobišču je izvedenec domneval, da osebe niso umrle na kraju, kjer so bila najdene ampak, da so bile verjetno v rov prenesene po likvidaciji.¹⁷

Rov A, lasna sponka (PU Maribor)

V času del je bilo ročno izkopano ter odpeljano na deponijo več kot 600 m³ izkopanin, vgrajeno 80 lesenih podpornih okvirjev, 2.500 kg jeklenih sider in več kot 60 m³ lesa

Skica rova B (RG-ING)

za zalaganje bokov in stropa. Portal vhoda v rov A je po izvedenem posegu betoniran in zaprt s kovinskimi vrati.¹⁸

Izkop žrtev iz rova B

Vhod v drugi rov se nahaja okoli 100 metrov severozahodno od prvega. Ker zaklonski nista bili povezani, so po naročilu občinske uprave delavci RG-ING 11. decembra 2001 začeli z izkopom tudi v rovu B. Smer in mikrolokacija porušenega objekta sta bili neznan. Tehnologija je bila glede na izkušnje predhodnih izkopavanj nekoliko spremenjena, saj so najprej izvedli širok strojni izkop nad porušenim objektom dolžini rova 24,5 m. Do 14. februarja 2002, ko so zaključili s takšnim delom so izkopali 2.500 m³ materiala. Nad vgrajeno ločno podporje so nato nasuli hribino, ki je bila odstranjena pred tem. Po tehnologiji iz rova A (ročni izkop, vgradnja jeklenih sider, leseni podporniki in tesno zalaganje bokov in stropnega dela) so dela izvajali do dolžine rova 37 metrov. Širina rova je bila 1,9 do 2,2 m višina pa 1,8 do 2,3 m.¹⁹

Na človeške posmrtno ostanke so naleteli 27. februarja 2002 po 29,2 m. Sledil je nekajdnevni premor. Nato pa so dela od 7. marca 2002 do 27. marca 2002 potekala v sodelovanju s kriminalistično policijo in ostalimi izveden-

Rov B, vhodni portal (PU Maribor)

ci ki jih je na predlog okrožnega tožilstva določil preiskovalni sodnik.²⁰ Tako kot v rovu A se je delo rudarske stroke omejilo na izkop in zagotavljanje varnosti za delavce, ki so zbirali okostja. Ta so bila kot v rovu A komprimirana med hribino v talnem delu proge do višine 50 cm. V območju dolžine sedem in pol metra (16 m²) so našli, izkopali in iznesli vseh 200 okostij. Večina kosti je bila poškodovanih, domnevno zaradi pritiska zemlje in kamena po zasutju rova, do katerega je prišlo po eksploziji, delno pa tudi zaradi trohnenja. Nobena lobanja ni bila ohranjena povsem v celoti. Med ostanki niso našli termično poškodovanih trupel. Delavci Inštituta za sodno medicino so posmrtno ostanke razvrstili v smiselne celote, jih zaporedno oštevilčili in se osredotočili predvsem na lobanjske kosti, kosti medenice ter dolge kosti udov, ki dajejo največ značilnosti, ki so pomembne za morebitno identifikacijo. Preostalih kosti (rebra, hrbtenična vretenca, drobne kosti udov) niso posebej razvrščali, ker za postopek identifikacije niso bili pomembni. V primerjavi s trupli v rovu A, ki so bila zložena v nekem redu, so bila v rovu B trupla bolj pomešana med seboj. Med vsemi skeleti je bilo zagotovo več kot četrtnina žensk. Med izkopanimi posmrtnimi ostanki 200 oseb naj bi jih 118 pripadalo moškim, 55 pa ženskam. Pri ostalih (27) spola ni bilo mogoče ugotoviti.²¹ Posmrtni ostanki so

Delo v rovu B (PU Maribor)

Rov B, konec zasutega rova (PU Maribor)

pripadali odraslim osebam različne starosti, niso pa našli rakšnih, ki bi lahko pripadali osebam mlajših od 14 let. Večina žrtev (115) je bila v času smrti v srednjem starostnem obdobju, 31 je bilo starih, mladih pa 36. Za 18 primerov ocen o starosti niti približno ni bilo mogoče podati. Žrtve so imele v večini skrbno urejeno zobovje (relativno številne kvalitetne zobne proteze in številne zobne prevleke iz rumene kovine, oz. iz zlata). Glede na to, da so bili stomatološki posegi v tistem času dragi, domnevamo, da so bile žrtve gmotno dokaj dobro situirane t.j. da so pripadale premožnejši socialni skupini.²² To je tudi edina identifikacijska potrjena oznaka. Pregled ostankov zobovja je pokazal, da pokojniki niso bili oskrunjeni v smislu ruvanja zlatih zob.

Glede vzroka smrti je izvedenec lahko na podlagi poškodb glave za 35 oseb sklepal, da so umrle zaradi strelnih poškodb. Večina vstrelnih defektov se je nahajala na zadnjem delu lobanje, v zatilju. Te poškodbe so bile prizadejane s kratkocevnim strelnim orožjem in to iz razdalje manjše od pol metra. Nekaj strelnih poškodb glave, kjer so prisotni tudi izstrelni defekti ali so vstrelni defekti na »netipičnih«

Rov B, šotor v katerem so opravljali osnovno analizo skeletov (PU Maribor)

Rov B. Sestavljanje in pregled okostij. Na dolžini 7,5 m so strokovnjaki Inštituta za sodno medicino našli 200 skeletov. (PU Maribor)

mestih, kaže na možnost, da vsi pokojniki niso bili ustreljeni iz bližine. Za ostale posmrtno ostanke lahko sklepamo, da so bile bil vzrok smrti prav tako strelne poškodbe, ki pa zaradi močno poškodovanih lobanjskih kosti niso vidne in dokazljive. Nekoliko več kot v prvem rovu je bilo v rovu B najdenih ostankov oblačil in obuval, čeprav so bili ohranjeni in najdeni osebni predmeti redki. Položaj trupel v grobišču kaže, da žrtve niso umrle na kraju, kjer so bile najdene verjetno so bile v zaklonišče prinesene. Zaradi hrupa in zadušljivih smodniških plinov, ki se ob streljanju sproščajo, je zelo malo verjetno, da bi večino pokojnikov ustrelili v samem rovu.²³ To domnevo potrjuje tudi majhno število najdenih izstrelkov. Štiri krogle najdene v drugem rovu pripadajo pištolskemu naboju kalibra 9 mm Parabellum.²⁴

V naslednjih štirih mesecih (od 27. 3. 2002 do 26. 7. 2002) so sanirali jamske prostore. Oba rova so nad predhodno položeno drenažo zasipavali s tolčencem. Izdelali so oba portala in uredili okolico. Portal vhoda v rov B je po izvedenem posegu betoniran.²⁵

Iskanje storilca in identifikacija žrtev

»Strah ki ga je oblast s takim okrutnim početjem vcepila v ljudi je bistriški zločin podobno kod drugod za pol stoletja zaklenila globoko v spomin vseh ki so karkoli vedeli. Ničče si ni upal o tem odkrito govoriti.«²⁶ A govornice, ki so v prejšnjih desetletjih krožile le med prebivalci Slovenske Bistrice, so z medijsko pozornostjo po razkritju grobišča postale znane tudi širši slovenski javnosti. Po dolgih desetletjih so posamezniki spregovorili tudi za medije, občinska komisija pa je v lokalnem časopisu objavila poziv v katerem so prosili vse, »ki karkoli vedo o povojnih pomorih, žrtvah teh pomorov in storilcih teh dejanj, oziroma razpolagajo s tem povezanimi dokumenti, da to sporočijo ali posredujejo dokumente« komisiji pisno ali ustno. Rudi Lešnik, ki je bil v času poboja star 14 let se spominja, da se je iz miniranega zaklonišča širil grozen smrad. Z očetom

Rov B. Večina žrtev je umrla zaradi strelnih poškodb glave (PU Maribor)

in stricem so odšli do zaklonišča, stric pa je poskušal pogledati kaj se nahaja pod miniranim materialom.

Milki Udovč je kasneje g. Gaberc, ki je uspel splezati v rov sporočil, da sta se z rova uspela rešiti njen intimni prijatelj Jakob Razboršek in še ena oseba. Čez leta sta se Milka in Jakob skrivaj srečala v tujini.

Glede na potek nekaterih dogodkov kaže, da so bile žrtve prepeljane iz taborišča Bresternica pri Mariboru. Ana Rasteiger Žnidar se spominja, da sta oče in mati 9. januarja 1946 še bila v taborišču, potem pa se je za njima zgubila vsaka sled. Starše Olge in Ota Zorman iz Hoč naj bi 11. januarja 1946 odpeljali iz Bresternice.²⁷ Nekateri domačini streljanja oziroma detonacije min datirajo med 11. in 15. januarjem 1946.

Da bi identificirala storilce je policija na podlagi arhivskega gradiva in zbranih informacij opravila rekonstrukcijo organizacije in imenske popolnitve služb znotraj OZNE. Podrobno so analizirali delovanje organizacijske strukture OZNE za mesto Maribor. Oddelek, ki je bil razdeljen na več odsekov, je konec leta 1945 vodil Vladislav Majhen. Oddelek je imel II. odsek, ki je bil zadolžen za protiobveščevalno službo na osvobojenem ozemlju in se je ukvarjal

Prstan z oznako KA 1944. Identitete lastnika ni bilo mogoče ugotoviti (foto T. Petelinšek)

Zaboj z žicami s katerimi so bile žrtve zvezane (PU Maribor)

izključno z osebami, ki so bile označene kot nasprotniki takratne oblasti. Odsek je imel tudi pooblaščenca v večjih mestih (okrajih). Pooblaščenec OZNE za okraj Slovenska Bistrica je bil v času dogodka Franc Kac iz Zgornje Bistrice z vzdevkom Mojmir. Odsek za Maribor je zaposloval 35 oseb, od teh jih je (leta 2002) živela še približno polovica. Ta odsek je s tehnično podporo enot KNOJA izvajal aretacije in nato domnevno tudi likvidacije. Od ostalih odsekov je bil pomemben preiskovalni odsek, ki je bil verjetno direktno podrejen centrali v Ljubljani in ki je izvajal zaslišanja taboriščnikov v taboriščih Strnišče, Hrastovec, Brestrnica in Studenci ter v mariborskih zapirih. Aretacije so na podlagi zbranih obvestil in arhivskih podatkih SOVE potekale tako, da je oddelek OZNE od rajonskih članov OF ali Narodne zaščite prejel ovadbo, nakar je pristojni pooblaščenec s pomočjo pripadnikov KNOJA izvedel aretacijo in krajšo preliminarno zaslišanje. Pri večjih zapisniških takšnega zaslišanja na okrajni OZNI v Slovenski Bistrici je podpis Mojmir. Tako ovadba kot zapisnik zaslišanja sta sestavni del dosjejev oseb iz območja Slovenske Bistrice, ki jih je policija našla v arhivu Sove v Arhivu RS v Ljubljani. Preliminarno zaslišana oseba je bila praviloma odpeljana v eno izmed taborišč, kjer jo je preiskovalec OZNE iz preiskovalnega odseka ponovno zaslišal. Ta je na podlagi ovadbe in zbranih obvestil odločil ali se zoper osebo uvede sodni postopek, ali se zaradi pomanjkanja dokazov osebo izpusti, ali pa se jo pošlje v smrt. V nekaterih dosjejih je navedena beseda TRANSPORT. Za takšne osebe je policija ugotovila, da so sredi januarja 1946 izginili neznano kam. Verjetno so bile likvidirane na širšem območju Maribora. V zvezi s pobojem je policija do konca julija 2002 opravila razgovore z okoli 85 osebami za katere je ugotovila, da bi morda lahko posredovali podatke o storilcih, žrtvah ali okoliščinah poboja.²⁸ Opravljeni razgovori in zaslišanja s še živječimi pripadniki OZNE in osebo, ki je imela na območju Slovenske Bistrice najvišji položaj, niso pripomogli k ugotovitvi katere osebe so poboj izvršile in kdo so žrtve v rovih. Potrjeno je bilo še, da je miniranje rogov potekalo januarja 1946. Nekdanji pomočnik poverjenika

Najdeni osebni predmet ene od žrtev (PU Maribor)

OZNE za Slovenijo Mitja Ribičič je zanikal odgovornost OZNE in o pobjah v Slovenski Bistrici ni vedel ali hotel povedati nič konkretnega.²⁹

Okrajni pooblaščenec OZNE Franc Kac, ki ga izjave prič najbolj bremenijo, je na zaslišanju zanikal kakršnokoli sodelovanje pri pobjah.³⁰ Glede na hierarhijo delovanja OZNE pa je o likvidaciji ali zakrivanju sledov pobjev moral biti najmanj obveščen, če že ne udeležen pri zločinu, čeprav je odločitev za likvidacijo tako velike skupine morala biti sprejeta v Ljubljani, na sedežu OZNE. O dogajanju pri zaklonišču naj bi mu povedala informatorka Vidrihova, ki naj bi videla tri kamione polne ljudi in slišala strele pri zaklonišču. Na vprašanje ali so bile žrtve pripeljane od drugod in kam so odpeljali aretirane Bistričane je Kac povedal, da so Bistričane s kamioni odpeljali v taborišče Šternthal, za družino Attemsovih pa je izvedel, da so jih odpeljali v Bresternico. Po njegovem so aretirali največ okoli 60 domačinov.

Podobno kot Kac, da žrtve v zaklonišču niso Bistričani, je na zaslišanju menil tudi nekdanji pomočnik okrožnega poverjenika OZNE za okrožje Maribor Zdenko Zavadlav, ki domneva, da so žrtve pripeljali iz Bresternice, saj naj bi bile nekatere osebe v taborišču za Božič 1945 še žive, nekaj dni kasneje pa so izginile.³¹ Ocenjuje, da je bilo likvidiranih »le« okoli 30 domačinov. Spomni se, da so se zaradi posedanja miniranega rova naredile razpoke pri vhodu v zaklonišču, zato jo zdravnik iz Slovenske Bistrice, Simon Jagodič moral organizirati razkuževanje, ki so ga opravili pripadniki KNOJA pod nadzorom

Ostanki obleke ene od žrtev (foto: T. Petelinšek)

Najdeni osebni predmet ene od žrtev (foto: T. Petelinšek)

OZNE.³² Poveljstvo KNOJA naj bi konec leta 1945 dobilo od poveljstva OZNE za Slovenijo ukaz, naj sanira in zakrije grobišča, ki sta jih povzročili.

Policija je po večmesečnem delu in številnih opravljenih razgovorih na okrožno državno tožilstvo Maribor podala več poročil in zaključno kazensko ovadbo zoper neznanega storilca zaradi storitve kaznivega dejanja »genocida« po členu 373/II Kazenskega zakonika RS.³³

Poskus identifikacije z biološko primerljivim materialom (preiskava DNK)

Osebnih predmetov žrtev je bilo ob izkopu najdenih le okoli 60 (lasni glavnički, gumbi, deli oblačil, obuval, očala, ustnik za cigarete, svetinjice, škarje, kovanci ipd.).³⁴ Največ pozornosti je vzbujal prstan iz bele kovine z oznako KA 1944. Pričakovanja organov pregona, da bo prstan pripeljal do identitete žrtve se niso uresničila. Na temelju informacij pridobljenih z objavo fotografije v medijih in s primerjavo s podobnimi izdelki, se identitete žrtve ni dalo ugotoviti.

Upanje na identifikacijo nekaterih žrtev je dajala analiza z biološko primerljivim materialom (DNK) ki je bila za potrebe raziskovanja žrtev množičnih prikritih grobišč v primeru Zgornje Bistrice uporabljena prvič. Preiskoval-

Nožna proteza najdena v rovu B (PU Maribor)

ci so pri treh okostjih iz prvega rova odvzeli material za ugotavljanje sorodstvenih razmerij s preiskavo DNK, na temelju katere pa niso mogli identificirati žrtev v rovu.³⁵ Pri izkopu posmrtnih ostankov v drugem rovu so pri ženskem okostju našli nožno protezo. Rentgenski posnetek je pokazal, da je v njej še del kosti. Z zbiranjem informacij o izginulih osebah v Slovenski Bistrici in okolici se je ugotovilo, da bi nožna proteza lahko pripadala Hildi Razboršek, ki je izginila leta 1946.³⁶ Na podlagi DNK analize opravljene v Centru za forenzične preiskave MNZ v Ljubljani in v Nacionalnem inštitutu za toksikologijo v Madridu je bilo ugotovljeno, da skelet osebe z nožno protezo ni sorodnik oseb, ki jim je bil vzet primerjalni DNK material.³⁷ Opravljena je bila DNK analiza kosti in okostja označena s številko 186, ob katerem je bil najden prstan iz bele kovine z oznako KA. Na podlagi številnih informativnih pogovorov se je ugotovilo, da bi prstan lahko pripadal izginulemu bratu družine Kutnar iz Ivančne Gorice, kar pa je analiza zavrgla.³⁸ Med predmeti je bilo najdeno tudi umetno oko, ki po objavi v medijih in po preverjanju prejetih informacij prav tako ni prineslo potrditve identifikacije. DNK analizo in primerjave med kostjo z obsežno zaceljeno frakturo golenice in domnevnimi sorodniki zaradi odsotnosti bližnjih sorodnikov ni bilo mogoče izvesti.

Primerjava DNK z sorodniki domnevne žrtve z nožno protezo ni potrdila istovetnosti (PU Maribor)

Mnogi gojijo upanje, da bo država identificirala njihove svojce in jim izročila posmrtno ostanke. A redki dosedanja rezultati kažejo, da bo identifikacija možna le izjemoma in še to ob grobovih ene ali največ dveh, treh oseb, oziroma ob pogojih, ko bi se našlo toliko podatkov, da bi bila identifikacija posameznika sploh možna, saj vemo, kako so se ti poboji izvajali. Na temelju sedanjih dokaj redkih izkušenj z izkopavanji se je pokazalo, da si vseeno ne moremo obetati kakšnih natančnejših podatkov pri identifikaciji žrtev. Običajno bi zvedeli za število in spol žrtev, le redko za status, še manj za narodnost. Zaradi specifičnosti prikritih grobišč in posmrtnih ostankov v njih si tudi ne moremo obetati natančnejših rezultatov osebne identifikacije z biološko primerjalnim materialom (DNK). Razlog je v pomanjkanju virov, brez katerih še ne moremo zanesljivo sklepati o osebah v posameznih grobiščih ali pa so podatki znani, pa ni več še živečih sorodnikov s pomočjo katerih bi to primerjavo izvedli.

Izgradnja kostnice in postavitve spominskega znamenja

Po najdbi človeških posmrtnih ostankov v rovu A in B se je občinska komisija ukvarjala predvsem s pripravami za postavitve spominskega znamenja in kostnice.³⁹

Posmrtni ostanki 431 žrtev so do izgradnje kostnice - zasnovala jo je arhitektka Mojca Kraševc iz Slovenske Bistrice - ležali v bližnjem zaklonišču tovarne Impol. Oktobra 2004 so bili preneseni in pokopani v kostnico na pokopališču v Slovenski Bistrici. V soboto 30. novembra 2004 so se predstavniki države, lokalne skupnosti ter svojci poklonili žrtvam s spominsko slovesnostjo na grobišču pred nekdanjim bunkerjem v Zgornji Bistrici ter s simbolnim pokopom v novozgrajeni kostnici na mestnem pokopališču v Slovenski Bistrici. Po 58 letih so žrtve dobile zadnje počivališče. Spomin na žrtve je počastila črna straža Slovenske vojske. Župan Slovenske Bistrice dr. Ivan Žagar se je zahvalil vsem ki so sodelovali pri

Do ureditve kostnice so bili človeški ostanki shranjeni v bližnjem zaklonišču (PU Maribor)

Ureditev vhoda v rov B (PU Maribor)

grobišča v Zgornji Bistrici, posebej še podžupanu Alojzu Vežjaku za njegov izjemen in požrtvovalen prispevek. Župan je v govoru poudaril, da je žalovanje za mrtvimi pravica živih in da so pobitim z ureditvijo kostnice omogočili dostojen pogreb, svojcem pa možnost za žalovanje. *»Miniti so morala leta, miniti je moralo politično in vsakršno barbarstvo in poniglavoost sprenevedanj, razbiti je bilo treba blodnjak public in laži da je zgodba žrtev postala tudi naša zgodba«,* je dejal Žagar.

V imenu svojcev žrtev je spregovorila Majda Gunčer in ob tem opozorila, da je nesprijemljivo, da njihovi sorodniki, žrtve »pijanah od moči« še naprej ostajajo le številke. Popolno in dokončno spravo pa bo moč doseči šele ko bodo posmrtni ostanki dobili svoje ime.

Predsednik Komisije Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč Peter Kovačič-Peršin se je žrtvam poklonil z besedami: *»Danes polagamo k častnemu počitku brezimne žrtve pobojev povojnega revolucionarnega nasilja. S tem jim vračamo človeško dostojanstvo in spoštljivo mesto v narodovem spominu. Zato je ta svečani pokop posmrtnih ostankov naš poklon žrtvam in hkrati priznanje slovenske države, da je bil zločin ne samo njihov umor, pač pa tudi več desetletni molk o tej narodni tragediji.«* V nadaljevanju je dejal: *»Pokop mrtvih je temeljno civilizacijsko dejanje. Človeška civilizacija se je začela tedaj, ko so davni predniki človeka začeli pokopavati svoje mrtve. S tem so jim izkazovali spoštovanje kot bitjem, katerih življenje se ne konča s smrtjo ampak seže onkraj nam dostopnega sveta. To pradaavno humano držo in vero v smisel in rast človeškega bivanja je človeštvo dvajsetega stoletja prezrlo. S tem je potonilo v barbarstvo. Množična grobišča brezimnih žrtev od sibirskih gulagov, nemških KC lagerjev, od zamolčanih grobišč od Slovenije do Španije govore o tem, da je Evropa doživljala v polpretekli zgodovini kulturni in duševni mrk. V teh množičnih pobojih je umrla človečnost evropskega človeka...!...! Množični poboji in prisiljena pozaba na ta zločin so obremenili zavest slovenskega človeka za dolga desetletja.«* Po njegovih besedah s počastitvijo in pokopom vračamo žrtvam revolucionarnega

nasilja dostojanstvo in spoštljiv spomin, saj je pokop mrtvih temelj civilizacijskih norm. *»Pokop mrtvih, četudi le simbolni ko gre za označitev in ureditev zamolčanih grobišč vrača Slovence v krog civiliziranih narodov, narodov ki so zreli da sprejmejo nase v zavest vse svoje zgodovinske resnice, ki priznajo svoje zgodovinske zmete in zablode z voljo da jih ne bi nikoli več ponovili.«* S tem dejanjem pa ne vračamo dostojanstvo le žrtvam, temveč tudi narodnoosvobodilnemu boju, ki ga je omadeževalo nasilje revolucionarjev, je dejal Peršin.⁴⁰

Ob ministrici za pravosodje Zdenki Cerar, evropskem poslancu Borutu Pahorju in treh poslancih Državnega zbora (Jože Jerovšek, Rudolf Petan in Alojz Sok) je v imenu države navzoče nagovoril predsednik državnega zbora France Cukjati. Ta je poudaril, da 431 žrtev niso zgolj številke ampak da za pobitimi stoji prav toliko življenjskih zgodb. *»Medvojni in povojni dogodki so na usodno zaznamovali. Na naša ramena in ramena novih generacij so naložili težko breme zločina, breme, ki se ga ne bomo nikoli otresli. Lahko ga le olajšamo in na nek način počlovečimo. Lahko ga celo spremenimo v pozitivno izkušnjo, v globoko skupno spoznanje, da si nikoli nihče ne sme prisvojiti oblasti nad življenjem in smrtjo. So neke meje, ki jih nobena ideologija, nobena politika, noben oblast, noben človek ne sme prestopiti.«* Poudaril je, da nam je lahko v ponos in v spodbudo, kar so občina Slovenska Bistrica in njeni občani naredili za razbremenitev slovenske zgodovine. *»Z globokim človeškim spoštovanjem je raziskala grobišče, ostanke žrtev pa je s civilizacijsko pieteto prenesla v kostnico na to pokopališče. S tem so bile vse te žrtve zopet sprejete med nas«,* je dejal.

Po nagovorih je pogrebni obred vodil mariborski pomožni škof dr. Jože Smej. Po svečanosti so delegacije in svojci odšli h grobišču v Zgornji Bistrici, kjer sta občina Slovenska Bistrica in država uredili okolico in namestili bronast zvon.⁴¹ Pred rova so položili vence, cerkveni dostojanstveniki pa so grobišča blagoslovili. Besede v spomin pobitim je tam izrekel dr. Janko Čar.

Spominsko znamenje pred rovom A (foto T. Petelinšek)

Epilog

Čeprav na podlagi številnih kriminalističnih poizvedovanj žrtve še niso dobile imena in priimka, je pogumna odločitev občinske oblasti, da bo sama raziskala prikrito grobišče, zlasti za raziskovanje prikritih grobišč v Sloveniji imelo daljnosežen pomen. Izkop žrtev iz obeh bunkerjev je spremljal izjemen medijski odmev. TV Slovenija je pripravila o tem dokumentarni film *Zločin*, ki ne zastara. Vlada RS je nekaj tednov po najdbi številnih človeških okostij dala izjavo, da bo storila vse, da se prikrita grobišča najdejo, uredijo in posmrtni ostanki, kjer je to mogoče prekopljejo.⁴² Generalna policijska uprava je ponovno aktivirala že leta 1995 ustanovljeno skupino z delovnim nazivom *Sprava*, katere namen je najti odgovorne za poveljne poboje oziroma storilce dveh nezastarljivih kazenskih dejanj vojnega hudodelstva in genocida. V Komisiji Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč pa je ponovno lahko začela z delom skupina za evidentiranje prikritih grobišč, ki je do maja 2009 popisala 600 lokacij posamičnih in množičnih zamolčanih grobišč. Republika Slovenija je po večletnih zahtevah in moledovanjih obči-

Novo mesto, predmeti iz rova A in B na razstavi *Prikrito in očem zakrito* (foto M. Ferenc)

Kostnica 431 žrtev na pokopališču v Slovenski Bistrici (foto M. Ferenc)

ni Slovenska Bistrica šele leta 2004 in 2005 iz državnega proračuna povrnila sredstva za dela v višini 217.132,83 EUR.⁴³

Policija je na tožilstvo podala več poročil in novembra 2003 zaključno kazensko ovadbo zoper neznanega storilca zaradi storitve kaznivega dejanja genocida.⁴⁴

* Opis raziskave grobišča je bil objavljen leta 2008: Mitja Ferenc: Usodna odločnost Bistričanov. O raziskavah prikritih grobišč v Zgornji Bistrici, v: *Zbornik občine Slovenska Bistrica. Svet med Pohorjem in Bočem*, Slovenska Bistrica 2009, str. 333–347.

- 1 Arhiv občine Slovenska Bistrica (v nadaljevanju Arhiv občine), Poročilo predsednika Komisije Srečka Štajnbaherja, 23. 11. 1994. Komisija se je v času svojega mandata sestala devetkrat, predvsem zaradi pregleda opravljenih del in nadaljnjih dogovorov. Delno poročilo je občinski skupščini posredovala 12. 4. 1991, ki ji je mandat podaljšala brez časovne omejitve.
- 2 Arhiv občine, Zapisnik 12. seje občinskega sveta, 19. 3. 1996.
- 3 Glej zapis Marka Trogljica o izpovedi hrvaškega ujetnika Srečka Bolčiča v: *Bleiburska tragedija hrvatskog naroda*, Zagreb 1993. V njem opisuje kako je leta 1948 s 50 zaporniki odkopal zasuti rov v hribu, trupla pa so nalagali na vagonce in jih po tirih vozili v peči tovarne Impol.
- 4 Arhiv občine, Obvestilo občinskemu svetu o dosedanji dejavnosti komisije, 12. 5. 1996.
- 5 Arhiv občine, Zapisnik 13. seje občinskega sveta, 7. 5. 1996.
- 6 Brošuro sta občina Slovenska Bistrica in Muzej narodne osvoboditve Maribor izdala nekaj let pozneje; glej Lojze Penič: *Zrtve druge svetovne vojne in povojnih usmritev na območju občin Slovenska Bistrica in Oplotnica*, Slovenska Bistrica - Maribor 2004.
- 7 Arhiv občine, Poročilo in predlogi Komisije, 14. 9. 1999.
- 8 Arhiv občine, Sanacija zaklonišča v Zgornji Bistrici, 28. 8. 2001.
- 9 Arhiv občine, Zapisnik 2. seje Komisije, 19. 4. 2000; Projektna dokumentacija št. P 2-04/00. Rudarski projekt: »za izvajanje del pri sanaciji zaklonišča v Zgornji Bistrici pri Slovenski Bistrici«.
- 10 Arhiv občine, Odločba o dovolitvi priglasenih del, št. dovoljenja 351-106/00-0320 izdana od Upravne enote Slovenska Bistrica; Sanacija zaklonišča v Zgornji Bistrici, 28. 8. 2001.
- 11 Arhiv občine, Zapisnik 3. seje Komisije, 4. 9. 2000.
- 12 Arhiv občine, Zapisnik 4. seje Komisije, 23. 5. 2001.
- 13 Arhiv občine, Zapisnik 5. seje Komisije, 11. 7. 2001.
- 14 Skoraj vsa izkopavanja do leta 2006 so bila posledica interesa ob-

- čin (Zgornja Bistrica, kraška brezna v občini Koper), Družbe za avtoceste RS (Tezno), zasebnikov, sorodnikov, društev občinskih komisij (Zgornja Hudinja, Špitalič na Celjskem, Suhor v Beli krajini, Jelovica) ali pa je šlo za slučajne najdbe (gostišče Klukec v Celju). Tudi sondaže v Medlogu pri Celju je izvedel DARS zaradi priključka na avtocesto preko predvidenih grobišč.
- 15 Poročilo Ivana Zapuška posredovano ekipi z evidentiranje prikritih grobišč hrani avtor, dalje Zapušek, poročilo.
 - 16 Arhiv občine, Odredba okrožnega sodišča, v Mariboru, preiskovalnega sodnika Ivana Novaka, 30. 8. 2001.
 - 17 GPU, Akcija Sprava, Preliminarno izvedensko mnenje ISM (izvedenec Borut Štefanič), 15. 10. 2001; Izvedensko mnenje s popisom značilnosti 231 okostij, 4. 3. 2002.
Na podlagi zaprosila Komisije Vlade RS za reševanje vprašanih prikritih grobišč je generalni direktor Policije Marko Pogorelec s sklepom dne št. 2212-1-030/1-02/17 z dne 4. 4. 2002. vsem policijskim upravam naročil, da strokovni ekipi (vodja dr. Mitja Ferenc) za evidentiranje prikritih grobišč vpogled v dokumentacijo in izmenjavo informacij povezanih z problematiko prikritih grobišč. Na podlagi tega sklepa poteka večletno sodelovanje med vodjo policijske akcije Sprava Pavlom Jamnikom in kriminalisti posameznih policijskih uprav ter vodjo Evidentiranja prikritih grobišč v RS. S podobnim zaprosilom se je Komisija Vlade RS obrnila tudi na generalno državno tožilko Zdenko Cerar, ki je z dopisom in pozitivnim napotilom obvestila vse vodje okrožnih državnih tožilcev; opr.št. Tu 427/01AP-rš z dne 29. 3. 2002.
 - 18 Zapušek, poročilo.
 - 19 Zapušek, poročilo.
 - 20 PU Maribor, Odredba preiskovalnega sodnika Marka Bezjaka z okrožnega sodišča v Mariboru, 1. 3. 2002.
 - 21 Izvedenci soje o spolu lahko sklepali v primerih, ko so bile relativno dobro ohranjene značilne kosti medenice in /ali spodnje čeljustnice. O ženskah so sklepali tudi v primerih, ko so našli ohranjene dolge lase, lase splete v kite ali lasnice v laseh, o moških pa v primerih, izrazito kratkih las.
 - 22 V več primerih so našli protetično zobovje in zobne prevleke predvsem iz rumene kovine (zlato) nekaj pa tudi iz bele kovine. Zobne prevleke in mostičke so našli pri 62 truplih. Ohranjene on poškodovane zobne proteze so našli pri 31 truplih. Pri 15 žrtvah so našli na zapletene zobne proteze, 45 oseb je imelo enega ali več zob iz zlate kovine, pri petih pa so našli belo kovino.
 - 23 ODT Maribor, Izvedensko mnenje ISM (sodni izvedenec dr. Borut Štefanič), 10. 4. 2002.
 - 24 GPU, Uprava kriminalistične policije, Center za forenzične preiskave, dopis PU Maribor, 24. 9. 2002.
 - 25 Zapušek, poročilo.
 - 26 TV DOK, Zločin ki ne zastara; Dosje; avtor Jože Možina (dalje Možina, Zločin ki ne zastara), izjava Rudija Lešnika.
 - 27 Možina, Zločin ki ne zastara, izjava Ane Rasteiger – Žnidar.
 - 28 PU Maribor, Akcija Sprava - povzetek aktivnosti, poslan ODT v Mariboru, 22. 3. 2002. Povzetek ukrepov po akciji Sprava delovne skupine PU Maribor v času od 1. 1. 2002 do 30. 7. 2002, poslan na ODT v Mariboru, 10. 8. 2002.
Policija je med drugim opravila še preverjanja v javnih ustanovah ki hranijo zdravstveno dokumentacijo, predvsem zobozdravstveno zaradi morebitne prepoznavne oseb po zobnem statusu in opravila razgovore in preverjanja v župnijskih knjigah na širšem območju Slovenske Bistrice, v arhivih iskala načrt zaklonišča v Zgornji Bistrici.
 - 29 ODT Maribor, Spis Slovenska Bistrica, opr.št. Kpd 51/2003, Zapisnik o zaslišanju priče Mitje Ribičiča, 12. 2. 2003 pri okrožnem sodišču v Mariboru v zvezi v predkazenski zadevi KTR 1707/2001 v zvezi z najdbiščem človeških okostij v Zgornji Bistrici pri okrožnem sodišču v Mariboru.
Po Ribičičevem mnenju žrtve v bunkerjih niso prebivalci Slovenske Bistrice, saj bi drugače pobjo zaradi večjega zanimanja domačinov težko obdržali v tajnosti. Zanimal je tudi da bi poznal pooblaščenca OZNE Franca Kaca ki se v zvezi s poboji največkrat omenja. Po njegovem je januar 1946 ko naj bi se zgodili poboji v protislovju z dogajanjem v Sloveniji in Jugoslaviji. To naj bil čas priprave nove ustave, umiritve razmer in mu ni jasno zakaj naj bi prišlo v tistem času do tako množičnega pobijanja v vzhodnem delu Slovenije. Tudi glede odnosa do zajetih »kvislingov« so se razmere umirile saj so v tistem času zavezniki izročili generala Leona Rupnika in generala Rössenerja, ujet je bil Draža Mihajlovič. Po njegovem OZNA v letu 1946 ni brez sodbe sodišča likvidirala nobenega civilista kakor tudi da o povojnih pobojih vrh slovenske OZNE ni odločal ter da se je OZNA zavzemala da se v smislu pravnega varstva preiskave prenesejo na sodišča s čimer bi se preprečili politični procesi in izvensodni poboji. »V redni organizaciji OZNE ni bilo nobenega oddelka ali kakšne druge organizacijske oblike, ki bi se ukvarjala z eksekucijo, to v kompetenco OZNE ni spadalo,« je še dejal.
 - 30 ODT Maribor, Spis Slovenska Bistrica, opr.št. Kpd 17/2001, Zapisnik o zaslišanju priče Franca Kaca, 18. 12. 2001 pri okrožnem sodišču v Mariboru. Glej tudi povzetek njegovega zaslišanja v Vmesno poročilo Preiskovalne komisije o raziskovanju povojnih množičnih pobojev, pravno dvomljivih procesov in drugih nepravilnosti, v: *Poročevalec Državnega zbora RS*, št. 42, 17. 10. 1996, str. 35 in 36.
 - 31 ODT Maribor, Spis Slovenska Bistrica, opr.št. 6/2002, Zapisnik o zaslišanju priče Zdenko Zavadlava, 16.1.2002 pri Okrožnem sodišču v Ljubljani. Jamnik, *Akcija Sprava*, Uradni zaznamek, 17. 12. 2001.
 - 32 Možina, Zločin ki ne zastara, izjava Zdenka Zavadlava.
 - 33 GPU, Kazenska ovadba, 3F312-02/D294348/K160026/294347-2003 z dne 15. 11. 2003.
 - 34 Predmeti so bili razstavljeni na razstavi Prikrito in očem zakrito v Celju, Ljubljani, Mariboru, Novem mestu, Kočevju in Slovenj Gradcu.
 - 35 ISM, Izvedensko mnenje, 4. 3. 2002.
 - 36 V namen raziskave so bili odvzeti primerjalni vzorci slin soročnikom pogrešane: V.P., soročniku po materini strani pogrešane, N.H., hčerki polsestre matere pogrešane, V.S., vnukinji polsestre matere pogrešane; GPU, Uprava kriminalistične policije, Center za forenzične preiskave, Strokovno mnenje dr. Katje Drobnič, 22.8.2002 (v nadaljevanju Drobnič, Strokovno mnenje, 22. 8. 2002).
 - 37 GPU, Drobnič, Strokovno mnenje, 22. 8. 2002.
 - 38 GPU, Drobnič, Strokovno mnenje, 21. 3. 2002.
 - 39 Arhiv občine, Zapisniki sej Komisije, 27. 8. 2001, 13. 9. 2001, 12. 12. 2001, 3. 4. 2002, 15. 5. 2002, 24. 7. 2002, 18. 9. 2002. Glej tudi sklepe občinskega sveta z dne 24. 9. 2001.
 - 40 Posnetek svečanosti TV Maribor v Slovenski Bistrici, 30. 11. 2004, hrani avtor.
 - 41 O načrtovanem enotnem spominskem znamenju glej besedilo pri grobišču Konfin 1.
 - 42 Vlada RS, Izjava, 22. 11. 2001.
 - 43 Arhiv občine, Proračun občine, Prejeta sredstva iz državnega proračuna – bunker, datum izpisa 10. 6. 2008.
 - 44 Jamnik, *Akcija Sprava*, str. 60, 61.

Dolnji Suhor pri Metliki – grobišče Zakutka

ID 307

Naselje: Dolnji Suhor pri Metliki

Občina: Metlika

Upravna enota: Metlika

GKY 521861

GKX 60928

Ndm. v. 360 m

parcela št. 1876 k.o. Črnomelj, k.u. Hrast pri Jugorju

Lega in dostop

Grob je bil na njivi ležeči med vinogradi vzhodno od Gornjega Suhorja pri Metliki. Njiva Zakutka je pet metrov široka in nekaj deset metrov dolga njiva po domače imenovana Kovačeva grobla. Leži na prisojni strani na pobočju in obrnjena k Veliki gori. Nad njo je strm breg, pod njo je ježa.

Do lokacije pridemo, če od znamenja v središču Gornjega Suhorja nadaljujemo okoli 270 m proti jugu, mimo hiš št. 13 in 14. Nato zavijemo levo proti zidanici in po okoli 70 m dospemo do razcepa pri zidanici, kjer zavijemo desno in po 30 korakih pridemo do okoli 5 x 20 m velike uravnave med vinogradom na levi in vrtačo na desni strani.

Grobišče Zakutka, izkop, 9. 12. 2002 (foto V. Velikonja)

Opis

Med vinogradi vzhodno od Gornjega Suhorja pri Metliki so bili grobovi semiškega župnika Rajnerja Mihaela Erklavca,¹ Janeza (Ivana) in Katarine Adamič ter še ene osebe, ki so jih 30. novembra 1944 likvidirali pripadniki OZNE za okraj Semič.²

V začetku novembra 1944 so partizani odpeljali semiške-

Grobišče Zakutka, izkop, 9. 12. 2002 (foto V. Velikonja)

ga župnika Rajnerja Erklavca in ga zaprli v Črnomlju. Ob vpadu nemško domobrskih enot v Belo krajino sredi novembra 1944 so ga odpeljali v Suhor, nato pa se je za njim izgubila vsaka sled. V šematizmu ljubljanske nadškofije je bilo navedeno, da je bil »umorjen 30. 8. 1944 nad vasjo Brezova Reber nad Semičem«.

Grob je bil plitev, saj so lastniki njive tri leta po pokopu (po drugem viru junija 1945) med oranjem zagledali ostanke trupla, ki so ga posuli z apnom in čezenj nametali zemljo.³ Lastnica zemljišča, Terezija Dragovan, po domače Kovačeva mama iz Suhorja pri Metliki je zgodbo kot 86 letnica in oskrbovanka Doma počitka v Metliki zaupala semiškemu župniku Dušanu Šketu.

Grobišče Zakutka, izkop, 9. 12. 2002 (foto V. Velikonja)

Grobišče Zakutka, izkop, 9. 12. 2002 (foto V. Velikonja)

9. decembra 2002 se je skupina članov Nove slovenske zaveze in domačinov (Dušan-Berkopec, Janko Maček, Janez, Alojz Rogelj, Franc Stariha, Stanko Turk, Igor Krašna in Tine Velikonja) odločila najti in izkopati župnikove posmrtno ostanke. Najprej so kopali na podlagi informacij, ki jih je podala gospa Dragovan, vendar groba niso našli. Nato so šli iskat gospo v Dom počitka, ki jim je kraj kjer naj kopljejo pokazala zelo natančno. Začeli so kopati in kmalu naleteli na kosti. Poklicali so policijo. Delavca pogrebnega podjetja iz Novega mesta sta nato izkopala posmrtno ostanke, ki so pripadali štirim osebam.⁴ Policija je oktobra 2003 podala kazensko ovadbo zoper neznanega storilca zaradi storitve kaznivega dejanja »vojnega hudodelstva zoper civilno prebivalstvo«.⁵ Grobišče ni označeno.

O izkopu je Valentin Velikonja zapisal:

«Zemljo odstranjujemo počasi in previdno, najprej z lopato naokrog, nato z lopaticami, žlicami in prsti samo toliko, da odkrijmo površni del. Dva sta. Župnik nas zaustavi in

Grobišče Zakutka, najdeni predmeti: gumba, lik na obesku z verižice, del molka, ostanke papirja z vidnim tiskom (PU Novo mesto)

Grobišče Zakutka, izkopani posmrtni ostanke, 9. 12. 2002 (foto V. Velikonja)

predlaga, molitev. Zdrznemo se in tiho obstanemo. Molimo. Obležala sta na trebuhu. Na lobanjah ni videti starih poškodb. Prvi je moški, star 30 do 40 let, obraz je obrnjen na stran in usta na stežaj odprta, zasvetijo se srebrne krone na kočnikih. Drugi je fant z zdravimi zobmi, brez ene luknje ali plombe. Čudi me, kaj pri njegovi glavi išče petnica. Ne spomnim se, da gre morda za tretjega, ki je položen narobe. Dovolj je. Kličem novomeško kriminalno policijo. Suhorski župnik nas povabi na kosilo. Ostanem na straži. Ob enih popoldne se vrnejo in pripeljejo s seboj kriminalista Petra Koprivnika s kolegom. Prvi zapisuje, drugi fotografira. Kličeta v Novo mesto. Priti bi moral preiskovalni sodnik. Mraz reže do kosti. Možaki zakurijo kres. Pregovarjanje po telefonu. Kaže, da danes ne bo nič. Morda bi danes izkopano pokrili z rušo, jutri pa naj opravijo, kar so se namenili. Ne, od pogrebnega zavoda so že na poti! Mračni se, ko se pripeljejo: krste,

Grobišče Zakutka, predmeti najdeni ob prekopu, 9. 12. 2002
(foto V. Velikonja)

plahte, lopatice. Delavca zavoda večje rahljata zemljo. Prvi okostnjak je videti čisto zase, le od tam, kjer naj bi bili stopali, izvlečeta golenico: Pri drugem se pokaže še tretja golenica in tako dalje. Tema, svetijo z baterijami. Koščki stekla, kaj naj bi to bilo? Sledijo očala z enim ohranjenim steklom, rožni venec, zapestnica. Lobanja mlade ženske, eden od premolarjev je prevlečen z zlatom. Zraven nje četrta lobanja. Ta je prava: srebrna mostova na zobeh spodnje čeljusti, koščki duhovniške obleke, kolar. Služabnik božji. Od srede temena do zatilja podolgovata razpoka. Ni od danes. Stirje so torej: pobič in deklica, mlajši moški in mož, ki je srečal Abrahama. Erklavec. Cevljev ne najdemo, kaže, da so bili bosí. Kostí so cele, nobenih sledov udarcev ali strela.

Kako so umrli? Ostro orožje? Preblizu hiše so bili in delati so morali neslišno. Za simbolični pokop vzamemo nekaj kostnih fragmentov. Pridružita se nam gospodar Lojze in njegova žena. Spet slišimo: »Vi pa to zrihtajte, da bo mir!« Tam ne bosta kosila ali orala. Naj ostane tako, kot bomo pustili. Zupnik in kaplan hitita, ker imata mašo. Fantje zasujejo jarek, ki smo ga najprej kopali. Pravo jamo bodo zasuli in prostor uredili jutri.

Avtomobili odhajajo...Pospravljamo orodje. Vrtam po glavi, da bi se spomnil, katera so dela usmiljenja: lačne nasititi, žejne napojiti, jetnike obiskovati, mrličje pokopavati...Zadoščenje, sreča, skrivnost. To je dan, ki ga je naredil Gospod!

Grobišče Zakutka, deli tkanine najdeni ob prekopu, 9. 12. 2002
(foto V. Velikonja)

Grobišče Zakutka, po dveh letih je mesto izkopa prerasla trava,
1. 7. 2004 (foto M. Bavdaž)

Dodatek:

Za prvega, ki je najbolj viden na fotografijah zaenkrat ne vemo, kdo je bil. Gre za moškega v starosti od 30 do 40 let, z zdravimi zobmi, le nekaj kočnikov je imel prevlečenih s kromami, ki so verjetno srebrne. Na zunaj nobenih znakov za poškodbo. Pri njem sem, ko smo čakali na kriminaliste, skrbno očistil vratni del. Možno bi bilo namreč, da je bil umorjen z udarcem v tilnik a zob epistropheja je bil cel in ni bilo opaziti nobene dislokacije v tem delu vratne hrbtenice. Na seznamu semiških žrtev takega človeka ni. Zato je bolj verjetno, da je bil od drugod, lahko Belokranjec; lahko pa tudi eden od domobrancev, ki so jih ujeli ob znanem v Belo Krajino 13. do 15. novembra 1944.

Drugi, ki ga vidimo na fotografijah in smo mu pri izkopu poškodovali lobanjo je sledeči. Omenjeni podatki so bili napisani že pred dobrim letom, še preden smo odkrili njihove ostanke. Janez (Ivan) Adamič, roj. 29.2.1928, Osojnik pri Semiču, hiša št. 25, ubit novembra 1944.

Nato so strokovnjaki pogrebnega zavoda iz Novega mesta izkopali še kosti, mlajše ženske, za katero se je izkazalo, da je sestra zgoraj omenjenega Janeza Adamiča: Katarina Adamič, roj. 18. 11. 1923, Osojnik pri Semiču hiša št. 25.

Istočasno je bil izkopan tudi p. Rajner Erklavec, roj. 26. 9. 1883 v Ljubljani, v Mostah, župnik v Semiču, umorjen 30. 11. 1944.⁶

- 1 Rodil se je 26. 9. 1893 v Ljubljani. Stopil je v križniški red in bil 2. 11. 1919 posvečen v duhovnika.
- 2 PU Novo mesto, Uradni zaznamek z I.E., z dne 20. 1. 2003; Uradni zaznamek z A.S, z dne 8. 1. 2003.
- 3 PU Novo mesto, Uradni zaznamek, z T.D., z dne 18. 12. 2009.
- 4 Tine Velikonja: Zaprta vrata semiškega župnišča, pismo avtorju.
- 5 Jamnik, *Akcija Sprava*, str. 24, 25. Policija je ugotovila, da so bili vsi pripadniki OZNE, ki so leta 1944 sodelovali pri zaslišanju, že pokojni.
- 6 Tine Velikonja: Zaprta vrata semiškega župnišča, pismo avtorju.

Strelac – grobišče Jelenca

ID 170

Naselje: Strelac

Občina: Šmarješke Toplice

Upravna enota: Novo mesto

GKY 519791

GKX 81261

Ndm.v. 223 m

parcela št. 1297 k.o. Družinska vas, k.u. Novo mesto

Lega in dostop

Grobišče leži, 400 m južno od naselja Strelac, v gozdu na dnu vrtače.

Iz Šmarjete se peljemo južno do naselja Strelac. Od hiše št. Strelac 2 gremo še 200 m, kjer se pred levim ovinkom odcepi naravnost slabša kolovozna pot. Od tu gremo peš še okoli 300 m, kjer desno pod cesto leži vrtača.

Grobišče Jelenca, evidentiranje (foto M. Baudaž)

Opis

Lokacijo grobišča smo si ogledali 12. julija 2002 ob izva-
janju izdelava projekta Evidentiranje prikritih grobišč v
RS. Kraj so nam pokazali domačini, sorodniki domnev-
nih žrtev in kriminalist Peter Ribnikar. Domoznansko
društvo Šmarjeta je o lokaciji domnevnega grobišča ok-
tobra 2001 obvestilo tudi Državni zbor RS. Obvestilo je
posredovalo tudi predsedniku Komisije Vlade RS za re-
ševanje vprašanj prikritih grobišč.¹ Obvestili so še varuha
človekovih pravic, Novo slovensko zavezo, Ministrstvo za
notranje zadeve, Ministrstvo za pravosodje² in generalno
državno tožilstvo. Okrožno državno tožilstvo je Policijski
upravi v Novem mestu naročilo naj opravijo razgovor z
predsednikom društva Petrom Repovžem in nakazalo, da
bo potrebno z izkopom preveriti, ali so na kraju človeški
posmrtni ostanki.³

Grobišče Jelenca, izkop, 10. 6. 2003 (vir P. Jamnik)

Kriminalist PU Novo mesto je na temelju obvestil 2. aprila 2003 našel na površini zemlje ostanke človeških okostij. O najdbi je bil obveščen dežurni preiskovalni sodnik. Ocenili so, da so živali, verjetno lisice, pod zemljo izkopalale rov in izkopale pri tem tudi dele človeških okostij. Ti so bili v razdalji 2 m razmetani ob rovu. Ob pregledu so pod listjem našli več dolgih kosti, stegnenic, vretenc hrbtenice, ki so pripadale najmanj dvema osebam. Prenesli so jih na upravo kriminalistične policije v Novem mestu.⁴

Kriminalistična preiskava je pokazala, da je v okviru krajevnega ljudskega odbora Šmarjeta po naročilu vodje KLO in vaške Narodne zaščite po vaseh in v okolici Šmarjete, skupina mobiliziranih fantov iskala in lovila t. i. skrivače in druge osebe.⁵ Junija 1945 so aretirali okoli 19 oseb, ki so jih najprej zasliševali v začasnem zaporu v Šmarjeti. Nekatere so izpustili, druge prepeljali v zapore v Novo mesto, za sedem izginulih pa so tako domačini kot še živeči člani skupine menili, da so bili umorjeni v bližnjem gozdu Jelenca.⁶ Po temeljitem policijskem preverjanju kriminalista Petra Koprivnikarja je bila narejena

Grobišče Jelenca, izkop, 10. 6. 2003 (foto P. Jamnik)

Grobišče Jelenca, izkop po arheološko primerljivi metodi, 10. 6. 2003 (vir P. Jamnik)

rekonstrukcija dogodkov povezanih z izginjtem in pomorom vaščanov. Zaradi kasnejših ugotovitev izvedencev o identiteti žrtev, jih na tem mestu ne bom povzegal, saj pridobljeni podatki niso povezani z pomorom vaščanov. V gozdu blizu vasi naj bi namreč likvidirali pet oseb. Poznana so bila imena in priimki domnevnih žrtev in odgovorna oseba. Ker so bili njihovi sorodniki še živi, je preiskovalni sodnik Okrožnega sodišča v Novem mestu na predlog Okrožnega državnega tožilstva v Novem mestu 23. aprila 2003 odredil izkop. Inštitutu za sodno medicino je odredil naj vodi izkop trupel, ki so zakopane v gomili v Jelencah pri Šmarjeških Toplicah, da se ta nato pregledajo in raztelesijo in izdelajo izvedensko mnenje o neposrednih vzrokih smrti, kaj jih je sprožilo in kdaj je nastopila smrt in stori vse, kar je potrebno, da se ugotovi istovetnost trupel, njihovo starost in osebno identiteto, jih posebej opiše, ugotovi morebitne poškodbe na njih, s kakšnimi sredstvi so bile prizadejana na živi ali mrtvi osebi in katere poškodbe so bile smrtno, oziroma katere od njih so s skupnim delovanjem povzročile smrt.⁷

Izkop je bil opravljen 10. junija 2003.⁸ Na pobudo vodje policijske akcija Sprava Pavla Jamnika so ga prvič izvedli po arheološko primerljivi metodi z pazljivim odkopavanjem po plasteh. V globini okoli 70 cm so ob najverjetnejše jazbečevem rovih prišli do dveh nepopolnih človeških

Grobišče Jelenca, skeletni ostanki, 10. 6. 2003 (foto P. Jamnik)

skeletov. Manjkajoče dele skeletov so živali odkopale in spravile na površino ob kopanju rogov. Te kosti so začasno shranili kriminalisti v Novem mestu in jih je 12. junija Jamnik dostavil izvedencem v Ljubljano, ki so ugotovili, da sta skeleta skoraj popolna. V izvedenskem mnenju so zapisali:

»Pri kopanju smo ugotovili skupen grob dveh oseb. Po predhodni pripravi in razvrščanju posmrtnih ostankov dveh človeških okostij, ki smo jih nato pregledali na Inštitutu za sodno medicino v Ljubljani smo ugotovili:

Okostje številka 1: Okostje pripada moškemu staremu od 15 do 20 let, visokemu okoli 164 cm (povpreček izmer dolgih kosti-desnih). Na podlagi domneve in podatkov, da naj bi na mestu, kjer smo izkopali dva človeška skeleta bila pokopana Jože Merlin, rojen 29. 09. 1926 in Dežman Jakob rojen 20. 07. 1920 leta in na podlagi metode prekrivanja razpoložljivih fotografij s fotografijami obeh lobanj sklepamo, da okostje, ki smo ga označili s številko 1 pripada najverjetneje Jožetu Merlinu. Na podlagi ugotovitev pri pregledu okostja sklepamo, da je umrl zaradi strelne poškodbe leve strani prsnega koša in levega zgornjega uda. Zadel ga je en projektil. Smer gibanja projektila glede na stoječega in zravnane ga človeka je od leve nekoliko od spredaj proti desni in nekoliko navzdol. Obseg destrukcije kostnih tkiv (ugotovljen prečni

Grobišče Jelenca, izkop (foto P. Jamnik)

Grobišče Jelenca, primerjava najdene lobanje in slike domnevne žrtve

prestrel leve nadlahtnice, leve lopatice in zlomljeno 3. in 4. rebro) kaže na to, da je bil projektil ustreljen iz dolgocevnega orožja – iz puške. Strelne razdalje ne moremo ugotoviti. Smer strele je iz leve proti desni skozi prsni koš, nekoliko navspred. Čas od smrti do najdbe okostja odgovarja podatku o dogodku t.j. okrog 60 let....

Okostje št. 2:

Po vsej verjetnosti je okostje pripadalo moškemu staremu okrog 25 let visokemu okrog 167 cm (povpreček 6 izmer dolgih kosti – desnih). Na podlagi domneve in podatkov, da naj bi na mestu, kjer smo izkopali dva človeška skeleta bila pokopana Jože Merlin rojen 29. 09. 1926 in Jakob Dežman rojen 20. 07. 1920 leta in na podlagi metode prekrivanja razpoložljivih fotografij s fotografijami obeh lobanj sklepamo, da okostje, ki smo ga označili s številko 2 pripada najverjetneje Jakobu Dežmanu. Na podlagi ugotovitev pri pregledu skeleta sklepamo, da je umrl zaradi strelne poškodbe, prestrela leve strani prsnega koša in levega zgornjega uda. Zadel ga je en projektil. Smer projektila je bila glede na stoječega in vzravnane človeka z leve nekoliko od spredaj proti desni in nekoliko navzdol. Obseg destrukcije kostnih tkiv (prečni prestrel leve nadlahtnice, leve in desne lopatice in zlomljeno 3. in 4. rebro) kaže na to, da je bil projektil ustreljen iz dolgocevnega orožja – puške. Strelne razdalje ne moremo ugotoviti. Čas od smrti do najdbe okostja odgovarja podatku o dogodku t.j. okrog 60 let.«⁹

Center za forenzične preiskave pri GPU je jeseni istega leta od vodje policijske akcije Sprava Pavla Jamnika dobil naročilo, naj izvede DNK forenzično analizo in ugotoviti komu od petih umorjenih in pogrešanih oseb¹⁰ pripadajo posmrtni ostanki. Za primerjavo so odvzeli od prvega okostja dva zoba iz zgornje čeljusti in delček desne stegnenice. Od drugega okostja pa so odvzeli 4 zobe in delček desne stegnenice. Delavci Policijske uprave Novo mesto so zbrali in predali v preiskavo primerjalne vzorce brisov ustnih sluznic domnevnih sorodnikov. To so bili bodisi hči, brat, sestra, nečakinja, sin in žena domnevnih žrtev. Rezultati analize so bili presenetljivi in so ovrgli izvedensko mnenje ISM.

Medtem ko so izvedenci ISM na podlagi primerjav fotografij domnevnih žrtev (Jožeta Merlina in Jakoba Dežmana) in najdenih lobanj menili, da okostji najverjetneje

ZAKLJUČEK

1. Na podlagi STR Y profilov, za katere je značilno, da so med moškimi sorodniki enaki, smo ugotovili, da se STR Y profila najdenih okostij razlikujeta od istovrstnih profilov domnevnih moških sorodnikov Jožefa PIRHA, Leopolda MERLINA, Franca MERLINA in Silvestra DEŽMANA, kar pomeni, da najdeni okostji nista biološka sorodnika moških oseb v preiskavi.
2. Možnost, da bi, katero izmed najdenih okostij, pripadalo biološkemu očetu Silvestra DEŽMANA, smo še dodatno izključili na podlagi ugotavljanja očetovstva, saj nobeno izmed najdenih okostij nima v STR SGM Plus profilu potrebnih obligatnih očetovih alelov.
3. Na podlagi profilov STR SGM Plus, ki smo jih določili za obe okostji in za primerjalni vzorec brisa ustne sluznice sestre pogrešanega Ivana MOLETA. Ane MOLE, smo izračunali verjetnostno razmerje sorodnosti. Dobljeni rezultati z veliko večjo verjetnostjo, kažejo na dejstvo, da nobeno izmed najdenih okostij ne pripadata biološkemu bratu Ane MOLE, kot pa na dejstvo, da bi katero izmed najdenih okostij pripadalo biološkemu bratu Ane MOLE.

STROKOVNO MNENJE PODALA
Doc.dr. Katja DROBNIČ, univ. dipl. biol.
IZVODNA KRIMINALISTIČNO-TEHNIČNA IZVEDENKA

Grobišče Jelenca, dokument Centra za forenzične preiskave pri Ministrstvu za notranje zadeve

pripadata domnevnima žrtvama, pa z DNK analizo ni bilo mogoče potrditi sorodstvenega razmerja izkopanih skeletnih ostankov dveh oseb z osmimi domnevnimi sorodniki, ki jim je bil vzet primerjalni bris ustne sluznice.¹¹

- 1 GPU, Dopis Državnega zbora RS, 29. 10. 2001.
- 2 GPU, Dopis predsednika Domoznanskega društva Šmarjeta, 9. 9. 2001.
- 3 GPU, Dopis ODT Novo mesto PU Novo mesto, 27. 11. 2001.
- 4 GPU, Depeša UKP PU Novo mesto, 3. 4. 2003.
- 5 V razgovoru s kriminalistom je ta oseba odgovornost za likvidacijo pripisovala črnogorski brigadi, ki naj bi v maju in juniju 1945 pobijala določene ljudi in ji naj bi pri tem pomagal »nepoznan človek, slovenski oficir«. GPU, Uradni zaznamek z B.A., 11. 12. 2001.
- 6 GPU, Poročilo UKP PU Novo mesto okrožnemu državnemu tožilstvu Novo mesto z prilogami uradnih zaznamkov o zbranih obvestilih, 12. 12. 2001 in 10. 4. 2003. Po informacijah policije naj bi žrtve bili Jože Merlin, Jakob Dežman, Ivan Mole, Alojz Teropšič, Anton Pirh, Rudolf Poljanec in Prijatelj (ime neznano).
- 7 GPU, Odredba Kpd 111/2003, 3. 4. 2003. Izvedenstvo je odredil na podlagi določila 165., 187., 248., 252., 255. in 259. člena Zakona o kazenskem postopku. Jamnik, *Akcija Sprava*, str. 54, 55.
- 8 Prisotni so bili doc. dr. Branko Ermenc, dr. Alfred Serko in obdukcijski pomočnik Gorazd Maršič (vsi ISM), Pavel Jamnik (GPU). Nekaj časa sta bila prisotna še okrožni preiskovalni sodnik Boris Kodrič, okrožni državni tožilec in Boris Koras iz uprave kriminalistične policije.
- 9 GPU, Izvedensko mnenje dr. Branka Ermenca in Alfreda Šerka, 14. 7. 2003.
- 10 Franc Pirih, rojen 10. 7. 1920, Anton Pirih, rojen 1. 2. 1911, Ivan Mol, rojen 1. 4. 1910, Jože Merlin, rojen 29. 9. 1926, Jakob Dežman, rojen 20. 7. 1920.
- 11 GPU, Strokovno mnenje dr. Katje Drobnič, 6. 11. 2003.

Lukanja – grobišče Lukanja

ID 290

Naselje: Lukanja

Občina: Slovenska Bistrica

Upravna enota: Slovenska Bistrica

GKY 529266

GKX 144007

Ndm. v. 1260 m

parcela št. 1487/22 k.o. Kot, k.u. Slovenska Bistrica

Lega in dostop

Grobišče leži na strmem pobočju okoli 160 m južno od vrha Gradišče.

Od spodnje postaje sedežnice Jurgovo se peljemo po gozdni cesti navzgor proti jugu 1850 m in nato pravokotno okoli 350 m zračne razdalje v strm hrib.

Grobišče Likanja, kraj izkopa, 2. 9. 2004 (foto M. Ferenc)

Opis

Janez Gričnik starejši in Janez Gričnik mlajši sta 1. septembra 2003 v gozdu naletela na človeške kosti. O najdbi sta obvestila župnika v župniji Sv. Kunigunda v Gorenju, ta pa župana občine Zreče in slednji policijsko postajo v Slovenski Bistrici.¹ 17. septembra je bil o dogodku obveščen dežurni preiskovalni sodnik Slavko Gazvoda in ODT v Mariboru in dežurni okrožni državni tožilec Otmar Zapletal. Policija je opravila razgovore z več osebami in ugotovila, da naj bi 15. junija 1944 ena izmed partizanskih enot delovala na območju sedanjih občin Oplopnica in Slovenske Bistrice in na Loški gori, v bližini domačije Vidmar zajela nemške vojake (okoli 25), domnevo pripadnike SS enot Pripeljali so jih iz smeri Loške gore in jih ustrelili med »žeganim studentem« in »volčjimi

Grobišče Lukanja, izkop, 3. 9. 2003 (foto M. Bavdaž)

jamami«. Tam so bile po 59 letih tudi najdene človeške kosti. Po informacijah očitca, Antona Rožiča, so partizani ob prihodu čez planoto zajete vojake odpeljali v gozd v smeri »pečovjaka« (kamnitega dela), od koder se je takoj slišalo rafalno streljanje. Po krajšem času so se partizani vrnili iz gozda in pot nadaljevali v smeri od koder so prišli. Iz kotanj, ki so pokrite s kamenjem, je bilo dlje časa videti več obuval ustreljenih vojakov, prav tako pa se je širil neznosen smrad.²

Na predlog tožilstva je 26. septembra 2003 preiskovalni sodnik Marko Bezjak iz Maribora odredil izkop »dveh človeških posmrtnih ostankov« in njihov pregled ter izvedeniško mnenje o vzroku smrti, času smrti, poškodbah, starosti, spolu in drugih okoliščinah, ki bi pripomogle k ugotavljanju istovetnosti.³

3. oktobra 2003 sta strokovna sodelavca Inštituta za sodno medicino iz dela grobišča izkopala okostja šestih

Grobišče Lukanja, izkop, 3. 9. 2003 (foto M. Bavdaž)

Grobišče Lukanja, izkop, 3. 9. 2003 (foto M. Bavdaž)

oseb. Kasneje so na Inštitutu za sodno medicino ugotovili, da posmrtni ostanki, ki so bili spravljani v šestih vrečah pripadajo devetim osebam. Pri pregledu kotanje v globini 0,40 m in v premeru 1,20 m so ugotovili, da se v njej še nahajajo posmrtni ostanki.⁴ Nadaljevanje izkopa zato sodišče ni več zahtevalo. Posmrtni ostanki so ostali v prostorih Inštituta.⁵ Delno eshumirano grobišče na terenu ni označeno.

Grobišče Lukanja, izkop, 3. 9. 2003 (foto M. Bavdaž)

- 1 PU Maribor, Uradni zaznamek z J. G., 18. 9. 2003.
- 2 PU Maribor, Poročilo PU Maribor ODT Maribor, 29. 3. 2003; Uradni zaznamki z L.B, 26. 9. 2003, A.R., 26. 9. 2003, B.Z., 23. 9. 2003, F. K., 18. 9. 2003, J. G., 18. 9. 2003,
- 3 PU Maribor, Odredba, 26. 9. 2003.
- 4 PU Maribor, dokument Najdba okostij v bližini naselja Lukanja, 3. 10. 2003. Jamnik, *Akcija Sprava*, str. 23, 24.
- 5 Elektronsko sporočilo dr. Jožeta Balažica avtorju, 13. 2. 2013.

Bodovlje – grobišče Bodovlje

ID 77

Naselje: Bodovlje

Občina: Škofja Loka

Upravna enota: Škofja Loka

GKY 446077

GKX 111892

GKZ 405

parcela št. 18 k.o. Zminec, k.u. Škofja Loka

Legatostop

Grobišče leži 200 m od vasi Bodovlje, na strmem gozdnem pobočju, nad hudourniško strugo.

Iz Škofje Loke zavijemo v smeri proti Poljanski dolini. V naselju Zminec zavijemo levo preko mostu čez Poljanščico, v Bodoveljsko grapo, nato pa še okoli 800 m do odcepa na levo za hišo Bodovlje 17. Od tu se napotimo peš severno navzgor proti gozdu, po slabši gozdni stezi še približno 250 m. Grobišče leži na strmem gozdnem pobočju, nad hudourniško strugo. V neposredni bližini grobišča se združita dve manjši dolinici, ki ju je oblikovala voda, nad njima pa je v brežini manjša ravnina, kjer je grobišče.

Grobišče Bodovlje, 21. 10. 2004 (foto M. Ferenc)

Opis

V noči iz 29. na 30. maj 1945 naj bi iz Loškega gradu do gozda nad vasjo Bodovlje odpeljali 22 do 24 domobrancev in jih likvidirali v jami nekdanjega partizanskega bunkerja. Med njimi naj bi bili zlasti domobranci iz bližnje župnije Črni vrh. Po spominu Alojza Jereba (Ogrinovega Lojzeta), ki je bil na škofjeloškem gradu kot domobranec prisoten pri odbiranju črnovrških domobrancev, so bili

Grobišče Bodovlje, začasna evidenčna tablica, 21. 10. 2004 (foto M. Ferenc)

na grobišče odvedeni: Franc Rupar (Fojsk) iz Ožbolta, Jože Kržišnik (Presečnik) iz Ožbolta, Jurij Jankovec (Kopačev mlin) iz Črnega Vrha 17, Franc Kuclar (Pohlevnov) iz Smolnika, Martin Košir (Plestenakov) iz Črnega Vrha 59, Jože Košir (Plestenakov) iz Črnega Vrha 59, Janez Košir (Slovníkov) iz Črnega Vrha, Pavel Košir (Slovníkov) iz Črnega Vrha, Tone Pečenik (Ažmanov) iz Srednjega Vrha 16, Jože Pečenik (Ažmanov) iz Srednjega vrha 16, Matevž Pečenik (Ažmanov) iz Srednjega vrha 16, Tomaž Pečenik (Ažmanov) iz Srednjega Vrha 16, Franc Istenič (Andrjož) iz Rovt, Franc Hojkar (Česnov) iz Črnega Vrha, Franc Dolinar (Frტიčar) iz Zadobja, Jakob Buh (Kovkarjev Jokl) iz Zadobja, Rudi Raztresen (Šobar) iz Prelesja. Verjetno je med žrtvami tudi Stanko Žakelj (Krvinetov).¹ Kraj poboja je verjetno povezan z dogodkom iz februarja 1944, ko so črnovrški domobranci napadli partizanski bunker v Bodovljah in tam ustrelili eno osebo.²

Aktivnosti povezane z raziskavo grobišča je vodila Komisija za odkrivanje in evidentiranje prikritih grobišč občine Škofja Loka, zlasti njen predsednik Janez Pirnat. Ko so se na Črnem vrhu pripravljali na postavitve farne spominske plošče z imeni žrtev, so na kraju grobišča izkopali nekaj zemlje in našli na nekaj kosti, ki so jih prav tako odnesli kot spomin na ubite in jih nameravali položiti v skrinjico ob plošči. V začetku aprila 2004 so člani škofjeloške komisije od vaščanov Črnega vrha dobili pismeno prošnjo in pooblastilo za aktivnosti po izkopu, da bi sorodniki dobili posmrtno ostanke svojih bližnjih. Člani komisije so z vaščani 4. maja 2004 izvedli poskusni odkop in 25 cm pod površjem našli na kosti. Prisotni so bili člani komisije, novinarji, župnik Igor Stepan iz Škofje Loke, uršulinke iz Svetega Duha, kasneje pa so po obvestilu predsednika komisije, prišli tudi policisti Policijske

Grobišče Bodovlje, skeletni ostanki najdeni ob sondažnem izkopu so bili zakopani nazaj v grobišče, 31. 8. 2004 (foto M. Ferenc)

postaje Škofja Loka in kriminalisti PU Kranj.³ Ko so prišli na kraj izkopa, tam ni bilo več nobene osebe. Kraj so zavarovali in opravili razgovore z udeleženci.

Konec aprila je škofjeloški župan Igor Draksler spraševal ministrstvo za delo kdaj in pod kakšnimi pogoji sme občina pričeti z izkopavanjem posmrtnih ostankov iz vojnih grobišč. Namesto odgovora so mu sporočili, da bo vsako izkopavanje brez soglasja ministrstva za delo v nasprotju z določili Zakona o vojnih grobiščih in bo obravnavano kot prekršek.⁴

Komisija je naslovila na Okrožno državno tožilstvo v Kranju prošnjo naj se izvede izkop, opravi identifikacija in svojcem izroči posmrtni ostanki. Tiste posmrtno ostanke za katere ne bi bilo moč ugotoviti identitete pa bi shranili v kostnico, ki jo je občina načrtovala.⁵ Vodja ODT Kranj Irena Kuzma je Komisiji razložila, da tožilstvo sodišču izkopa ne bo predlagalo, ker po do tedaj zbranih informacijah ni nobenih dokazov o storilcih in izkop k odkritju storilcev in njihovem procesuiranju ne bi pripomogel. Napotila jih je na ministrstvo za delo, vendar sta ji člana komisije povedala, da sta prav tam dobila

Grobišče Bodovlje, sorodniki žrtev spremljajo izkop, 8. 9. 2005

informacijo, da je za izkop in identifikacijo pristojno tožilstvo.⁶

31. avgusta 2004 so policisti PU Kranj 7 različnih fragmentov kosti, ki so bile izkopane ob poskusni sondaži, zakopali na mesto izkopa. Kosti so bile namreč poslane na inštitut za sodno medicino, kjer so ugotovili, da so človeške, da pripadajo eni ali dvema osebam in da je od smrti preteklo najmanj 50 let. Kosti so nato vrnili PU Kranj, saj ISM kosti iz povojnih grobišč ni več skladiščil,⁷ ti pa so jih torej vrnili na mesto izkopa.

Škofjeloška občinska komisija za evidentiranje in ureditev prikritih grobišč je v letu 2005 pridobila vsa potrebna dovoljenja za prekop posmrtnih ostankov in pokop na civilna pokopališča v Škofji Loki.⁸ Za izvajalca je bilo izbrano podjetje Šink d.o.o. iz Trnja. Izkop je bil izveden 8. septembra 2005, o njem so poročali tudi mediji.⁹ Sodelovali so delavci Inštituta za sodno medicino iz Ljubljane, ki so posmrtno ostanke sortirali in ustrezno zavarovali. Pri izkopu je bilo ugotovljeno, da se grobišče nahaja na mestu nekdanjega partizanskega bunkerja velikosti 3 x 3 m. Vsi posmrtni ostanki so ležali navzkriž v plasti zemlje debeline 0,5 m nad še dobro vidnim lesenim podnom

Grobišče Bodovlje, priprava dostopa do grobišče, 8. 9. 2005

Grobišče Bodovlje, izkop, 8. 9. 2005

Grobišče Bodovlje, izkop, 8. 9. 2005

bunkerja. Poleg posmrtnih ostankov – kosti so bili najdeni tudi predmeti – denarnica, čevlji, glavniki, nalivno pero, rožni venec, razne zaponke, trije tulci od nabojev ter večje število kovinskih žic zviti v obliki osmice. Kostni so pripadale 25 odraslim osebam srednjih let. Na treh bolj ohranjenih lobanjah so bile ugotovljene strelne poškodbe, ostale lobanje so bile v slabšem stanju zato ugotavljanje poškodb ni bilo mogoče. Na drugih kosteh ni bilo ugotovljenih sledov nasilja. Za morebitne nadaljnje analize so iz leve stegenice iz posameznih skeletov odvzeli vzorec za DNK profil. Posmrtni ostanki so 30. septembra 2005 prepeljali na pokopališče Lipica v Škofji Loki, kjer so do izgradnje kostnice shranjeni v posebnem prostoru.¹⁰ Metoda izkopa pri kateri so bile kosti v veliki meri premešane, kar je onemogočalo morebitno vračanje celotnih skeletnih ostankov svojcem po opravljeni DNK analizi, je naletela na precej kritik. Nekatere s strani predstavnika ministrstva za delo in policije so bile tudi javno predstavljene. Verjetno je tudi zaradi tega prišlo do užaljenosti občinske komisije, saj naj bi njihov predsednik Janez Pintar izrecno prepovedal Inštitutu za sodno medicino, da bi posredovali podatke policiji, kar je predstojnik inštituta utemeljeval z besedami, da so delo opravljali kot plačljivo dejavnost in so zato podatki v lasti naročnika. V tem primeru občinske komisije v Škofji Loki.¹¹ Domnevnim sorodnikom iz Črnega vrha (žrtve naj bi bili domobranci iz te vasi) so 14. decembra 2005 odvzeli vzorce za analizo DNK. Analiza je bila po podatkih občinske komisije v sedmih primerih pozitivna.¹²

Lokacija streljanja žrtev, ki leži nad lokacijo pokopa žrtev in grobišče sta označeni z lesenim križem. 21. Oktobra 2004 je bila ob križu postavljena začasna evidenčna tabla.

- 1 Zapisnik 5. redne seje komisije občine Škofja Loka za ugotavljanje in urejanje grobišč, raziskovanje poveljnih pobojev in drugih nepravilnosti (dalje Komisija občine Škofja Loka), Zapisnik o obisku Jereb Alojza, 3. 4. 2004; PU Kranj, Uradni zaznamek z A.J., 4. 10. 2002.
- 2 Ustni vir T.P., 23.5.2002. PU Kranj, Uradni zaznamek, Izjava Jožeta Kržišnika, 21. 6. 2004. Ustni vir T.P., 23. 5. 2002.

Grobišče Bodovlje, posmrtni ostanki v prostorih pokopališča Pince, 5. 2. 2007 (foto M. Ferenc)

- 3 Komisija občine Škofja Loka, 29. 4. 2004. PU Kranj, Izkop povojnega grobišča v Bodovljah - obvestilo, 5. 5. 2004. Komisija občine Škofja Loka, Informacija in pobuda v zvezi z grobiščem Bodovlje pri Škofji Loki poslana ODT Kranj, 24. 6. 2004. Zahteva vaščanov Črnega vrha za celoten odkop in identifikacijo posmrtnih ostankov, 4. 7. 2004. PU Kranj, Poročilo ODT v zadevi: Izkop povojnega grobišča v Bodovljah, 19.5., 21. 5. 2004. Ivo Zajdela: Kje so štirje bratje?, *Družina*, 16. 5. 2004. Igor Guzelj: Zamolčani dokazi krutosti, *Mag*, 12. 5. 2004, str. ???
- 4 MD, Služba za vojna grobišča, Dopis Občine Škofja Loka MD, 26. 4. 2004 in dopis službe za vojna grobišča MD občini Škofja Loka, 30. 4. 2004. Grobišče v Bodovljah, *Ločanka*, Priloga gorenjskega glasa za škofoveljsko regijo, maj 2004, št. 5, 2. 1. 2005, str. 4. V Bodovljah odkrili grobišče, *Gorenjski glas*, 18. 5. 2004.
- 5 Komisija občine Škofja Loka, Informacija in pobuda v zvezi z grobiščem Bodovlje pri Škofji Loki poslana ODT Kranj, 24. 6. 2004. Zahteva vaščanov Črnega vrha za celoten odkop in identifikacijo posmrtnih ostankov, 4. 7. 2004. PU Kranj, Poročilo ODT v zadevi: Izkop povojnega grobišča v Bodovljah, 19.5. in 21. 5. 2004.
- 6 Komisija občine Škofja Loka, Dopis vodje ODT Kranj Irene Kuzma MD, 13. 9. 2004.
- 7 PU Kranj, Grobišče v Bodovljah - zaprosilo ODT, 7. 6. 2004.
- 8 Dovoljenje MD št. 37006-1/2005/10 z dne 20. 6. 2005.
- 9 Odpiranje ran zgodovine, *Demokracija*, 37/2005, str. 10. Damjan Likar: Kdo je ubil domobrance v Bodoljski grapi?, *Loški utrip*, 110, oktober 2005, str. 11. Ana Hartman: Izkopali ostanke domobrancev, *Ločanka*, Priloga Gorenjskega glasa za škofoveljsko regijo, št. 9, september 2005, str. 28.
- 10 GPU, Poročilo PU Kranj na ODT Kranj, 9. 12. 2005.
- 11 GPU, Poročilo PU Kranj na ODT Kranj, 9. 2. 2006.
- 12 Občina Škofja loka. Poročilo o delu komisije za evidentiranje in urejanje povojnih grobišč občine Škofja Loka v letih 2006-2010.

Glažuta – grobišče Brezno pri Konfinu 1

ID 3

Naselje: Glažuta

Občina Loški Potok

Upravna enota Kočevje

GKY 479183

GKX 56206

Ndm. v. 665 m

parcela št. 1250/1 k.o. Draga, k.u. Kočevje

Legat in dostop

Brezno leži ob severnem robu večje vrtače, pod gozdno vlako in okoli 100 m jugozahodno pod cesto. Od ceste je oddaljeno okrog 100 m. Vhod v brezno meri 6 x 3,5 m in ob zgornjem obodu 8 x 4 m. Ker leži ob robu vrtače, je en rob precej višji kot drugi. Brezno je merjeno s srednje višine vhoda globoko 34 m.

Po cesti Dolenja vas – Gotenica se peljemo do Grčaric, kjer se v križišču usmerimo desno proti Glažuti. Po približno 2,8 km pridemo do razcepa makadamske poti, kjer na levi strani opazimo informativno tablo, smetnjak in kamen (konfin). Od konfina gremo po gozdni poti navzdol do gozdne vlake oziroma nekdanje gozdne poti, po kateri nadaljujemo proti severu še nekaj deset metrov do bližnje vrtače, kjer je ograjeno Brezno pri Konfinu 1. Pred njim je bronast spominski valj.

Brezno pri Konfinu 1, spominsko znamenje, postavljeno oktobra 2004 (foto M. Ferenc)

Opis

Brezno smo na temelju zapisov, ki sta jih leta 1990 objavila zgodovinar dr. Tone Ferenc¹ in v raziskovalnem projektu² leta 2000 dr. Lovro Šturm, vpisali v evidenco prikritih

Brezno pri Konfinu 1, pogled iz dna brezna med raziskovalno akcijo policije, 17. 5. 2002 (GPU)

grobišč med prvimi. V projektu so opisane usode ranjenec, invalidov in bolnikov iz vojne bolnišnice v Ljubljani, ljubljanske splošne bolnišnice, kamniške vojaške bolnišnice, bolnišnice Golnik, novomeške bolnišnice v Kandiji in drugih zdravstvenih zavodov, ki so bili pomorjeni v Brezarjevem breznu pri Podutiku, v Koščevem breznu, v Iškem Vintgarju in breznu Konfin.³

Leta 1991 je dr. Ferenc s pregledom zaporniških knjig slovenske OZNE poskušal identificirati žrtve povojnih pobojev. Ugotovil je imena tistih oseb, ki so jih 2. junija 1945 ob 22. uri in 24. junija 1945 ob 1. uri zjutraj, odpeljali iz centralnih zaporov OZNE na Poljanskem nasipu. Ugotovil in objavil je imena 268 odpeljanih oseb. Vendar v času Ferencove raziskave še niso bila znana pričevanja na temelju katerih bi lahko določili kraj poboja teh ljudi.

Iz Centralnih zaporov OZNE so 24. junija 1945 odpeljali več vojnih ujetnikov. Pričevanja prebivalcev Rakitnice so pokazala, da so prav na ta dan v breznu pri Konfinu

Brezno pri Konfinu 1, v okolici brezna so policisti našli veliko žice in tulcev strelnega orožja, 17. 5. 2002 (GPU)

Brezna pri Konfinu 1. Izdelava kovinske konstrukcije in zaščitne strehe nad breznom. Za spuščanje in dvig ljudi in materiala so izvajalci uporabili škripčevje z elektromotorjem, 11. 9. 2006 (foto M. Ferenc).

umorili večjo skupino ljudi, med njimi tudi ranjence in bolnike.

Prvič so se jamarji iz Ribnice zato da bi potrdili obstoj grobišča Konfin 1 in 2 spustili vanj 10. maja 1992. Raziskavo je naročila Komisija občine Ribnica za raziskovanje povojnih množičnih pobojev, ki ji je predsedoval Franc Mihelič. Sedem let kasneje (16. maj 1999) je obe brezni v okviru raziskav dr. Lovra Šturma pregledala tudi skupina jamarjev, ki jo je vodil dr. Andrej Mihevc. V Breznu Konfin 1 je pod plastjo kamenja na dnu 40 m globokega brezna naletela na človeške posmrtno ostanke.

»...Dno je najvišje v srednjem delu, v obeh skrajnih delih, kjer se tudi zoži, pa je za okrog 2 m nižje. Ta razdelitev kaže na to, da večina kamenja pade v srednji del dna, proti zoženim koncem pa manj. Dno brezna sestavljajo skale in precej lesa. Les, največji je okrog pol metra debel in 4 m dolg, na obeh koncih odžagan hlod, je bil v jamo vržen

Brezna pri Konfinu 1. Po odstranitvi z miniranjem narušenega materiala so izvajalci prišli do skeletnih ostankov, 19. 9. 2006 (foto S. Gruden)

Brezna pri Konfinu 1. Po odstranitvi z miniranjem narušenega materiala so izvajalci prišli do skeletnih ostankov, 21. 9. 2006 (foto S. Gruden)

namerno. Tudi kamenje, ki pokriva dno, kaže površinsko poreklo. Površina skal ima drobne oblike, ki so značilne za raztapljanje apnenca na površju. Ostri lomi skal, ki so se pri padcu razbile, kažejo na nedavnost tega zasipa. Na zasipu leži tanka plast listja in drugega organskega materiala, ki vsako leto naravno pada v jame. Na sami površini dna brezna, razen na njegovem severnem robu, nismo našli človeških posmrtnih ostankov. V tem delu dna, kjer se prostor že močno zoži ter zniža, smo našli stegnenico. Premetali smo nekaj kamenja ter takoj pod njim naleteli v profilu na plast človeških kosti. Najdene kosti nedvomno pripadajo večjemu številu ljudi. Na vprašanje, koliko skalovja je nametano preko kosti, ne moremo dati točnega odgovora. Plast je debela verjetno okrog en meter. Količina materiala bi lahko bila morda do 20 m³. Vendar ni verjetno, da bi ta material vozili ali prinašali od drugod, zasip verjetno izvira iz oboda brezna na vhodu ali iz neposredne bližine. Ker smo morali obiskati še drugo jamo, takih sledov pri jami nismo mogli podrobneje raziskati.«⁴

Povojnega pomora se Ivan Bančič iz Rakitnice spominja takole: »Dobro se spominjam dogodkov v mesecu juniju leta 1945. Z vrstniki mojih let smo se z vozički (kolcami) vozili po klancu sredi vasi. Moja sovrstnika Janez Levstik in Franc Merhar iz Rakitnice sta bila prva. Pobrala sta mino, jo odnesla domov in tolkla po njej. Oba je ubilo. To je bilo 22. junija 1945 popoldne. Bil sem na pogrebu in ko smo odhajali s pogreba okrog 11 h dopoldne, sem videl dva vojaška tovornjaka in dva avtobusa, v katerih so bili partizani. Videl sem jih, da so se umivali sredi vasi. Čim so prišli v vas, so izstrelili dve ali tri signalne rakete. Potem so se umivali, ker so bili krvavi. Gledal sem jih, kako so se umivali in videl, da so imeli za pasom številne domobranske kape. Potem so v hišah v vasi malicali. Hrano (bel kruh in salamo) so prinesli vse s seboj. Na tovornjaku so imeli na kabinah prislonjene mitraljeze. Vozila so bila razvrščena sredi vasi Rakitnica; najprej en tovornjak, nato dva avtobusa in spet tovornjak. Kasneje mi je moj sosed Janez Gorše večkrat pripovedoval, da je isti dan pri potoku, kjer je šel napajat živino pri napajalniku, tudi videl

Brezno pri Konfinu 1, z žico povezane kosti na dnu brezna, 21. 9. 2006 (foto S. Gruden)

*partizane, ki so se umivali v tekoči vodi in se hvalili, kako so pospravili zadnje »belčke«.*⁵

Tudi drugi domačini iz Rakitnice so se spominjali transportov ujetnikov in tudi ranjencev. Iz njihovih pričevanj je bilo precej natančno mogoče določiti datum transportov. Prvi naj bi bil 21. ali 22. junija 1945, ko je skozi vas vozilo več pokritih tovornjakov in avtobusov. Zadnji transport pa je bil 24. junija 1945, v zgodnjih jutranjih urah. V spominu domačinov je ta dogodek ostal tudi zato, ker sta se 22. junija 1945 z najdeno mino smrtno ponesrečila dva dečka iz Rakitnice. Ko so se ljudje vračali iz pogreba v Rakitnici so zagledali kolono vozil, ki je vozila iz gozda, o čemer se je spominjal stric enega od otrok v zgoraj navedenem tekstu. Kasneje so domačini videli pri Konfinu goreti oblčila in sanitetni material. Ostanke obveze, mavca, protez in drugih ortopedskih pripomočkov so bili na robu brezna, ki je bil bližje cesti, vidni še leta 1947. Raziskovalna skupina dr. Šturma je opravila obsežno raziskavo o usodi ranjenih, invalidov in bolnih povojnih ujetnikov na Slovenskem. Pregledali so takrat dostopno arhivsko gradivo, opravili terenske ogled domnevnih lokacij grobišč in zbrali pričevanja oseb, ki so imele podatke o žrtvah in krajih poboja. Pridobili so tudi dokument »Seznam pripornikov – pripadnikov tujih vojsk, ki se zdravijo na oddelkih tukajšnje bolnice« in »potrdilo« o spremstvu pri prevozu ljudi v centralne zapore OZNE na Poljanskem nasipu. Iz primerjave podatkov o osebah v dokumentih in pričevanj ljudi so domnevali, da sta bili h Konfinu pripeljani dve skupini ujetnikov, med katerimi so bili tudi ranjenci in bolniki. A z zanesljivostjo niso mogli potrditi koliko ljudi je bilo umorjenih v obeh brezni.

Skupina policistov je 17. maja 2002 podrobneje pregledala okolico brezna. Pri pregledu so sodelovali ogledna skupina UKP PU Ljubljana, okrožni državni tožilec zunanjega oddelka Kočevja Bojan Šobar, predstojnik ISM v Ljubljani prof. dr. Jože Balažič in Borut Štefanič, dr. Katja Drobnič iz Centra za forenzične preiskave, Pavel Jamnik in Tomaž Podgoršek iz UKP PU Kranj, jamarji

Brezno pri Konfinu 1, jamar Stanko Gruden na dnu brezna po iznosu posmrtnih ostankov, 25. 9. 2006 (foto M. Ferenc)

iz SE GPU MNZ in jamar Tone Obrstar iz DZRJ iz Ribnice. Potrdili so, da so v jami okostja, ki jih prekriva od 1,5 do 2 m visoka plast listja, zemlje, kamenja in dreves. Na skrajnih robovih jame so bila najdena okostja najmanj treh oseb, ki jih je zdravnik Inštituta za sodno medicino zavaroval in prenesel na površje. Notranjost jame so fotografirali in naredili tudi posnetke z video kamero. V okolici jame so našli tulce kalibra 9 mm in 7.62 mm za dolgocevno orožje, lesene dele opornic, del nožne proteze iz lesa ter žice v obliki osmic, namenjene vezanju. Okostja so za nadaljnje raziskave prepeljali na Inštitut za sodno medicino v Ljubljani.⁶

Na predlog dr. Šturma so 22. junija 2001 pri breznu darovali mašo za žrtve, opravili simbolni pogreb in blagoslovili njihov grob. Maševal je prelat Franci Vrhunc iz Ljubljane. Slovesnosti so se udeležili številni domačini, ki so ob breznu načrtovali postavitev spominskega znamenja.⁷

Leta 2003 sta me Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve in Komisija Vlade RS za reševanje vprašanj

Brezno pri Konfinu 1. Po spiranju in pregledu vsake kosti je dr. Seljak skeletne ostanke razvrstila po skupinah, 21. 9. 2006 (foto S. Gruden)

Brezno pri Konfinu 1, antropologinja dr. Petra Leben – Seljak med analizo posmrtnih ostankov žrtev, 25. 9. 2006 (foto M. Ferenc).

prikritih grobišč pozvala, naj predlagam nekaj lokacij, na katerih bi postavili prva enotna spominska znamenja.

Konec leta 2002 je bil na javnem natečaju za enotno označevanje prikritih grobišč izbran bronasti zvon, ki ga je idejno osmisлил Miha Klinar. Znamenje je oblikovano kot stoječ valj, ulito v bron in postavljeno na betonski podstavek. Valj je vpet v notranji mehanizem, ki omogoča, da se iz valja z nihanjem izvabi zven. Na njem so podatki o imenu grobišča, številu in narodnosti žrtev ter koordinate grobišča. V Sloveniji je bilo postavljenih le 6 takih znamenj. Prvi spomenik je bil postavljen 22. decembra 2003 pri Breznu Zalesnika v Trnovskem gozdu. Oktobra 2004 so bila postavljena tri znamenja: ob Breznu pri Konfinu 1 nad Grčaricami, ob Breznu pri Macesnovi Gorici v Kočevskem Rogu in pri rovu A v Zgornji Bistrici, čez nekaj tednov pa še na Tezmem pri Mariboru. Šesti in zadnji tovrstni spomenik je bil postavljen na koprskem mestnem pokopališču. Postavljanje valjev se je prenehalo zaradi napisov. Državni zbor je namreč l. 2003 uzakonil, da bo na spominskih znamenjih na prikritih grobiščih pisalo – *Žrtve vojne in povojnih usmrtitev, Republika Slovenija*. Sprememba zakona naj bi na grobiščih slednjih uveljavila napis: *»Žrtvam vojne in revolucionarnega nasilja, Republika Slovenija«*. Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve je kljub temu, da se grobišča na terenu še niso raziskala zahtevalo podatke o številu žrtev v njih. Ker bi tak napis bil v nasprotju s strokovnim delom, sem predlagal, naj na valj napišejo okvirno število 100–250, vendar s takim napisom ni bilo postavljeno nobeno znamenje.

Vodja policijske akcije Sprava Pavel Jamnik je z analizami novih virov⁸ še dodatno osvetlil usodo zapornikov iz Centralnih zaporov OZNE. Poimensko identificirana je bila skupina 88 zapornikov, ki so jih 24. junija odpeljali iz zaporov. Iz tega je sklepal, da bodo pri izkopu iz Konfina 1 našli najmanj 88 žrtev, ki jih bodo lahko identificirali in dostojno pokopali.⁹ Identifikacija nekaterih žrtev bi

bila še posebej verjetna zato, ker so se ohranile zdravniške diagnoze žrtev, te pa so omogočale dodatno primerjavo pričakovanih sprememb na skeletnih ostankih.

Junija 2006 je Vlada RS na predlog Komisije Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč odločila, da bosta izkopa grobišč Brezno pri Konfinu 1 in Lovrenška grapa pri Škofji Loki služila kot vzorčna primera za urejanje prekopa posmrtnih ostankov. Izkop sta naročili Ministrstvo za pravosodje in Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve. S podjetjem PJP d.o.o. sta sklenili pogodbo o prekopu Konfina 1.¹⁰ Jamarji so najprej iznesli iz brezna okoli 20 m³ skal, lesa in blata, nato pa so iznesli še posmrtno ostanke. Izkop je vodil arheolog mag. Draško Josipovič. Potekal pa je med 18. in 25. septembrom 2006. Ekipo so sestavljali še arheolog Primož Predan, antropologinja dr. Petra Leben - Seljak ter dva tehnika.

Takoj so ugotovili, da definiranje posameznih skeletnih enot ni mogoče, saj pogoji v breznu (voda, vlaga, blato) onemogočajo izdelavo in hranjenje kakršnekoli dokumentacije, razen fotografske. Ker bi čiščenje kosti z vodo umazalo spodaj ležeče plasti s sprano zemljo, so se odločili, da bodo v breznu fotografsko dokumentirali samo relativno cele skelete, se je pozneje izkazalo, da celih skeletov ni bilo. Delo so organizirali na dveh lokacijah: v breznu, kjer je potekal izkop kosti in zemljine ter na gozdni cesti

Brezno pri Konfinu 1, ortopedski pripomočki najdeni ob izkopu, 25. 9. 2006 (foto M. Ferenc)

Brezno pri Konfinu 1. Do izgradnje kostnice so posmrtni ostanki žrtev iz Konfina 1 shranjeni v zaklonišču v Zgornji Bistrici, 28. 9. 2006 (foto U. Hočevar)

nad breznom, kjer ja antropologinja dr. Seljak izvajala antropološke analize na kosteh.

Ker celih skeletov niso imeli, so kosti sprva ločili po vrstah. Ko so izvajalci pridobili vodo za spiranje, je antropologinja natančno pregledala vsako odkrito kost in zaradi kasnejše identifikacije žrtev določila in izločila anomalije na kosteh. Število, starost in spol žrtev je približno določila že na terenu. Kostni in morebitne predmete so izvajalci že v breznu ločili od zemlje, kamenje in lesa. Kostni so na površino dvigovali v plastičnih vrečah z vitlom, predmete pa hranili v plastičnih škatlah. Kamenje in debla, ki so bila prevelika in pretežka za dvig so zložili v že prekopan in raziskan del brezna. Najpomembnejše sklepne ugotovitve izvajalcev so bile, da v breznu niso našli celih skeletov, da je bilo žrtev med 87 in 90 in da so pri padcu v globino nastale na truplih številne poškodbe. Kostni so se pod težo nasutega materiala tudi premikale pri čemer so manjše kosti »potovale« navzdol po zemljini proti dnu brezna. Ker niso odkrili ostankov obuval, so sklepali, da so bile žrtve najverjetneje bose. Našli so tudi dokaj majhno število drugih predmetov (gumbi, opornice, bergla, svetinjici, zatič bombe in večje število kosov žice s katero so bile zvezane roke). Sklepajo, da padca v brezno ni preživela nobena žrtev, saj niso odkrili sledi, da bi se kdo ki je morda preživel, umaknil na rob brezna.¹¹

Vse kostni so po dvigu iz brezna najprej oprali z vodo. Antropologinja dr. Seljakova je za določanje števila žrtev uporabila metodo, ki jo antropologi uporabljajo za določanje števila žrtev v kostnicah, kjer imajo prav tako opravka z premešanimi in nepopolnimi ostanki neznanega števila oseb. Ob robu gozdne vlake nad breznom je najprej razvrstila vse kostni po sorodnosti. Za določanje števila žrtev se je omejila na tri kostni: kolčnice, stegnenice in ključnice, medtem, ko so bile lobanje, na podlagi katerih bi tudi lahko določila število žrtev že razdrobljene. Ugotovila je, da je bilo v breznu verjetno 87 oseb, zanesljivo pa ne več kot 90. Med žrtvami ni bilo otrok. Starostna struktura kostni

Brezno pri Konfinu 1, informativna tabla, 6. 10. 2012 (foto M. Ferenc)

ki jih je analizirala, se je skoraj povsem ujemala s starostno strukturo žrtev oziroma njihovimi podatki v zdravstvenih kartonih in na seznamu odpeljanih iz zapora. Kasneje je dr. Seljakova opravila tudi analizo patologije, saj ob breznu zato ni imela ne časovnih ne prostorskih možnosti. Osredinila se je zlasti na poškodbe v fazi celjenja, ki jih je lahko primerjala po dokumentaciji z zdravniško diagnozo ranjencev. Tako je lahko izločila kostni, pri katerih bi bilo mogoče potrditi identiteto žrtev z DNK analizo. Pri analizi strelnih ran pa je ugotovila, da lokacija »ustopnih ran kaže, da je bila večina izmed žrtev usmrčena s strelom v zatilje, običajno za ušesom in to z malokalibrskim orožjem z nizko prebojno močjo«.¹²

Konec leta 2007 so v molekularno-genetski laboratorij Inštituta za sodno medicino dobili skeletne ostanke žrtev. V medijih je bil objavljen seznam žrtev in kontaktna številka inštituta, kjer so svojci lahko dobili informacije o postopku zbiranja ustne sluznice. Primernim referenčnim sorodnikom so po pošti poslali komplet za odvzem brisa ustne sluznice. Rezultate je dr. Irena Zupanič – Pajnič objavila leta 2012.

Žrtve poboja v grobišču Konfin I so identificirali s primerjavo s 54 še živečimi sorodniki. Od 88 žrtev so uspeli za polovico (44) zbrati še živeče sorodnike. 32 žrtev so uspeli identificirati, 12 pa ne. Za dve žrtvi so imeli za primerjavo nečake po očetovi liniji, za eno žrtev hčerko, za eno žrtev sina, za štiri žrtve sestre, za eno žrtev brata, za eno žrtev dve hčeri in sina, za eno žrtev sina in za eno žrtev bratranca po očetovi liniji. Dr. Zupanič Pajnič vzrok za neuspelo identifikacijo 12 žrtev vidi v dejstvu, da pri vseh kosteh niso uspeli pridobiti genetskih profilov. Dopušča pa tudi možnost, da seznam ne drži v celoti ali celo, da so bile žrtve v obeh brezni (Konfin 1 in Konfin 2) med seboj pomešane, saj sta le nekaj deset metrov oddaljeni med seboj, pobjo pa se je zgodil v razmaku dveh dni.¹³

Analiza strelnih ran kaže, da je bila večina žrtev umorjena s strelom v zatilje in vržena v brezno. Zaradi »premešanja«

Brezno pri Konfinu 1, ureditev grobišča, 6. 10. 2012

(foto M. Ferenc)

kosti individualizacija večine posmrtnih ostankov sicer ni bila mogoča, a se število, spol in starostna sestava ujema-jo s podatki o vojnih ujetnikih iz seznama. Na podlagi ohranjenih zdravniških diagnoz in z DNK analizo pa je mogoče s precejšnjo gotovostjo posamezno kost poveza-ti z določenim človekom.¹⁴ Posmrtni ostanki so začasno shranjeni v zaklonišču v Zgornji Bistrici, najdene pred-mete pa hrani Muzej novejše zgodovine Slovenije.

Po končanem iznosu kostnih ostankov je Komisija Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč pripravila infor-macijo za medije. Prvi tovrsten iznos posmrtnih ostankov iz miniranega kraškega brezna je močno odmeval.¹⁵ Po-smrtni ostanke enega od ranjenih domobrancev so so-rodniki 18. decembra 2008 pokopali na pokopališču v Štepanjskem naselju.¹⁶

Jeseni 2007 je Ministrstvo z delo, družino in socialne zadeve v sodelovanju s komisijo Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč v okviru ureditve grobišč na Kočevskem, brezno ogradilo, do njega uredilo dostopno pot, postavilo lesen križ in ogrodje za informativno tablo. Sosednjega brezna Konfin 2 pa, ker še ni bilo raziskano, ni ogradilo.

Prva spominska maša ob grobišču je bila leta 2001, od leta 2004 pa je na Dan državnosti, 25. junija, vsako leto maša s kulturnim programom.¹⁷

1 Tone Ferenc: Po 46 letih končno potrjeno, da so mrtvi, *Delo*, 13. 6. 1991, str. 10.

2 *Brez milosti. Ranjeni, invalidni in bolni povojni ujetniki na Sloven-skem* (ur. Lovro Šturm), (v nadaljevanju *Brez milosti*), Ljubljana 2000, str. 239.

- 3 Dejan Steinbuch: Konec molka, *Mag*, 14. 6. 2000, str. 33. Ranka Ivelja: Brez milosti, *Dnevnik*, 14. 6. 2000, str. 5. Milan Vogel: Iz bolnišnice v smrt, *Delo*, 14. 6. 2000, str. 10. Urša Matos: Kam so vsi bolniki šli?, *Mladina*, 19. 6. 2000, str. 6. Danica Petrovič: O ljudeh, ki jih ni, *Jana*, 20. 6. 2000, str. 14. Barbara Kavčičnik: Ranjeni, invalidni in bolni povojni ujetniki na Slovenskem, *Demokracija*, 22. 6. 2000, str. 10. A. J.: Brez milosti, *Svobodna misel*, 23. 6. 2000, str. 11. Alenka Puhar: Po sledovih izginulih ranjencev, *Delo*, 29. 6. 2000, str. 14.
- 4 Kataster JZS, št. A6249 Andrej Mihevc: *Brez milosti*, str. 344, 345.
- 5 *Brez milosti*, str. 239.
- 6 GPU, dokument UKP PU Ljubljana, 17. 5. 2002. ISM, Zapisnik o lokalnem ogledu, 19. 5. 2002.
- 7 J. P.: Dolenja vas, *Družina*, 8. 7. 2001, str. 19.
- 8 Primerjal je vpise in analizo podatkov v Zborniški knjigi št. 4 in Seznam ranjencev in bolnikov z vpisi v Register pripornikov št. 7.
- 9 Pavel Jamnik: Ugotavljanje identitete žrtev iz brezna pri Konfinu I. v arhivskih virih, v: *Poročilo Komisije Vlade RS 2005-2008*, str. 100-118. Jamnik, *Akcija Sprava*, str. 44-45.
- 10 Pogodba št. 2111-06-216507, z dne 15. 9. 2006.
- 11 Draško Josipovič, Primož Predan: Poročilo o prekopu prikritega grobišča Brezno pri Konfinu I z arheološko metodo, Slovenska Bistrica 2006.
- 12 Petra Leben-Seljak: Antropološke analize povojnih grobišč: Konfin I, v: *Poročilo Komisije Vlade RS 2005-2008*, str. 119-132.
- 13 Irena Zupanič Pajnič: Identificirane žrtve grobišča pri Konfinu I, v: *Resnica in sočutje*, str. 397-472. Irena Zupanič - Pajnič, Barbara - Gornjak Pogorelc in Jože Balažič: Molecular genetic identification of skeletal remains from the Second World War Konfin I mass grave in Slovenia, *International Journal of Legal Medicine*.
- 14 Irena Zupanič Pajnič: Preliminarno poročilo molekularno-genetske analize okostij iz grobišča pri Konfinu I, v: *Poročilo Komisije Vlade RS 2005-2008*, str. 147-174.
- 15 Matjaž Albreht: Začetek izkopavanja pri Konfinu, *Delo*, 19. 9. 2006, str. 2. V. M.: Odkop pobitih ranjencev, *Demokracija*, 21. 9. 2006, str. 7. Alenka Puhar: Grozljiva izkopavanja, *Delo*, 23. 9. 2006, str. 1. Alenka Puhar: In mraz gre do srca, *Delo*, Sobotna priloga, 23. 9. 2006, str. 8. Urša Marn: Prikrita grobišča, Učna ura iz boljševisma, *Mladina*, 23. 9. 2006, str. 30. Simona Fajfar: Žrtve tudi ranjeni in bolni, *Delo*, 26. 9. 2006, str. 2. Jana Krelbelj: Zločin nad bolniki, *Primorske novice*, 26. 9. 2006, str. 3. Vanessa Čokl: Konfin je skrtil 88 ubitih, *Večer*, 26. 9. 2006, str. 3. Milan Glavonjič: Pobite ranjence vrgli v jamo, *Slovenske novice*, 26. 9. 2006, str. 3. Aleš Kocjan: Skrivnost konfinskega brezna, *Demokracija*, 28. 9. 2006, str. 24. Sven Berdon: »Dokler bo živel še zadnji osumljenec, ga bomo iskali«, *Dnevnik*, 29. 9. 2006, str. 1 in 2. Bogomir Štefanič ml.: Deponija kosti – žal človeških, *Družina*, 1. 10. 2006, str. 16. Nenad Glücks: Dokazi iz podzemlja, *Mag*, 4. 10. 2006, str. 28. Glorija Marinovič: Tako govorijo kosti, *7 dni*, 4. 10. 2006, str. 14. M. Glavonjič: Skrivnosti v breznu Konfin ni več, *Dolenjski list*, 5. 10. 2006, str. 28. Matjaž Albreht: Jamarji že iščejo drugo brezno, *Delo*, 18. 10. 2006, str. 2. Ferenc, Kužatko, *Prikrivena grobišta Hrvata u Republici Sloveniji*, str. 94-98. Podatke o objavah v medijih je zbrala mag. Mateja Bavdaž.
- 16 Matjaž Albreht: Pokop znane žrtve iz Konfina, *Delo*, 19. 12. 2008, str. 4.
- 17 Anica Benčina: Slovesnost ob breznu pri Konfinu, *Zaveza*, št. 78, str. 97.

Spisek slovenskih pripornikov, ki so bili 24. junija 1945 ob 1 h odpeljani iz Centralnih zaporov Ozne v Ljubljani

Zap. št.	št. vpisa v Cz	Priimek in ime	Leto rojst.	Kraj rojstva	Občina, pošta	Prihod v Cz Ozne	Opomba (obdolžitev, drugo)
1	170	Babič Franc	1926	Gor. Gomila	Šentjernej	17.5. 45	Bega
2	867	Bernik Janez	1899	Drenov Grič	Vrhnika	3.6. 45	Bega
3	1015	Bezek Franc	1908	Rakitna	Rakitna	6.6. 45	Dmb, 3. č., Borovnica
4	791	Borštnik Janez	1923	Vel. Ligojna	Vrhnika	2.6. 45	Dmb, 5. četa
5	793	Borštnik Jakob	1926	Vel. Ligojna	Vrhnika	2.6. 45	Dmb, 5. č., Grosuplje
6	1011	Brence Stanislav	1914	Rakitna	Rakitna	6.6. 45	Bega – dmb
7	1023	Brenčič Franc	1904	Podlipa	Vrhnika	6.6. 45	Bega-dmb, 1.četa
8	1160	Bmjak Matevž	1913	Vnanje Gorice	Brezovica	11.6. 45	Dmb, 115. č., Ribnica
9	1142	Cankar Franc	1925	Ig	Ig	9.6. 45	Dmb-bega
10	1133	Cvet Franc	1923	Jeperjek	Skocjan	9.6. 45	Dmb, 39. četa, Št. Vid
11	1100	Cvetek Anton	1912	Huje	Kranj	9.6. 45	Dmb, Predoslje
12	1107	Čeplak Stanislav	1913	Križ	Gornji Grad	9.6. 45	Dmb, orožnik, Kamnik
13	811	Dolar Anton	1923	Briše	Polhov Gradec	2.6. 45	Bega-dmb, 32. četa, Žužemberk
14	1098	Gačnik Jože	1913	Drenik	Št. Jurij	9.6. 45	Dmb, 24. četa
15	1061	Gostiša Franc	1924	Bevke	Vrhnika	6.6. 45	Bega-dmb
16	1122	Hočevnar Anton	1911	Podgora	Rudnik	9.6. 45	Dmb, 114. č., V. Lašče
17	822	Hren Ivan	1924	Brezovica	Brezovica	2.6. 45	Dmb, 4. četa, Martinjak
18	825	Hren Jakob	1920	Brezovica	Brezovica	2.6. 45	Dmb, 3. č., Borovnica
19	1125	Japelj Janez	1925	Verd	Vrhnika	9.6. 45	Bega-dmb, 5. četa
20	1162	Jelen (Petelin) Anton	1913	Rakitna	Rakitna	11.6. 45	Bega-dmb, 3. četa, Borovnica
21	1022	Jereb Alojz	1915	Smrečje	Šentjošt	6.6. 45	Bega-dmb, 41. četa
22	1086	Jerina Vinko	1924	Vel. Ligojna	Vrhnika	9.6. 45	Bega-dmb
23	944	Jurček Janez	1895	Podpeč	Preserje	3.6. 45	Bega
24	130	Kastelic Jože	1919	Zalog	Škofljica	17.5. 45	Bega
25	1115	Knavs Franc	1925	Travnik	Loški Potok	9.6. 45	Dmb
26	895	Kondardi Jože	1915	Pokojišče	Borovnica	3.6. 45	Bega
27	1010	Kržič Andrej	1899	Rakitna	Rakitna	6.6. 45	Bega-dmb
28	1105	Lapajne Franc	1927	Veharše	Godovič	9.6. 45	Dmb, Veharše
29	1060	Leskovic Franc	1920	Bevke	Vrhnika	6.6. 45	Bega-dmb
30	1016	Mikuš Anton	1907	Rakitna	Rakitna	6.6. 45	Dmb, 3. č., Borovnica
31	1024	Mrak Ludvik	1922	Podlipa	Vrhnika	6.6. 45	Bega-dmb
32	1106	Muhič Franc	1926	Črmošnjice	Črmošnjice	9.6. 45	Dmb, V. Gaber, 22. č.
33	92	Novak Ignac	1912	Sadinja vas	Dvor pri Zuž.	17.5. 45	Bega
34	888	Novak Ivan	1905	Vnanje Gorice	Brezovica	3.6. 45	Bega
35	1012	Opeka Anton	1919	Rakitna	Rakitna	6.6. 45	Bega-dmb
36	1009	Opeka Janez	1913	Rakitna	Rakitna	6.6. 45	Bega-dmb, 65. četa, Štampetov most
37	830	Pavlovčič Franc	1925	Dražica	Borovnica	2.6. 45	Dmb, tankov. č., Ljubljana
38	1017	Petrovič Jože	1904	Rakitna	Rakitna	6.6. 45	Dmb, Borovnica
39	894	Pezdir Andrej	1914	Vnanje Gorice	Brezovica	3.6. 45	Bega
40	1149	Pišek Stanko	1923	Žažar	Horjul	2.6. 45	MVAC-dmb, 5. četa, Štampetov most
41	1121	Prelesnik Anton	1922	Goriča vas	Ribnica	9.6. 45	Bega - dmb, 25. četa
42	824	Pristavec Franc	1919	Brezovica	Brezovica	2.6. 45	Dmb, 4. četa, Martinjak
43	1104	Remc Peter	1919	Mirče	Domžale	9.6. 45	Dmb v Mengšu
44	814	Rot Jakob	1924	Zabočevo	Borovnica	2.6. 45	Dmb, 4. četa, Borovnica
45	1102	Saje Anton	1925	Hrastje	Grosuplje	9.6. 45	Dmb, 32. četa, Šentvid pri Stični
46	1090	Sečnik Peter	1902	Vrzenec	Ljubljana	9.6. 45	Orožnik, Ljubljana
47	863	Setnikar Jakob	1910	Horjul	Horjul	3.6. 45	Bega
48	1123	Strajnar Ivan	1924	Jerova vas	Grosuplje	9.6. 45	Dmb, 65. č., Štampetov most
49	818	Stražišar Matevž	1903	Zabočevo	Borovnica	2.6. 45	Bega-dmb
50	821	Suhadolnik Ivan	1923	Zabočevo	Borovnica	2.6. 45	Dmb, 3. četa, Borovnica
51	801	Svete Jože	1926	Podpeč	Preserje	2.6. 45	Dmb, 2. četa, N. Gorice
52	1138	Svetič Viktor	1916	Dobliče	Črnomelj	9.6. 45	Dmb, 112. četa

Zap. št.	št. vpisa v Cz	Priimek in ime	Leto rojst.	Kraj rojstva	Občina, pošta	Prihod v Cz Ozne	Opomba (obdolžitev, drugo)
53	808	Tonic Bernard	1920	Lesno Brdo	Horjul	2.6. 45	Dmb, 5. četa
54	1113	Tratar Anton	1920	Ostrožnik	Mokronog	9.6. 45	Bega-dmb
55	804	Trobevšek Ivan	1914	Podpeč	Preserje	2.6. 45	Dmb, 2. č., N. Gorice
56	1117	Utenkar Jože	1912	Gabrovka	Sv. Križ pri Lit.	9.6. 45	Dmb, 28. četa, Stična
57	794	Verbič Franc	1923	Vel. Ligojna	Vrhnika	2.6. 45	Dmb, 5. četa
58	1116	Zalar Jože	1923	Breže	Ribnica	9.6. 45	Dmb, 16. četa
59	1126	Zorko Jože	1927	Zupeča vas	Ljubljana	9.6. 45	Dmb, l 14. č., V. Lašče
60	1099	Zupanc Andrej	1926	Ljubljana Vič	Ljubljana	9.6. 45	Dmb, pion. č., Lj. Grad

Spisek hrvatskih in srbskih pripornikov, ki so jih iz Centralnih zaporov Ozne v Ljubljani odpeljali dne 24. junija 1945 ob 1^h

Zap. št.	št. vpisa v Cz	Priimek in ime	Leto rojst.	Kraj rojstva	Občina, pošta	Prihod v Cz Ozne	Opomba (obdolžitev, drugo)
1	1082	Ačker Salko	1924	Rabina 49	Hercegovina	9.6. 45	Hrvat
2	428	Antičević Mijo	1887	Imotski	Zagreb	21.5. 45	Hrvat, u. poročnik
3	1110	Asičević Mehmed	1923	Janja		9.6. 45	Hrvat
4	1081	Badarić Aver	1923	Brdariči 5		9.6. 45	Hrvat
5	1119	Boljkovac Rok	1926	Ribnik 86	Gospič	9.6. 45	Hrvat
6	1087	Čačić Jovo	1929	Široka Kula	Lika	9.6. 45	Hrvat, ustaš
7	426	Čotić Ante	1894	Ljubuški	Zadar	21.5. 45	Hrvat, u. kap., duhovnik
8	432	Deković Tone	1906	Biograd n/m	Zagreb	21.5. 45	Hrvat, u. kap., mornar
9	430	Drmić Luka	1899	Tomislavgrad	Zagreb	21.5. 45	Hrvat, u. kap., gozdar
10	1118	Džemidžić Ismet	1926	Ribari	Sarajevo	9.6. 45	Hrvat, partizan, sumljiv
11	424	Harak Emil	1924	Hrtkovci	Novi Marof	21.5. 45	Hrvat, u. kap., dijak
12	1137	Jurgović Nikola	1922	Ramljane 41		9.6. 45	Hrvat, ustaš
13	1103	Kolanj Peter	1910	Udbina	Gospič	9.6. 45	Hrvat, ustaš
14	1080	Livančić Josip	1925	Dubravica 10		9.6. 45	Hrvat
15	429	Ljubičić Mate	1896	Dubas	Zagreb	21.5. 45	Hrvat, u. kap.
16	1134	Luški Ivan	1924	Idrišče 120	Zagreb	9.6. 45	Hrvat
17	1127	Mavrek Ludvik	1924	Žarovnica 125	Ivanec	9.6. 45	Hrvat, domobran
18	425	Medvidović Luka	1910	Imotski	Zagreb	21.5. 45	Hrvat, u. kap.
19	1131	Petrović Joso	1927	Ramljane 14		9.6. 45	Hrvat, ustaš
20	1112	Sinanović Nurah	1920	Halimbašiči		9.6. 45	Hrvat
21	1084	Šebal Peter	1914	Dabor 162		9.6. 45	Hrvat, ustaš
22	1083	Torbarina Božo	1914	Debeljak 334		9.6. 45	Hrvat, ustaš
23	1130	Turkalj Mate	1915	Troj. Vrh 112	Ogulin	9.6. 45	Hrvat, ustaš
24	1135	Versaljko Luka	1927	Mazin 42		9.6. 45	Hrvat
25	1616	Vukosavić Nikola	1922	Ravno	Hercegovina	16.6. 45	Hrvat, ustaš
26	787	Zorčić Ivan	1921	Brinje	Lika	28.5. 45	Hrvat, ustaš
27	1091	Gaič Srbislav	1925	Bogovšćica 194		9.6. 45	Srb, nedičevac
28	1120	Jelić Milomir	1923	Sirač		9.6. 45	Srb, nedičevac

Gabrovo – grobišči Lovrenška grapa 1 in 2

ID 75 (1) ID 76 (2)

Naselje: Gabrovo

Občina: Škofja Loka

Upravna enota: Škofja Loka

GKY 444710

GKX 112645 (1)

GKY 444725

GKX 112643 (2)

Ndm .v. 405 m

parcela št. 376 k.o. Sopotnica, k.u. Škofja Loka

Lega in dostop

Grobišči ležita jugozahodno od Škofje Loke, v bližini Zminca, na levem bregu potoka Zaplotnica, v grapi pod Sv. Lovrencom, ob poti na Lubnik.

Iz Škofje Loke gremo proti Poljanski dolini. V vasi Podpurfelca zavijemo pri hiši št. 3 desno v smeri proti Breznici pod Lubnikom in po 1,2 km pripeljemo do ostrega ovinka na desno. Tu zavijemo levo na kolovozno pot. Po njej gremo peš mimo vodnega zajetja še okoli 230 m. Grobišči sta na levi strani poti.

Grobišče Lovrenška grapa 1 (spredaj, levo) in 2 (zadaj, desno), 21. 10. 2004 (foto M. Baudaž)

Opis

V začetku junija 1945 naj bi v grapi ob potoku Zaplotnica pod Lovrenško goro umorili okoli 20 slovenskih domobrancev, ki so jih pripeljali iz zapora na Loškem gradu in še nekaj nemških vojnih ujetnikov, ki so domobranske žrtve pokopavali oziroma prekopavali. V bližini grobišča »Pod Pahovcem« je iz skupine ki so jo vodili na likvidacijo, pobegnil domobranski ujetnik Vinko Dolenc iz sv.

Grobišče Lovrenška grapa, začasna evidenčna tablica, 21. 10 2004 (foto M. Baudaž)

Duha, ki je kasneje v tujini dogodke opisal takole: »Med bliskom in gromom smo po Poljanski cesti zopet stopili v korak. Čutili je bilo, da se bo vsak čas vlila ploha. Ker sem teren poznal, sem vedel, da nas tu ne morejo pobiti. Nad Poljansko cesto je bil hrib, pod njo pa travnik proti Poljanščici, dotoku Sore. V načrtu sem imel, da bom pred Kajbetovo gostilno, na vasi Podpulferc, skočil v vodo, ako bi šli naprej po Poljanski dolini, ker se Sora tam najbolj približa cesti. Toda po več kot 30 minutah z gradu smo nepričakovano zavili na novo vojaško cesto, ki se vzpenja na Blegoš. Vedel sem, da se ta cesta po 300 m iz Poljanske doline zapre v ozko sotesko, obdano z visokima hriboma. Na eni strani jo zapre Sv. Lovrenc, na blegoški strani pa hrib Kobila, kjer bi bil beg zelo dvomljiv. Takrat je blisk osvetlil grapo in usule so se težke kaplje. Straže so se stisnile. Med gromom in bliskom se je vlilo kot za stavo. Pohitel sem z odvezovanjem levice, si jo izmotal iz žičnih zank, jih zadržal v roki, da bi tega ne opazil stražar, izmotal

Grobišče Lovrenška grapa, sondaža junija 2005 je grobišče potrdila (foto P. Jamnik)

Grobišče Lovrenška grapa, arheolog Draško Josipovič med izkopom iz grobne jame št. 1, 23. 10. 2006 (foto S. Gruden)

še desno roko iz vrvi in jo tudi obdržal ob telesu, da se vrsta ne bi razmahnila. Tako rešen vseh vezi sem čakal na primeren kraj, da pobegnem.

Že smo obstali. V silnem nalivu bi se že pognal iz vrste, če ne bi padlo povelje: »Naprej!« Po kakih 20 metrih se zopet ustavimo, tik pred sotesko, nasproti Pahovčeve hiše. Ker sem vedel, da se čez nekaj korakov naprej soteska tudi iz južne strani zapre, je kakor blisk šinilo vame: sedaj ali nikoli. Dvignil sem stransko žico, skočil proti svoji »telesni straži«, udaril po stražarjevi brzostrelki in se pognal v smeri omejnene hiše, ki je bila oddaljena kakih 30 m od ceste. V temi kot v rogu sem pozabil na 2 metra globok odtočni kanal, v katerega sem se pogreznil v prvem skoku.

Tedaj so zaregljale za menoj strojnice kot na fronti. Tudi oni niso računali na ta jarek, zato so bili verjetno prepričani, da sem le nekje obležal. Za seboj sem zaslišal povelje: »Trije takoj za njim!« Med hudim nalivom so me iskali z ročnimi svetilkami. Priplazil sem se do vrta najbližjega posestva in se v trenutku znašel za hišo. Skočil sem preko Poljanske ceste in se zagnal v Poljansčico. Kmalu sem jo prebredel.

Grobišče Lovrenška grapa, odstranjevanje plasti zemlje na lokaciji št. 2, 23. 10. 2006 (foto M. Ferenc)

Grobišče Lovrenška grapa, izkop sedmih okostij iz grobne jame št. 1, 25. 10. 2006 (foto S. Gruden)

Na vzpetini blegoške ceste so žrtve tik pred sotesko ustavili in nanje spustili rafale... Iz moje čete se ni rešil nihče drug.«¹

Verodostojnost izjave in pobeg z zadnje poti je potrdil tudi eden izmed vojakov KNOJA.² Govorice, da so ujetnike najprej likvidirali in zakopali v bližini vodnega zajetja v Lovrenški grapi in kasneje prekopali nekoliko višje v grapo,³ na evidentirano mesto, je kasnejša ekshumacija zavrgla. Bolj verjetne so govoriče, da so po pobegu pripadniki KNOJA in OZNE na mestu ujetnike postrelili in so jih domačini ali nemški vojni ujetniki že kmalu po poboju, verjetno naslednji dan prenesli in zakopali, nato pa so pobili še nemške vojne ujetnike. »Ljudski glas« je največkrat omenjal skupino 47 do 50 domobrancev iz Poljanske doline - ujetnikov iz škofjeloškega gradu, in skupino nemških vojnih ujetnikov. Domobranci naj bi likvidirali konec maja ali v začetku junija 1945 in pokopali v bližini vodnega zajetja. Zaradi možnost kontaminiranja naj bi dvanajst nemških ujetnikov eno leto po ustrelitvi domobranci prekopalo na višje ležečo lokacijo, v ruševine nekdanje apnenice na levem bregu Zaplotnice. Po prekopu so bili ustreljeni tudi nemški vojaki in zakopani v neposredni bližini domobranskega groba.

Grobišče smo evidentirali 23. maja 2002 in ga 9. septembra istega leta vpisali v evidenco prikritih grobišč. Ob ogledu sta bili mesti že označeni z lesenim križem. Postavil jih je Štefan Volčjak, brat umorjenega Janeza Volčjaka.⁴ Oktobra smo z Matejo Bavdaž in člani Komisije občine Škofja Loka za urejanje povojnih grobišč postavili začasni evidenčni tablici z oznako grobišča in zaporedno evidenčno številko.

Obstoj grobišča je 9. junija 2005 potrdila še sondaža. Izvedena je bila na pobudo občinske komisije. Sondažni izkop je izvajalo podjetje Veking iz Celja, ki ima po sklepu Vlade RS koncesijo za izvajanje del na grobiščih nemških vojakov v Sloveniji. Poleg ekipe podjetja je pri raziskavi sodeloval predstavnik Nemške zveze za urejanje grobov nemških vojakov iz 2. svetovne vojne, izvedenec antropo-

Grobišče Lovrenška grapa, Stanko Gruden med arheološkim izkopom na lokaciji št. 2, 27. 10. 2006 (foto M. Ferenc)

loško-dentistične stroke Hans Tibar iz Nemčije. Delavca podjetja Veking sta na označenem grobišču izkopala jamo dimenzij cca 180 x 40 cm in globine 60 cm. Pri tem so bili najdeni človeški posmrtni ostanki. Predmetov ali kosov oblačil, na podlagi katerih bi lahko določili pripadnost pokojnih niso našli. Ugotovili so, da ena izmed plomb na zobeh ne more pripadati vojakom nemškega Wermachta, zato so kosti in lobanje spravili v polivinilasto vrečko, jo opremili z napisom in zakopali nazaj med ostale kosti. Ker je bilo dovoljenje⁵ izdano le za sondiranje, pri tem pa tudi ni bilo mogoče potrditi, da gre za grobišče domnevnih devetih nemških vojakov, je bila sondaža prekinjen.⁶

Junija 2006 je Komisija Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč sklenila, da bosta prekopa posmrtnih ostankov iz grobišč v Konfinu 1 in Lovrenške grape pomenila začetek sistematičnega raziskovanja grobišč po arheološki metodi ter izhodišče in vodilo komisiji pri oblikovanju njenega programa v prihodnje.

Iniciativo in naročilo za izkop je pripravila komisija občine Škofja Loka, ki je izvajalcem nudila tudi potrebne tehnične usluge. Prekop je med 23. in 29. oktobrom 2006 pod vodstvom arheologa mag. Draška Josipoviča in s sodelovanjem antropologinje dr. Petra Leben - Seljak izvedlo podjetje Magelan iz Kranja. Ker je bil glavni cilj »individualizacija« kosti, so izkopavanja potekala po arheološko primerljivi metodi. Sočasno z izkopom je potekala antropološka analiza, ki je vključevala določitev spola in okvirne starosti, oceno telesne višine ter opis eventualnih posebnosti, ki bi lahko posredno pomagale pri identifikaciji pokojnikov oz. zmanjšale število potrebnih analiz DNK.

V spodnjem, manjšem grobišču, dimenzij 2 x 2 m, je bilo najdenih sedem okostij, domnevno nemških vojnih ujetnikov. Zakopani so bili zelo plitko (50 cm) in v jamo vrženi drug čez drugega. Nestrokovno izvedena sondaža pred tem je del okostij poškodovala. Nekaterim so manjkale lobanje, drugim pa določene dolge kosti. V vreči so

Grobišče Lovrenška grapa, spodnja, tretja plast žrtev na lokaciji št. 2, 26. 10. 2006 (foto S. Gruden)

bile namreč najdene kosti najmanj štirih oseb. Izmed izkopanih sedmih okostnjakov jih je bilo kar pet močno poškodovanih, kolikor toliko ohranjena sta bila samo dva skeleta. Kljub vsemu je dr. Seljakovi uspelo individualizirati posmrtno ostanke vseh sedmih ubitih ljudi.⁷ Ob prekopu je bilo najdenih več predmetov za osebno rabo: pasna spona, črna usnjena denarnica, modre steklene jagode rožnega venca, črn plastičen glavnik, steklenička z zamaškom z navojem, železna britvica in cigaretni ustnik iz jantarja, aluminijasta držaja za naramnice z vgraviranim miniaturnim SS znakom in značka s sprednjega dela kape. Zadnji trije predmeti nakazujejo na vojaško pripadnost žrtev, verjetno v nemški vojski, kar pa še ne potrjuje nemško narodnost žrtev.⁸

Po iznosu skeletov iz prvega groba, so začeli iznos še iz drugega groba, ki je okoli 5,5 m zahodno od groba 1. Ker so na kosti naleteli z manjšim ročnim sondažnim izkopom na precejšnji globini (1.10 m), so si pomagali tudi s strojnim izkopom. Uporabili so mini bager strojne mase 3.5 tone, ki je imel nameščeno škarpirko (lopata

Grobišče Lovrenška grapa, gumbi najdeni na skeletu ene od žrtev, 28. 10. 2006 (foto S. Gruden)

Grobišče Lovrenška grapa, ogledalo z napisom »OPLENAC« najdeno med žrtvami na lokaciji št. 2, 27. 10. 2006 (foto S. Gruden)

brez zob), tako da so se izognili eventualnim poškodbam skeletov pri izkopu. Ugotovili so da je bila na področju stare apnenice izkopana pravilna grobna jama dimenzij 3.4 m x 4.5 m V njej je ležalo dvajset moških okostij. Bila so sistematično zložena, vendar v različnih smereh in položajih. Ležala so drug nad drugim v treh plasteh, in so bila med seboj deloma prepletena. V jamo so bila zložena z vsemi osebnimi predmeti za vsakdanjo rabo, vključno z obleko in deli opreme. Obstaja možnost, da je bil to že njihov drugi grob in da so bili kmalu po pomoru preneseni iz prvotnega groba, ki je bil v bližini vodnega zajetja nedaleč v stran. Najdeni so bili različni gumbi, bronast in aluminijast križ, kovanec za 50 pfenigov, okovani čevlji, aluminijasta spona naramnice, glavnik, ogledalo, svetinjica, aluminijasta žlica, okroglo ogledalo z napisom OPLENAC v cirilici, aluminijast prstan in bakrena telefonska oz. električna žica s katero sta bili zvezani roki.⁹

Okostja so izkopavali zelo skrbno, vendar pa so imeli na voljo premalo časa, da bi lahko vsakemu okostju določili čisto vse kosti. Okostja so kopali iz groba vsakega posebej, najprej iz zgornje, prve vrste in nato še iz druge in tretje, tako da ni prišlo do pomešanja posameznih kosti. Izkopane skelete so v priročnem terenskem laboratoriju še

Grobišče Lovrenška grapa, križec najden ob skeletu, 28. 10. 2006 (foto S. Gruden)

Grobišče Lovrenška grapa, svetinjica z napisom »SV. ALOJZIJ DOBRI OTROK MARIJIN PROSI ZA NAS« iz lokacije št. 2, 27. 10. 2006 (foto M. Ferenc)

enkrat sestavili in antropološko obdelali. Istočasno so bili od vsakega posameznega skeleta vzeti vzorci za DNK analizo (dr. Katja Drobnič). Za 8 skeletov so kasneje potrdili sorodstvene vezi.¹⁰ Najdene predmete so fotografirali na mestu izkopa in jih takoj dali v hrambo Muzeju novejših zgodovine v Ljubljano. Kostne ostanke pokojnikov so shranili v tipske plastične zabojčke zelene barve, ki so se izkazali kot najbolj primerni za hrambo že pri izkopu iz brezna Konfin I. Posmrtno ostanke so odpeljali na začasno hrambo na škofjeloško mestno pokopališče. Izkopavanje je imelo velik medijski odmev, obiskovali pa so ga tudi sorodniki domnevnih žrtev.

Pri skeletih iz groba 1 ni bilo videti nobenih značilnosti, ki bi kazale na vzrok smrti. V grobu 2 pa krogle in strelne rane na okostjih kažejo, da so bili trije moški ustreljeni v zgornji del prsnega koša. Nekaj značilnosti okostij in najdeni predmet nakazujejo, da so med žrtvami morda tudi tuji.

Antropološka analiza sicer ni mogla dati odgovora na vprašanje o narodnosti žrtev. Je pa ugotovila nekatere značilnosti žrtev. Večina žrtev v večjem grobišču je bila dokaj mlada. Vsa okostja pripadajo moškim mlajšim od 40 let. 14 moških je bilo predvidoma mlajših od 30 let: dva od njih sta bila stara okrog 19 let, šest 20-24 let in šest 24-30 let. Le šest moških bi bilo lahko starih nad 30 let, vendar pa so bili tudi ti mlajši od 40 let. Verjetno sta bila blizu 40. letu starosti le dva.¹¹

Grobišče Lovrenška grapa, zajem vzorca kosti za DNK analizo, 27. 10. 2006 (foto S. Gruden)

Za razliko od značilnosti žrtev v prvem grobu, pri večini okostij v drugem grobu ni opaziti zobozdravstvenih posegov. Zato se lahko domneva, da ta okostja pripadajo domačinom, ki naj bi bili po pripovedovanju kmečkega porekla. Pet okostij, za katere so značilne zalivke in zobna protetika, pa verjetno pripada premožnejšim ljudem, morda tudi tujcem npr. Srbom (ogledalce z napisom Oplenac).

Število okostij, ki so jih našli v obeh grobiščih, je bilo manjše od informacij, ki jih je zbrala škofojeloška komisija za raziskovanje povojnih grobišč. V prvem grobu so namesto predvidenih 12 žrtev našli 7, v drugem grobu pa namesto 47 žrtev 20. Domačini in domnevni sorodniki, ki so občasno obiskovali mesto izkopa so bili z informacijami natančnejši. Omenjali so, da naj bi bilo v drugem grobu od 15-20 oz. največ 24 žrtev. Po mnenju Seljakove gre pri prvem grobu verjetno za primaren grob, na kar kaže tako globina groba kot položaj okostij, saj so bila trupla v grob pometana brez reda. Drugi grob pa je verjetno res sekundaren. Na to nakazuje precej globlja grobna jama, sistematično zložena trupla, kjer so najbolje izkoristili obseg grobne jame. Verjetno pa so prekop izvedli prej kot v enem letu po poboju, saj bi v letu dni že morale priti do delnega razpada trupel, glede na položaj okostij pa do tega procesa še ni prišlo.¹²

Posmrtni ostanki 27 oseb iz grobišč v Lovrenški grapi so bili 30. oktobra 2006 prepeljani na pokopališče Lipica v Škofji Loki,¹³ kjer so do izgradnje kostnice shranjeni v posebnem prostoru, tako kot posmrtni ostanki iz Bodelj in Žovšč. Ekshumacijo žrtev iz Lovrenške grape so zabeležili v sredstvih javnega obveščanja.¹⁴

1 Franc Ižanec: *Odprti grobovi*, I, Buenos Aires 1965, str. 85–92.

2 GPU, Uradni zaznamek z V.A., 27. 6. 2005.

3 GPU, Uradni zaznamek z V.D., 22. 4. 2002.

4 GPU, zapis pričevanja Janeza Pintarja z Štefanom Volčjakom iz Virmaš, 7. 6. 2005.

5 MD, Arhiv Vlade komisije, Dovoljenje MD, št. 37006-1/2005 z dne 10. 3. 2005.

6 PU Kranj, Poročilo PU Kranj na ODT Kranj, 9. 11. 2006.

7 MD, Arhiv Vlade komisije, Petra Seljak: Preliminarna antropo-

Grobišče Lovrenška grapa, posmrtni ostanki 27 oseb čakajo na izgradnjo kostnice in pokop v posebnem prostoru na pokopališču Lipica v Škofji Loki, 5. 2. 2007 (foto M. Ferenc)

loška analiza okostij iz grobišča v Lovrenški grapi, Žiri 2006. Petra Leben – Seljak: Antropološke analize prikritih povojnih grobišč, v: *Resnica in sočutje*, 503–507.

8 MD, Arhiv Vlade komisije, Poročilo o izkopu prikrita grobišča v Lovrenški grapi (Poljanska dolina) pri Škofji Loki, Kranj, december 2006. Draško Josipovič: Prispevek arheologa pri izkopu prikritih grobišč v letih 2006–2009, v: *Resnica in sočutje*, str. 473–480.

9 Prav tam.

10 Občina Škofja Loka, Poročilo o delu komisije za evidentiranje in urejanje skritih povojnih grobišč Občine Škofja Loka (2006–2010).

11 Petra Seljak, Preliminarna antropološka analiza okostij iz grobišča v Lovrenški grapi, Žiri 2006. Petra Leben – Seljak: Antropološke analize prikritih povojnih grobišč, v: *Resnica in sočutje*, str. 503–505.

12 Prav tam.

13 PU Kranj, Poročilo PU Kranj na ODT Kranj, 9. 11. 2006.

14 Domen Mal: Pri Škofji Loki odkopavajo okostja, *Slovenske novice*, 25. 10. 2006, str. 5. Renata Škrjanc: Grobišče domobrancev v Lovrenški grapi, *Večer*, 25. 10. 2006, str. 3. Špela Žabkar: V grobiščih najverjetneje posmrtni ostanki skoraj 60 Poljancev, *Delo*, 25. 10. 2006, str. 2. Boštjan Bogataj: V grobu tudi nemški vojaki, *Gorenjski glas*, 27. 10. 2006, str. 6. Nenad Glücks: Lobanje, ki govorijo, *Mag*, 30. 10. 2006, str. 46. Boštjan Bogataj: V Lovrenški grapi še eno grobišče?, *Gorenjski glas*, 30. 10. 2006, str. 5. Aleš Kocjan: Razkrita temna loška preteklost, *Demokracija*, 2. 11. 2006, str. 26.

Škofja Loka – grobišče pri grajskem obzidju 2

ID 296

Naselje: Škofja Loka

Občina: Škofja Loka

Upravna enota: Škofja Loka

GKY 446446

GKX 113714

Ndm. v. 397 m

parcela št. 537, k.o. Škofja Loka, k.u. Škofja Loka

Lega in dostop

Grobišča na območju škofjeloškega gradu naj bi bila na več krajih, na vrtu in ob notranji in zunanji strani obzidja. Skeleti so bili najdeni na travniku, na zunanji strani jugozahodnega roba grajskega obzidja.

Do kraja najdbe pridemo, če se napotimo po grajski poti do vhoda v grajski vrt, kjer zavijemo levo in nadaljujemo 300 m po poti pod grajskim obzidjem do travnika na jugozahodnem robu obzidja. Lokacija leži med potjo in kotom obzidja.

Škofja Loka, grobišče pri grajskem obzidju 2, 30. 11. 2006
(foto. S. Gruden)

Opis

Po koncu 2. svetovne vojne je bilo na gradu taborišče za vrnjene in zajete slovenske domobrance, civiliste in druge pripadnike protipartizanskega gibanja oziroma nasprotnike nove oblasti. Nekatere ujetnike so pomorili na različnih krajih v okolici Škofje Loke (npr. Lovrenška grapa, Bodovlje, Matjaževa jama, Soteska v Veštru, Muretovina, Žovšče, Virško polje), nekatere pa domnevno tudi na grajskem vrtu in ob grajskem obzidju.

Zaradi nameravanega urejanja grajskega vrta je Komisija za evidentiranje in ureditev prikritih grobišč občine

Škofja Loka, grobišče pri grajskem obzidju 2, antropologinja dr. Petra Leban Seljak in arheolog mag. Draško Josipovič pri pregledu skeletnih ostankov, 1. 12. 2006 (foto. S. Gruden)

Škofje Loka podala predlog za sondiranje. Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve je izdalo dovoljenje za izvedbo postopka ugotavljanja obstoja in obsega prikrita vojnega grobišča nas območju za grajskim obidjem.¹ Dovoljenje za sondažo je bilo izdano podjetju Magelan Sarič & Vrček d.o.o. iz Kranja, ki je 25. novembra 2006 pričelo s sondažo na grajskem vrtu. Pri tem so na več evidentiranih lokacijah našli nekaj medicinske opreme iz 2. svetovne vojne, čutaro in polovico identifikacijske tablice z napisom # ABT. FLAK BTR. 610 AB. Verjetno je to bil del smeti iz takratne bolnišnice na gradu. Posmrtnih ostankov ljudi niso našli.

Za tem so izkopal sondro na južnem delu grajskega obzidja, zahodno od Škaparjeve lesenjače, kjer so našli vkop dimenzij cca 4 x 4,5 m in globine 60 cm zapolnjen s humusno zemljo. Domnevo, da gre za grobno jamo iz katere so bili posmrtni ostanki v preteklosti že prekopani ni bilo mogoče potrditi. Sondiranje so nato nadaljevali ob betonski plošči plesišča, kjer prav tako posmrtnih človeških ostankov niso našli. Skupno so naredili 22 sond v skupni dolžini 238 m in širine 1,2 m. Pri sondi št. 19 dimenzij 1 x 2 m in globine 2 m so naleteli na človeške kosti, zato je komisija občine Škofja Loka zaprosila za dopolnitev dovoljenja oziroma izkop vseh človeških posmrtnih ostankov. Po izdaji dovoljenja so izkop nadaljevali 1. in 2. decembra 2006. V jami so našli pet skeletov. Vsi so ležali v isti smeri – lobanja je bila obrnjena proti severu, deloma pa so žrtve ležale drug na drugem. Spodnji trije so ležali na trebuhu, zgornja dva pa na hrbtu. Izkopavanje je vodil arheolog mag. Draško Josipovič, najdene kosti pa je na kraju pregledala antropologinja dr. Petra Leben – Seljak. Pri pregledu skeletov je ugotovila, da vsa pripadajo moškimi osebami, starim od 20 do 50 let, višine od 161 do

Škofja Loka, grobišče pri grajskem obzidju 2, 30. 11. 2006 (foto. S. Gruden)

Škofja Loka, grobišče pri grajskem obzidju 2, v grobišču so našli 6 okostij, 1. 12. 2006 (foto. S. Gruden)

169 cm. Dva od njih sta bila stara med 20 in 25 leti, eden med 23 in 30 leti, eden med 25 in 45 leti, zadnji pa med 35 in 50 leti. Le pri skeletu št. 5, ki je ležal najvišje, je zaradi dveh lukenj v levi lopatici ugotovila, da bi lahko mladenič umrl zaradi strela v bližino srca. Drugih posebnosti, ki bi kazale na vzrok smrti na skeletih ni ugotovila. Na nobenem okostju tudi ni ugotovila patoloških sprememb na podlagi katerih bi bila možna identifikacija.²

Poleg skeletov so našli še nekaj predmetov (pasna sponka, nekaj gumbov, rožni venec, nizki čevlji), na podlagi katerih statusa žrtev ni bilo moč ugotoviti. Verjetno gre za vrnjene domobrancelje, ki so bili takoj po koncu 2. svetovne vojne zaprti na Loškem gradu. Posmrtni ostanki vseh petih oseb so bili odpeljani na pokopališče Lipica v Škofji Loki, kjer v posebnem prostoru čakajo do izgradnje kostnice na pokopališču.

Policija je v poročilu na okrožno državno tožilstvo zapisala, da zbrana obvestila in dokazi kažejo na to, da so bile osebe iz grobišča ob grajskem obzidju najverjetneje likvidirane v času takoj po koncu 2. svetovne vojne in da gre po vsej verjetnosti za vojne ujetnike (domobrancelje). Ker podatkov o sojenju in obsodbi žrtev niso našli, domne-

Škofja Loka, grobišče pri grajskem obzidju 2, v grobišču so našli 6 okostij, 1. 12. 2006 (foto. S. Gruden)

vajo, da gre za izvensodni, oziroma v nasprotju s pravili mednarodnega prava storjeni poboj vojnih ujetnikov. Čeprav so opravili več razgovorov jim ni uspelo identificirati še živečega storilca kaznivega dejanja ali nedvoumno dokazati (z dokumenti, pričami) udeležbo državljana Republike Slovenije pri dogodku.³ Odzive medijev na izkop je zbrala Mateja Bavdaž.⁴ Plačnik izkopa je bilo Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve.

- 1 MD, Služba za vojna grobišča, Dovoljenje št. 17401-2/2006 z dne 9. 11. 2006.
- 2 Petra Leben – Seljak, Preliminarna antropološka analiza okostij iz sonde MNG-06, Žiri, 5. 12. 2006. Petra Leben – Seljak: Antropološke analize prikritih povojnih grobišč, v: *Resnica in sočutje*, str. 505. Draško Josipovič: Prispevek arheologa pri izkopu prikritih grobišč v letih 2006-2009, v: *Resnica in sočutje*, str. 480-485.
- 3 GPU, Poročilo PU Kranj na ODT v Kranju, št. 240-32/2004-2 z dne 18. 12. 2006.
- 4 Urad vlade za informiranje, Magnetogram prispevka, *RA Slovenija* 1, 20. 11. 2006, Zrcalo dneva, 22.00. (pk): Ostanki pobojev na gorenjski avtocesti, *Dnevnik*, 21. 11. 2006, str. 8. Boštjan Fon: Srhljiva najdba tik ob letališču, *Slovenske novice*, 21. 11. 2006, str. 4. Urad vlade za informiranje, Magnetogram prispevka, *Info TV*, 21. 11. 2006, Novice, 00.15. Boštjan Fon: So našli kosti domobranceljev?, *Slovenske novice*, 22. 11. 2006, str. 1 in 3. Anka Bulovec: Pri Lescah odkrili grobišče, *Gorenjski glas*, 24. 11. 2006, str. 1. Urad vlade za informiranje, Magnetogram prispevka, *Info TV*, 27. 11. 2006, Novice, 16.30. Renata Škrjanc: Do kosti s krampom in lopato, *Večer*, 28. 11. 2006, str. 4. Boštjan Bogataj: Okostja tudi za obzidjem, Najmanj šestnajst okostij, *Gorenjski glas*, 1. 12. 2006, str. 1, 4 in 28. Urad vlade za informiranje, Magnetogram prispevka, *RA Slovenija* 1, 6. 12. 2006, Radijski dnevnik, 19.00. Simon Šubic: Odkrili nad trideset okostij, *Gorenjski glas*, 8. 12. 2006, str. 28. Podatke o objavah v medijih je zbrala mag. Mateja Bavdaž.

Hlebce – grobišči Lesce 1 in 2

ID 500 (1) in 512 (2)

Naselje: Lesce

Občina: Radovljica

Upravna enota: Radovljica

GKY 436376 (1)

GKX 135429 (1)

GKY 436395 (2)

GKX 135441 (2)

Ndm. v. 504

parcela št. 387 in 392/2 k.o. Hraše (1)

parcela št. 397/29, k.o. Nova vas, k.u. Radovljica (2)

Lega in dostop

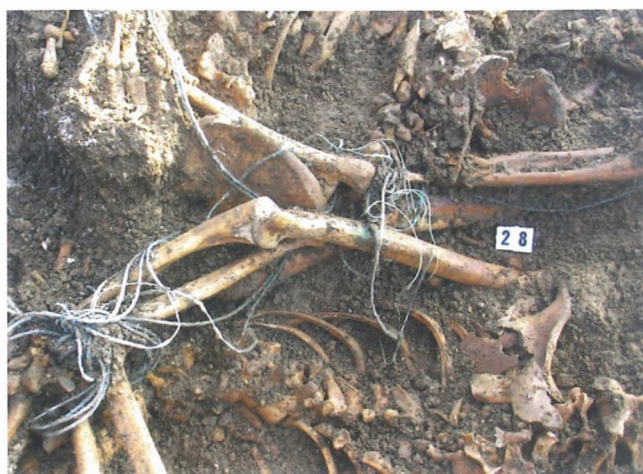
Grobišče je bilo odkrito nasproti letališke zgradbe v Lescah. Zaradi spremenjenega zemljišča po izgradnji avtoceste je natančnejša lokacija danes neprepoznavna.

Grobišče Lesce 1, ob gradnji avtoceste odkrito grobišče, 27. 11. 2006 (foto M. Ferenc)

Opis

V bližini letališča v Lescah, okoli 15 m od regionalne ceste v smeri letališke zgradbe, so delavci 20. novembra 2006 med izkopom na avtocestni trasi naleteli na človeške posmrtno ostanke. Lokacija ni bila vpisana v evidenci prikritih grobišč RS. Delavci kriminalistične policije Policijske uprave Kranj in območne enote Zavoda za kulturno dediščino iz Kranja so ob ogledu ugotovili, da gre za prikrito grobišče iz časa po koncu 2. svetovne vojne, saj so bile ob človeških kosteh najdene žične zanke, kot pri drugih prikritih grobiščih v Sloveniji.¹ Ni pa bilo nobenih podatkov kdo naj bi bile žrtve v grobišču. Ena od domnev je bila, da bi to lahko bila skupina ranjencev z vlaka, ki

Grobišče Lesce 1, z žico zvezane kosti so potrjevale najdbo prikritega grobišča, 30. 11. 2006 (foto D. Žmitek, PU Kranj)

so ga zaustavili na železniški postaji v Radovljici na poti proti Koroški.²

Po spominih enega izmed domačinov naj bi na tem kraju pokopali skupino ruskih vojakov t.i. vlasovcev, ki so delovali v okviru nemških oboroženih sil in jih je konec vojne dočkal v Sloveniji. Takrat je bil star 11 let in se spominja, da so okrog 10 oziroma 12. maja v Dvorsko vas prišli vojaki, ki so bili vsi kosmati in so govorili jezik, ki ga nihče ni razumel. Starši so mu rekli, da so to Vlasovci. Oblečeni so bili v podobne uniforme kot Nemci. Bili so slabo oboroženi, nekateri od njih so imeli za pasom bajonete. V Dvorsko vas naj bi prišli iz Podvina oziroma Globokega, do tja pa z vlakom. V njihovo vas je prišla skupina okoli 30 do 40 vojakov. Takrat v vasi ni bilo drugih oboroženih enot. Oče mu je po vojni pokazal mesto pokopa.³

Preiskovalna sodnica Okrožnega sodišča v Kranju Marjeta Dvornik na ogled ni prišla in ga je prepustila policistom Policijske uprave Kranj, je pa 23. novembra 2006 na predlog pristojnega tožilstva izdala odredbo za izkop in kot izvedenca določila Inštitut za sodno medicino v Ljubljani. Njegova naloga je bila, da ugotovi število žrtev, njihovo starost in spol ter vzrok smrti.

Kako je potekala raziskava lahko razberemo iz zapisnika kriminalističnega inšpektorja Darka Žmitka o ogledu kraja dejanja:

»Ugotovitve ogleda: Po regionalni cesti Kranj – Jesenice se pripeljemo v bližino letališča v Lescah, nato pa avto parkiramo ob odcepu za naselje Lesce. Nato prečkamo regionalno cesto in se povzpneemo na novozgrajen nasip na gradbišču nove avtoceste. Gremo cca 50 m v smeri Kranja, nato pa se

Grobišče Lesce 1 in 2, na dveh lokacijah št. 500 in 512 v bližini letališča v Lescah je bilo najdenih skupno 36 skeletov, 2. 12. 2006 (foto D. Žmitek, PU Kranj)

po nasipu spustimo na gradbišče nove avtoceste. Vidimo, da je širši kraj najdbe okostij zavarovan z opozorilnim trakom. Ožje območje velikosti cca 20 x 20 m je še enkrat zavarovano z opozorilnim trakom. Mesto, kjer so bile najdene kosti je prekrito s PVC ponjavo. Najdišče kosti se nahaja 15 m od regionalne ceste v smeri letališke zgradbe. Vidimo, da je del trase nove avtoceste takoj za nasipom poglavljen v globino 2 m in širine cca 6 m. Samo na delu, kjer so bile najdene kosti, je zob neizkopenega materiala dimenzije cca 5 x 2 m. Na celotnem delu trase je odzvet vrhnji sloj zemlje višine 50 cm in narit na kup v smeri letališča. Krim. tehnik širši kraj najdbe fotografira. Nato odstranimo PVC ponjavo in vidimo večje število kosti, ki ležijo na pesku, vidne pa so tudi kosti v plasti zemlje cca 1 m pod nivojem. Zraven kosti je vidna tudi tanjša žica premera 1 mm v obliki zanke in nekaj bodeče žice. Kosti so vidne tudi na drugem koncu neizkopenega zoba. Krim. tehnik situacijo fotografira. Skupaj s strokovnjaki ISM Ljubljana si kraj ogledamo in dogovorimo glede načina izkopavanja.«⁴

Na priporočilo Pavla Jamnika so izkop izvedli po arheološko primerljivi metodi. Med ročnim izkopom so stro-

Grobišče Lesce 1, skeletni ostanki po očiščenju, 30. 11. 2006 (foto D. Žmitek)

Grobišče Lesce 1, izvedenci Inštituta za sodno medicino na kraju izkopa, 27. 11. 2006 (foto M. Ferenc)

kovnjaki Inštituta za sodno medicino (specialista sodne medicine Tomaž Zupanc in Alfred Šerko, specialist patologije Gregor Kalan in medicinski tehnik Gorazd Maršič) med 27. novembrom in 5. decembrom 2006 v grobišču dimenzij 6 x 2,7 m našli okostja najmanj 31 oseb, v neposredni bližini pa nato še dva skeleta. Raziskava v okolici je pokazala, da je okoli 14 m od roba prve grobne jame, še eno grobišče dimenzij 2 x 1,5 m s tremi skeleti.

Iz policijskega poročila je razviden potek izkopa. Delavec SCT je z bagrom odstranil sloj v višini 30 cm nad vidnimi kostmi. Sloj je bil poln bodeče žice in kovinske pletene mreže. Zatem so predstavniki ISM začeli z ročnim odstranjevanjem plasti zemlje. Najprej so to delali z lopatami, ko pa so naleteli na prve kosti pa so uporabili manjše orodje in strgala. Plast zemlje nad kostmi so odstranili tako, da je bil viden položaj posameznega skeleta. Na takšen način so odstranili zemljo na celotni površini prvega grobišča, ki je merila 6 x 2,7 m. Spodnji nivo najdenih kosti je bil na koti – 1,4 m od nivoja letališča oz. na višini peščene podlage. Posamezni skeleti so ležali v vseh smereh in en čez drugega. Večina skeletov je imela roke zvezane na hrbtu z žico. Samo skelet št. 3 ni imel zvezanih rok, ampak je ležal na trebuhu in v desni roki držal vojaški nož, na vrhu katerega je viden znak orla.⁵ Na površini 6 x 2,7 m so našli okostja najmanj 31 oseb, ki so jih izvedenci Inštituta za sodno medicino označili s številkami od 1 do 31, predmete pa od 1 do 49.

Približno 0,5 m severno od prej omenjenega grobišča so pri odstranjevanju zemlje našli še dva skeleta, ki sta ležala na hrbtu z glavama v smeri severa. Označili so ju z št. 32 in 33. Vse predmete najdene ob omenjenih skeletih so označili s št. od 50 do 56 in ustrezno zavarovali.

1. decembra 2006 je delavec SCT z bagrom odstranil vrhno plast zemlje vzdolž odkritega grobišča in v celotni širini trase avtoceste. Na celotni površini so se v plasti odstranjene zemlje nahajali kosi bodeče žice in kovinske

Grobišče Lesce 1, ob izkopu posmrtnih ostankov je bilo najdenih okoli sto predmetov, med njimi tudi nož, ki so se ga še oklepale roke skeleta št. 3 (policijski nož German model 1939/45 Nazi Police Bayonet), 27. 11. 2006 (foto D. Žmitek, PU Kranj).

mreže. Na razdalji 14 m od zadnjega okostja na večjem grobišču so našli del čevlja, zato so s strojnim izkopom v večjo globino prenehali. Delavci Inštituta za sodno medicino so nato z lopatami odstranili zemljo in pri tem našli dele človeških kosti. Na površini 2 x 1,5 m so nato našli tri skelete, ki so ležali eden poleg drugega z glavami v smeri letališke zgradbe oz. severa. Skelete in najdene predmete so previdno očistili. Skelete so označili s št. ISM 34, 35, 36, predmete pa s št. od 57 do 82. Vse faze odkrivanja skeletov je kriminalistični tehnik fotografiral, prav tako tudi vse predmete, ki so jih očistili in ustrezno zavarovali. Izvedenci so skelete pobrali in jih skupaj s številko shranili v zabojček oz. PVC vrečo. Med predmeti so prevladovali tulci in krogle (35), najdeni pa so bili tudi žice, gumbi, noži, kovanci, svinčniki, vžigalnik, glavniki, listnice, verižica, radirke, kovinske sponke, pasovi, prstani, etui za očala, usnjena torbica itd. Predmete je prevzel Gorenjski muzej v Kranju.⁶ Pri okostju št. 34 so našli identifikacijsko kovinsko ploščico iz dveh polovic, na njej pa je napis: B 2603 STAMMPK. 4F. B II/17.

Skoraj 60 % vseh skeletov je imelo roke zvezane na hrbtu z žičnimi zankami različnih debelin in v obliki osmice, več kod desetina skeletov pa je bila zvezana s sosednjimi skeleti. Med žrtvami ni bilo mlajše osebe od 18 let. 14 od 37 žrtev je bilo v starostni skupini od 18 do 29 let in 14 od 30 do 39 let. V starostni skupini od 40 do 49 let je bilo 7 oseb, ena je bila stara med 35 in 55 leti, za eno osebo pa starosti ni bilo mogoče določiti.⁷

Grobišče Lesce 2, pri okostju št. 34 se je ohranila identifikacijska kovinska ploščica, 5. 12. 2006 (foto D. Žmitek, PU Kranj)

Pri večini žrtev je smrt nastopila zaradi posledic strelnih poškodb s kratkocevnim in dolgocevnim strelnim orožjem. Tulci in projektili najdeni ob truplih, način vezanja rok in način pokopa so potrjevali, da gre za žrtve poboja in prikrito grobišče. Razumljivo je, da posamične identifikacije zaradi pomanjkanja podatkov ni bilo mogoče ugotoviti. Na temelju najdene identifikacijske ploščice pri skeletu št. 34 je bilo ugotovljeno le, da gre za pripadnika nemške vojaške oz. policijske enote, ki je bila maja 1945 v Lescah. V tej enoti naj bi bili vojaki: Ludwig Zinke, rojen 28. 10. 1905, Ernest Junghans, rojen 15. 5. 1908 in Franz Schumacher, rojen 10. 12. 1897. Temeljito analizo žrtev je leta 2008 objavil Tomaž Zupanc.⁸

Skeletni ostanki so bili s soglasjem Okrožnega sodišča v Kranju predani predstavniku Nemške zveze za oskrbo grobov, ki skrbi za nemška vojaška grobišča. Pokopani so bili na nemškem vojaškem pokopališču v Kranju.

1 PU Kranj, Zapisnik o ogledu kraja dejanja, 7. 12. 2006.

2 Tomaž Zupanc: Metodologija izkopa in antropološko primerljiva analiza skeletnih ostankov žrtev povojnega poboja v Lescah (dalje Zupanc, Metodologija izkopa), v: *Resnica in sočutje*, str. 176.

3 PU Kranj, Uradni zaznamek z P.M., 28. 11. 2006.

4 PU Kranj, Zapisnik kriminalističnega inšpektorja Darka Žmitka o ogledu kraja dejanja, 7. 12. 2006.

5 Gre za policijski nož German model 1939/45 Nazi Police Bayonet.

6 PU Kranj, Zapisnik kriminalističnega inšpektorja Darka Žmitka o ogledu kraja dejanja, 7. 12. 2006.

7 Zupanc, Metodologija izkopa, str. 175-189.

8 Prav tam.

Lobnica – grobišče pri Ruški koči na Arehu 3

ID 475

Naselje: Lobnica

Občina: Ruše

Upravna enota: Ruše

GKY 539994

GKX 150321

Ndm v. 1204 m

parcela št. 542/9 k.o. Lobnica, k.u. Maribor

Lega in dostop

Po cesti Hočko Pohorje - Ruška kočica na Arehu se peljemo do odcepa makadamske ceste na desno, ki je pred kapelico pod vrhom. Po njej se peljemo še 100 m do odcepa, kjer zavijemo desno na kolovozno pot. Po njej gremo rahlo navzdol 150 m. Grobišče se nahaja v gozdu severno od ceste.

Grobišče pri Ruški koči na Arehu 3, evidentirana lokacija, 10. 6. 2006 (foto M. Ferenc)

Opis

V maju in juniju 1945 so iz Maribora in okolice pripeljali na Pohorje večje število civilistov različnih narodnosti in vojnih ujetnikov ter jih pobili na različnih lokacijah. Na Arehu je evidentiranih 13 manjših kotanj v katerih smo potrdili obstoj človeških posmrtnih ostankov.

Med pašo na Pohorju je poleti 1945 takrat enajstletni pastir opazil več sveže zasutih jam in predmetov okoli njih, ki so mu dali slutiti, da so pod tanko plastjo zemlje zakopani ljudje. Pred nekaj leti je spomine zaupal domačinu Martinu Kostrevcu, ki mi je lokacije pokazal. Med evidentiranjem sva naredila poizkusni izkop v eni izmed

Grobišče pri Ruški koči na Arehu 3, sondiranje potrjuje grobišče, 24. 11. 2006 (foto M. Ferenc)

naključno izbranih jam in že v globini 25 cm naletela na kosti. Komisija Vlade RS za ureditev vprašanj prikritih grobišč je nato odobrila in omogočila sondiranje štirinajstih od dvaindvajsetih evidentiranih lokacij. Enainšestdeset let po dogodkih, novembra 2006 se je nekdanji pastir z izredno natančnostjo spomnil krajev in določil mesta za poizkusni izkop. Na dvanajstih od štirinajstih krajev so bili kmalu pod površjem najdeni človeški ostanki in različni predmeti žrtev. Naslednje leto smo s strojnimi sondažnimi izkopi območje še natančneje raziskali in skupno potrdili osemnajst grobišč.

Odgovor na vprašanje kdo izmed zajetih in vrnjenih pripadnikov hrvaških oboroženih sil, črnogorskih četnikov, Slovencev ali pripadnikov nemške manjšine na Štajerskem, leži v katerem od grobišč zaradi pomanjkanja podatkov ni bilo mogoče podati.

Grobišče pri Ruški koči na Arehu 3, v grobišču je bilo najdenih 150 zavojčkov dinamita, 7. 11. 2007 (foto P. Jamnik)

Grobišče pri Ruški koči na Arehu 3, antropologinja dr. Petra Leben Seljak pri razvrščanju skeletnih ostankov, 6. 11. 2007 (foto M. Ferenc)

Da bi pridobili podatke vsaj o številu, spolu, starosti in narodnosti žrtev grobišč na Pohorju, se je Komisija RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč novembra 2007 odločila za prekop dveh, na videz manjših grobišč: Lebejeva frata 1 in Grobišče pri Ruški koči na Arehu št. 3. Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve je izdalo dovoljenje za prekop, prav tako je s prekopom pisno soglašal lastnik zemljišča Planinsko društvo Rače.

Izkop so že od vsega začetka spremljale težave in nepredvidene okoliščine. Za iznos človeških posmrtnih ostankov iz obeh grobišč je naročnik – Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve v razpisnih pogojih določil tri delovne dni. Pokazalo se je, da je bil razpis neustrezen in pozno pripravljen in ni predvidel načina reševanja nepredvidenih zapletov. Delo so otežile tudi temperature, ki so se približevale ledišču.

Izkop 5. novembra 2007 se je začel z zamudo, saj so tisto jutro vlomili v poslovne prostore izvajalca Pogrebnege podjetja Maribor. Arheolog mag. Draško Josipovič je sporočil, da je poslovno zadržan in naj se izkopavanje začne brez njega. Poleg izvajalca sva pri izkopu od začetka bila

Grobišče pri Ruški koči na Arehu 3, profil groba, 7. 11. 2007 (foto M. Ferenc)

Grobišče pri Ruški koči na Arehu 3, grobno polje, 7. 11. 2007 (foto P. Jamnik)

navzoča kriminalist Bojan Vidovič iz Policijske uprave Maribor in avtor knjige kot vodja evidentiranja prikritih grobišč v Sloveniji in član ožje skupina za prekope v okviru Komisije Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč v Sloveniji.

Z manjšim rovkopačem je izvajalec v sredini kraterja pazljivo odstranil humusno površinsko plast grobišča in v globini cca 30 cm naletel na človeške posmrtno ostanke. Nato je želel pripraviti prostor na zunanjem robu kraterja a je prav tako pod rušo, v globini 20 cm naletel na kosti. Sklenili smo, da se z deli do prihoda arheologa preneha. Ta naj bi ugotovil, kaj je v danih razmerah najbolje storiti. Po njegovem prihodu so se dela nadaljevala, da bi ugotovili obseg grobišča. Z rovkopačem je bil narejen okoli obsega grobišča ukop (15 x 10 m) da bi lahko zemljo ob izkopavanju premetala vanj. Pri izkopu smo opazili da je zemlja v določeni globini črna. Domnevali smo da je to posledica razstreljevanja grobišča. Res smo kmalu zatem naleteli na ovoje vojaškega smodnika. Obvestili smo kriminalista PU Maribor, ki je na kraj napotil pristojno ustanovo civilne zaščite (ekipo za neeksplozirana ubojna sredstva). Ta je z detektorjem raziskala območje in našla

Grobišče pri Ruški koči na Arehu 3, kosti zvezane z žico, 6. 11. 2007 (foto M. Ferenc)

Grobišče pri Ruški koči na Arehu 3, ostanki obuval, 7. 11. 2007 (foto P. Jamnik)

148 ovojev 100 g vojaškega dinamita angleške izdelave Nobel s Tip 808. Nekateri ovoji so imeli še detonatorje.

Med tem časom se je delovna ekipa preselila na lokacijo Lebejeva frata 1 in začela s pripravami na izkop posmrtnih ostankov v grobišču dimenzij ok. 4 x 3 m. Prav tako smo še enkrat sondirali nekaj deset metrov oddaljeno evidentirano lokacijo grobišča Lebejeva frata 2, kjer, smo v nasprotju z ročnim sondiranjem iz leta 2006 potrdili obstoj človeških posmrtnih ostankov. Vkopna jama je bila velikosti ok. 3 x 2,5 m.

Na koncu prvega delovnega dneva smo sprejeli odločitev, da naslednji dan iznesemo posmrtne ostanke na lokaciji Areh 3. Predvidelo se je, da bi za to potrebovali pol dneva. Nato pa bi izkop iz grobišča Lebejeva frata 1 izvedli po arheološko podobni metodi z iznosom celotnih okostij. Po mnenju arheologa je bila lega okostij v tem grobišču primernejša za tovrstno ekshumacijo.

Po odstranitvi neeksplozivnih ubojnih sredstev na Arehu se je izkop nadaljeval ročno. Delavci pogrebne podjetja so ob koncu dneva v zemlji vidne posmrtne ostanke prekrili.

Grobišče pri Ruški koči na Arehu 3, zlat prstan z napisom Dido 19. II. 1944 (foto P. Jamnik)

Grobišče pri Ruški koči na Arehu 3, predmeti najdeni ob izkopu, 7. 11. 2007 (foto P. Jamnik)

Naslednji dan je bilo ob izkopu najdeno še nekaj kosov dinamita, jasno pa je bilo, da je grobišče nekajkrat večje od ocenjenega, zato je izvajalec nadaljevanje dela pogojeval z novo naročilnico za dodatna nepredvidena dela. Ker pri izkopu ni bil prisoten predstavnik naročnika oziroma investitorja, je avtor teh zapisov kot predstavnik Vladne komisije prosil, naj iz Sektorja za vojna grobišča pri Ministrstvu za delo, družino in socialne zadeve nemudoma pride oseba s pooblastili in ukrepa glede na razmere.

Drugi dan izkopavanja smo ugotovili, da je bilo grobišče dvakrat zasuto. Po Josipoviču so najprej skopali jamo kvadratne oblike, zatem pa so vanjo pometali trupla prve skupine, ki je bila ustreljena v bližini. Jamo so delno zasuli, tudi z apnom, nato pa je bila še enkrat uporabljena za pokop, z rahlim zamikom v vzhodni smeri. Zvečer so skeletne ostanke okoli 62 oseb odpeljali v hrambo na pokopališče Dobrava.

Tretji dan smo jamo razširili do velikost 20 x 15 m, na zahodni strani pa je bil narejen t.i. profilni izkop jamnega roba, s katerim smo ugotovili globino grobišča.

Grobišče pri Ruški koči na Arehu 3, prstan z mrtvaško glavo (foto M. Ferenc)

Grobišče pri Ruški koči na Arehu 3, gumb z oznako U
(foto M. Ferenc)

Zaradi pomanjkanja sredstev in časa smo jami na lokaciji Lebejeva frata zasuli. Pred zasutjem so posmrtni ostanke po celotni dolžini zaščitili s polivinilasto folijo, na katero smo naložili sušice, kar naj bi olajšalo delo pri kasnejšem izkopu. Še enkrat smo tudi neuspešno iskali tretjo grobišče na območju Lebejeve frate.

V petek 9. novembra, tretji dan prekopa so delavci zaradi pričakovanih snežnih padavinah, izpraznjeno jamo Areh 3 zasuli z zemljo in zasadili nekaj smrečic.¹

Nepredvideno veliko število žrtev in kratek čas, ki ga je za ekshumacijo predvidel naročnik, so onemogočali raziskovalki s področja fizične antropologije dr. Petri Leban – Seljak strokovno zadovoljivo delo. Kot je zapisala v poročilu, je v prvih dveh dneh za silo še lahko sledila tempu izkopa, zadnji dan pa je bilo to povsem nemogoče zaradi enormne količine izkopanih kosti (bilo jih je več kot prva dva dneva skupaj) in je zato lahko le na hitro izločila in preštela samo kosti spodnjih okončin. Število stegnenic in golenic kaže, da je bilo žrtev 190, morda tudi kakšna več. Ker so bile nekatere kosti fragmentirane, jih Seljakova ni mogla pregledati.

Žrtve so bile moškega spola. Seljakova je spol določala po spolnih znakih na kolčnicah. Med pregledanimi 173 desnimi in 178 levimi kolčnicami so skoraj vse moške. Vendar pa bi lahko bile med žrtvami tudi 2 ali 3 ženske. Na eni levi in dveh desnih kolčnicah so namreč prevladovali ženski spolni znaki, vendar so bile te kolčnice v dokaj slabem stanju. Verjetno prisotnost žensk so nakazovali tudi izmerjeni parametri sklepne glave pri 156 desnih stegnenicah, saj so tri stegnenice imele tako majhne sklepne glave, da bi jih lahko uvrstili v rang domnevno ženskih stegnenic. Med kostmi ni bilo nobene otroške. Žrtve so bile starejše od 18 let. Nekaj oseb je bilo v začetku dvajsetih let, večina pa je bila stara nad 23 let. Seljakova na podlagi rahle abrazije zob in odsotnosti degenerativnih sprememb predvidevala, da je bila večina žrtev mladih,

Grobišče pri Ruški koči na Arehu 3, križec (foto M. Ferenc)

nekaj pa tudi starejših, saj je opazila precej zobne protetike, predvsem mostičkov iz srebrne kovine.²

Glede na predmete, ki smo jih našli ob žrtvah, lahko domnevamo prisotnost vojaških pripadnikov nemške vojske, vojske Nezavisne države Hrvaške in morda srbskih oziroma črnogorskih četnikov. O posmrtnih ostankih nemških vojakov pričajo ostanki uniform nemške mornarice s pozlačenimi gumbi. Gumbi z oznako U in NDH nakazujejo pripadnost oboroženim silam NDH, najdena obutev (ostanki opankov) pa bi lahko pripadala črnogorskemu četniku ali pripadniku Srbskega dobrovoljskega kurpusa. Žrtve so imele roke zvezane z različnimi vrstami žic, od povsem navadnih kovinskih do električnih in telefonskih. Nekatere so imele zvezane tudi noge. Pri sebi so imele osebno opremo (pipe, očala, ogledala, glavnike, obutev). Med predmeti so našli tudi madžarski novc, kar pa ne pomeni nujno, da so med mrtvimi tudi Madžari, saj so ta denar uporabljali tudi Hrvati.³

Povzamemo lahko, da zaradi neugodnih vremenskih razmer, neustreznega razpisa izvajalca, miniranega grobišča in nekajkrat večjega števila žrtev od predvidenih, skeletov niso mogli izkopati v anatomski legi. Iz kotanje, ki je na površini merila okoli 4 x 6 m so do globine 1,2 m izkopali posmrtni ostanke 190 oseb.

Skeletni ostanke so se shranili v prostorih Pogrebnega podjetja Maribor, leta 2008 pa so jih prenesli v novo-zgrajeno kostnico na pokopališču Dobrova pri Mariboru. Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve je v letu 2009 naročilo ograditev potrjenih grobišč na Arehu, vendar niso ogradili vseh. Ob kolovozni poti pri grobišču številka 5 so postavili informativno tablo, ki pa je strokovno oporečna.

1 MD, Služba za vojna grobišča, Poročilo o izkopu posmrtnih ostankov iz grobišča pri Ruški koči na Arehu 3, napisal Tomaž Muršak, 13. 11. 2007. Mitja Ferenc, Poročilo o izkopavanju na Arehu, 8. 11. 2007.

2 Petra Leben-Seljak: Mnenje o kosteh, najdenih pri ekshumaciji povojnega grobišča na Arehu – lokacija A3, Žiri, 9. 11. 2007.

3 RTV SLO, 9. 11. 2007, novinar Robert Galun.

Puštal – grobišče Žovšče

ID 291

Naselje: Puštal

Občina: Škofja Loka

Upravna enota: Škofja Loka

GKY 446688

GKX112393

Ndm. v. 374 m

parcela št. 255 k.o. Puštal, k.u. Škofja Loka

Lega in dostop

Grobišče leži v gozdu, na severnem pobočju hriba nad zaselkom Žovšče, med desnim bregom Poljanske Sore in levim bregom potoka Hrastnica, južno od Škofje Loke in na polovici poti med Puštalom in Bodovljami.

Iz Škofje Loke se peljemo čez Poljanščico mimo Puštalskega gradu. V križišču zavijemo desno za Hrastnico in nadaljujemo pot skozi naselje Puštal. Na razpotju pri hiši št. 116 zavijemo desno navzdol. Po 210 m se peljemo mimo hiše št. 81, kjer zavijemo desno in po 160 m zopet desno. Po 280 m gremo mimo hiš št. 85, 86. Od razcepa pri hišah nadaljujemo še 130 m do ostrega desnega ovinka in nato še 55 m do roba gozda na desni strani ceste. Levo se v pobočje odcepi gozdna pot. Po njej gremo 45 korakov do prvega grobišča, ki ga označuje prvi križ in 12,5 m vstran še drugi križ, ki označuje drugo grobišče.

Grobišče Žovšče, vzhodni grob, evidentiranje, 3. 6. 2004
(foto M. Ferenc)

Opis

Lokaciji sta bili 5. junija 2004 vpisani v evidenco prikritih grobišč na temelju terenskega ogleda 3. junija 2004 in posredovanih informacij predsednika Komisije za

Grobišče Žovšče, vzhodni grob, žrtve so ležale pod koreninami bukve, 14. 10. 2007 (foto D. Žmitek, PU Kranj)

evidentiranje in ureditev prikritih grobišč občine Škofja Loka Janeza Pintarja ter dokumentaciji komisije.¹ V dveh manjših grobnih jamah naj bi bilo zakopanih okoli 15 ljudi, ki so jih pripeljali iz škofjeloškega gradu in ustrelili poleti 1945.

Občinska komisija je kraj, ki je bil že okoli leta 1990 označen z manjšim križem, sondirala. Na kosti so naleteli v globini okoli 60 cm. Župan Igor Draksler je o tem obvestil PU Kranj in jih obenem zaprosil, da grobišče zaščitijo in da pristojne državne organe z zaprosijo za izdajo izkopnega dovoljenja. Kot začasno hrambo posmrtnih ostankov bi uporabili posebne prostore na pokopališču Lipica.²

Občina Škofja Loka je izkop zaupala podjetju Magelan iz Kranja, ki je že izvedel podobne izkope na območju občine³ in podjetju Primož Šink s.p. Izkop je pod vodstvom

Grobišče Žovšče, zahodni grob, odstranjevanje vrhnje plasti zemlje, 15. 10. 2007 (foto M. Ferenc)

Grobišče Žovšče, zahodni grob, izkop po arheološko primerljivi metodi, 14. 10. 2007 (foto D. Žmitek, PU Kranj)

mag. Draška Josipoviča potekal med 12. in 15. oktobrom 2007. Pri izkopu je občina angažirala antropologinjo dr. Petro Leben – Seljak in forenzično genetičarko dr. Katjo Drobnič.

Po informacijah občinske komisije naj bi bilo v obeh grobovih 17 žrtev, med njimi tudi ena ženska. V zahodnem grobu so izkopali posmrtno ostanke petih ljudi, v okoli 10 m vzhodnejšem grobu pa posmrtno ostanke šestih ljudi. Raziskovalci so ugotovili tudi mesto eksekucije, ki je bilo okoli 15 m severozahodno od vzhodnega groba. Z iskalcem kovin so pod gostjo podrastjo našli več tulcev kalibra 9 mm in 7, 92 mm. Trupla so nato odvedli do grobnih jam in glede na lego ob izkopu, pometali v jamo. Med izkopom so ugotovili, da so bile zaradi predhodnega sondažnega preverjanja, določene kosti dislocirane in v dokaj slabem stanju. Zato nekatera okostja niso več ležala v anatomske legi. Vse lobanje so bile fragmentirane, kosti pa mehke in delno preperle zaradi kisle ilovnate podlage. Okostja so bila prepletena s koreninami dreves in podrastmi. Med enajstimi okostji je bilo osem moških, tri so bila ženska. Vsa so pripadala odraslim osebam. Najstarejša žr-

Grobišče Žovšče, zahodni grob, 14. 10. 2007 (foto D. Žmitek, PU Kranj)

Grobišče Žovšče, zahodni grob, vodja izkopa arheolog mag. Draška Josipovič, 13. 10. 2007 (foto D. Žmitek, PU Kranj)

tev je bila stara okrog 40 let, najmlajša 20.

V zahodnem grobu je bilo v treh plasteh najdenih 5 skeletov. Po podatkih Seljakove gre za: moškega starega okoli 40 let in visokega 174 cm, žensko staro med 22 in 40 let a verjetno mlajšo od 30 let in visoko 165 cm, moškega, starega okoli 40 let in visokega 173 cm, moškega starega med 22 in 25 let, visokega 182 cm in moškega, starega prav tako med 22 in 25 let in visokega 166 cm.

Tudi v vzhodnem grobu so skeleti ležali v treh plasteh. Žrtve so bile: ženska starejša od 22 let in visoka 153 cm, moški star okoli 30 let in visok 178 cm, ženska stara med 22 in 25 leti in visoka 156 cm, moški star okoli 20 let, visok 168 cm, moški star med 35 in 45 leti in visok 169 cm in moški med 22 in 25 leti in visok 173 cm.⁴

Med izkopom so bili najdeni naslednji predmeti: 4 gumbi (pri skeletu 1), 5 steklenih okroglih ploščic z gravurami, torbica, pasna spona in glavnik (pri skeletu 2), glavnik z napisom FOREVER (pri skeletu 4), ostanke rožnega venca, dva naglavna glavnika in dva bela gumba, 2 uhana iz

Grobišče Žovšče, verižica, 14. 10. 2007 (foto M. Ferenc)

Grobišče Žovšče, zahodni grob, skeletni ostanki v grobu, 14. 10. 2007 (foto D. Žmitek, PU Kranj)

rumene kovine z dvema pokrovčkoma biserov in dvema brušenima prozornima kamnoma in verižica iz rumene kovine s križem iz rumene kovine. Križ je imel vdelane brušene kamne rdeče barve, ena kamen pa je manjkal (pri okostju št. 6), dva kosa verižice iz rumene kovine (pri okostju št. 7), glavnik in štirje gumbi bluže črne barve (pri okostju št. 8), kovinski gumb (pri okostju št. 9), kovinske škarjice, 11 kovancev, kovinski prstan z zeleno patino, ploščat ključek, zamašek stekleničke, kos pločevine, tobačnica iz bakelita (pri okostju št. 10), 5 belih gumbov in kovinska spona za pas (pri okostju št. 11). Ob tem so našli še tulec kalibra 7,92 mm in 16 tulcev kalibra 9 mm.

Grobišče Žovšče, verižica z obeskom in uhani, 14. 10. 2007 (foto M. Ferenc)

Grobišče Žovšče, antropologinja dr. Petra Leban Seljak pri razvrščanju skeletnih ostankov, 15. 10. 2007 (foto M. Ferenc)

Predmete je prevzel Muzej novejšje zgodovine Slovenije.⁵ Poročilo o izkopu je objavila nacionalna televizija v večernem dnevniku⁶ in tudi druge medijske hiše. Skeletni ostanki so shranjeni v skladišču pokopališča Lipica in bodo po položeni v kostnico, ko bo ta dokončana.

- 1 Komisija občine Škofja Loka, Seznam-spisek lokacij prikritih grobišč v občini Škofja Loka, 6. 12. 2004.
- 2 PU Kranj, Dopis župana, 27. 6. 2007.
- 3 Naročilnica št. 632/07, 11. 10. 2007.
- 4 Petra Leben – Seljak: Antropološke analize prikritih povojnih grobišč, v: *Resnica in sočutje*, str. 507, 508.
- 5 Poročilo o izkopu prikritega grobišča v Žolščah nad Puštalom pri Škofji Loki, Kranj, november 2007. Potrnilo o prevzemu, 22. 11. 2007. Draško Josipovič: Prispevek arheologa pri izkopu prikritih grobišč v letih 2006–2009, v: *Resnica in sočutje*, str. 485–498.
- 6 Urad vlade za informiranje, Magnetogram prispevka, *TV Slovenija* 1, 15. 10. 2007, Dnevnik, 19.25.

Povlje – grobišče pod Storžičem

Grobišče ni bilo zavedeno v evidenci prikritih grobišč.

Lega in dostop

Grobišče leži ob poti Lovrenc – Poljana na višini okoli 1200 m.

Grobišče pod Storžičem, izkop, 10. 11. 2007 (vir J. Dežman)

Opis

Avgusta 1944 so člani partizanskega gibanja in njegovega političnega vodstva iz okraja Naklo in okrožja Kranj, zaradi domnevnega sodelovanja z okupatorjem, vohunjenja in izdaj, prijeli Petra Praprotnika s Police pri Naklem, Jerneja Kisovca, Petra Stegnarja, Janeza Uraniča, Franca Kuharja in Toneta Rehbergerja iz Strahinje. Odvlekli so jih pod Storžič, kjer so jih ubili in ob poti med Sv. Lovrencem in Veliko Polano pokopali.

Sorodniki, ki so desetletja trpeli zaradi izgube sinov, mož in očetov, so želeli izvedeti, ali so bili pobiti res krivi, kako so umrli in kje so jih zagrebli. Poznali so tragično zgodbo, vendar so imeli premalo natančnih podatkov o lokaciji groba. Šele leta 1990 jim je, danes že pokojni Ivan Markič iz Bašlja (rojen je bil v Strahinju), povedal za grob. Na smrtni postelji mu je zanj povedala mama. Sorodniki so se po tej izpovedi odločili, da poiščejo še isto leto grob. Našli so dva skeleta, vendar dela niso dokončali. Kostni so zavili v polivinilasto vrečko in jih pustili tam, kjer so jih našli.

Svojci so od avgusta 1994 naprej v Gorenjskem glasu objavljali osmrtnice s prošnjo po podatkih o grobu. O žrtvah je v Gorenjskem glasu 29. oktobra 2004 prvič javno pi-

sala Marjeta Smolnikar.¹ Na pobudo sorodnikov ubitega Franca Uraniča, Petra in Janeza Celarja iz Strahinje so se odločili za prekop. Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve je na njihovo prošnjo izdalo dovoljenje za prekop in 10. novembra 2007 so pod Storžičem izkopali posmrtno ostanke štirih izmed šesterice ubitih. Pri izkopu so sodelovali Janez, Peter, Blaž in David Celar, Jože Kuhar, Marko Pikš, Slavko Legat, dr. Aleks Leo Vest in Jože Dežman.

Že pri izkopu so po posebnostih sklepali, da so izkopali Jerneja Kisovca, Janeza Uraniča, Franca Kuharja in Toneta Rehbergerja. Posmrtnih ostankov Petra Praprotnika in Petra Stegnarja pa niso našli. Po nekaterih govoricah naj bi Praprotnika ubili drugje, Stegnar pa naj bi poskušal uiti, vendar je padel v prepad blizu grobišča. Zgodovinski oris dogajanja, potek raziskovanja in izkop žrtev je natančno opisal zgodovinar Jože Dežman, predsednik Komisije Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč.²

Identiteto žrtev je najprej potrdila antropološka analiza dr. Petre Leben – Seljak. V začetku decembra 2007 pa so v Inštitutu za sodno medicino v Ljubljani prejeli okostja iz grobišča pod Storžičem. Na podlagi primerjav

Grobišče pod Storžičem, skeletni ostanki ene od žrtev, 10. 11. 2007 (vir J. Dežman)

Naklo, Pokop strahinjskih žrtev na pokopališču (vir J. Dežman)

genetskih profilov so pri vseh kosteh in zobeh zasledili ujemanje s še živečimi sorodniki. Identificirali so Franca Kuharja, Janeza Uraniča in Jerneja Kisovca.³ Posmrtno ostanke štirih žrtev so 29. marca 2008 po 64. letih pokopali na pokopališču v Naklem.⁴

1 Marjeta Smolnikar: Skrivni grobovi pod Storžičem, *Gorenjski glas*, 29. 10. 2004.

2 Jože Dežman: *Sprava pod Storžičem. Strahinjske žrtve 1944-2008*, Ljubljana 2008. Glej tudi ponatis v: *Poročilo Komisije Vlade RS, 2005-2008*, str. 197-218.

3 Irena Zupanič Pajnič: Molekularno-genetska identifikacija medvojnih pobojev pod Storžičem, v: *Poročilo Komisije Vlade RS, 2005-2008*, str. 219-250.

4 Urad vlade za informiranje, Magnetogram prispevka, *TV Slovenija* 1, 29. 3. 2008, Dnevnik. http://www.gorenjskiglas.si/novice/plus_hisa_zdravja/index.php?action=clanek&tid=19411

Lokavec – grobišče Lokavec

ID 390
Naselje: Lokavec
Občina: Ajdovščina
Upravna enota: Ajdovščina
GKY 414114
GKX 84555
parcela št. 3101 k.o. Lokavec, k.u. Ajdovščina

Lega in dostop

Grobišče je ležalo na polju imenovanem Na blatih, 600 m zahodno od naselja Lokavec.

Dostop je po cesti, ki pripelje do vasi iz Ajdovščine z jugovzhodne strani. Ko se pripeljemo do šole v Lokavcu, zavijemo desno in nadaljujemo po poljski stezi okoli 590 m do kanala obraslega z grmičevjem, ki prečka pot. Pred kanalom zavijemo desno in po 25 korakih pridemo do kraja označenega z križem.

Grobišče Lokavec, stanje ob evidentiranju, 14. 7. 2004
(foto M. Ferenc)

Opis

Po podatkih ki jih je zbrala Policije naj bi iz zapora OZNE v kasarni v Ajdovščini po 13. maju 1945 ali tega dne pripeljali dve skupni zapornikov, ki so jih umorili na razdalji nekaj sto metrov. Med žrtvami naj bi bila Ivan Ježem in Ana Pegan. Čez nekaj dni so morali ruski zaporniki zaradi preplitvega zakopa, žrtve prekopati neznano kam.¹

Drug vir nam je navajal, da je na evidentirani lokaciji pokopanih 5 ali 7 oseb iz okoliških vasi, ubitih okrog 20. junija 1945. V grobu naj bi bili: Anton Rustja iz Skrilja, Anton Batagelj iz Kamnja, Stana Kravos iz Skrilja, Štefan

Grobišče Lokavec, izkop, 8. 7. 2008 (foto M. Ferenc)

Roman Kovač iz Lokavca 126, Roman Paljk iz Ajdovščine in morda še Ana Pegan roj. Princes ter Srečko Pergar iz Slokarjev.²

Že leta 2002 je vnuk ene od domnevnih žrtev naslovil na državne organe zahtevo po izkopu.³ Z vladne komisije mu je predsednik sporočil: »Možen je sanitarni prekop, če ga dovoli lokalna, se pravi občinska uprava, ob prisotnosti policije seveda, ni pa potreben sodni izvedenec, kar predstavlja največji strošek pri prekopih. Vsekakor pa je potrebno dokazati, vsaj s pričami, da so v grobišču resnično zakopane navedene osebe in poskrbeti morate za dostojen pokop žrtev. Stroške za sanitarni prekop nosi oseba, ki ga zahteva. Več Vam naša Komisija, žal ne more pomagati. Lahko le apeliramo na občinsko upravo, naj dovoli sanitarni prekop, če boste zanj zaprosili.« Za prekop se je v medijih zavzel pokojni Tine Velikonja.⁴

Grobišče smo evidentirali 14. julija 2004 in ga vpisali v evidenco 6. septembra istega leta.

V programu vladne komisije za leto 2007 in 2008 smo grobišče v Lokavcu vključili med tiste, kjer smo predlagali prekop posmrtnih ostankov in identifikacijo, saj so do tedaj zbrane informacije to omogočale. Izkop v Lokavcu je bilo prvo grobišče, katerega se je ministrstvo za delo lotilo samostojno. Prejšnji izkopi so bili namreč izvedeni na podlagi odredbe preiskovalnega sodnika. Ministrstvo je pridobilo soglasje lastnika zemljišča⁵ in izvedlo razpis za izvajalca, na katerem je bilo izbrano Pogrebno podjetje Maribor. Med pogoji za izbor je bil tudi arheološki nadzor pri izkopu. Izvajalec je za to angažiral mag. Draška Josipoviča, ki je z izkopi iz prikritih grobišč med arheologi imel največ izkušenj.

Pri izkopu 8. julija 2008 smo naleteli na posmrtno ostan-

Grobišče Lokavec, čiščenje okostij v jarku, 8. 7. 2008
(foto M. Ferenc)

ke 12 oseb, okostja katerih so nato arheologi in antropologi dvignili in odpeljali v kostnico v Mariboru. Izvajalci so uporabili klasični strojno-ročni izkop. Okostja so ležala v nekdanjem jarku za odvodnjavanje med poljem in potokom, nekaj metrov vstran od s križem označenega kraja. Jarek je potekal diagonalno na obstoječi melioriran jarek oziroma potok. Dno jarka je bilo blatno in zalito z vodo, kar je oteževalo izkop. Tudi kosti so bile po mnenju antropologinje slabo ohranjene in preperele. Antropološka analiza, ki jo je naredila dr. Petra Leban-Seljak je pokazala, da je bilo med temi 12 žrtvami 9 moških in 3 ženske. Kolikor toliko dobro se je dalo očistiti le prvih šest okostij, ki so bila nekoliko bolj na suhem terenu in položena drug za drugim v različnih položajih (skeleti 1, 2, 5 in 6 na hrbtu, skeleti 3, 4 in 7 na trebuhu). Preostala na drugem koncu jarka so bila v blatu in položena drug na drugega, očistiti se jih ni dalo, ker jih je sproti zalivala voda. Zaradi tega in zaradi dejstva, da nekatere kosti niso bile več v anatomske legi, pa tudi ni bil razviden položaj skeletov.

Okostja so se po dvigu začasno shranila v polivinilaste vreče. Vreč je bilo 11, skeletov pa 12. V desetih vrečah so posamezni skeleti št. 1 – 9 in 11, v vreči z oznako RD pa ostanki skeletov 10 in 12, verjetno pa tudi nekatere manjše kosti skeletov 7, 8, 9 in 11.

Starosti žrtev se ni dalo natančno določiti, vendar pa vsa okostja pripadajo odraslim osebam, starejšim od 20 let. Pri nobenem okostju antropologinja ni opazila posebnosti in patoloških sprememb, kar pa ne pomeni, da jih ni bilo (kosti so bile v slabem stanju, manjše spremembe pa na neočiščenem materialu niso vidne). Možno bi bilo, da je imel skelet št. 6 poškodbo desne podlahti malo pod komolcem (zaceljen zlom, vnetje ali pa natrgana mišica). Iz poročila dr. Petre Seljak-Leban lahko razberemo tudi naslednje značilnosti posameznih skeletov:

«Okostje 1: moški, verjetno mlajši (25-30 let), telesna višina okrog 172 cm.

Okostje 2: moški, odrasel, telesna višina okrog 163 cm.

Grobišče Lokavec, očiščeni skeleti pred iznosom iz jarka, 8. 7. 2008 (foto M. Ferenc)

Okostje 3: moški, verjetno srednjih let (35-50 let), telesna višina okrog 170 cm.

Okostje 4: moški, odrasel, telesna višina okrog 165 cm.

Okostje 5: moški, odrasel, telesna višina okrog 164 cm.

Okostje 6: moški, odrasel, telesna višina okrog 166 cm.

Okostje 7: moški, odrasel.

Okostje 8: ženska, odrasla.

Okostje 9: moški, odrasel, telesna višina okrog 169 cm.

Okostje 11: ženska, odrasla.

Okostji 10 in 12: moški in ženska, odrasla.

Tu gre za premešane kosti, med katerimi so bile tudi 3 stegnenice (1 desna in 2 levi) ter dve kolčnici (leva in desna). Obe kolčnici pripadata ženski, ena leva stegnenica ženski, druga pa moškemu (premer kaputa 40 in 45 mm). Ker ima preostalih 10 skeletov obe stegnenici, se je izkazalo, da sta v tem premešanem materialu še dva skeleta, moški in ženska.«⁶

Izkopu žal niso sledili načrtovani postopki ugotavljanja osebne identitete s katerimi bi se izpolnila pričakovanja sorodnikov o pokopu v družinskih grobovih. Kot že nekajkrat do tedaj se je pokazalo, da se je z izkopom trupel ostalo na pol poti in da pristojne državne institucije niso zmogle izpeljati tovrstnih postopkov, čeprav so bili nameni na temelju sprejetih načrtov javno podani. »Izkop je šele začetek dela. Po opravljenih analizah DNK s katerimi bomo določili osebno identiteto žrtev, bomo posmrtno ostanke izročili svojcem, da jih pokopljejo v družinske grobove in se po šestdesetih letih od njih na primerne način poslovijo. Če identiteta katere od žrtev ne bo potrjena, se bomo verjetno z lokalno skupnostjo dogovorili za ureditev skupne grobnice oziroma grobnega polja.«⁷

Izkop in nadaljnje aktivnosti niso potekale po načrtih, na kar je pristojne osebe in institucije naslednji dan obvestil avtor teh zapisov, ki je v imenu ožje vladne komisije spremljal izkopavanje:

«...Pošiljam vam nekaj informacij o včerajšnjem izkopu v Lokavcu in nekaj razmišljanj ob tem.

Grobišče Lokavec, antropologinja Petra Leben Seljak med pregledom skeletnih ostankov, 8. 7. 2008 (foto M. Ferenc)

Grobišče Lokavec, predmeti najdeni ob izkopanih skeletih, 8. 7. 2008 (foto M. Ferenc)

1. Ponovno presenečenje glede števila žrtev. Ustni glas je govoril o 5-7 poimensko znanih osebah. Začetek izkopa ni bil obetaven, saj trupel nismo našli v neposredni bližini križa, ki naj bi grob označeval. Najdenih je bilo 12 trupel, ki so ležala kot kaže v nekdanjem melioracijskem ali namakalnem jarku v ilovnati zemlji, ki jo je ob izkopu zalivala podtalnica...!...!...
2. Moja zapažanja glede izvajalca Pogrebnega podjetja Maribor so, da fizikalna delavca, ki naj bi opravljala čiščenje skeletnih ostankov nista bila za to usposobljena in tudi nista imela interesa za priučitev. Zato je arheolog, ki ga je podjetje najelo na pomoč poklical dva sodelavca, ki sta v roku 1 ure prišla iz Ljubljana in sta skupaj z D. Josipovičem izvedla izkop ob minimalni asistenci delavcev izvajalca. Fotodokumentacija ki jo je izvajalec izvajal je bila le občasna. Detektorja izvajalec ni imel, uporabljen je bil moj, ki sem ga slučajno prinesel s seboj. Posmrtni ostanki so se shranjevali v ponivnilne vrečke za smeti in ne v plastične zaboje. Pripomočkov za shranjevanje najdenih predmetov izvajalec ni imel (z izjemo pisemskih kuvert). Moj predlog je, da moramo v bodoče še bolj pazljivo izbirati izvajalca (gledati tudi na kvaliteto ne samo na ceno), popraviti pogoje pri razpisu, itd. Pozitivne točke izbranega izvajalca pa so: možnost takojšnje začasne hrambe posmrtnih ostankov, kvaliteten podizvajalec (strojnik z rovokopačem)...«⁸

V dopisu sem opisal še naloge ki bi jih morali izpeljati in predviden terminski plan. Izvajalec naj bi v tednu dni opravil čiščenje skeletnih ostankov, ki bi jih nato še enkrat pregledala dr. Seljak. Ko bi s pomočjo policije dopolnili naslove sorodnikov žrtev, bi do konca tretjega tedna ali v četrtem tednu julija od njih odvzeli vzorce za DNK analizo. V tretjem tednu julija bi se s predstavniki občine Ajdovščina dogovorili o lokaciji pokopa. Predlagal sem grobno polje na ajdovskem pokopališču, ker bi dogovori o kostnici pokop prenesli v nedoločen čas. Po končani identifikaciji skeletnih ostankov (predvidoma avgusta) bi

posmrtno ostanke pokopali bodisi v skupni grobnici ali v družinskih grobovih.⁹

Pred letom 2004 je manjši lesen križ v neposredni bližini potrjenega grobišča postavil brat umorjenega Paljka, ki je grob od povojnih let vseskozi oskrboval. Po končanem izkopu je bilo grobišče zasuto in križ postavljen na isto mesto. Od sorodnikov so bili v naslednjih dneh vzeti vzorci za DNK raziskavo. Ministrstvo za delo v naslednjih dveh letih, kljub večkratnim opozorilom, ni izvedlo postopka osebne identifikacije. Prav tako ni poskrbelo za pokop posmrtnih ostankov, ki so tako še vedno shranjeni v Mariboru. Sklenem lahko, da prvi samostojen izkop pod okriljem ministrstva za delo in vladne komisije ni bil dobro pripravljen in izvajan.

- 1 PU Nova Gorica, Uradni zaznamek A.T., 7. 12. 2002.
- 2 UE Ajdovščina, Podatki o prikritih grobiščih pokopanih žrtev medvojnih ali povojnih izvensodnih usmrtitev, 15. 11. 2004; dopis župnika Janeza Filipiča občinski komisiji z imeni domnevnih žrtev, 12. 4. 1992; PU Nova Gorica, Uradni zaznamek z J.P., 7. 12. 2002.
- 3 UE Ajdovščina, Zahteva za prekop-izkop grobišča na Lokavškem polju, Leander Pegan ml., 25. 10. 2002; Dopis Petra Kovačiča-Peršina Leandru Peganu, 26. 3. 2003.
- 4 Tine Velikonja, Grobišče na Lokavškem polju, Zaveza, ???
- 5 MD, Služba za vojna grobišča, Prošnja Besednjaku Borisu za pridobitev soglasja za sondiranje in izkop, 11. 10. 2007.
- 6 Petra Leben-Seljak: Antropološka analiza: grob povojnih žrtev v Lokavcu 2008, Žiri, 10. 7. 2008. Petra Leben – Seljak: Antropološke analize prikritih povojnih grobišč, v: *Resnica in sočutje*, str. 510.
- 7 Alenka Tratnik, V grobišču 12 žrtev, *Primorske novice*, 10. 7. 2008, str. 4., izjava M. Ferenc. 12 trupel v prikritem grobišču, *POPTV*, 24 ur.com, 10. 7. 2008.
- 8 Mitja Ferenc: Informacija o izkopu v Lokavcu, elektronsko sporočilo, 9. 7. 2008.
- 9 Prav tam.

Huda Jama – grobišče rov Barbara

ID 4

Naselje: Huda Jama

Občina: Laško

Upravna enota: Laško

GKX 112598

GKY 514772

Ndm.v. 350 m

parcela št. 49674 k.o. Sedraž, k.u. Laško

Lega in dostop

Huda Jama je gručasto rudarsko naselje v dolini potoka Rečica ob cesti iz Laškega proti Zgornji Rečici. Zaznamuje ga nekaj posameznih samotnih kmetij in zapuščenih rudniških stavb.

Iz Laškega se usmerimo po cesti proti Rečici. V Spodnji Rečici, pred Gasilskim domom (Spodnja Rečica 170) zavijemo levo navzgor do zaselka Huda Jama. Na ostrem levem ovinku makadamske ceste, pred objektom Huda Jama 15, nadaljujemo naravnost navzgor po kolovozni poti še nekaj deset metrov do vhoda v rov Barbara.

Vhod v rov Barbara, 1. 6. 2000 (foto M. Bavdaž)

Opis

Kraj je očitno ime dobil po rudniku, ki se mu v ljudskem jeziku pravi jama, da je postala »huda« jama, pa je bilo običajno povezano z nesrečami ali zlom, ki se je v njej zgodilo. Med drugo svetovno vojno je rudnik obratoval in so ga nemške okupacijske oblasti izkoriščale za svoje gospodarske potrebe. Zaradi odhodov rudarjev v NOV, partizanskih posegov in sabotaž rudarjev so ga nemški okupatorji maja 1944 zaprli. Takoj po osvoboditvi so komunistične oblasti v maju in juniju 1945 rudnik izkori-

Ekipe jamskih reševalcev pred vhodom v rov Barbara (ilustrirani Slovenec, 1929, str. 173)

stili za množične likvidacije. V naslednjih mesecih so ga pod vodstvom direktorja Otmarja Petriča usposobili za proizvodnjo. Obratovati je začel 1. novembra 1945, pa vse do konca leta 1992, ko so dela v njem zaradi premajhnih zalog, dokončno ustavili. V ohranjenem arhivskem gradivu rudnika Laško ni podatkov o poboju v maju oziroma juniju 1945.¹

Prvi zapisi

Zapisi, ki bi omenjali dogajanja v rovu Barbara pred demokratičnimi spremembami v Sloveniji leta 1990, so redki. Vse, kar smo vedeli so bili zapisi novinarjev, predvsem Iva Žajdele, ki so povzemali pričevanja domačinov.

Kaže, da je najstarejši znani in objavljeni zapis iz dokumentacije hrvaškega duhovnika Krunoslava Draganovića, ki je po vojni v begunskih taboriščih zbiral pričevanja. Med mnogimi je zapisal tudi pričevanje Jožeta Freceta 11. septembra 1952 v Italiji. Frece navaja, da je bila večja skupina ljudi pobitih v rudniku Laško. Tja naj bi jih vozili s tovornjakom cel teden in to ponoči. Žrtve naj bi bile v jami rudnika, globoki 100 m. Jama naj bi bila do vrha napolnjena z moškimi, ženskami in otroki. Navaja 3000 žrtev. Skupine od 20 do 30 oseb naj bi metali v jame, za njimi pa naj bi metali ročne bombe, ki so žrtve pokončale. Ko so jama napolnili do vrha, so jo obzidali z zgornje in spodnje strani (mišljene so verjetno pregrade, op. avt.). Navaja, da je bil očevidec tega dogajanja, saj je bil kasneje v rudniku zaposlen.² Iz njegovega zapisa ni razvidno ali je bil priča pomoru ali zazidavanju rova.

Obširnejši zapis povzetka pogovorov z domačini iz Hude

Vhod v rov Barbara, 1. 6. 2000 (foto M. Baudaž)

Jame in okolice je leta 1990 zapisal publicist Roman Leljak v knjižici Teharske žive rane. Iz navedenih izjav v knjigi je sicer razvidno, da nobeden od sogovornikov ni bil očividec zločinov in da tudi v času zločina ni živel v Hudi Jami. Škoda, da Leljak v knjigi ni navedel imen pričevalcev, kar bi dajalo zapisovalcem večjo verodostojnost. Kljub objektivni pomanjkljivosti so bila pričevanja, ki jih je zbral Roman Leljak, dolgo edine informacije o dogajanju leta 1945 v Hudi Jami.

Publicist Ivo Žajdela je avgusta 1990 v časopisu Demokracija opisal notranjost rova Barbara. Bil je v skupini z Romanom Leljakom in Filipom Robarjem Dorinom, ki so si v spremstvu rudarskega inženirja Ivana Kende ogledali notranjost rova do pregrade.³ Novembra istega leta je Žajdela v Demokraciji objavil še seznam prikritih grobišč na Slovenskem in med njimi omenil tudi rov v Hudi Jami.⁴ Slovenska javnost je ob predvajanju filma Za resnični konec vojne Filipa Robarja Dorina tudi prvič videla posnetke notranjosti rova, dostopnega do prve pregrade v rovu.

Zapisi o Hudi Jami so v naslednjih letih zelo redki. Omeniti velja Društvo za ureditev zamolčanih grobov in njihov zbornik z opisi prikritih grobišč.⁵ Med njimi je tudi opis morišča v rovu Barbara. Huda jama je svoje mesto dobila tudi v poročilu Preiskovalne komisije Državnega zbora Republike Slovenije o raziskovanju povojnih množičnih pobojev, pravno dvomljivih procesov in drugih tovrstnih nepravilnosti, ki so jo imenovali kar po njenem predsedniku Pučnikova komisija. Za osvetlitev dogajanj v rovu Barbara je bilo pomembno pričevanje voznika tovornjaka Jakoba Ugovška, ki je bil maja in junija mobiliziran v enoto KNOJ-a in je med drugim sodeloval tudi pri prevozu domobrancev iz taborišča Teharje v rudnik Laško. Likvidacije v opuščnem rovu rudnika so trajale približno teden dni v juniju 1945. Ko so jašek napolnili z žrtvami, so jih ob zadnji vožnji peljali naprej od Laškega, v smeri proti Zagorju in jih tam postrelili. Govoril je o štirih ali petih tovornjakih, ki so opravili dve do tri vožnje na dan. Prevažali so jih tri do sedem dni.

Pred rovom postavljeno kapelo so se kmalu po izgradnji lotili vandali. Na sliki predsednik Komisije Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč Viktor Blažič, član Valentin Velikonja in član Teharske komisije Janez Črnež, 1. 6. 2000 (foto M. Baudaž).

Na tovornjaku je bilo okoli 30 oseb – domobrancev.⁶

Na zapis o rovu Barbara v Hudi Jami znova naletimo v času priprav na papežev obisk. Ljubljanski nadškof in metropolit dr. Alojzij Šuštar je namreč 4. februarja 1996 sprejel delegacijo predstavnikov civilne družbe Združeni ob lipi sprave, Društva za demokratizacijo javnih glasil in Svetovnega slovenskega kongresa Konference za Slovenijo. Med drugim so predlagali, da bi država do obiska svetega očeta s krščanskim simbolom zaznamovala največje množično grobišče rov Barbara pri Laškem.⁷ Nekaj dni kasneje, 21. februarja 1996, so ta civilna društva ministra za notranje zadeve Andreja Štera vprašala, ali verjame govoricam o grobišču v rovu Barbara in kaj bo ministrstvo storilo, da bi se ugotovila resnica?⁸ Iz javno dostopnih virov ni razbrati, ali je minister civilnim društvom sploh kaj odgovoril.

V javnosti zasledimo Hudo Jamo še leta 1996, ko je Alojz Brečko v televizijskem dokumentarcu opisal, da je v začetku junija 1945 kot pripadnik KNOJ-a stražil tri nem-

Valentin Velikonja in dr. Mitja Ferenc med evidentiranjem stanja v Barbara rovu, 8. 10. 2002 (foto Mateja Bavdaž)

ške vojne ujetnike pri popravilu ceste Laško–Huda Jama. Pozno popoldne je mimo pripeljal poln avtobus vojakov. Z ujetniki se je vrnil v taborišče Teharje, kjer je videl stražarje, kako vežejo roke slovenskim domobrancem. Brečko je takoj nato odšel na stražo na celjski kolodvor. V mraku je nato iz Teharij proti Laškemu mimo njega peljal konvoj tovornjakov, poln zvezanih ljudi. Omenja, da so takšni konvoji potekali 14 dni.⁹

Društvo za ureditev zamolčanih grobov je leta 1997 nekaj deset metrov pred vhomom v rov Barbara zgradilo kapelo. Blagoslovitev kapele s simbolnim pokopom je potekala 7. septembra 1997. Čez nekaj dni, v noči med 11. in 12. septembrom so jo neznani storilci oskrunili.

Leta 2000 se je Komisija Vlade RS za reševanje vprašanih prikritih grobišč odločila, da je treba prikrita grobišča popisati. Ena prvih evidentiranih lokacij je bil tudi rov Barbara. Obiskan je bil 1. junija 2000 in nato ponovno 8. oktobra 2002, ko je tehnični inženir Rudnika Hrastnik Ivan Kenda komisiji in kriminalistoma policijske uprave Celje opisal nekatere značilnosti rudnika in možnosti fizičnega dostopa do jaškov.¹⁰

Pisnih virov o poboju ni bilo. Ljudje pa so vedeli povedati, da obstajata dva jaška s celo dva tisoč žrtvami - Slovencev in Hrvatov, vojakov in civilistov. Tako visoko število žrtev je bilo po našem takratnem mnenju pretirano, vendar dostop do jaškov, v katerih bi lahko začeli s podrobnejšimi raziskavami, ni bil mogoč. Odšli smo lahko le približno 300 m po rovu in tam naleteli na prvo pregrado. To je bilo takrat za nas konec poti in konec dela.

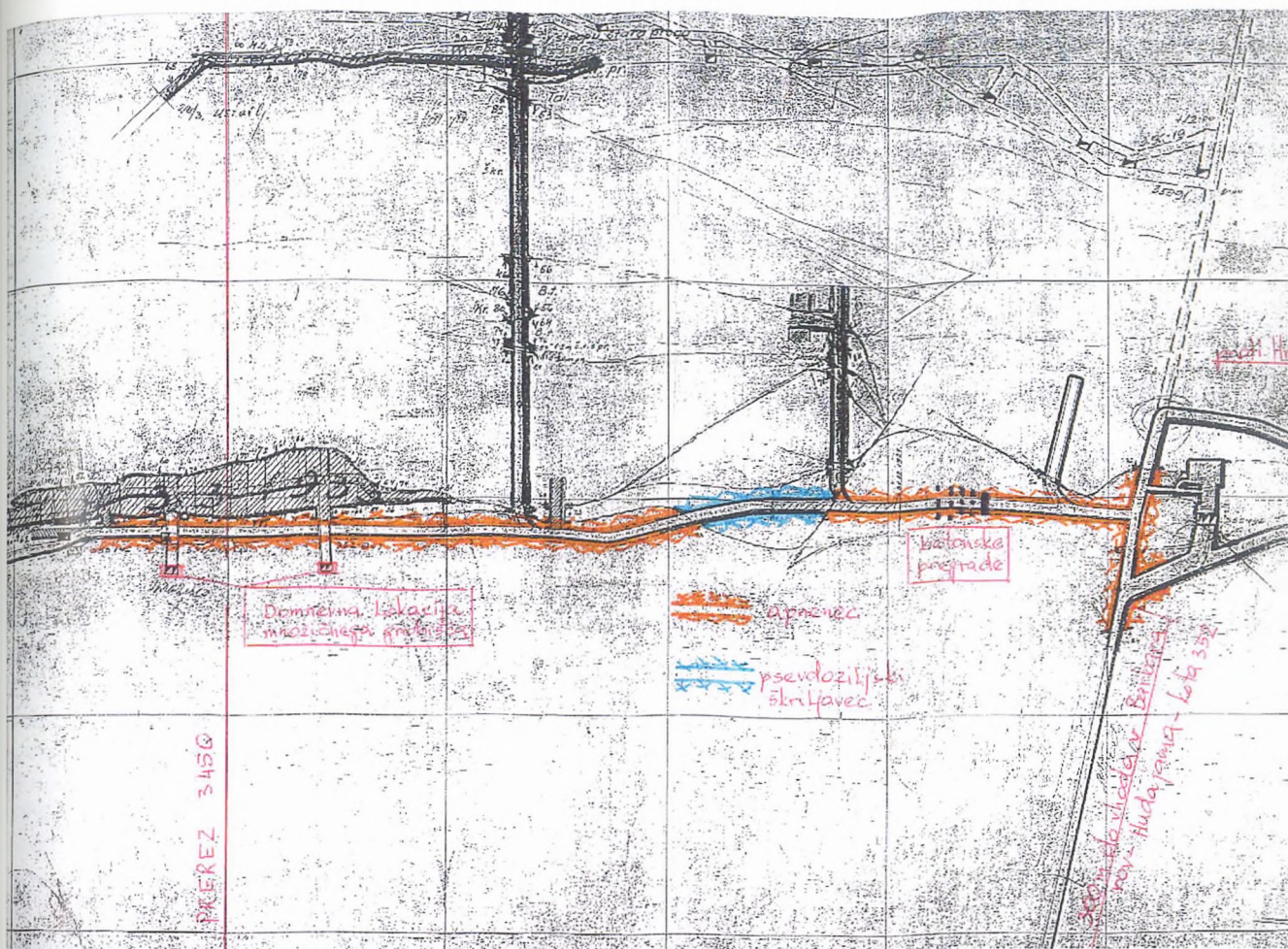
Tribuna, tožilstvo in policija

Prva poizvedovanja uradnih organov o rovu Barbara v Hudi Jami so povezana z kazensko ovadbo, ki jo je decembra 1989 podal študentski časopis Tribuna. Iz nje izhaja, da so neznanci storili kaznivo dejanje vojnega hu-

Mitja Ferenc, Valentin Velikonja, Ivan Kenda in policista pred vhomom v rov, 8. 10. 2002 (foto M. Bavdaž)

dodelstva zoper neugotovljeno število vojnih ujetnikov, ki so jih v juniju, juliju in avgustu 1945 odpeljali iz taborišča Teharje in jih nezakonito pobili v Hudi Jami (Barbarin rov). Okrožno državno tožilstvo je 21. oktobra 1991 kazensko ovadbo časopisa Tribuna poslalo v preveritev Policijski upravi Celje.¹¹ Takrat se je šele začelo oblikovati stališče državnih organov do načina obravnave prijav ali kazenskih ovadb za povojne poboje.¹² Preiskava je kar desetletje bolj ali manj mirovala. V devetdesetih letih prejšnjega stoletja je policija sicer obravnavala dogajanja v taborišču Teharje, z rudnikom Laško pa se v tej preiskavi niso ukvarjali. Zato je državni tožilec šele čez deset let od policije zahteval podatke o ugotovitvah glede ovadb študentskega časopisa.¹³ V tem času je bilo že tudi kazensko-pravno jasno, da povojni poboji spadajo med nezastarljiva kazniva dejanja in jih zato policija in tožilstvo preganjata. Ob prejemu te druge tožilčeve zahteve je policija v svoje evidence vnesla t. i. »zaznavo kaznivega dejanja«¹⁴ in s tem tudi formalno 28. novembra 2001 pričela preiskavo grobišča v Hudi Jami. Omeniti velja, da je bila v tistem času (2. 11. 2001) v povezavi z raziskavo zločina v zaklonišču A v Zgornji Bistrici reaktivirana policijska delovna skupina, ki se je začela po tem datumu intenzivneje ukvarjati s preiskavo nezastarljivih kaznivih dejanj.¹⁵ Vendar je policija takrat razpolagala le s podatki, ki so bili javnosti znani (pričanje nekdanjega šoferja KNOJ-a Jakoba Ugovška). Policija je poročilo priložila zapis razgovora z inženirjem Ivanom Kendo, v katerem je opisano delovanje rudnika in dostop do jaškov, v katerih naj bi se nahajala trupla.¹⁶ Policija je za okrožno državno tožilstvo pridobila tudi vsebinski opis problematike morebitnega fizičnega odpiranja grobišča in tudi ponudbo s popisom in ovrednotenjem predvidenih del. Tehnične možnosti fizičnega odpiranja rova Barbara je za rudnik opisal Ivan Kenda, takrat pomočnik vodje Službe za varstvo pri delu Rudnika Trbovlje-Hrastnik.¹⁷ Z njegovim opisom stanja v rovu se je uradni organ pregona prvič seznanil z dostopom do domnevnega grobišča. V dopisu je pojasnil, da je bil rudnik Laško fizično zaprt leta 1944, vendar so nekateri jamski prostori zaradi prezračevanja pri izkoriščanju

Jamska karta rova Barbara

kvalitetne pitne vode odprti. Med drugim je ostal odprt tudi dostop do s pregradami zaprtih jamskih prostorov, kjer naj bi bilo grobišče. Za zagotovitev varnega tehničnega posega, bi bila nujna izdelava rudarskega projekta, ki bi upošteval rudarsko zakonodajo in predpisal način izvajanja del. Za rudarske nepoznavalce je bil pomemben podatek, da je razdalja od pregrade do prvega jaška, kjer naj bi bile žrtve, okoli 150 m in da rov poteka v glavnem po apnencu, ki je čvrsta in samonosna kamnina, del rova (od 35. do 70. metra) pa je v psevdofiljskem škrljaju, ki je nestabilna kamenina. Po izkušnjah naj bi bili jamski prostori v takšni hribini glede na tehnologijo takratnega podgrajevanja zrušeni in neprehodni. Jaška pa naj bi bila v apnencu in je zato pričakovati, da sta odprta in nezarušena, če ju po likvidaciji niso zamirirali in deloma zasuli. Formalni postopki naj bi bili: izdelava rudarskega projekta, izdaja dovoljenja za izvajanje del (rudarski organa na Ministrstvu za gospodarstvo), prijava o nameravanem izvajanju del vsaj 15 dni pred pričetkom del na republiško rudarsko inšpekcijo, pridobitev soglasja lastnika jamskih obratov, morebitna druga soglasja in dovoljenja, ki niso v rudarski pristojnosti. Po Kendovi tehnični informaciji je pripravljala dela ocenil na 7.383.000 SIT.¹⁸

V naslednjih letih je kriminalistična preiskava grobišč

na Štajerskem in taborišča Teharje prinesla nekaj novih omemb domnevno vpletenih oseb v dogajanje pri pobojih v Hudi Jami, vendar nobeni ni bilo mogoče dokazovati kazenskopravne odgovornosti za sodelovanje pri pobojih. V poročilu, ki ga je vodja policijske preiskave Pavel Jamnik leta 2004 pripravil za Vrhovno državno tožilstvo je navedel tudi podatke o grobišču v rovu Barbara: »V opuščnem rovu v Laškem leži neznano število pobitih ljudi. Nedvomno so med njimi zajeti pripadniki bežečih vojska in civilnega spremstva, ni pa jasno, ali in koliko je med pobitimi tudi Slovencev. V izjavah ljudi se pojavi ime odgovorne osebe za poboje — Slovenca, in tudi imena ljudi, ki naj bi o pobojih vedeli kaj več, vendar so vsi že pokojni ali so podatki tako skopi, da se oseb ne da identificirati (samo t. i. partizansko ime).«¹⁹

Komisija se odloči. Prvi koraki v rovu Barbara

Ker je bilo leta 2006 prvič raziskano minirano kraško brezno, v letu 2007 protitankovski jarek, je vladna komisija sklenila, da bi v letu 2008 izvedli do takrat najzahtevnejšo raziskavo poveljnega grobišča v enem od rudnikov.²⁰ Na podlagi do takrat zbranih informacij o možnosti dostopa in tudi že ocenjenih stroškov podiranja domnevno

Reševalna ekipa RTH pred prebijanjem prve pregrade, 24. 7. 2008 (foto M. Ferenc)

štirih pregrad, je postal najbolj sprejemljiv rov Barbara v rudniku Laško. Predsednik vladne komisije Jože Dežman je dobil pooblastilo za vodenje pogovorov o raziskavi rova. Vodja Službe za vojna grobišča Marko Štrovs pa je v prihodnjih mesecih vložil veliko naporov, da je s pristojnimi institucijami urejal vse zahtevane formalnosti.²¹ Iz do takrat pridobljenih podatkov bi bilo po mnenju članov vladne komisije sondiranje v rovu Barbara tehnično mogoče.

Morda se kdo sprašuje kako to, da je vladna komisija Hudo Jamo izbrala šele leta 2008. Za to sta vsaj dva vzroka. Prvi je tehnične narave. V prvem obdobju svojega delovanja smo se v vladni komisiji lotevali namreč manjših grobišč, ki so bila tehnično manj zahtevna, saj nismo točno vedeli, kako naj se dela sploh lotimo. Treba je bilo šele vzpostaviti metodologijo, tako sondiranje kot prekopov, in bilo bi neodgovorno, če bi se že na začetku lotili najbolj zahtevnih opravil. Drugi vzrok pa je povezan z dostopnostjo informacij. Rov Barbara od vsega začetka raziskovanja povojnih pobojev velja poleg Ušivih jam v Kočevskem Rogu za enega najbolj skrivnostnih. Vhod v rov je bil sicer znan, dostop je bil mogoč do prve pregrade, to pa je bilo tudi vse. O samem poboju ni bilo znanega nič in tudi kraj pomora se je pomembno razlikoval od drugih prizorišč, v katerih so v enakem obdobju prav tako izvajali poboje. V tem primeru naj bi bile žrtve zazidane globoko pod zemljo in do 90-ih let prejšnjega stoletja je Služba državne varnosti nadzorovala dostop do betonske pregrade. Da je bil rov Barbara prizorišče množičnega poboja je domnevno »vedelo« celo Laško. Več od tega pa ne. Podrobnosti niso bile znane, o tem se ni smelo javno govoriti. Izkušnja Elze Premšak je bila namreč zgovorna. Divizijsko vojno sodišče v Celju je 22. maja 1947, Elzi Premšak, Bojanu Kencijanu, Josipu Čepinu, Tereziji Volovšek in Rozaliji Draž, za dejanja, za katera so jih dolžili, izreklo nepojmljive kazni. Elzo Premšak spoznalo za krivo špijonaže, ker je »...na temelju podatkov, ki jih je spretno izvabila od soobtoženih

Zasuti rov po prebitju prve pregrade, 24. 7. 2008 (foto M. Ferenc)

Čepin Josipa in Kencijan Bojana lažno prikazovala delo organov za zaščito naroda z navajanjem, kako ti pretepajo ujetnike in izvajajo množične likvidacije, kar je podkrepila z lažnim navajanjem primerov pri Brežicah, Košnici, Laškem, Gornji Hudinji in Hudi jami, kjer je navajala, da je bilo likvidiranih 1000 belogardistov...« Elza Premšak je bila obsojena na »smrtno kazen z ustrelitvijo in trajno izgubo političnih in državljanskih pravic.«²² Kazen je bila izvršena 25. maja 1947 ob četrti uri zjutraj. Stara 32 let in noseča, je bila ustreljena.

Padec prve pregrade

Ministrstvo za delo je 10. julija 2008 RTH naročilo pripravljala dela oz. odstranitev zidane pregrade - zadelke (zadelka, rudarski naziv za izdelano pregrado, s katero se zapre – zadela nek jamski prostor), s katero je bil zaprt del rova, ki vodil do grobišča.²³ Treba je bilo še pridobiti dovoljenje lastnice, tj. Pivovarne Laško, ki ga je izdala 18. julija 2008. Pripravljala dela v rovu so se začela čez tri dni. Rudarji so uredili dohodne poti, zračenje do pregrade (zadelke) s položitvijo zračilnih cevi, pripravili kompresor in cevovod za stisnjen zrak, očistili traso in usposobili že obstoječi tir v dolžini 320 m.

Iznašanje jalovine iz rova, 11. 9. 2009 (foto M. Ferenc)

26. 1. 2009 so rudarji naleteli na opečnato pregrado. Domnevali so, da je za njo prost prehod do jaškov, 26. 1. 2009 (foto M. Alič)

24. julija 2008 so se pred vhodom v rov zbrali: skupina rudarskih reševalcev, rudar Mehmedalija Alič, kriminalisti, kriminalistični tehniki, predstavnik RTH Gorazd Hafner, tehnični nadzornik rova Ivan Kenda, vodja Službe za vojna grobišča Marko Štrovs, predsednik vladne komisije Jože Dežman, predstavnik vladne komisije in obenem policije Pavel Jamnik in vodja evidentiranj in sondiranj dr. Mitja Ferenc. Pričakovanja, da bomo po podrtju pregrade lahko napredovali, so bila kmalu pozabljena. Rov za pregrado – zadelko je bil do vrha napolnjen z jamsko jalovino. Napredovanje je bilo nemogoče. Po predvidevanjih je bilo do prvega jaška, kjer naj bi bilo grobišče še 165 m. Dela so prekinili.

Postopek za izbor izvajalca je bil narejen avgusta tako, da je ministrstvo za delo septembra sklenilo pogodbo z RTH za odstranitev nasutega materiala v rudniškem jašku (t. i. prva faza). Prva faza del je potekala od priprav za preboj prve pregrade na stacionaži (oddaljenost od vhoda v rov) 360 m do stacionaže 398,5 m. Delo je bilo treba opravljati ročno, s krampi, rovniciami, lopatami in samokolnicami. Napredovali so po okoli 2,5 m dnevno. Jalovino so vozili v oblomno progo, oddaljeno 80 m od prve

Vrtanje 3. pregrade, 2. 2. 2009 (foto M. Ferenc)

3. pregrada z označenim mestom za vrtanje, 3. 2. 2009 (foto M. Ferenc)

pregrade. Čeprav je bil iznos jalovine zamuden, težav pri napredovanju skozi rov ni bilo, saj je bil profil proge izdelan v dokaj stabilnem apnencu s povprečnim prečnim prerezom površine 5,2 m². Do 3. februarja 2009 so rudarji prebili tri betonske pregrade. Presenetila nas je tretja, ki je bila izdelana iz litega betona brez armature in je bila debela kar 80 cm.

Prve sledi, ki so nakazovale, da se rudarji z odstranjevanjem nasutega materiala v rovu bližajo mestu s posmrtnimi ostanki, ja bila najdba rjavordečega madeža poldrugi meter od tal. Domnevali smo, da gre za sled človeške krvi, madež pa je morda nastal, ko je nekdo z glavo udaril ob kamniti rob. Le nekaj metrov za madežem so rudarji opazili, da je nekdo narisal znak z modro barvo. Bil je iste oblike kot pred pregrado št. 3, vendar veliko večji (okoli 30 cm). V sredini kroga je modra pika, v zgornjem zunanjem delu pa križec. Tovrstni znaki niso predmet rudarskega sporazumevanja.

Na 442 m od vhoda v rov so rudarji naleteli na novo leseno pregrado in glinasti čep, ki je bil debel kar 1,4 m. V rudnikih premoga glino uporabljajo za izdelavo tesnilnih pregrad, s katerimi se skuša v celoti preprečiti cirkulacija zraka v opuščeni zaprti jamski prostor. Predvidevamo, da je pregrada št. 4 izdelana zato, da bi preprečili smrad z območja slepih jaškov ob razkroju trupel. Po četrti pregradi je sledila peta, ki je bil znova betonska. Rudarji so jo zavrtali do globine 1,6 m. Ker z vrtanjem niso prebili pregrade, so se odločili, da najprej naredijo vdolbino, da stanjšajo pregrado in jo nato prebijejo. Rušenje pregrade je bilo opravljeno 17. in 18. februarja 2009. Ugotovili so, da je bila betonska pregrada debela 1,2 m, na njej pa je slonela še pregrada iz opeke (št. 6), zaradi katere vrtina ni mogla prebiti skupne debeline. Betonska pregrada je bila armirana z desetimi železniškimi tirnicami po horizontali in dvema po vertikali.

Izgradnja pregrad (sedma je bila ilovnata in debela 1,4 m), ki so jih rudarji s težavo prebijali in odstranjevali, je

Pavel Jamnik na steni proge med 3. in 4. pregrado jemlje vzorec za analizo rdečerjavega madeža, domnevno sledi človeške krvi, 19. 2. 2009 (foto M. Ferenc)

vedno bolj potrjevala, da je nekdo skrbno poskušal skriti sled za svojimi dejanji in da bomo kmalu dospeli do jaškov in žrtev v njih. Spraševali smo se, kako se bodo država in njeni organi odzivali, če se bodo potrdile desetletja stare govorice o poboj. Ali bo država sposobna začeti z ekshumacijo in pokopom žrtev, njihovo identifikacijo itd. Slutili smo, da bo potrditev grobišča močno odjeknila v slovenski javnosti, vendar si nihče od nas ni predstavljal razmer, na katere bomo morda naleteli, če bomo prišli do jaška. Ali so v njem žrtve? V kakšnem stanju so? Je jašek napolnjen z njimi do vrha? Bo mogoč dostop do njih? Menili smo, da je treba najvišje državno vodstvo opozoriti na razmere v rovu, da bo imelo pravočasno odgovore na odprta vprašanja, če bi se obstoj grobišča potrdil. 17. februarja 2009 sem predsedniku vlade Borutu Pahorju poslal pismo z osnovnimi informacijami, vendar odziva ni bilo.

Najdena prva žrtev in nato še druga

V razdalji 449 m od vhoda v rov, smo 23. februarja naleteli na čevlje in dele človeškega okostja. Obvestili smo naročnika in policijo, ki je dan za tem opravila kriminalistični ogled. Pri ogledu so našli človeško okostje, čevlje, tulec naboja cal. 9 mm, kovinsko tesarsko spono in kose oblačil. Najdba trupla je kazala, da je oseba poboj v rovu ali jašku preživela. Ko so se storilci umaknili, so za seboj nemudoma zasuli del rova in s tem preprečili širjenje smradu, obenem pa so domnevno želeli preprečiti, da bi ljudje, ki še niso bili mrtvi, pobegnili iz jame. Morilci so vedeli da vsi, ki so jih nameravali umoriti, niso umrli takoj, saj so morali slišati, da so med trupli tudi še žive osebe. Za osebo, rudarji so jo poimenovali **begunec**, katere okostje je bilo najdeno prvo, se sklepa, da je poskušala prekopati prvo zasutje rova. Ob okostju je bila najdena približno meter dolga kovinska palica (železni kos tira, ki se vgrajuje v križišču tira kot element za preusmerjanje vožnje jamskih vozičkov),

Ko so rudarji prebili 5. pregrado, so naleteli na 6. pregrado, izdelano iz opeke. Debela je bila 55 cm, 19. 2. 2009 (foto M. Ferenc)

opazili pa smo tudi rov, ki ga je begunec kopal in si utiral pot po kateri bi se rešil. Po približno 7–8 m kopanja je naletel na betonski okvir zračilnih vrat (pregrada št. 9), v katera je udarjal z železno palico. A betonski okvir in skala nad njim sta bili premočni. Begunec ni mogel več naprej, pred njim je omagal in umrl. Nad glinasto pregrado št. 8 je v stropnem delu v apnencu naravna klinasta votlina v višini približno 1 m, kjer so bila glinasta tla v celoti zagljena, kar kaže na to, da je v tem prostoru prebil veliko časa. Sledi, ki jih je na desetmetrskem odseku pustil begunec, so v veliki meri ohranjene.

27. februarja smo pred 9. pregrado odkrili drugo človeško okostje. Prekrito je bilo s približno 110 cm glinenega zasutja. Ob skeletu so bili najdeni še čevlji - polškornji, prstan iz kovine, del črnega pasu, dva rjava gumba, bel gumb in črn glavnik. Skeletne ostanke obeh žrtev so prepeljali na Inštitut za sodno medicino v Ljubljani, predmete pa je prevzel Muzej novejšje zgodovine iz Ljubljane.²⁴ Z vodjem del Mehmedalijo Aličem je bilo dogovorjeno, da se zaradi morebitne kasnejše prezentacije in rekonstrukci-

Na vrhu nasutja so rudarji 23. 2. 2009 naleteli na čevlje, obleko in okostje človeka. Za skeletom je viden betonski okvir zračilnih vrat in ostanke lesene (9) pregrade, 24. 2. 2009 (foto M. Ferenc)

Kovinska palica, s katero si je begunec poskušal utreti pot v svobodo (vir Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

je, čim bolj ohrani izvirnost prostora in vsi najdeni predmeti. Alič je že pred tem ohranjal in zaščitil posamezne pomembne dele rova in predmete, najdene v njem. Po preboju 9. pregrade je sledil čep iz ilovice v širini 1,4 m (10. pregrada), ki se je zaključil z deskami. Deske so omejevale zasutje z jamsko jalovino. Zasip z jamsko jalovino je bil dolg 1,8 m.

V skoraj osmih mesecih so rudarji naleteli kar na enajst različnih pregrad. Ob vsaki smo pričakovali, da bo za njo vendarle prost prehod proti jaškom. In ob vsaki smo se spraševali, le kaj hudega nas čaka, da je bilo treba tako zakrivati? Najdebelejša pregrada iz ilovice, armiranega betona in opeke je skupaj merila skoraj pet metrov. In prav zaradi tolikšnega števila pregrad smo bili tudi prepričani, da hodimo po poti, po kateri bomo slej ko prej naleteli na žrtve. Ob vsakokratnem prebijanju pregrad ko smo čakali, da reševalci naredijo vrtine in izmerijo prisotnost plinov, smo se v stranskih rovih pogovarjali o tem kakšen človek je odločil, da se žrtve zakopljejo in skrijejo z nekaj stotinami kubičnih metrov jalovine, opeke, betona, železa, saj je bil vendar rov zapolnjen tako, kot da bi delali atomsko zaklonišče! Zdaj vemo, da so se tekočine, ki so se sproščale ob razpadanju trupel v rovu in jašku, stekale po razpokah v kamnini v okoli 100 m nižjo etažo rudnika. Strop nižje etaže so morali zato še dodatno betonsko zaščititi z opečnatim podpornim zidom. Vse zato, da zločin ne bi prišel v javnost.

11. pregrada iz desk, gramoza in apna, 2. 3. 2009 (foto M. Alič)

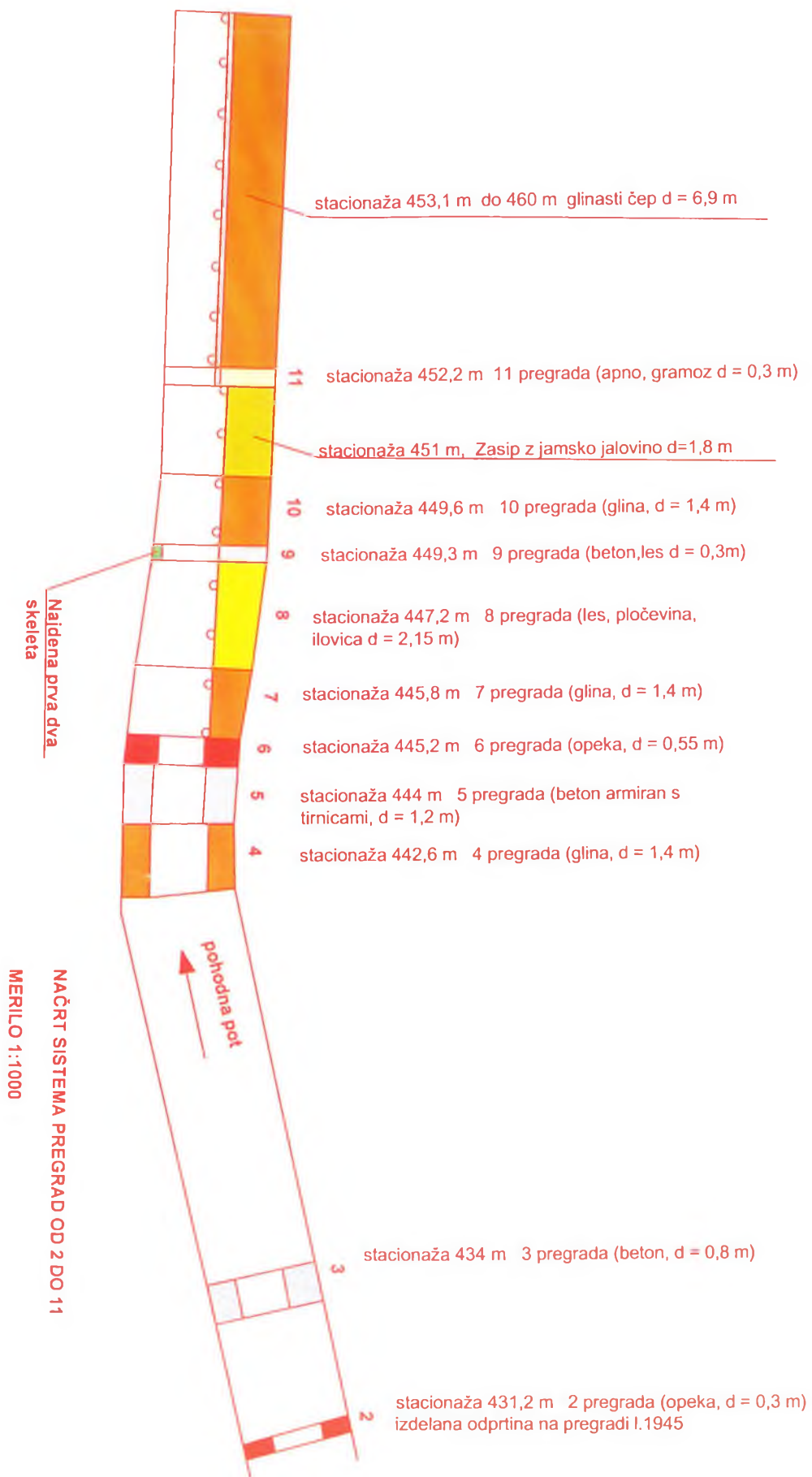
Okostje druge žrtve je ležalo pod 110 cm ilovnatoga nasutja, 27. 2. 2009 (foto M. Ferenc)

Soočenje z zločinom

3. marca 2009 so rudarji odstranili vse pregrade in nasuti material ter namestili zračilne cevi, napravili ozek preboj v nezasuto nadaljevanje rova in naleteli v prehodnem rovu na človeške ostanke in ostanke obutve in oblačil. Rudarji so kraj nemudoma zapustili in o najdbi obvestili policijo. Ekipo je v notranjost vodil Mehmedalija Alič, ki je skupaj z rudarji prebil zadnjo zaporo. Zaradi predvidenega dviganja koncentracije CO₂ v zraku je bilo treba ogled opraviti čim hitreje. Ko je bil po 64 letih dostop v rov spet odprt, smo zagledali najprej prvo okostje in za njim še eno. Stopali smo čez množico obuval in zank s katerimi so bile zvezane žrtve, saj smo hoteli čim prej priti do jaškov, ker naj bi bilo tam množično grobišče. Ko pa smo prišli do prvega in s svetilkami svetili v globino, smo videli le bruna. Nemo smo zrl v globino jaška in se spogledovali saj ni bilo vidnih človeških ostankov. Kaj zdaj? Kljub nevarnosti, da zdrsnemo v jašek smo se splazili preko novega nasutja in odšli naprej. Odprl se nam je pogled na nepregledno in nepredstavljivo množico trupel.

Po skoraj osmih mesecih odstranjevanja ovir, ki so nas ločile od žrtev, smo končno stali pred njimi. Stali smo pred ogromno belo gmoto, ki ji nismo videli konca. Pred množico še nerazpadlih trupel. Na desetine jih je bilo, ki so bili pobiti v rovu in zabetonirani. Ko smo se sklonili nižje smo z grozo ugotovili, da nismo naleteli zgolj na kosti, kakršne običajno ostanejo od človeka po 64 letih. Naleteli smo na trupla, na katerih so bili vidni lasje, nohti, koža, ušesa. Bili so dobesedno prepleteni drug z drugim. Kot v skupinskem množičnem krču. Zaradi odsotnosti zraka trupla namreč niso razpadla. Bila so popolnoma bela. To kar smo videli preprosto nismo znali poimenovati. Molč, tišina in premlevanje Zločina.

Ko smo prispeli iz rova je bilo edino vprašanje, ki nam je rojilo po glavi: »Ali je to kar smo videli sploh res?« Vsi prisotni smo ob raziskovanju prikritih grobišč doživeli že

Načrt sistema pregrad – od 2. do 11. pregrade

Prvi pogled v rov za pregradami. Množica čevljev, 3. 3. 2009 (foto M. Ferenc)

marsikaj, a temu s čimer smo bili soočeni, nismo mogli verjeti. Bes in groza sta se mešala s solzami sočutja. Trajalo je dobro uro, da sva se z Jamnikom odpravila do novinarja, ki je že več ur čakal na prve informacije.

O potrditvi grobišča in najdbi žrtev je bila javnost obveščena še isti večer. Pretresenost ekipe, ki je nekaj ur po soočenju z zločinom o tem spregovorila za ekipo nacionalne televizije, je bila več kot očitna. Seznanitev javnosti z najdbo v Hudi Jami je bila šok tudi za slovensko javnost. Ljudje so ob posnetkih obnemeli, groza ob pogledu na belo množico trupel je zajela vse, ki so ta večer še sedeli pred televizorjem. V medijih je bolj kot novica, da smo naleteli na množično grobišče, odmevala pretresljivost fotografij, ki so jih naredili v tistih nekaj minutah soočenja z belo gmoto. Iz njih so bili bolj kot iz besed razvidni barbarsko okrutnost, strahotno trpljenje žrtev, množični poboj in zaukazan molk, ki ga je obdajal. Vsaj za tisti večer domnevamo, da je tudi Slovenijo zajela bela koprena, pod katero se je skrival šok, sočutje, nerazumevanje, veliko vprašanj in tudi velika radovednost, kaj bo še sledilo za tem. Zmedeni smo bili tudi raziskovalci, saj se je tako nam kot javnosti postavljalo več vprašanj, kot smo tistega večera imeli odgovorov.

Prvi pogled v jašek, 3. 3. 2009 (foto M. Ferenc)

Čevlji v rovu za pregradami, 3. 3. 2009 (foto P. Jamnik)

Dnevi potem

Zaradi izrednega medijskega zanimanja je bila 5. marca v prostorih Muzeja novejšje zgodovine v Ljubljani tiskovna konferenca, kjer so svoja razmišljanja javnosti strnili; Jože Dežman, Pavel Jamnik, Jože Balažic, Mehmedalija Alić, Gorazd Hafner in Mitja Ferenc. Novinarjem je bilo razdeljeno slikovno gradivo s kratkim filmom, Jamnik pa je v imenu Policije javno pozval ljudi, naj podajo informacije povezane s poboji v Hudi Jami in tako bi krivci »morda zaključili svojo življenjsko pot nekoliko lažje, če bodo te stvari razkrili.« Opozoril sem, da se šest let po sprejemu zakona o vojnih grobiščih, še vedno srečujemo s težavami pri naporu, da bi grobišča dostojno uredili, saj nam vsaka oblast postavlja le ovire.²⁵ Prisotne je pretresla tudi izjava vsega hudega vajenega sodnomoedicinskega izvedenca dr. Balažica: »Dolgo let sem že v sodni medicini, a česa takšnega še nisem videl. Nekatero podrobnosti, denimo umetna noga, ki se je oklepa roka, ali valovite bele meglice ker so trupla posuli z apnom, se vtisnejo globoko v možgane.«²⁶ Na ta dan se je prvič oglasili tudi premier Borut Pahor. Dejal je: »Mislim, da morajo vse institucije opraviti svoje delo, država mora na dostojen in spoštljiv način poskrbeti za vse najdene žrtve.« Zavzel se je za sprejetje zakona o žrtvah vojnega nasilja, ki je bil takrat v obravnavi.

V naslednjih dneh so bile vzpodbudne tudi izjave drugih ministrov in uradnih ustanov. Pravosodni minister Aleš Zalar je zagotovil, da imajo tožilci vso podporo ministrstva pri preiskavi.

Notranja ministrica Katarina Kresal je dejala: »Je v naši zgodovini še vedno kar nekaj madežev, za katere je še velika žalost, da še niso bili odpravljeni, da ne znamo, enkrat za vselej, povedat, da je to bilo narobe in o tem sprejeti določene rešitve.«²⁷ Ministrica za obrambo dr. Ljubica Jelusič je dejala, »da so vse žrtve vojne in povojne dobe naše skupne žrtve. In s temi žrtvami moramo doseči spravo, sprejeti jih moramo za svoje. To so žrtve našega prostora.«²⁸ Resorni minister

Mumificirana gmota človeških trupel, 3. 3. 2009 (foto M. Ferenc)

*Mumificirana gmota človeških trupel, 3. 3. 2009
(foto M. Ferenc)*

za delo, družino in socialne zadeve dr. Ivan Svetlik pa je zatrdil, da bodo na ministrstvu v programu dela za tisto leto in naslednje leto načrtovali obseg ustreznih sredstev za nadaljevanje aktivnosti na področju iskanja prikritih grobišč.²⁹ Na odkritje grobišča v Hudi Jami sta se odzvala tudi varuhinja človekovih pravic in Komisija za pravičnost in mir pri Slovenski škofovski konferenci. Varuhinja Zdenka Čebašek Travnik je menila, da je ob takšnih priložnostih treba dati prednost spoštovanju dostojanstva žrtev in njihovih svojcev pred senzacionalističnim obveščanjem javnosti. Poudarila je, da je treba v čim krajšem času odkriti vse znane lokacije množičnih grobišč, žrtvam postaviti primerno obeležje, svojcem pa omogočiti dostojno slovo od pokojnikov.³⁰ Mariborski nadškof dr. Anton Stres je kot predsednik komisije Pravičnost in mir v izjavi za javnost zapisal, da je za gnusne zločine proti človeštvu in lastnemu narodu potrebno ugotoviti krivce, javno obsoditi takratno komunistično totalitarno oblast in s tem oprati dobro ime poštenih in iskrenih borcev za svobodo naroda, ki so jih med vojno in vsa leta po njej zlorabljali kot nekakšni živi ščit totalitarnih politikov, ideologov in zločincev.

Novinarska konferenca v Muzeju novejšje zgodovine Slovenije, 5. 3. 2009. Od leve Gorazd Hafner, Pavel Jamnik, dr. Jože Balažič, dr. Mitja Ferenc, Marko Štrovs, Mehmedalija Alič in Jože Dežman (foto I. Uršič)

*Mumificirana gmota človeških trupel, 3. 3. 2009
(foto M. Ferenc)*

Politizacija se začne

A šok in sočutje z žrtvami sta vzdrževala tišino le kratek čas. Kmalu se je začela politizacija. Tisti, ki so se prišli Hudi Jami poklonit prvi, so se vprašali, kje so drugi, kdo še ni prišel in kdo bi moral.³¹ Predsednik države dr. Danilo Türk je, ko so ga novinarji prvič vprašali o Hudi Jami nediplomatsko dejal, da danes o tej temi ne bo govoril, ker je prioriteta neka druga tema.³² Predsednik Zveze združenj borcev za vrednote NOB Slovenije dr. Janez Stanovnik je govoril o storilcih, ki so prihajali iz drugih republik, in o podobnih dejanjih Angloameričanov z nemškimi vojnimi ujetniki, a ni zanikal odgovornosti vrhovnega poveljnika vojske in generalnega sekretarja KPJ ter predsednika vlade DFJ Josipa Broza Tita.³³ Pobjo v Hudi Jami pa je pripisal kar 4. črnogorski diviziji.³⁴ Vendar sedaj že poznamo toliko podatkov, da lahko za slovenske žrtve v veliki meri upravičeno sklepamo, da so storilci prihajali iz vrst Slovencev. Ne nazadnje so se poboji izvajali še do konca leta 1945 in tudi v letu 1946, ko so se enote jugoslovanskih armad že zdavnaj reorganizirale, in tudi vrnile na druga jugoslovanska območja. Izgovor, da slovenski voditelji o tem niso nič vedeli, pa je blago rečeno neresen. Danes vemo, da je bilo po koncu vojne na slovenskih tleh pomorjeno več deset tisoč vojaških in političnih nasprotnikov. In te nasprotnike je morala zmagovita oblast pred pomorom zajeti, transportirati, stražiti in hraniti, po pomoru pa zakriti njihova grobišča, sanirati slabo zakrita mesta zločina in predvsem vzdrževati molk o njih. Kdor pozna ustroj in delovanje vodstva takratnih državnih organov, zlasti partijskega vodstva ve, da takšna dejanja niso mogla potekati brez sodelovanja slovenskih oblasti.

V dneh po »Hudi Jami« se je najbolj ponesrečeno spreobrnil poziv SDS, ki je predlagal, da bi preimenovali vse ulice in trge, ki nosijo Titovo ime in da bi umaknili Titove kipe v muzeje. Ljubljanski mestni svet se je na pobudo odzval tako, da je v Ljubljani, ki je nekoč imela Titovo

Pavel Jamnik, Mitja Ferenc in podpredsednica vlade Republike Hrvaške Jadranka Kosor med ogledom dokumentacije v zabojniku pred vhodom v rov Barbara, 9. 3. 2009 (vir kabinet podpredsednice vlade RH)

cesto, pa jo je v 90. letih prejšnjega stoletja preimenovala, spet določil neko drugo cesto in jo poimenoval po Titu. Ustavno sodišče je kasneje odločilo, da nova poimenovanja ulic po nosilcih oblasti v totalitarnih sistemih, za demokratično družbo niso več dopustna.

Rov Barbara je učbeniška potrditev tega čemur svetovna literatura, ki obravnava genocid in množične poboje, pravi »industrializacija ubijanja«, na kar je v svojih javnih izjavah večkrat poskušal opozoriti vodja policijskega preiskovanja povojnih pobojev P. Jamnik.³⁵ Ta rudnik je nazorno razgalil to industrializacijo v vseh njenih fazah. Najprej je bilo treba najti lokacijo. Našli so jo v opuščnem rudniku. Prebili so opečnato pregrado, da so omogočili izvedbo druge faze, industrijsko operacijo, v tem primeru poboj. Naslednja faza je izvedba. Kot v tovarni za tekočim trakom izdelujejo produkt, so v rudniku pobijali. Ko je bila »proizvodnja« končana, pa je bilo treba mesto, kjer se je to odvijalo, sanirati. Ta faza industrijskega načina pobijanja se je v rovu Barbara zaključila s tem, da so rov zaprli in zazidali, da je bil 60 let nedostopen in tako zavarovan, da ni vplival na okolico in okolica ne nanj. Ko »tovarno« zaprejo, zasadijo travo, da čez čas nihče več ne ve, da je kdaj tam stala in obratovala.

O žrtvah ni bilo skoraj nobene besede več. Bojazen, da

18. 3. 2009 sta predsednik RS dr. Danilo Türk in predsednik slovenske vlade Borut Pahor sprejela člane Komisije Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč in njene sodelavce (zasebni arhiv M. Ferenc)

bodo žrtve Zločina še enkrat zlorabljene za neumestne nastope nekaterih predstavnikov politične »elite« in za njihov medsebojni obračun, se je uresničila do te mere, da vprašanj kam z žrtvami in kako jih izkopati, ni bilo več. Takratnemu ministru za šolstvo (!) dr. Igorju Lukšiču se je celo zazdelo, da smo Hudo Jamo odprli zato, da bi vplivali na izide evropskih volitev, ki so bile šele čez štiri mesece.³⁶

Ko so v ponedeljek 9. marca 2009 v slovenski javnosti že odmevale besede predsednika države o drugorazredni temi, je h kapelici pred Hudo Jamo položila venec hrvaška državna delegacija, ki jo je vodila podpredsednica vlade Jadranka Kosor. V delegaciji so bili še notranji minister Tomislav Karamarko in drugi visoki funkcionarji hrvaške vlade.³⁷ Pomenljivo je bilo, da jih je s slovenske strani pričakala le državna sekretarka na ministrstvu za delo Ana Kopač Mrak. V zabojniku pred rovom sta Pavel Jamnik in Mitja Ferenc hrvaški delegaciji razložila potek raziskav, še podrobneje pa v nadaljevanju v Laškem kje sta opozorila na neratificiran sporazum med obema državama o ureditvi vojnih grobišč.³⁸

Predsednika dr. Danilo Türk in Borut Pahor sta 18. marca v vladni palači na delovni pogovor povabila člane Komisije in še nekaj poznavalcev grobišč. Po sestanku sta poudarila, da je potrebno vprašanje povojnih grobišč čim prej rešiti in podprla nadaljevanje dela na grobiščih. Napovedala sta, da se bosta poklonila spomenu žrtev v rovu, ko bo sodnomedicinska preiskava končana.

Sistematično delo sodne medicine se začne

Po ogledu prizorišča kaznivega dejanja je na predlog okrožnega državnega tožilca Ivana Žaberla, preiskovalni sodnik Matjaž Guček, 9. 3. 2009 izdal Inštitutu za sodno medicino odredbo za izvedensko delo sodnomedicinske stroke, ki naj ugotovi:

Da je bilo delo sodnomedicinskih izvedencev na progi sploh mogoče, je bilo potrebno nad trupli postaviti lesene odre, 20. 3. 2009 (foto P. Jamnik)

- »Po natančnem pregledu posmrtnih ostankov število oseb, opiše morebitne posebnosti, zlasti spol, starost in drugo, kar bi pripomoglo k ugotavljanju njihove istovetnosti, ter poda izvid in mnenje o vzroku smrti oseb ter kaj je smrt povzročilo in kdaj je smrt nastopila.« Poleg tega odreja:
- »Da se posmrtni ostanki v skladu s pravili stroke ustrezno zavarujejo in se poskrbi za primerno hrambo.«³⁹

Istega dne je odredil tudi izvedeniško delo Muzeju novejšje zgodovine Slovenije, Ljubljana, ki naj identificira najdene predmete, ugotovi njihovo starost, izvor ter ali so pripadali vojaškim formacijam ali civilnim skupinam.⁴⁰ Prav tako je preiskovalni sodnik izdal Odredbo rudarski družbi RTH Rudnik Trbovlje–Hrastnik d.o.o, ki naj omogoči Inštitutu za sodno medicino Medicinske fakultete Univerze v Ljubljani ter Muzeju novejšje zgodovine Slovenije v Ljubljani pripravo izvedeniških mnenja, s tem da po pravih stroke stori vse, kar je potrebno, da bo delo izvedencev lahko opravljeno in da bo delo potekalo varno.⁴¹

Ekipa ISM je začela odstranjevati skelete 13. marca 2009. Ti so bili 544 m od vhoda v rov. Prvi dan je odstranila trupla v dolžini 0,7 m. Aličeva ekipa je nad trupli namestila

Iznešena trupla so skladiščili v strojnici rova Barbara, 1. 4. 2009 (foto M. Ferenc)

Med mumifikacijo in delnim razpadom se je gmota trupel posedla. Še vedno je ostala skoraj meter visoka plast človeških ostankov, 20. 3. 2009 (foto P. Jamnik)

poseben delovni oder, s katerega so izvedenci lažje pobirali dele teles, ki so ležali pod njimi in jih nato sestavljali oziroma odlagali v zabojčke. Vsakega so oštevilčili. Tudi v naslednjih dneh so vsak dan napredovali po 0,7 m. V 15 delovnih dneh, od 13. marca do 2. aprila 2009, so delavci Inštituta za sodno medicino s pomočjo rudarjev iznesli 463 trupel (po evidenci Mehmedalije Alića so kasneje iznesli še 4 skelete, skupaj 467). Za vsak najden skeletni oziroma mumificirani ostanek človeškega trupla, je bil v tej fazi opravljanja ogleda in izvedeništva opravljen opis, v kakšni legi se nahaja in stopnja ohranjenosti trupla.

Iznešena trupla so začasno namestili v prostore nekdanje strojnice jaška Barbara. Ker je bilo skladišče premajhno, so v drugi polovici oblomne proge jaška Barbara izdelali lesene police za odlaganje skeletov.

Ker razmere v rudniku niso omogočale natančnejšega sodnomedicinskega pregleda trupel, so pred vhodom v rudnik naredili priročno pregledovalnico. To delo je trajalo 12 delovnih dni in se je končalo 19. aprila 2009. Pri tem pregledu človeških ostankov so ugotavljali morfološke lastnosti posmrtnih ostankov in poškodbe na truplih. Navajam nekaj ugotovitev:

»... Pri pregledu skeleta, označenega s št. 1, ugotovimo: skelet je moškega tipa nad 25 let, lobanja je popolna, na skeletu je najden 1 x kos žice rdeče barve, 4 x kos žice temne barve in 3 x usnjeni deli obutve. Vse fotografiramo in zavarujemo.

Pri pregledu skeleta, označenega s št. 19, ugotovimo: skelet je delno mumificiran, lobanja je v delih, v zatilju je viden vstrelni defekt, medenica je moškega tipa.

Pri pregledu skeleta, označenega s št. 20, ugotovimo: medenica je moškega tipa, v levi polovici lobanje je viden izstrelni defekt, v spodnji čeljusti, na dvojki desno in trojki levo, je mostiček iz srebrne kovine, v zgornji čeljusti je desno mostiček iz srebrne kovine, in sicer na podočniku

Truplo označeno z zaporedno številko 125 v gmoti trupel v rovu in po ločitvi iz prepleta z ostalimi trupli, 20. 3. 2009 (foto M. Ferenc)

dva člena in člen na kočniku.

Pri pregledu skeleta, označenega s št. 54, ugotovimo: skelet je zelo mumificiran, na lobanji so temni lasje v dolžini okoli 4 cm, v zatilju je viden vstrelni defekt, na temenu je viden izstrelni defekt, na zatilju levo je viden obstrel, medenica je moškega tipa do 25 let.

Pri pregledu plastičnega zaboja, označenega s številko 152, ugotovimo, da se v njem nahajajo različni deli okostij, razen lobanj.

Pri pregledu skeleta, označenega s št. 176, ugotovimo: lobanja je cela, na temenu je viden obstrelni defekt, v zatilju je viden vstrelni defekt, na levi stegenici je prestrelni defekt in vstrelni defekt, skelet je moškega tipa (medenica, križnica), v skeletu najdemo kovinski delec (projektil), ki ga fotografiramo in zavarujemo.

Pri pregledu skeleta, označenega s št. 332, ugotovimo: na desni strani lobanje je viden vstrelni defekt in obstrelni defekt, 5. vretence je poškodovano, verjetno gre za zastrelno poškodbo, skelet je moškega tipa (medenica).

Pri pregledu dela skeleta, označenega s št. 382, ugotovimo: samo lobanja, v lobanji so najverjetneje trije vstrelni defekti in trije izstrelni defekti.

Pri pregledu skeleta, označenega s št. 383, ugotovimo: v zatilju levo je viden vstrelni defekt, na desni strani lobanje je viden vstrelni defekt, ob levi temenici je viden izstrelni defekt, na levi strani lobanje je viden izstrelni defekt, na desni golenici je viden prestrelni defekt, skelet je moškega tipa (medenica).

Pri pregledu skeleta, označenega s št. 384, ugotovimo: v zatilju desno zgoraj je viden verjetno luknjičasti (vtorni) zlom, podolgovate oblike 7 mm širine in 25 mm dolžine, skelet je moškega tipa (medenica).

Pri pregledu skeleta, označenega s št. 455, ugotovimo: na levi strani lobanje je viden vstrelni defekt, skelet je moškega tipa (medenica), v lobanji najdemo kovinski delec (projektil), ki ga fotografiramo in zavarujemo.

Pri pregledu plastičnega zaboja, označenega s številko 459, ugotovimo, da se v njem nahajajo spodnji deli udov.

Pri pregledu dela skeleta, označenega s št. 460, ugotovimo: samo lobanja, ki je brez poškodb.

... Poškodbe, najdene na skeletih, fotografiramo.

...Pregledane skelete položimo nazaj v plastične zaboje in jih shranimo v skladišču v notranjosti rova.⁴²

Izvedenci ugotavljajo...

Grobišče se je raztezalo na približno 15 m rudniškega rova. Pri odstranjevanju trupel se je izkazalo, da se je število oziroma gostota ter urejenost trupel povečevala od začetnega mesta prvih ostankov proti sredini in se potem zmanjševala proti zaključku gomile. V začetnih sektorjih so našli nekaj žrtev poboja v klečečem položaju z zgornjim delom telesa v predklonu. Mumificirani ostanki trupel so bili drug nad drugim v štirih do petih ali šestih plasteh. Večji del trupel v gomili je bil vsaj delno mumificiran. Mumificirane ostanke v vrhnji plasti grobišča pa je prekrivala bela plesen. Pri zunanjem pregledu skeletnih ostankov so izvedenci ugotovili, da so bila vsa trupla razen dveh pred smrtjo gola. Na nekaterih delih mumificiranih teles je bila ohranjena tudi poraslost kože z dlakami. Glava ene od žrtev je bila ovita s povojem, pri drugi so našli kovinsko opornico in ostanke povoja ob levem zgornjem udju. Med žrtvami v rovu so pri eni naleteli tudi na leseno nožno protezo. Pri odkrivanju vstrelnih defektov so v več primerih naleteli na

Ob izhodu iz rudnika so izvedenci Inštituta za sodno medicino opravljali obdukcijo trupel, 18. 4. 2009 (vir PU Celje)

Pregled trupla pred vhodom v rov, 18. 4. 2009 (PU Celje)

ploščatih kosteh lobanje tudi na več kot le eno vstrelno poškodbo. Pogoste so bile tudi obstrelne poškodbe ploščatih lobanjskih kosti. Pri manj kot 20 žrtvah so pri lobanjskem svodu ugotovili tudi sledi topih poškodb. Lahko so bile povzročene neposredno pred nastopom smrti ali po njej. Med pregledom zobovja mumificiranih žrtev so v ustni votlini ene od njih našli na prstan iz rumene kovine z vgraviranimi začetnicami, datumom 4. 12. 1937 in znakom izdelovalca. Prstan je bil zataknjen za drugi in tretji molar desno zgoraj. Med pregledom skeletiziranih in mumificiranih ostankov iz rova, so opravili tudi minimalne antropološke preiskave. Po pregledu in štetju kolčnic so ugotovili, da skeletni ostanki pripadajo 432 žrtvam poboja. Žrtve so bili moški, med njimi pa ni bilo oseb, ki bi bile mlajše od 15 let. Največ žrtev je bilo starih med 25 in 29 let. Natančen potek postopkov in preiskav je leta 2012 objavil izvedenec Tomaž Zupanc.⁴³

Žrtve v prvem jašku

Rudarski inšpektor je 9. aprila 2009 ugotovil, da so vsa dela, ki so se izvajala po odredbi okrožnega sodišča⁴⁴, že opravljena in do izdaje nove odredbe okrožnega sodišča prepovedal »izvajanje rudarskih del v odprtih delih

Sledovi streljanja na steni nad nasutjem 1. jaška so napovedovali, da so žtve tudi v jašku, 20. 3. 2009 (foto M. Ferenc)

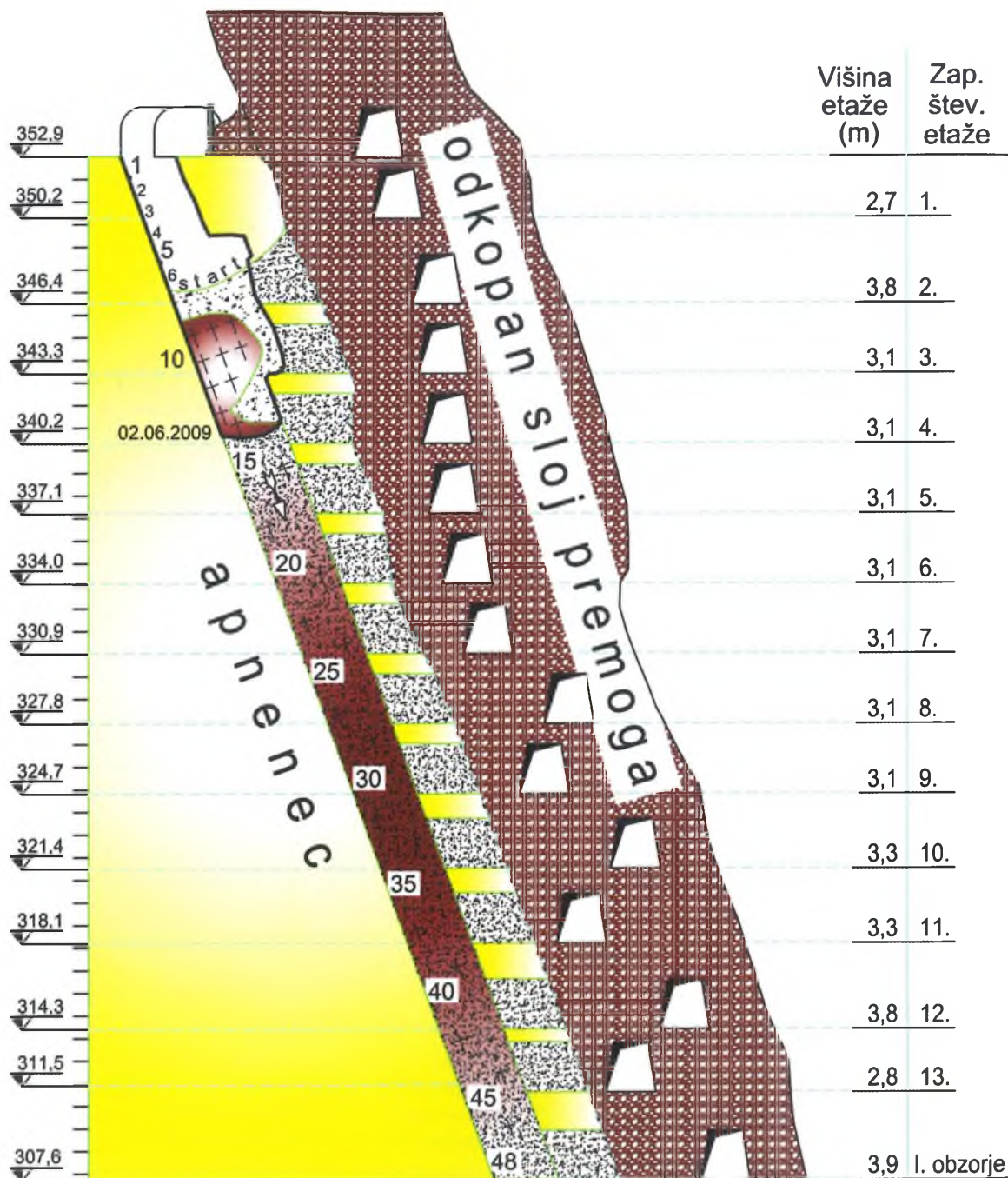
Barbara obzorja jame Laško, razen v jamskih objektih od vhoda v Barbarin rov do jaška.»⁴⁵

Naslednji dan je preiskovalni sodnik Matjaž Guček odredil, da RTH pregleda prvi jašek in ugotovi, ali se v njem nahajajo posmrtni ostanki, odstrani okrušek, ki onemogoča dostop do drugega jaška in pregleda drugi jašek ter ugotovi, ali se v njem nahajajo posmrtni ostanki in omogoči varno delo izvedencem za sodno medicino, če bi v prvem oziroma drugem jašku našli človeške posmrtno ostanke. Odredba je določala, da sodni izvedenec v tem primeru poda okvirno oceno števila žrtev, ki bi se glede na znane podatke o globini obeh jaškov, lahko tam nahajali.⁴⁶ Na podlagi rudarske zakonodaje so se tudi ta dela v rudniku lahko izvajala kot reševalna akcija.

Vedeli smo, da bomo tudi tam našli na žrtve, saj smo že pred tem v improviziranem spustu na stenah jaška opazili lase, ki so, potem ko so se trupla sesedla, ostali prilepljeni na stene. Z odstranjevanjem nasutega materiala v jašku so rudarji pričeli 6. maja 2009 oziroma 114. delovni dan celotne akcije. Tretji dan, ko so jašek poglobili do kote – 8,0 m, so odkrili skelete po celi površini jaška, ki je meril 3 m x 3,5 m. Po odstranitvi nasutja se je namreč prikazala nova groza. Razmere v katere smo našli žrtve v rovu so bile podobne tudi v jašku. Trupla so bila dobro ohranjena, zato je bilo na njih še vse vidno in razpoznavno. Strokovnjaka z Inštituta za sodno medicino sta zatem v jašku pripravljala skeletne ostanke za iznos, ki so jih na vrhu od rudarjev, ki so skrbeli za transport, prevzeli drugi trije strokovnjaki sodne medicine. Že kar na odru so opravili evidentiranje in osnovno selekcioniranje trupel.

Prvi jašek je bil za oceno števila vseh žrtev izpraznjen le v 5,1 m debeline plasti. Ker so bila prva trupla odkrita v globini 8 m od vhoda v jašek in ker so se pri mumifikaciji in razpadu stiskala, ni nikakršnega dvoma, da je bil jašek ob koncu pobijanja napolnjen s trupli vse do vrha, torej do nivoja etaže, v kateri so bila v vodoravnem rovu odkrita trupla in predmeti, ki so pripadali žrtvam.

HUDA JAMA, rov Barbara, jašek I, (prerez smer sever–jug)

Skupaj
h=45,3 m

LEGENDA :

- - apnenec
- - odkopani sloj premoga
- - odkopano do 02.06.2009 (skeleti)
- - odkopano do 02.06.2009 (zemljina)
- - območje slepega jaška
- - smer poglabljanja

M 1:250

04.06.2009

Mic

Izvedenca Inštituta za sodno medicino Tomaž Zupanc in Gorazd Maršič v jašku (foto M. Ferenc)

Raziskave v jašku so bile glede na odredbo sodišča opravljene, opravljeno z znatno manjšim naborom antropoloških meritev, kot pri pregledu ostankov žrtev najdenih v rovu. Antropološke meritve sta strokovnjaka opravila le na nekaj kosteh. V jašku so našli ostanke odraslih ljudi, med katerimi pa so bile tudi ženske. Med izkopom so bile najdene tudi ženske kite spletene iz temnih dolgih las. V pregledanem delu jaška so bili izkopani posmrtni ostanki 346 ljudi. Strokovnjaka menita, da so bile žrtve v rovu pobite na mestu, kjer so bile dejansko tudi najdene in to mesto predstavlja tudi mesto poboja in primarno grobišče. Tiste žrtve, ki pa so jih našli v jašku pa so lahko bile pobite nad samim jaškom ali v njegovi neposredni bližini in zatem zmetane v jašek ali pa so bile v jašek vržene še žive in je bil vzrok njihove smrti topa poškodba glave ali notranjih organov. In še nekaj podatkov o mumifikaciji. Naravna mumifikacija je posledica klimatskih razmer v okolju in je v našem okolju redek pojav. Značilna je namreč za klimatska področja s toplim ali zelo hladnim in suhim podnebjem. Lahko pa se takšni pogoji ustvarijo tudi umetno kot npr. v katakombah in podzemeljskih kriptah cerkva in samostanov. Takšne klimatske razmere so se verjetno ustvarile tudi v rudniškem rovu v času pobojev. Čas, ki je potreben za popolno mumifika-

Posmrtni ostanki v jašku (foto M. Ferenc)

Vodja rudarske ekipe Mehmedalija Alič v jašku (foto M. Ferenc)

cijo trupla, je odvisen od več pogojev, zaključen pa je v času od treh mesecev do enega leta. Tudi pojav plesni na mumificiranih truplih je pogost, še zlasti pa je prisoten v hladnejših okoljih. Pojavi se na razpadajočih truplih v prvem tednu razpada in se znatno razraste po truplu po šestem tednu oziroma po nekaj mesecih. Tomaž Zupanc ugotavlja, da do sedaj še ni na razpolago dovolj strokovnih podatkov o dinamiki rasti plesni na površini trupel pod različnimi temperaturnimi pogoji in glede na razlike v vlažnosti okolja. Po njegovem mnenju je mogoče dati približno oceno žrtev v jašku ob predpostavki, da je bil jašek v času poboja dejansko globok 45 m in ob predpostavki, da je gostota posmrtnih ostankov v celotni globini jaška približno takšna, kot je bila ugotovljena s sondažo pri pregledovanju prvih petih globinskih metrih. V jašku bi lahko bili posmrtni ostanki 2500 ljudi, vključujoč tiste, ki so bili iz jaška že iznešeni.⁴⁷

Analiza predmetov, oblačil in obutve

Muzejski strokovnjaki (predvsem muzejski kustos Andrej Zorko in muzejski restavrator Aleš Senica) so opravili pregled in ugotavljali izvor in pripadnost predmetov. V vodoravnem rovu je bilo najdenih najprej 269 predmetov, kasneje pa je muzej sprejel še 123 predmetov iz sektorja 6, kjer so bila trupla, in 30 predmetov iz 5,1 m odstranjene debeline plasti človeških trupel iz prvega jaška. Vsi predmeti so bili identificirani, fotografirani in evidentirani.⁴⁸

Med 269 predmeti najdenimi v rovu **od zadnje pregrade do trupel** so bili 1 ženski pas oz jermen, 22 žic oz. vrvi za vezanje, 14 gumbov, 207 čevljev, 2 civilna moška čevlja, 1 očala, 2 rožna venca, 3 glavniki, 2 barvna svinčnika, 2 konici nalivnega peresa, 1 lesena žlica, 1 del lopate, 1 kos tračnice, 1 molitvenik, 1 kovanec, 1 dno steklenice, 2 gumijasti tesnili, 2 gumijasta traka, 1 kos celofana, 1 kos usnja.

Izvedenca sta zapisala, da so med predmeti identificirali vojaške in civilne in tudi take, katerih uporabniki so lah-

V jašku je bilo veliko žensk. Ostale so njihove kite (foto M. Alič).

ko tako civilne kot vojaške osebe. Predmeti so pripadali znatno manj osebam, kot je žrtev v jami. Mogoče je, da so pripadali le eni skupini ali posameznikom iz več skupin. Identificirala pa sta le tri civilne predmete, katerih vojaška uporaba je nemogoča in sicer: ženski pas, moški čevlji in moški natikač. Vendar na podlagi najdbe nista mogla povedati, koliko je med žrtvami civilnih oseb, niti kolikšen je odstotek civilnih oseb med vsemi žrtvami. Med identificiranimi vojaškimi predmeti je bila večina nemških, italijanskih in iz kraljevine Jugoslavije. Nekaj malega je bilo tudi predmetov, katerim lahko pripišemo proizvodnjo v NDH. Pri identificiranih vojaških predmetih je problematično dvojje: da so skoraj vse predmete uporabljale vse vojaške formacije in, da so bile žrtve med zajetjem in likvidacijo lahko še enkrat preoblečene. Zato je iz identificiranih vojaških predmetov skoraj nemogoče sklepati na formacije in posledično na narodnost žrtev. Četudi za posamične identificirane vojaške predmete nista mogla potrditi katerim vojaškim formacijam so pripadali, pa je kombinacija predmetov kazala na to, da so v večjem delu pripadali vojaškim formacijam NDH. Čeravno je bil med predmeti tudi molitvenik pisan v slovenščini, pa o odstotku Slovencev med žrtvami v rovu nista mogla podati ocene.⁴⁹

Med 123 predmeti najdenimi med žrtvami v vodoravnem rovu, je bilo 75 tulcev in nabojev, 5 kosov sanitetnega materiala oziroma embalaž za zdravila, 2 longeti, 1 nožna proteza, 10 pasov oziroma jermenov, 3 žice oziroma vrvi za vezanje, 6 kosov tkanine, 8 nogavic, 2 srajci, 1 gumb, 1 zlati zob, 1 poročni prstan, 1 križec, 3 čevlji, 1 kos stekla, 2 kosa kovine in 1 aluminijasta žlica.

Izvedenca sta v poročilu zapisala, da so predmeti iz drugega prevzema bili večinoma izstrelki in tulci nabojev za lahko strelno orožje. Iz njih je bilo mogoče ugotoviti, da so bile pri poboju uporabljene pištole, brzostrelke in puške, predvsem nemške, pa tudi angleške in italijanske izdelave. Precej je bilo tudi sanitetnega obvezilnega materiala, embalaže za zdravila in ortopedski pripomoček, kar nakazuje, da so bili med žrtvami tudi invalidi in ranjenci.⁵⁰ Med predmeti je bilo kar nekaj kosov oblačil, predvsem perila in nogavic, iz česar sta sklepala, da so bile, kljub predpostavljene predhodnemu slačenju, nekatere žrtve pomorjene delno oblečene.⁵¹

Med 30 predmeti najdenimi v jašku so bile 4 nemške policijske oz. vojaške bluže, 3 nemške policijske hlače, 1 nemška vojaška majica, 1 nemška vojaška srajca, 1 nemški

Ko je človek spoznal, da ga čaka smrt je poročni prstan zataknil za zob. Poročil se je na god su. Barbare in bil ubit 7 let kasneje v rovu Barbara (vir PU Celje)

vojaški pulover, 10 vojaških čevljev, 2 ženska čevlja, 3 nogavice, 1 nemški opasač, 1 nožna proteza, 1 aluminijasta svetinjica, 1 pištolska krogla, 1 žica za vezanje.

Izvedenca sta ugotavljala, da je precejšnja verjetnost, da so bile žrtve v jašku pripadniki Slovenskega domobranstva. Na to kaže visoka koncentracija kosov nemških policijskih uniform, kakršne je uporabljalo Slovensko domobranstvo in kombinacija z nekaterimi drugimi predmeti (katoliška svetinjica, vojaški čevlji Kraljevine Jugoslavije, italijanski vojaški čevlji). Verjeten uporabnik nemških policijskih uniform bi bila lahko še nemška policija, vendar bi bila v tem primeru kombinacija s katoliško svetinjico manj verjetna, kombinacija s kraljevinskimi ali italijanskimi vojaškimi čevlji pa skoraj nemogoča. Med žrtvami je bil najmanj en invalid (nožna proteza) in dve ženski (ženski čevlji), nista pa mogla podati števila, niti odstotka takšnih oseb med žrtvami.⁵²

Odkrivanje storilcev

Ker je Jakob Ugovšek pred Pučnikovo parlamentarno komisije povedal, da je bil kot pripadnik enote KNOJ-a voznik kamiona s katerim so ljudi vozili iz Teharj v Hudo Jamo, se je, policija usmerila v iskanje še živečih pripadnikov KNOJ-a in a predvsem v iskanje še živečih poveljnikov. Na območju Celja in Laškega se je v maju 1945 poleg enot JA nahajal tudi 1. bataljon 3. brigade Vojske državne varnosti (VDV) oziroma slovenske divizije KNOJ-a. Da

Ženski čevlj (vir Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

Molitvenik (vir Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

je brigada sodelovala pri izvensodnih likvidacijah je razvidno iz divizijskega poročila: »V tej brigadi je tudi več primerov nekonspiracije, zlasti pri likvidacijah, katere je izvrševala III. brigada. Zgodil se je primer, da so posamezni oficirji govorili ostalim svojim tovarišem o likvidacijah, kako so se vršile ob priliki, ko so bili navzoči. Pogovorili smo se s štabom divizije, da so bili vsi taki primeri odn. ljudje klicani na odgovornost in kaznovani. Sedaj se vodi kampanja po partijski liniji o budnosti in konspiraciji.«⁵³

Kriminalistična policija je poiskala pripadnike omenjene enote in z njimi opravila informativne pogovore. Po nekaj tednih kriminalističnega dela je zbrala že toliko podatkov, da ni bilo več dvoma, da so del pobojev v rudniku izvedli pripadniki slovenskih enot. Eden od pripadnikov 3. brigade Vojske državne varnosti je povedal, da so nekje od konca meseca maja do sredine junija 1945 vozili vojne ujetnike na morišče v rov Barbara. V taborišču Teharje so na tovornjak naložili po 25 vojnih ujetnikov. Še pred tem pa so morali dati obe roki nazaj, da so jim jih zvezali z žico. Ko je bil tovornjak poln so jih odpeljali pred rudnik. Tam so odšli v rov. Le nekaj metrov pred moriščem so se ujetniki morali sleči do golega in nadaljevati pot do morišča. Žrtve so morale poklekniti pred jašek, nakar so jih usmrtili s strelom v zatilje in zvrnili v jašek. Po njegovem so likvidirali v rudniku štiri do šest tisoč »izdajalcev«. Oblečila in osebne dokumente so odnesli nazaj v taborišče Teharje in uničili. Na vprašanje, kdo je izvajal usmr-

Nožna proteza in čevlj (vir Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

Skladiščenje trupel v rovu (foto M. Ferenc)

titve ni želel odgovarjati, češ da je zavezan k molčečnosti, da je ogorčen nad tem, da se odkrivajo morišča, saj da bi morali vse skupaj pustiti na miru.⁵⁴ Oseba je bila stara in bolna in je ni bilo mogoče prepričati, da bi povedala več. Okrožni državni tožilec je preiskovalnemu sodniku predlagal zaslišanje priče,⁵⁵ vendar jo zaradi zdravstvenih razlogov niso zaslišali.

Tudi poziv vodje akcije Sprava Pavla Jamnika, ki ga je naslovil na Zvezo združenj borcev za vrednote NOB Slovenije, naj opozori svoje člane, naj se ne sklicujejo več na zavezo molčečnosti, ker je bila dana v drugi državi in v drugačnih okoliščinah, v vrhu zveze ni naletela na odobravanje, prav nasprotno.⁵⁶

Po 139 opravljenih informativnih razgovorih (do decembra 2010), je mogoče v precejšni meri rekonstruirati dogajanje v času pobojev v Hudi Jami. Pobjo se je zgodil v zadnjih dneh maja in v prvih dneh junija 1945, to je v času, ko je minilo že več kot 14 dni od zaključnih bojev v okolici Celja in Laškega. Likvidacija je morala biti izvedena hitro, silovito in v enem zamahu. Domnevamo, da so žrtve vojni ujetniki in civilisti, ki so bili zajeti in privedeni v taborišča, od tam pa v Hudo Jamo.

Policija je v pogovorih izvedela tudi, da pripadniki KNOJ-a niso poznali podrobnosti o pobjih, ker je likvidacije poveljniško pokrivala OZNA. Tako je npr. poveljnik 2. čete 1. bataljona 3. brigade VDV povedal, da so njegovo četo dodelili OZNI in da v bataljonu niso imeli nobenega vpliva na skupine, ki so bile pod OZNO. Pri odrejanju ljudi za določene naloge ga je poveljnik bataljona B. Ž. poklical in mu ob prisotnosti predstavnika OZNE ukazal, da mora OZNI dati na voljo določeno število vojakov. Kakšne naloge bodo opravljali vojaki, mu niso povedali, sami vojaki pa so po vrnitvi večinoma govorili, da so stražili. Nihče pa mu ni rekel, da je izvajal poboje ujetnikov.⁵⁷

Poleg zapornikov iz Teharij naj bi v Hudo Jamo pripeljali tudi zapornike iz celjskega Starega piskra. Vozili naj bi le

Skladiščenje trupel v strojnici jaška Barbara (foto M. Ferenc)

Slovence, ne pa tudi pripadnike drugih vojaških formacij. Dopušča pa možnost, da so jih tja vodili iz Teharij.⁵⁸

Kriminalistom je uspelo najti tudi nekaj ljudi, ki so se po spletu okoliščin znašli v rudniku v času pobojev. Preiskovalni sodnik Okrožnega sodišča v Celju jih je kasneje zaslišal kot priče. Oseba, ki so jo dodelili v 2. četo 1. bataljona, 3. brigade VDV je povedala, da se je moral v začetku junija 1945 javiti v celjski kasarni. Tam je bilo še okoli 40 drugih borcev, ki so dobili ukaz, da gredo na Teharje. Eden od poveljnikov je dejal: »O tem kar bo, mora biti stroga tišina. O tem se ne razpravlja. Kdor bo kaj povedal, ga bo zmanjkalo.« Na Teharjah je videl ogromno ujetnikov, domobrancev, ki so ležali po tleh. Večina je bila oblečena v zelena vojaška oblačila in obuta v vojaške škornje. Okoli 21. ure, ko se je že stemnilo, je vojska ujetnikom na hrbtu zvezala roke in jih pometala na tovornjake. Ne spomni se, da bi kdo ujetnike klical po priimkih in ne spomni se nobenih seznamov. Tovornjakov je bilo 5 ali 6, na enega so spravili med 20 in 25 ujetnikov. Ujetnike so na tovornjaku stražili trije partizani in v eni od teh straž sta se znašla tudi on in oseba T. Ocenil je, da so bili ujetniki stari med 17 in 23 let. Tovornjak se je ustavil kakih 200 do 300 metrov pred rudnikom, od koder so ujetnike odpeljali do vhoda v rov. Bili so sestradani, utrujeni tudi

Razpadanje trupel na policah v notranjosti rudnika (foto M. Ferenc)

Odredba je dovoljevala poglobitev do globine 5 m in iznos. V plasti 5,1 m je bilo najdenih 346 trupel do dna jaška je ostalo neizkopanih še 35 m (foto M. Ferenc)

pretepeni in se niso upirali. P. in T. sta videla, da so vojaki ujetnikom pred vhodom v rov odvezali roke, ti pa so se morali sleči do golega. Eden od vojakov je potem odgnal skupino petih ali šestih ujetnikov v rov. P. in T., ki bi morala celo noč stražiti pri kamionih, sta se okoli tretje ure zjutraj odločila, da gresta pogledat v rov kaj se dogaja. Na koncu rova sta videla še tri ujetnike, ki so čakali. V rovu so bili ujetniki že pobiti, zloženi kot drva eden na drugega in eden zraven drugega. Ti zadnji trije so morali plezati na njih, se s trebuhom uleči na njih, en vojak pa jih je postrelil z brzostrelko. P. ne bo nikoli pozabil, kako je izpod trupel, ki so bila naložena ena na drugo, lezla kri in koliko jo je bilo.⁵⁹

Druga oseba je o svojem obisku v rudniku povedala, da je imela nalogo prevzeti in odpeljati ujetnika do partizanov, ki so bili v Hudi Jami. Ko je prišel do Hude Jame, ga je predal partizanom 1. bataljona VDV. Ujetnik je sprva partizanom ušel in ko so ga ujeli, so ga odpeljali v rov. Moral je iti zraven, da bo videl, kaj počnejo z izdajci. Eden od partizanov, kateremu je ujetnika predal, ga je ustrelili na vrhu jaška.⁶⁰

Proces razpadanja vidnih trupel v jašku na globini 13,5 m. Pod njimi je po naših ocenah še več kot 2000 žrtev (foto M. Ferenc).

Policijska preiskava je ugotovila, da so vsaj pri delu poboja v Hudi Jami sodelovali pripadniki 3. bataljona 1. brigade VDV. Poveljstvo nad izvajanjem pobojev in nad izvajalci pobijanja ter koordinacijo z njihovimi nadrejenimi v KNOJ-u so izvedli pripadniki slovenske OZNE. Zelo verjetno so likvidacije izvajali tudi posamezni pripadniki OZNE, saj so bile pokojne osebe, ki so jih pričevalci omenjali kot likvidatorje, pripadniki OZNE.

Niti ena oseba s katero je kriminalistična policija opravila razgovor, ali pa jo je zaslišal preiskovalni sodnik, ni neposredno obremenila nobene še živeče osebe. Policija v pregledanih arhivih prav tako ni našla nobenega dokumenta, s katerim bi lahko dokazovala neposredno udeležbo in s tem soodgovornost pri storitvi kaznivega dejanja za še živeče osebe, ki so bile komandanti enot, katerih pripadniki so sodelovali v poboju. 5. julija 2010 je okrožni državni tožilec Ivan Žaberl obvestil Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve, da je tožilstvo končalo aktivnosti v rovu Barbara.⁶¹

A dokler bodo še živi ljudje, ki so bili soudeleženi pri teh dejanjih, obstajajo vsaj teoretične možnosti da se odkrijejo tudi zločinci, saj so bila v Hudi Jami storjena nezastarljiva kazniva dejanja oziroma hudodelstvo zoper civilno prebivalstvo po 1. odstavku 101. člena Kazenskega zakonika RS.

Kam s posmrtnimi ostanki?

Medtem ko so strokovnjaki iz jaška iznašal posmrtni ostanke, so se člani vladne komisije pogovarjali o tem, kam z njimi. Predlogov je bilo več, a nobeden ni bil popoln. Prva rešitev bi lahko bila, da bi žrtve iz Hude Jame pokopali v Mariboru, na Dobravi. Leta 2008 je država tam zgradila kostnico za žrtve povojnih pobojev, vendar bi bila za tako veliko število posmrtnih ostankov gotovo premajhna. Druga možnost bi lahko bila, da bi posmrtni ostanki ostali v rovu. A poleg siceršnjih pomislekov, ki se

Pokopališče naj bi bilo na pobočju, ki leži nasproti kapelice in za hišo, 28. 2. 2011 (foto M. Ferenc)

nanašajo na etičnost takšnega početja in civilizacijske norme, ki vendarle terjajo dostojen pokop, bi bilo vprašanje tudi, kje v rovu bi sploh lahko našli mesto za pokop. Navržena je bila le misel, da bi pokop uredili v nadaljevanju rova. A v tej fazi del, ko se zrušek pred drugim jaškom še niti ni začel odstranjevati, tudi nismo mogli vedeti, kaj nas čaka v drugih delih rudnika. Kot ena od možnosti za pokop posmrtnih ostankov sta se omenjali še celjsko mestno pokopališče in pa spominski park Teharje, kjer bi bilo treba grobno polje še urediti. Sam sem izpostavil še možnost, da bi grobišče uredili blizu vhoda v rov Barbara, oziroma na območju občine Laško. Menil sem, da bi bilo tako prav, saj so bile žrtve, ki so bile v precejšnji meri tudi Slovenci, doma na Dolenjskem, Notranjskem, Gorenjskem in v Ljubljani. Prav iz tega razloga tudi ne bi bilo primerno, da bi jih vozili v Maribor ali Celje. Glede na to, da je bilo pokopališče v Laškem že prenapolnjeno, smo ugotavljali, da bi bilo treba povprašati občino Laško ali pa Pivovarno Laško ali lahko državi ponudita kakšno primerno parcelo, ki bi jo pripravili za mesto pokopa in uredili kot vojno grobišče. Zdelo se nam je, da bi lahko lokacijo našli dokaj hitro, vprašanje pa bilo kako uspešni bi bili pri birokratskih postopkih, kot je npr. sprememba

Križišče pred 3. jaškom je bilo zapolnjeno z zruškom, 8. 6. 2009 (foto M. Ferenc)

prostorskih načrtov ipd. Komisija je na koncu sklenila, naj država od Pivovarne Laško odkupi rov Barbara in v njem uredi elektriko in zračenje ter ga pripravi za muzejsko razstavo in razglasi za spomenik. Nadaljevanje izkopa vseh žrtev iz rova Barbara pa naj nadaljuje ministrstvo za pravosodje, ki mu bo Vlada RS zagotovila dodatna sredstva.

Komisija predlaga vladi

Vprašanje pokopa žrtev iz Hude Jame je postajajo iz tedna v teden bolj pereče. Tisti, ki bi morali sprejeti odločitev, kje in kako pokopati posmrtno ostanke, se s tem niso ukvarjali. Odločitev so prelagali na čas, ko bodo pravosodni organi končali raziskave v obeh jaških. Odločil sem se, da o nastalih razmerah telefonsko obvestim tudi predsednika vlade. Izpostavil sem vse dileme povezane z pokopom žrtev in izpostavil tudi dejstvo, da so bila v jašku najdena ženska okostja. Pričakoval sem, da bosta resorni minister za delo dr. Ivan Svetlik in okoljski minister Karel Erjavec, uredila postopke glede spremembe občinskih prostorskih načrtov, omogočila spremembo namembnosti parcel pred vhomom v rudnik, da bi lahko začeli urejati pokopališče. A vedno bolj se je kazalo, da državna administracija ni bila sposoben sprejeti nobene odločitve. V tej smeri je ni sprejela vse do danes.

Predsednik vladne komisije za reševanje vprašanj prikritih grobišč Jože Dežman je 18. junija 2009 pisal premieru Borutu Pahorju in ga obvestil o sklepih, ki jih je vladna komisija sprejela. Med drugim tudi, da bi bilo urejanje groba v rudniku izredno zahteven in predrag projekt. »*Po mnenju dr. Ferenca pa tudi civilizacijski in etični standardi govorijo proti tej rešitvi. Zato smo po preverjanju sklenili, da bi pokopališče žrtev uredili pred samim rudniškim jaškom. S tako rešitvijo se strinja tudi občina Laško, ki je pripravljena ustrezno prilagoditi občinske prostorske načrte.*« V sklepih je vladna komisija vladi tudi predlagala, naj odloči, da se izkopljejo vse žrtve in naj prekop nadaljujejo strokovnjaki

Drugi jašek so rudarji izpraznili do globine 20,5 m. Žrtev v njem ni bilo, 26. 5. 2010 (foto M. Alić)

Dr. Pavel Gantar, dr. Danilo Türk in Borut Pahor pred vhodom v rov Barbara, 1. 11. 2009 (foto M. Ferenc)

Inštituta za sodno medicino v sodelovanju z arheologi. Ministrstvo za kulturo naj razglasi grobišče za spomenik državnega pomena, ministrstvo za delo pa naj ga vpiše v Register vojnih grobišč. Občina Laško bi lahko umestila zaščiteno območje spomenika v svoje prostorske akte. Gradivo za občinski prostorski načrt občine Laško bi moralo Ministrstvo za okolje in prostor zaradi nujnosti tega projekta obravnavati prednostno.⁶² Nič od tega ni bilo sprejeto.

So žrtve tudi v drugem in tretjem jašku ?

Po iznosu 432 trupel viz rova in 346 trupel iz jaška so se dela nadaljevala v smeri dostopa do drugega jaška. Po opravljenem izvedenstvu v prvem rovu, so rudarji pričeli z odstranjevanjem posutja med vodoravnim rovom, kjer je ležalo 432 trupel in drugim jaškom. Dokler trupla niso bila odstranjena, rudarska ekipa ni mogla ugotoviti, zakaj prehod proti drugemu jašku ni mogoč. Domnevalo se je, da so po pomoru v drugem jašku prehod načrtno zasuli. Že prvi dan odstranjevanja zruška (2. junij 2009) so delavci okoli tri do štiri metre pred ustjem druge-

Skupni ogled predstavnikov izvršne in cerkvene oblasti, 24. 7. 2010 (foto P. Jamnik)

Nadškof dr. Anton Stres in škof dr. Marjan Turnšek v jami z raziskovalci, 5. 6. 2010 (foto M. Alič)

ga jaška našli tri skelete in dan za tem tik ob jašku še enega.

Domnevalo se je, da so žrtve tudi v drugem jašku, ki naj bi bil po rudarskih kartah globok 45,3 m. Tudi »ljudski glas«, je navajal dva jaška, pri čemer naj bi bil poboj izveden najprej v drugem, bolj oddaljenem jašku. Ko je bil ta poln pa še v bližnjem, prvem jašku. ko pa sta bila oba jaška že polna trupel, pa naj bi zadnjo skupino žrtev pomorili še v horizontalnem rovu med obema jaškoma.

Odstranjevanje jalovine iz jaška je potekalo 10,5 m v globino, na tej globini pa je rudarska inšpektorica Suzana Macolič 14. junija 2009 izkopavanje v drugem jašku začasno ustavila. Zahtevala je, da se pridobi dovoljenja za izvajanje del oziroma izdelava rudarskega projekta.⁶³ Napoved ustavitve del je med izvajalci negativno odmevala. In ker jo je nekaj dni pred tem inšpektorica že napovedala, sva se z rudarskim nadzornikom rova Ivanom Kendo odločila, da preiskovalnega sodnika zaprosiva, da odločbo dopolni in omogoči nadaljevanje del v drugem jašku.⁶⁴ Rudarska inšpektorica je svojo odločitev utemeljevala na varnostnih razlogih, a je čez nekaj mesecev sama ugotovila, da je rudarska zakonodaja glede zaprtih rudnikov tako nedorečena, da bi lahko rudarji dela nadaljevali brez njene odobritve in brez odobritve ministrstva za gospodarstvo. Zadoščalo bi že, če bi dovoljenje izdal tehnični vodja jame. Tako je nastopilo pet mesečno obdobje, ko se raziskave niso nadaljevale, vhod v rov pa je bil zaklenjen.

Decembra 2009 se je z deli nadaljevalo točno po tem scenariju. Za poglobljanje drugega jaška je lahko dovoljenje izdal kar tehnični vodja rova Ivan Kenda. To je naredil z odločbo 3. decembra, čez štiri dni pa so rudarji spet začeli z iznašanjem jalovine.⁶⁵ Rudarji so drugi jašek tako poglobljali iz 10,5 m globine še za 10 m in z deli končali po pol leta (28. maj 2010). Do globine 20,5 m posmrtni ostanki v njem niso bili najdeni, predvideva pa se, da so ga zasuli že v fazi obratovanja rudnika pred vojno.

Vhod v kostnico, 23.3. 2011 (foto M. Ferenc)

Nove dileme

V razmišljanjih kaj storiti, da bi pospešili odzivnost državnih služb, smo prosili za pomoč dr. Spomenko Hribar in dr. Tineta Hribarja. Oba sta s svojimi razmišljanji slovensko javnost v preteklosti že večkrat javno opozorila o pravici do groba. Spomenka Hribar je ministra Svetlika opozorila, da bi bilo ponovno zasutje jaška v rovu Barbara - ne da bi ugotovili, koliko ljudi je bilo vanj pahnjenih in kako so bili ubiti - moralno nesprejemljivo dejanje. Prosilga ga je, naj obišeče Hudo Jamo in se prepriča o kritičnih razmerah hranjenja posmrtnih ostankov v njem in mu tudi ona kot mesto pokopa predlagala travnik pred vhomom v rov.⁶⁶ Komisija je opravila pogovore tudi z lokalnimi oblastmi, v katerih je župan občine Laško soglašal z ureditvijo pokopališča pred vhomom v rov in pri tem opozoril, da občinski prostorski načrt že dlje časa čaka na odobritev Ministrstva za okolje in prostor. 21. julija 2009 je bil tudi sestanek z izvršno oblastjo. Na njem sta sodelovala najbolj pristojna ministra Ivan Svetlik in ministrica za kulturo Majda Širca. Oba sta obljubila, da bodo vsa dela opravljena v okviru proračunskih možnosti Službe za vojna grobišča in da se bo zaostanek pri urejanju prikritih grobišč nadoknadil.

Kljub tovrstnim obljubam je bila jesen tega leta izgubljena. Proces raziskovanja je bil zaradi prepovedi rudarske inšpektorice prekinjen, nekateri so bili prepričani, da je bil ustavljen. Določitev mesta pokopa in začetek urejanja pokopnega polja pa bi bila nujnost, saj so bili vsi razpoložljivi prostori v rovu Barbara že zapolnjeni z jalovino in posmrtnimi ostanki žrtev. Če bi z njihovim iznosom nadaljevali, jih v rudniku ne bi bilo mogoče več shraniti.⁶⁷ Ministrstvo je še septembra zagotavljalo, naj se vse žrtve iz jaška iznese in dostojno pokoplje. Strinjalo se je tudi, da je najprimernejša lokacija pred vhomom v rov.⁶⁸ Vendar zavezujočega sklepa ni sprejelo.

Gradivo o ureditvi grobišča ni in ni prišlo v obravnavo na seje vlade. Tudi osnutka proračunov za leti 2010 in

Kostnica s posmrtnimi ostanki 778 trupel, 10. 5. 2011 (foto M. Alić)

2011 nista predvidevala sredstev za prekop in pokop žrtev ter ureditev pokopališča zunaj jame in izvedbo drugih potrebnih del. Še sredstva za druga vojna grobišča so se zmanjšala. Pogodba za elektrifikacijo rova v rudniku je čakala na podpis ministra že od spomladi. Navajali so, da država ni lastnik rudnika.

Oktober je predsednik vladne komisije Jože Dežman najvišje državno vodstvo opozoril še enkrat. »Razmere v Hudi Jami pa so take, da nobena vlada po soncem ne bo z veseljem sprejela odgovornosti za tak odnos do tisočev žrtev. Zato pričakujemo, da bo ugotovitve, predloge in sklepe Komisije Vlada RS obravnavala in se opredelila do njih./.../. Temeljna skrb Komisije ob bilanci letošnjega leta, ko se ne izvajajo ne topografija, ne sondiranja in ne načrtovano urejanje morišč in grobišč, pa je, da bi sedanja blokada ne ogrozila že doseženega delovnega ritma in uveljavljenih standardov.«⁶⁹ Dežman je oblast še enkrat opozoril na sklepe vladne komisije, v katerih je predlagala, naj se grobišče Huda jama vpiše v register vojnih grobišč, naj se ga razglasi za spomenik državnega pomena in naj Ministrstvo za okolje in prostor prostorske načrte obravnava prednostno. »Vse žrtve se dvigne iz jaškov, kjer so bile najdene... Za pokop žrtev iz Barbarinega rova se na ustrezni lokaciji pred vhomom v Barbarin rov uredi vojno grobišče, ki obsega grobnico, prostor za postavitev spominskega obeležja, ustrezno parkirišče ter dovozne poti in stopnišča.«⁷⁰ Komisija je ocenjevala, da bi bilo za te namene potrebno zagotoviti 400.000 EUR.⁷¹

Kot je že omenjeno, kljub taki oceni stroškov povezanih z urejanjem grobišča v Hudi Jami, vlada v osnutkih proračuna zanj ni namenila niti evra. Zato me je osebno zelo vznemirila napoved, da se bodo žrtvam v Hudi Jami poklonili vsi trije predsedniki; predsednik države Danilo Türk, predsednik Državnega zbora Pavel Gantar in predsednik vlade Borut Pahor. To je bil prvi prihod treh najvišjih predstavnikov slovenskih oblasti v Hudo Jamo in sicer kar osem mesecev po tem, ko so bile v njej odkrite prve žrtve. Odločil sem se in na ta dan ob predvideni

Zabojčki s posmrtnimi ostanki iznesenih trupel, 10. 5. 2011
(foto M. Alič)

uri poklona, še sam odšel v Hudo Jamo in tam zbrane novinarje seznanil z dvoiličnostjo slovenskega političnega vrha. Tak poklon žrtvam namreč nima in ne more imeti nobene teže, če se oblast do urejanja grobišča obnaša na tako ignorantski način. Morda je moj protest je imel za posledico vsaj to, da je ministrstvo za kulturo Muzeju novejšje zgodovine Slovenije nakazalo 145.275 EUR za »izvedbo vseh postopkov in dejavnosti, ki so potrebni za ureditev grobišča.«⁷²

Konec novembra smo iz medijev izvedeli, da vladna komisija »proučuje tudi možnost, da bi po končani preiskavi v rovu uredili grobnico.«⁷³ To se mi ni zdelo verjetno, saj o tem v komisiji nismo sklepali. Kot strela z jasnega je sredi decembra Slovenska tiskovna agencija prenesla sporočilo, da izkopa žrtve iz jaška ne bo. Tiste, ki so jih do takrat že iznesli iz rova in jaška pa bodo »pokopali« v »kostnici v rovu«.

Kaj se je zgodilo v ministrstvu za delo, v vladi in tudi v vladni komisiji, da so odločili tako, ni znano. To je pomenilo, da bodo jamski prostori spremenjeni v trajno grobnico.⁷⁴ Sporočilo za javnost pa je imelo še dodatno noto. Gradivo namreč ni smelo biti objaviti na spletu, ker bi »povzročilo motnje pri delovanju oziroma dejavnosti organa.« (!) Jasno je torej bilo, da o tako pomembni odločitvi sklepi vladne komisije niso bili spoštovani.

Ko mi je vpogled v vsebino gradiva Službe za vojna grobišča pri ministrstvu za delo vendarle poslat dostopen, sem se zgrozil. Gradivo, ki ga je pripravil podsekretar Marko Štrovs, je imelo za žrtve zastrašujoče posledice. Predvidevalo je, da se bodo trupla začela pospešeno razkrajati, kar bo trajalo nekaj let, vse dokler ne bo prišlo do popolne skeletizacije. »Zato je nujno vse navedene prostore, kjer so posmrtni ostanki, zapreti z ustreznimi zaporami in s plinotesnimi vrati. Pregrado s plinotesnimi vrati je nujno napraviti tudi v rovu pred jaški in v oblomnem rovu« (podčrtal avtor).⁷⁵

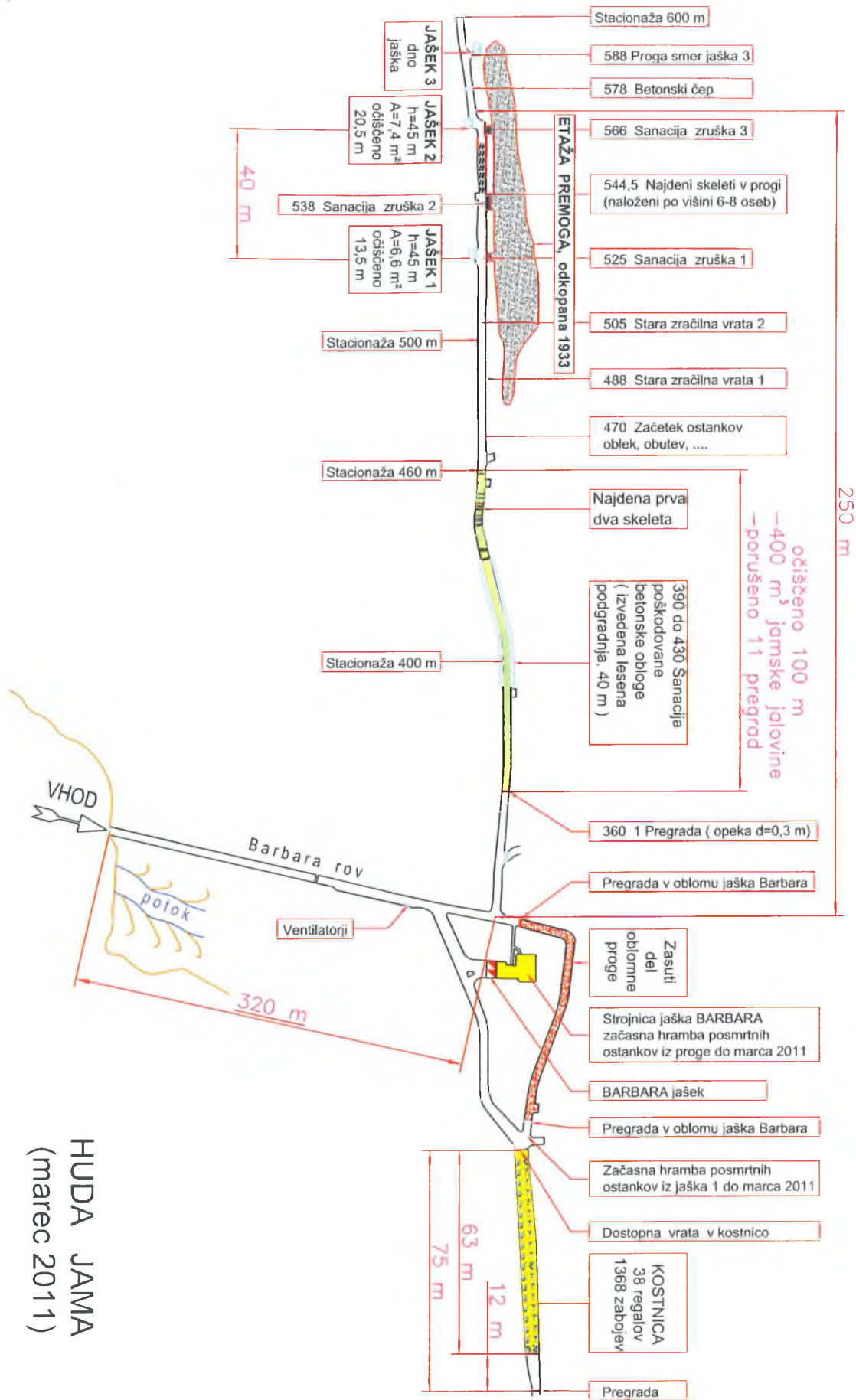

Plošča z oznako vojnega grobišča pred vhodom v rov, 10. 5. 2011
(foto M. Alič)

Takšna »ureditev grobišča v Hudi jami« kot jo je predlagalo ministrstvo za delo, je dejansko pomenilo ponovno zazidavo žrtve, ne pa pokop njihovih ostankov. Nikjer ni bilo navedeno, kje in kako bi se svojci lahko poklonili spominu sorodnikov. Načrtovana je bila le ureditev prostora pred vhodom v rov s spominskim obeležjem in ureditev parkirišča. Od vseh naših prizadevanj po ureditvi grobnega polja in dostojnem pokopu in iznosu še preostanka žrtve iz prvega jaška, je ostalo torej le navodilo, da je treba prostore kjer so posmrtni ostanki zapreti s plinotesnimi vrati! Predlogi, da bi se grobišče razglasilo za kulturni spomenik in jamski prostori uredili v muzej, so bili v dotedanjih medresorskih usklajevanjih črtani. Vladna odločitev, da se žrtve ne bodo iznašale, tiste pa, ki so že bile iznešene, pa se bo pokopalo v trajni grobnici v rovu za plinotesnimi vrati, je že med člani vladne komisije nalletela na oster protest. Marko Štrovs pa je nato Komisijo opozoril, da je vladna komisija kot »posvetovalno telo Vlade seznanjena s sprejeto vladno odločitvijo in jo mora upoštevati pri nadaljnjem delu.«⁷⁶ Tudi moja opozorila, da je treba žrtve iz rudnika iz civilizacijskih in etičnih razlogov, pa tudi zaradi tradicije pokopati zunaj, so bila preslišana. Od takrat naprej tudi na seje komisije nisem bil več vabljen.

Poskus vplivanja na odločitev

Kljub temu so se prizadevanja, da bi vlada svojo odločitev spremenila, nadaljevala. Med ta prizadevanja sodi tudi povabilo predsedniku Komisije za pravičnost in mir dr. Antonu Stresu, naj si ogleda razmere v jami in naj poskuša po svojih močeh vplivati na dokončno odločanje. Tudi nadškofu Stresu je po glavi rojilo podobno vprašanje kot nam. Ali bodo sorodniki, ki domnevajo, da so v rovu ostali njihovi najbližji, imeli dostop do mesta, kjer bodo počivali posmrtni ostanki? Med poskuse vplivanja na odločitev sodi tudi ogled grobišč, na katerega sta 24. julija 2010 prišla takratni predsednik vlade Borut Pahor in še enkrat metropolit dr. Anton Stres, v spremstvu ministra

HUDČA JAMA
(marec 2011)

Ivana Svetlika in celjskega škofa Stanislava Lipovška. V več kot uro trajajočem obhodu rudnika so bili vsi štirje podrobno seznanjeni z opravljenim delom. Ogledali pa so si tudi prostor, kjer so bili shranjeni posmrtni ostanki žrtev in se tudi na lastne oči prepričali, kaj se dogaja z razpadajočimi trupli. Kljub tem prizadevanjem, vladne odločitve niso bile spremenjene. Slovenska tiskovna agencija je le slabe tri tedne za tem objavila, da je razpis za izgradnjo kostnice v jamskih prostorih rudnika Hude Jame uspel in da je bilo izbrano podjetje Rudnik Trbovlje-Hrastnik. Sekretar Štrovs je v tem sporočilu za javnost tudi zagotavljal, da bo tam kostnica v kateri bo mogoče dostojno pokopati vse posmrtne ostanke.⁷⁷ Odzivi na takšno informacijo so bili skopi, saj drugačni tudi niso mogli biti. Tisti, ki so vsaj površno poznali razmere, niso mogli predvideti kaj ta odločitev sploh pomeni, drugi, ki so problematiko poznali podrobneje pa bodisi niso bili s tem seznanjeni ali pa so se odločili za molk. Takšna odločitev je namreč pomenila tudi, da bodo v to kostnico položeni le posmrtni ostanki tistih, ki so jih strokovnjaki sodne medicine že pregledali in so bili iz rova in jaška iznešeni. To je pomenilo, da bodo v kostnico položeni le posmrtni ostanki 778 oseb. Tisti posmrtni ostanki, ki pa so v prvem jašku v globini med 13,5 m in 48 m še ostali, pa bodo v njem ostali za zmeraj. Kostnica namreč ne omogoča dostojnega pokopa še za preostalih 2000 žrtev, ki po naših predvidevanjih še ležijo v prvem jašku!

- 1 Zgodovinski arhiv Celje (ZAC), Rudnik rjavega premoga Laško 1844–1992 (Historiat ustvarjalca pripravil Bojan Cvelbar). O Rudniku rjavega premoga hrani ZAC 34 fasciklov in 16 map, skupaj 3,8 t. m. arhivskega gradiva.
- 2 John Ivan Prcela in Dražen Živić, *Hrvatski holokaust – dokumenti i svjedočanstva o poratnim pokoljima u Jugoslaviji*, Zagreb, 2001, str. 389.
- 3 Ivo Žajdela: Kje so zakopane žrtve iz Teharij?, *Demokracija*, 14. 8. 1990; glej tudi Ivo Žajdela: *Komunistični zločini na Slovenskem*, 1, Ljubljana, 1991.
- 4 Ivo Žajdela: Komunistična grobišča na Slovenskem, *Demokracija*, 4. 11. 1990.
- 5 *Slovenija 1941–1948–1952. Tudi mi smo umrli za domovino. Zamolčani grobovi in njihove žrtve*, Ljubljana–Grosuplje, 2000, str. 186, 187.
- 6 Vmesno poročilo Preiskovalne komisije o raziskovanju povojnih množičnih pobojev, pravno dvomljivih procesov in drugih tovrstnih nepravilnosti, *Poročevalec Državnega zbora Republike Slovenije*, Letnik XXII, št. 42, 17. 10. 1996, Pričanje J. Ugovška dne 9. 5. 1994 na 13. seji komisije, str. 36.
- 7 Bavdaž, Evidentiranje, str. 66; glej tudi Združeni ob lipi sprave pri nadškofu, *Dnevnik*, 5. 2. 1996, str. 2.
- 8 Bavdaž, Evidentiranje, str. 66, 67; glej tudi časopisne članke Oblast nas navaja živeti z zločinom, *Véčer*, 23. 2. 1996, str. 4. Ali je oblast v Barbarin rov leta 1945 pometla več tisoč živih ljudi?, *Slovenec*, 26. 2. 1996, str. 3. Vera Vazzaz: Barbarin rov, *Slovenec*, 4. 3. 1996, str. 9.
- 9 TV DOC, Dosje: Pogrešani, 10. 12. 1996, avtor Marko Čadež.
- 10 Dr. Mitja Ferenc, Mateja Bavdaž: Evidentiranje prikritih grobišč v RS. Huda Jama – grobišče Barbara rov.
- 11 ODT Celje, dopis ODT Celje KTN.1/90 Bi/š z dne 21.10.1991.

- 12 Glej Pavel Jamnik: Zavedanje zločina. Začetki policijskega in tožilskega preiskovanja nezastarljivih zločinov, storjenih po koncu 2. svetovne vojne v Sloveniji, v: *Totalitarizmi - vprašanja in izzivi. Ob dvajsetletnici padca železne zavese v Evropi*. Ljubljana, 2009, str. 95-112 (v nadaljevanju Jamnik, *Zavedanje zločina*).
- 13 ODT Celje, dopis ODT št.Ktr 2563/01 0/o z dne 30. 10. 2001.
- 14 PU Celje, dokument P0106805 z dne 28. 11. 2001.
- 15 Jamnik, *Zavedanje zločina*, str. 95-112.
- 16 PU Celje, UZ z Ivanom Kendo, 22. 11. 2001 (št. 2221/5).
- 17 PU Celje, dokument Rudnika Trbovlje-Hrastnik d.o.o., št. Tsh.175/02-inž.ik/žm z dne 27. 2. 2002.
- 18 Preračunano v današnjo vrednost okoli 30.000 evrov. PU Celje, poročilo št: 3A31401-103-355772/D 318656/ K173971/2001 z dne 31. 1. 2002.
- 19 Jamnik, Akcija Sprava, str. 49
- 20 »V letu 2008 se prioritavno prvič poskusi izvesti raziskavo rudniškega jaška. Predlog je Huda Jama – Rov su. Barbara. V mesecu januarju bodo potekali dogovori z Rudnikom Trbovlje o možnostih in finančni konstrukciji take raziskave.« Zapisnik sestanka ožje delovne skupine za sondiranja in prekope, 10. 1. 2008.
- 21 Zapisnik 15. seje Komisije Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč, 13. 2. 2008.
- 22 Zasebni arhiv Janeza Črneja, Sodba Divizijskog vojnog suda u Celju. Sud. Broj. 119/47, 22. 5. 1947.
- 23 Informacija o raziskavi Barbarinega rova–Huda Jama, 17. 3. 2009, INTERNO; informacijo je sestavil Marko Štrovs, vodja Službe za vojna grobišča pri MD. Vrednost del je bila v naročilu ocenjena na 6.145,80 evrov.
- 24 PU Celje, depeša št. 239-1/2009/45 (3A4-4) z dne 27. 2. 2009.
- 25 *TV Slovenija*, Brez reza: Huda jama, 5. 3. 2009.
- 26 http://www.dnevnik.si/tiskane_izdaje/nedeljski/1042250626, dostopno dne 11.11.2010.
- 27 *TV Slovenija*, Polemika, 9. 3. 2009.
- 28 *TV Slovenija*, Dnevnik, 11. 3. 2009.
- 29 http://www.rtvlo.si/modload.php?&c_mod=rnews&op=sections&func=read&c_menu..
- 30 RA Slovenija, Zrcalo dneva, 10. 3. 2009.
- 31 »Začuden smo, da se sam slovenski politični vrh še ni prišel poklonit spominu in trpljenju žrtev v rovu su. Barbara« je dejala evropska poslanka in predsednica Nove Slovenije Ljudmila Novak, ko se je v družbi z evropskim poslancem Lojzetom Peterletom in podpredsednikom stranke Andrejem Kokaljem prišla poklonit spominu žrtev; <http://www.delo.si/clanek/77155>
- 32 Predsednik Danilo Türk se je v nedeljo 8. marca, na Dan žena udeležil proslave v Trbovljah. Novinarji so ga povprašali tudi o drugih odmevnih zadevah. Danilo Türk: »Danes sem tu v Trbovljah zaradi pravic žensk, zaradi enakopravnosti žensk. To je izredno pomembna prvorazredna tema v Sloveniji, tudi politična tema. In danes ne nameravam dati nobenih izjav o nobeni drugi temi.« Novinar: »Ampak obtožbe so zelo hude – da se politični vrh sploh ne odziva na razkritje takšnih zločinov?« Türk: »Bom našel čas, ko bom odgovoril tudi na to. Ampak rad bi ponovil, da sem tu zaradi prvorazredne teme in o drugorazrednih temah ne bom govoril.« Novinar: »Torej so poboji drugorazredna tema?« Türk: »Politične manipulacije okrog tega so.«; *TV Slovenija*, Dnevnik, 8. 3. 2009. Izjava je sprožila protest in zgražanje in je bila naslednji dan dodatno pojasnjena. Türk je izjavil, »da gre pri povojnih pobojih za pomembno temo, s katero se Slovenija mora soočiti, politično manipuliranje z njo pa je drugorazredno in nesprejemljivo«. Po udaril je, da zločin v Hudi jami najostreje obsoja kakor tudi vse medvojne in povojne poboje.

- 33 Janez Stanovnik, *POP TV*, 24 ur zvečer, 11. 3. 2009.
- 34 Janez Stanovnik, *TV Slovenija*, Polemika, 9. 3. 2009 navaja 427 žrtev.
- 35 Bogomir Štefanič ml.: Barbarin rov razgalja »industrializacijo pobijanja«. Intervju s Pavlom Jamnikom, *Družina*, 15. 3. 2009, str. 18-19.
- 36 »... Glede Hude jame pa je ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve zakonsko odgovorno, da se ukvarja s proučevanjem in urejanjem grobišč. Lani junija 2008 so se lotili tudi Hude jame, tako kot se spodobi, s potrebno pieteto. Huda jama je bila torej odkrita že prej, za potrebe evropskih volitev pa je bila postavljena pod sloje TV žarometov. Desna politična opcija pred vsakimi volitvami odkrije vsaj eno jamo in brezsravno razkazuje žrtve. Popolnoma neokusno! To je zgodba, ki jo je po mojem mnenju treba končati...«; Intervju z dr. Igorjem Lukšičem, *Demokracija*, 2. 4. 2009, str. 43.
- 37 Jadranka Kosor: »Po tistem kar sem videla in slišala, sem brez besed.«; Tomislav Karamarko: »To kar je tukaj storjeno, je lahko naredil samo bolan um. Tukaj je šlo za eksekucijo.« http://www.rtvlo.si/modload.php?&c_mod=news&op=sections&func=read&c_menu=1&c_id=194778
- 38 Sporazum med Vlado Republike Slovenije in Vlado Republike Hrvaške o urejanju vojnih grobišč sta podpisali pristojni ministrici Jadranka Kosor in Marjeta Cotman 12. maja 2008. Sporazum predvideva in določa pogoje, pod katerimi lahko država pogodbenica na ozemlju druge države dodatno uredi, izkoplje in prekoplje posmrtno ostanke žrtev vojne iz vojnih grobišč.
- 39 Odredba I Kpd 2350/2009 z dne 9. 3. 2009.
- 40 Prav tam.
- 41 Prav tam.
- 42 PU Celje, zapisnik o kriminalističnem ogledu 3A312-3 z dne 30. 3. 2009.
- 43 Povzeto po Tomaž Zupanc: Pobjo v rovu sv. Barbare – posebnosti in preliminarne ugotovitve postopkov ter opravljenih preiskav, v: *Resnica in sočutje*, str. 373-395. Preliminarno izvedensko mnenje Inštituta za sodno medicino št. E 96/2009 z dne 18. 5. 2009 navaja 427 žrtev
- 44 Odredba št. 06147-1/2009-4 in odredba št. I Kpd 250/2009, 9. 3. 2009.
- 45 Inšpekcijski nadzor Hude Jame – Jama Laško, št. 6147-1/2009-6, 9. 4. 2009.
- 46 Odredba okrožnega sodišča Celje, I Kpd 250/2009, 10. 4. 2009.
- 47 Tomaž Zupanc: Pobjo v rovu sv. Barbare – posebnosti in preliminarne ugotovitve postopkov ter opravljenih preiskav, v: *Resnica in sočutje*, str. 373-395. Preliminarno izvedensko mnenje Inštituta za sodno medicino št. E 96/2009 z dne 21. 7. 2009.
- 48 Dodatek k mnenju o najdenih predmetih v objektu Huda Jama–Barbarin rov; Elektronsko sporočilo Andreja Zorka, 31. 8. 2009.
- 49 Mnenje o najdenih predmetih v objektu Huda Jama–Barbarin rov, Muzej novejšje zgodovine, avtorja, A. Zorko in A. Senica.
- 50 Andrej Zorko: Pristop k predmetom iz Hude Jame/Approach to the Artifacts from Huda Jama, *Muzejske novice/Museum news*, št. 2, 2009, str. 13–15.
- 51 Dodatek k mnenju o najdenih predmetih v objektu Huda Jama–Barbarin rov, Muzej novejšje zgodovine, avtorja, A. Zorko in A. Senica.
- 52 Prav tam.
- 53 ARS, škatla AS 1931, A-23-2, list A 383906 (5). Delovno poročilo 1. Slovenske divizije NO z dne 15. 7. 1945,
- 54 PU Celje, uradni zaznamek z osebo J. O. z dne 8. 5. 2009.
- 55 Predlog za opravo posameznih preiskovalnih dejanj, dokument Okrožnega državnega tožilstva št. Ktr 517/09 Ž/Štp z dne 4. 6. 2009 Predlog je bil podan za zaslišanje sedmih oseb.
- 56 <http://www.dz-rs.si/index.php?cs=4&id=96&co=390&sb=4&sd=1&showdoc=1&st=m&unid=MDT|2AA43BCCF2F75E4EC12575B3002E3125>, dostopno dne 1. 12. 2009.
- 57 GPU, uradni zaznamek z J. P. z dne 9. 7. 2009.
- 58 GPU, uradni zaznamek z M.R z dne 13.5.2009.
- 59 GPU, uradni zaznamek z A. P. z dne 11. 5. 2009.
- 60 GPU, uradni zaznamek z F.T. z dne 17.4.2009.
- 61 GPU, obvestilo o prenehanju aktivnosti ODT v Celju v rudniku Barbara rov. Št. Ktr 517/09 IŽ/fs z dne 5.7.2010.
- 62 Sklepi Komisije Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč v zvezi z nadaljevanjem urejanja rova Sv. Barbare v Hudi Jami, dopis predsednika Komisije predsedniku Vlade RS Borutu Pahorju, 18. 6. 2009.
- 63 Ministrstvo za gospodarstvo, Inšpektorat RS z energetiko in rudarstvo, zapisnik, 14. 7. 2009 in odločba št.06147.1/2009, 16. 7. 2009.
- 64 Zasebni arhiv Mitja Ferenc, pismo preiskovalnemu sodniku, 14. 7. 2009.
- 65 Odločba. RTH se dovoljuje izvajanje del pri rudarskem projektu št. 2851; Čiščenje slepega jaška 1 in 2 v Barbara rovu Huda Jama, Laško, 3. 12. 2009.
- 66 Elektronsko sporočilo dr. Spomenke Hribar avtorju, 23. 6. 2009.
- 67 *TV Slovenija*, Polemika, 7. 9. 2009, izjava dr. Ferenc. V oddaji je bila tudi podana informacija, da so pobjo ali del poboja v Hudi Jami izvedli vojaki slovenske narodnosti.
- 68 *TV Slovenija*, Polemika, 7. 9. 2009, razgovor med novinarjem Tomažem Bratožem in Markom Štrovsom.
- 69 Pismo datirano z 23. 10. 2009 so prejeli predsednik RS Danilo Türk, predsednik Vlade RS Borut Pahor, minister za okolje in prostor Karel Erjavec, ministrica za notranje zadeve, Katarina Kresal, minister za delo, družino in socialne zadeve dr. Ivan Svetlik, ministrica za kulturo Majda Širca, in minister za pravosodje Aleš Zalar.
- 70 Prav tam.
- 71 Okrožno sodišče v Celju je do 15. 9. 2010 v zvezi z preiskovalnimi postopki imelo 545.887,40 EUR stroškov (396.067.56 EUR stroški rudnika RTH d.o.o, 149.819,84 EUR stroški Inštituta za sodno medicino).
- 72 Matjaž Albreht: Huda Jama izbrisana iz registra, *Delo*, 28. 11. 2009, str. 2.
- 73 Prav tam.
- 74 STA0246 2009-12-17/18:46; Laško, 17. decembra (STA); V Hudi Jami bodo uredili grobišče.
- 75 Informacija v zvezi z ureditvijo grobišča v Hudi jami, št. 131-9/2009, 14. 12. 2009.
- 76 Zapisnik 22. seje vladne komisije z dne 7.1.2010.
- 77 STA, 10. 8. 2010.

Pevno – grobišče Matjaževa jama

ID 73

Naselje: Pevno

Občina: Škofja Loka

Upravna enota: Škofja Loka

GKY 445844

GKX 116691

Ndm. v. 450

parcela št. 438 k.o. Pevno, k.u. Škofja Loka

Legain dostop

Brezno leži v južnem pobočju grebena Gank na severnem robu večje vrtače, 400 m zahodno od vasi Pevno. Brezno ima ozek vhod (1,0 x 0,6 m). Jama se poševno strmo spušča v globino 22 m v vhodno dvorano velikosti 7,5 m x 10 m. Uporabljali so jo tudi kot smetišče.

Iz Škofje Loke se peljemo v smeri proti Selški dolini. Pri kapelici in hiši Binkelj št. 13, ki leži na desni strani ceste zavijemo desno. Peljemo se naprej skozi vas Binkelj in nadaljujemo do križišča cest še okoli 280 m. Od tu gremo po levi poti, naravnost v smeri proti Križni gori in vasi Moškrin še okoli 1,8 km, do mostička čez potok Planica. Od tu nadaljujemo peš desno čez potok in severno po travniku do gozdne meje še okoli 250 m. Zavijemo desno navzgor po gozdni stezi, okoli 200 m v smeri proti severovzhodu. Vhod v Matjaževo jama leži na desnem, severnem robu vrtače.

Grobišče Matjaževa jama ob evidentiranju, 23. 5. 2002
(foto M. Bavdaž)

Opis

Ljudski glas je ta kraj zaznamoval kot grobišče kjer so pokopani otroci, ki so jih maja 1945 izločili iz večje skupine beguncev, le ti pa so bili pobiti in pokopani v Crngro-

Grobišče Matjaževa jama, spust v jama skozi vhodno brezno, 25. 5. 2009 (vir P. Kranjc)

bu. Otrok naj bi bilo 50. Jama smo evidentirali 23. maja 2002. 26. novembra 2001 je policija z okrožno državno tožilko Irena Kuzmo opravila ogled. Našli so večje število živalskih ter nekaj človeških kosti, ostanke obuvala ter bakreno žico, zvito v obliki osmice. Posmrtni ostanki so pripadali odraslim osebam, glede na število najdenih kosti, najmanj trem in največ štirim osebam. Po različnih ustnih virih, ki jih je zbrala policija, naj bi bili žrtve ujeti domobranski vojaki, zaprti na Loškem gradu (pomorjeni verjetno med 25. in 30. majem 1945), lahko pa bi bile žrtve tudi ena od drugih skupin, umorjenih že med vojno.¹ Izkop iz Matjaževe jame je bil zaupan petčlanski ekipi podjetja Magelan iz Kranja in podjetju Šink s.p. Izveden je bil 25. maja 2009. Ob tem so strojno sondirali tudi okolico vhoda in sosednjo jugovzhodno vrtačo. Z iskalcem kovin so pred vhomom v jama našli dva tulca kalibra 7,9 mm. Izkop so spremljali člani komisije občine Škofja Loka in kriminalist Policijske uprave Kranj. Vhodno dvo-

Grobišče Matjaževa jama, iznos skeletnih ostankov, 25. 5. 2009 (vir P. Kranjc)

Grobišče Matjaževa jama, posmrtni ostanki šestih žrtev pred vhodom v jamo, 25. 5. 2009 (vir P. Kranjc)

rano so osvetlili s pomočjo generatorja. Posmrtno ostanke so našli na treh krajih. Na podlagi najdb so raziskovalci domnevali, da so bile pobite žrtve oblečene in obute vržene v jamo. Dejanj prikrivanja (miniranje, zasipavanje) niso našli.² Poleg ostankov obutve so našli še očala, dva glavnik, vžigalnik in nekaj gumbov. Raziskovalci niso našli kompletnih skeletov. Kosti so bile premešane, celih

Grobišče Matjaževa jama, predmeti najdeni v jami, 25. 5. 2009 (vir P. Kranjc)

Grobišče Matjaževa jama, izkop sond v okolici vhoda v jamo, 25. 5. 2009 (vir P. Kranjc)

je bilo le malo. Zato individualizacija posameznih okostij ni bila mogoča. Na podlagi najdb dolgih kosti je antropologinja dr. Seljakova lahko ugotovila, da je bilo žrtev šest. Pet je bilo moških, eden pa mladostnik nedoločljivega spola v starosti 14-18 let. Dr. Seljakova je lahko ugotovila njihovo višino: 155, 162, 168, 171 in 171 cm.³

- 1 Komisija občine Škofja Loka, Seznam-spisek lokacij prikritih grobišč v občini Škofja Loka, 6. 12. 2004. PU KR, Uradni zaznamki z F.B., 22.11. 2001, J.H., 21.11.2001, A.B., 21.11.2001. Jamnik, *Akcija Sprava*, str. 39.
- 2 Draško Josipovič: Prispevek arheologa pri izkopu prikritih grobišč v letih 2006-2009, v: *Resnica in sočutje*, str. 491-496.
- 3 Petra Leben – Seljak: Antropološke analize prikritih poveljnih grobišč, v: *Resnica in sočutje*, str. 510.

Mozelj – Grobišče Mozelj 2

ID 593

Naselje: Mozelj

Občina: Kočevje

Upravna enota: Kočevje

GXY 495051

GKX 49409

Parcela št. 2387 k.o. Mozelj, k.u. Kočevje

Lega in dostop

Grobišče je bilo na travniku, ob vznožju položnega pobočja pod vasjo.

Do kraja pridemo po cesti Kočevje – Brod na Kolpi, kjer v križišču v Livoldu zavijemo levo proti Mozlju. V središču Mozlja pri hiši št. 16 zavijemo levo proti Kočarjem in pri zadnji hiši levo na travniško pot. Nato lahko do dela travnika, kjer je bilo grobišče, pridemo s pomočjo satelitske navigacije.

Grobišče Mozelj 2, izkop, 25. 8. 2009 (vir J. Dežman, Resnica in sočutje)

Opis

Partizansko izredno vojaško sodišče v Kočevju je po kapitulaciji Italije del zajetih slovenskih četnikov in vaških stražarjev obsodilo na smrt. Med 12. in 18. oktobrom 1943 je tako VOS v bližini Mozlja likvidiral 110 oseb. Med likvidiranimi je bilo 85 četnikov. Nekaj dni kasneje (20. oktober) so likvidirali še štiri osebe. Tako naj bi bili v štirih grobovih posmrtni ostanki 114 žrtev. Od tega je za 110 žrtev znano njihovo ime in priimek, za preostale štiri tega ni bilo mogoče preveriti.¹

Ob cesti, na travniku (v evidenci označeno s številko 120), na katerem naj bi bilo grobišče, je Društvo za ure-

Grobišče Mozelj, skeleti šestih žrtev, 25. 8. 2009 (vir J. Dežman, Resnica in sočutje)

ditev zamolčanih grobov kmalu po demokratičnih spremembah postavilo lesen križ in kasneje v spomin žrtvam (na ruševinah požgane kapele sv. Krvi v Mozlju) uredilo spominska znamenja, kjer se poklonijo spomenu zamolčanim žrtvam.²

5. oktobra 1993 je Društvo za ureditev zamolčanih grobov v sodelovanju z nekaterimi svojci žrtev in po pridobitvi ustreznih soglasij, na evidentiranem travniku poskušalo z izkopavanjem potrditi grobišče. Prvi preiskovalni izkop so naredili v vrtači, kakšnih 20 metrov od ceste, ki vodi iz Mozlja proti Kočarjem. Podobno so storili tudi v štirih bližnjih kraških vrtačah, vendar neuspešno.³

Jeseni 2007 je bilo širše območje grobišča ponovno preiskano z rovokopačem, vendar grobišča niso našli. Z dodatnim poizvedovanjem pa je bilo pokazana lokacija, ki pa je bila okoli 300 m bližje vasi. Sondaža je grobišče potrdila. Ker ni bilo dovoljenj lastnikov zemljišč in ker je bil že zaključek dneva, se iskanje še treh jam ni nadaljevalo. Grobišče smo vnesli v evidenco pod številko 593.

Leta 2009 je sorodnik enega od likvidiranih, Brane Kovač vzbudil in prispeval tudi del finančnih sredstev za izkop in iskanje preostalih jam. 24. avgusta 2009 smo grobišče ponovno raziskovali z dovoljenjem Ministrstva za delo, družino in socialne zadeve.⁴ Naredili smo več deset vkopov na okoli 20 krajih in to na vseh lokacijah, ki so nam jih kot možne pokazali »poznavalci« in tudi na »sumljivih« krajih v bližini. Iskanje dodatnih lokacij je bilo neuspešno.

Iz lokacije Mozelj 2 pa so 26. avgusta 2009 iznesli pet skeletov: trije so bili vidni na površju (skelet 1, 3 in 4, gledano od juga proti severu), pod skeletom 1 je ležal ske-

Grobišče Mozelj 2, svetinjica z upodobitvijo pajkove mreže, najdena pri eni od žrtev (Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

let 2, pod skeletoma 3 in 4 pa skelet 5. Zdi se, da je bil grob predhodno že prekopan in sicer jugozahodni vogal (manjkajoče kosti nog skeleta 1 in lobanje skeleta 2) ter severovzhodni vogal (manjkajo kosti trupa in rok skeleta 4), kar je bila posledica predhodne sondaže (op. MF).

Izkop je pod vodstvom arheologa Draška Josipoviča izvedlo podjetje Magelan iz Kranja in antropologinja dr. Petra Leben – Seljak. Dr. Seljakova je naredila analizo »in situ« na neočiščenih skeletih. Vsi skeleti pripadajo moškimi, starim nad 22 let in domnevno mlajšim od 40 let, visokim med 167 in 174 cm. Skelet 1 je imel dve zlati zobni kroni, skelet 5 pa več let stara zloma stegnenice in golenice (možnost šepanja na desno nogo). Pri skeletu 1 je bila vidna tudi strelna rana na desni kolčnici, brez znakov celjenja.⁵ Žrtve so bile v izkopano jamo vržene ena čez drugo. Žrtve so imele roke na hrbtu zvezane z žico. Poleg obutve in nabojev so našli nekaj osebnih predmetov: svetinjica, naramnice, glavnik, denarnica, ključi in paternošter. Vzorci za DNK analizo so bili odvzeti 28. avgusta 2009 na Inštitutu za sodno medicino v Ljubljani, izidi analize pa niso znani. Posmrtno ostanke je nato prevzelo Pogrebno podjetje Maribor, predmete pa Muzej novejšje zgodovine Slovenije.⁶

1 Tone Ferenc, *Dies irae*, str. 507–519.

2 *Tudi mi smo umrli za domovino*, str. 177. M. V.: Spomnili so se pobitih vojakov, *Demokracija*, 29. 9. 2005, str. 10. P. A.: V spomin in opomin, *Demokracija*, 28. 9. 2006, str. 8.

3 Ivo Žajdela: Neuspešni izkopi, *Slovenec*, 6. 10. 1993.

4 MD, Služba za vojna grobišča, Dovoljenje št. 430-48/2009 z dne 25. 8. 2009.

5 Petra Leben-Seljak: Mozelj 2009: preliminarna antropološka analiza skeletov, *Žiri*, 27. 8. 2009. Petra Leben – Seljak: Antropološke analize prikritih povojnih grobišč, v: *Resnica in sočutje*, str. 510, 511.

6 Draško Josipovič: Prispevek arheologa pri izkopu prikritih grobišč v letih 2006-2009, v: *Resnica in sočutje*, str. 496–502.

Grivče – grobišče Grivče

Naselje: Grivče
Občina: Vipava
Upravna enota: Ajdovščina
GKY 415818
GKX 83825

Lega in dostop

Od Policijske postaje v Ajdovščini nadaljujemo vožnjo po Goriški cesti in po mostu čez reko Hubelj. Nato zavijemo levo na ulico IV. Prekomorske in peljemo proti izviru reke Hubelj. Pred hidroelektrarno Ajdovščina zavijemo desno v smeri vasi Grivče. Grobišče je na levi strani novo zgrajene ceste, v bližini hiše Grivče 4.

Grobišče Grivče, izkop, 13. 11. 2009 (foto M. Ferenc)

Opis

Dne 26. 10. 2009 je domačin iz Grivč obvestil policijo, da so delavci na gradbišču v bližini hiše Grivče 4 pri izkopu našli na človeške posmrtno ostanke. V globini 40 cm sta bili najdeni dve človeški lobanji in stegenica.¹ Policija si je ogledala kraj in obvestila dežurno preiskovalno sodnico v Novi Gorici, ki ni prišla na ogled kraja.² Z zbiranjem obvestil od občanov Grivč je policija izvedela, da bi tam lahko bili zakopani italijanski partizani »Garibaldi«³, ki so bili pobiti 25. oziroma 26. aprila 1945.³ Po drugi izjavi pa so tam bili zakopani neznanci, ki so bili sredi poletja 1945 pripeljani mrtvi in tam plitvo zakopani. Ko so živali raznašale ostanke in oblačila, naj bi opazili železničarsko uniformo.⁴ Po izjavi tretjega naj bi tam umorili več kot pet oseb, Kraševcev, ki so jih »Črnogorci«⁵ pripeljali iz Tekstine, kjer so bili zaprti.⁵ Četrta oseba pa

Grobišče Grivče, izkop, 13. 11. 2009 (foto M. Ferenc)

naj bi od starejših oseb izvedela, da so tam ubili tri Kraševce. Bili naj bi partizani, ki so prišli iz smeri Otlice in se v Grivčah oblekli v nemške uniforme. Pobili naj bi jih domobranci spomladi 1945.⁶

Ker so obstajali utemeljeni razlogi za sum, da je bilo storjeno kaznivo dejanje hudodelstva zoper človečnost, je policija predlagala preiskovalnemu sodniku, naj izda odredbo za izkop in pregled najdenih človeških okostij.⁷ Na podlagi odredbe za izkop, pregled in raztelesenje, ki je bila izdana 2. novembra 2009,⁸ so delavci Inštituta za sodno medicino (Tomaž Zupanc, Borut Štefanič, Gregor Haring, Gorazd Maršič) med 10. in 13. novembrom 2009 izvedli izkop. Izvedli so ga po arheološko primerljivi metodi.

Območje grobišča so delavci ISM označili z »mrežo«⁹ in ga razdelili na 12 sektorjev. Postopoma so odkopali pet človeških okostij. Med najdenimi predmeti so našli deset tulcev, pet krogel, manšetni gumb, kovinski obroč, dva glavnika, ogledalce, tri kovinske sponke, večji pečatni prstan zlate barve s kraticami KS, kovinski križec z nabožnim znakom, verižico z obeskom (ploščica zlate barve, na kateri je deteljica), obesek (ploščica srebrne barve z neznanim motivom). Po iznosu okostij so zemljo presejali in našli še 25 gumbov različnih oblik in materialov.⁹ Sodelavci Muzeja novejšje zgodovine, ki so pregledali prevzete predmete, so lahko ugotovili, da gre za vojaške in civilne predmete. Vojaški predmeti, ki so pripadali žrtvam so nemškega in delno italijanskega izvora in so bili v uporabi pri vseh vojaških formacijah prisotnih na območju Primorske. Civilni predmeti so po mnenju izvedenca nakazovali, da je bila med žrtvami vsaj ena civilna oseba, da žrtve prihajajo iz katoliškega verskega okolja in iz govornega območja, ki uporablja šumnike. Sklepal je, da

Grobišče Grivče, kraj izkopa razdeljen na sektorje, 13. 11. 2009
(foto M. Ferenc)

so žrtve najverjetneje Slovenci ali Hrvati. Od slovenskih vojaških formacij so bile na območju Ajdovščine prisotne enote primorskega domobranstva (SNVZ), od hrvaških pa se je na širšem območju Primorske vdal del 392. Hrvaške legionarske t.i. Plave divizije. Obstaja pa tudi verjetnost, da so žrtve pripadniki nemške vojske.¹⁰ Izvedenci Inštituta za sodno medicino so v mnenju zapisali, da so pregledane lobanjske kosti poškodovane posmrtno, sicer pa so skeleti skoraj popolni. Delno so manjkale drobne kosti zgornjih in spodnjih udov. Pregledane človeške kosti so pripadale petim odraslim moškim. Le pri enem skeletu so z gotovostjo potrdili da je imel v predelu temena dve strelni poškodbi, in je torej umrl zaradi strelne poškodbe glave. Ker so ob izkopu našli več tulcev so posredno skleпали, da so žrtve ustrelili na kraju, kjer so bili pokopani. Za molekularno genetsko analizo (DNK) se zaradi odsotnosti morebitnih primerjalnih vzorcev niso odločili, bi jo pa lahko opravili naknadno če bi se pojavila možnost osebne identifikacije.¹¹ Skeletni ostanki ležijo v skladišču Inštituta za sodno medicino. Vest o grobišču je bila objavljena v medijih.¹²

Grobišče Grivče, zlat pečatni prstan z vgraviranim napisom K S ali K Š (INZ)

Grobišče Grivče, obesek v obliki križa, domnevno del rožnega venca (INZ)

- 1 PU Nova Gorica, Uradni zaznamek z S.S, 26. 10. 2009.
- 2 PU Nova Gorica, Zapisnik o ogledu, 26. 10. 2009.
- 3 PU Nova Gorica, Uradni zaznamek z T.C., 26. 10. 2009.
- 4 PU Nova Gorica, Uradni zaznamek z F.T, 26. 10. 2009. Garibaldince naj bi pobil »belogardist« Trčelj iz Ajdovščine iz maščevanja, ker so mu italijanski vojaki ubili mamo in sestro. Trupla naj bi bila na skednju nekaj dni, nakar so jih z vozom odpeljali na pokopališče v Šturje. V grobišču Grivče pa naj bi neznanci sredi poletja 1945 zakopali trupla. Bila so slabo zakopana, tako, da so psi začeli odkopavati
- 5 PU Nova Gorica, Uradni zaznamek z B. R., 29. 10. 2009.
- 6 PU Nova Gorica, Uradni zaznamek z D.P., 28. 10. 2009.
- 7 PU Nova Gorica, Predlog preiskovalnemu sodniku za izdajo odredbe za izkop trupla, pregled in raztelesenje, 27. 10. 2009.
- 8 PU Nova Gorica, Odredba Kpd 6575/2009.
- 9 PU Nova Gorica, Ugotovitve ogleda, 13. 11. 2009.
- 10 Muzej novejšje zgodovine Slovenije, Mnenje o najdenih predmetih na prizorišču Grivče pri Ajdovščini, izdelal Andrej Zorko, ned.
- 11 ISM, Izvedensko mnenje, 15. 2. 2010; Obdukcijski zapisniki.
- 12 Jal: Odkrili človeške kosti starejšega izvora, Dnevnik, 13. 1. 2009. STA, mac/mo: V prikritem grobišču v Ajdovščini kaže na štiri žrtve, 13. 11. 2009. Tina Kodre: Kdo so žrtve povojnih pobojev?, Primorske novice, 14. 11. 2009. Tina Kodre: Kdo sta bila ubita domačina?, Primorske novice, 28. 10. 2009.

Grobišče Grivče, srebrna verižica s šestkotnim obeskom na katerem je štiriperesna deteljica in ovalnim obeskom z »žarko« (INZ)

Glažuta – grobišče Brezno pri Konfinu 2

ID 400

Naselje: Glažuta

Občina: Loški Potok

Upravna enota: Kočevje

GKY 479183

GKX 56039

Ndm. v. 674 m

parcela št. 1250/90 k.o. Draga, k.u. Kočevje

Lega in dostop

Glej opis pri Konfinu 1.

Brezno (kat. št. 6250) leži ob severnem robu večje vrtače in je okoli 150 m oddaljeno od Konfina 1. Ima nekoliko manjši vhod kot Konfin 1, globoko je 34 m.

Dostop je po cesti Dolenja vas – Gotenica, kjer se v križišču v Grčaricah usmerimo desno po cesti proti Glažuti. Po približno 2,8 km vožnje pridemo do razcepa makadamske poti, kjer na levi strani opazimo informativno tablo, smetnjak in kamen (konfin). Od konfina gremo po gozdni poti navzdol do gozdne vlake oziroma nekdanje gozdne poti, po kateri nadaljujemo proti severu še nekaj deset metrov do bližnje vrtače, kjer je ograjeno Brezno pri

Brezno pri Konfinu 2, vhod, 11. 9. 2006 (foto M. Ferenc)

Brezno pri Konfinu 2, spust v jamo, 3. 5. 2007 (vir J. Dežman, Resnica in sočutje)

Konfinu 1. Pred njim je bronast spominski valj. Na pobočju naslednje vrtače, oziroma okoli 40 m jugozahodno od Brezna pri Konfinu 1 je Brezno pri Konfinu 2 (kat. št. 6250).¹

Opis

Že ob iznosu posmrtnih ostankov iz brezna pri Konfinu 1 smo domnevali, da je tudi sosednje brezno grobnica ljudi. Člani jamarskega društva Domžale so brezno raziskovali 3. maja 2007. Z odkopom ob jamski steni brezna so poskušali priti pod sedimente. Po odstranitvi lesa so kopali v ilovnato dno. Pri tem so naleteli na skeletne ostanke, ki bi lahko bili človeškega izvora. Najdbe so fotografirali, prekinili odkopavanje in informirali Policijsko upravo Ljubljano. Okrožni preiskovalni sodnik je na podlagi znanih dejstev ocenil, da gre za kaznivo dejanje vojnega hudodelstva in je 5. oktobra 2007 odredil izvedensko delo Inštitutu za sodno medicino v Ljubljani. Ta naj bi vodil izkop trupel iz brezna, opravil antropološko raziskavo posameznih delov skeletov ter odvezel vzorce za analizo DNK z namenom morebitne osebne identifikacije žrtev. Kot pri drugih podobnih odredbah je inštitutu naložil, da ob pomoči ustrezno usposobljenih in opremljenih strokovnih služb ugotovi število žrtev in jih identificira. Pri tem naj pojasni, ali so bile žrtve pripeljane tja žive ali mrtve, ugotovi vzrok smrti in v primeru poškodb ugotovi, kako so bile prizadejane in ali so povzročile smrt. Preteči so morala 3 leta, da so izvedenci dobili »zeleno luč« in da se je lahko pristopilo k iznosu.

Izkop so izvedli od 7. do 13. junija 2010. Sodelovali so: sodna izvedenca iz sodne medicine Tomaž Zupanc in

Brezno pri Konfinu 2, skeletni ostanki na dnu brezna, 3. 5. 2007 (vir J. Dežman, Resnica in sočutje)

Borut Štefančič z Inštituta za sodno medicino, delavci podjetja Kaskader iz Idrijske Bele in policisti jamarji iz Specialne enote slovenske policije. Postopek iznosa je podrobno opisal Tomaž Zupanc in ga na tem mestu v kratkem povzamam. Postopek je bil podoben kot leta 2006 pri Konfinu 1. Nad brezno so postavili konstrukcijo za spuščanje in dvigovanje iz brezna, uredili prostor za pranje in pregledovanje ter razvrščanje skeletnih ostankov. Najprej so iznesli lesna debela in večje skale ter plast zemlje (20-90 cm) do približno 30 cm nad skeletnimi ostanki, kar jim je omogočalo, da so se na dnu brezna lahko gibali ne da bi poškodovali kosti. Skupaj so odstranili 28 m³ materiala. Nato so pričeli z ročnim izkopom. Ozko dno brezna je dovoljevalo delo največ trem delavcem, četrti pa je lahko le upravljal iznos materiala z dvigalom. Posmrtni ostanki so ležali na celotni površini dna brezna. Največ jih je bilo neposredno pod vhomom v brezno. Glede na značilnosti najdenih kostnih ostankov in skal Zupanc zaključuje, da je bilo brezno po poboju minirano. Posmrtni ostanki so bili po večini premešani in so ležali v različnih položajih. Le manjši del skeletov je bil v takšnem položaju, da bi omogočal individualizacijo. Ob skeletih ali na njih so našli več kosov preperle žice s katero so bile žrtve pred pobojem zvezane.

Najdeni in izneseni skeletni ostanki so pripadali najmanj 62 osebam. Najmanj ena oseba je bila zanesljivo ženskega spola. Lahko bi jih bilo tudi več, vendar ne več kot štiri. Otrok, oziroma oseb, ki bi bile mlajše od 15 let ni

Brezno pri Konfinu 2, ograjen vhod v brezno, 8. 10. 2012 (foto M. Ferenc)

bilo. Na redkih v celoti ohranjenih lobanjah so izvedenci ugotovili vstrelne in izstrelne defekte, ki so bili posledica strelav z orožjem in so povzročili smrt.

Izvedenci so ob izkopu našli le poškodovana očala in Marijino svetinjico, ki pa je lahko prišla v brezno kasneje. Izstrelke strelnega orožja, gumbov, kosov tkanine ali drugih predmetov niso našli. Po pregledu posmrtnih ostankov na kraju, so le te 13. julija 2010 prepeljali na Inštitut za sodno medicino, kjer še vedno čakajo na pokop.

Ker niso obstajali podatki na podlagi katerih bi lahko ugotavljali osebno identifikacijo, je sodišče na predlog okrožnega tožilstva v Ljubljani, spremenilo odredbo po DNK raziskavi, saj bi za osebno identifikacijo žrtev z DNK preiskavo morali najprej zagotoviti primerjalni genetski material sorodnikov žrtev.²

Brezno so po iznosu ograjili z leseno ograjo.

- 1 Kataster jam JZS, Zapisnik terenskih ogledov. št. 6250, 14.5.1992. Della Schiava je v zapisnik zapisal: »Glede na bližino (20 m od brezna št. 19/92) lahko predvidevamo da so tudi tukaj ljudske žrtve, čeprav po izjavah v to brezno niso metali ljudi. Glede na material, ki je na dnu bi bilo moč sklepati prav nasprotno.«, 14. 5. 1992.
- 2 Tomaž Zupanc: Brezno pri Konfinu II: izkop in antropološko primerljiva analiza skeletnih ostankov žrtev povojnega poboja v: *Resnica in sočutje*, str. 363-372.

Čreta – grobišče zakoncev Leitinger

ID 601
Naselje Čreta
Občina Hoče Slivnica
Upravna enota Maribor
GKX 549942
GKY 148586
parcela št. 11/1 k.o. Čreta, k.u. Maribor

Legat in dostop

Grobišče leži v gozdu, na severozahodnem robu naselja, ob cesti, ki vodi od slivniškega dvorca v smeri Križne kapele.

Iz Slivnice se peljemo do Slivniškega dvorca v Čreti, kjer v križišču za Grajsko ulico, ki zavije levo, nadaljujemo še nekaj metrov naravnost in nato zavijemo desno po asfaltirani cesti v gozd proti Križni kapeli. Po 980 m se desno pod cesto odcepi pešpot, po kateri po 30 korakih pridemo do označenega groba z napisno ploščo v zemlji (terenski ogled 26. 8. 2011).

Grobišče zakoncev Leitinger, 21. 8. 2011 (foto M. Ferenc)

Opis

Ob koncu vojne je nova komunistična oblast aretirala pripadnika nemške manjšine Mihaela in Ivano Leitinger iz Slivnice, in ju (domnevno) 11. maja 1945 umorila v gozdu pri Čreti. Za njima so ostali mladoletni otroci: Marjeta, roj. 1938, Mihael, roj. 1940, Aleksander, roj. 1943 in Ivana, roj. 1944. 6. decembra 1946 so starejše otroke poslali z drugimi pripadniki nemške manjšine v taborišče Tenska Mitnica in nato v Kničanin v Vojvodino. Tam so ostali do novembra 1947. Najmlajšo deklenco

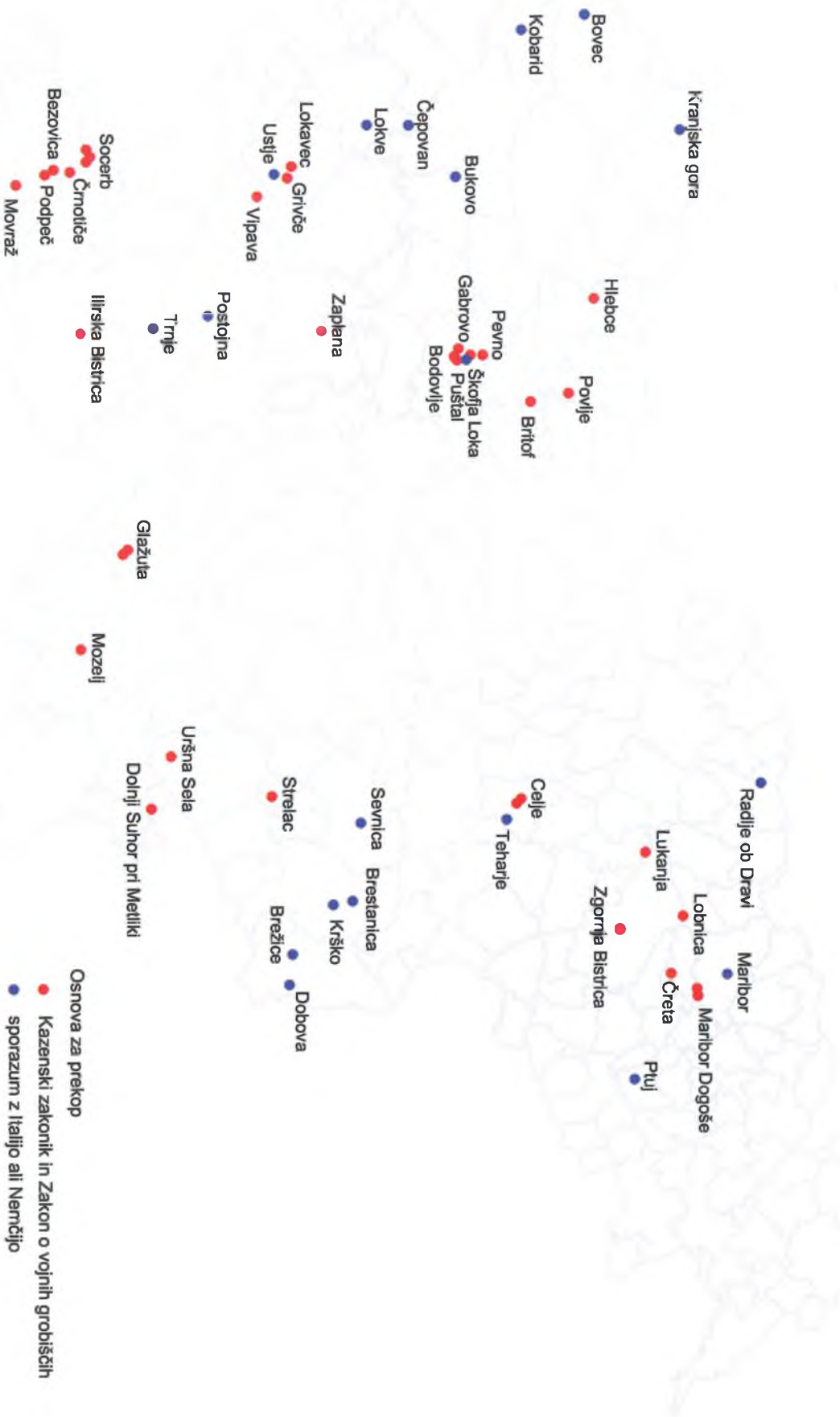
so oblasti dale v rejo zakoncema Križnik v Hotinji vasi. K ostalim se je vrnila ko je bila stara enajst let. Kasneje so otroci postopoma odšli v tujino. Za grob staršev so jim povedali domačini. Nekaj domačinov je žrtve v plitvem grobu, iz katerega so živali začele raznašati posmrtno ostanke, globlje pokopalo. Mihael se je okoli leta 1958 dokopal do posmrtnih ostankov, vendar je stara mati prekopu nasprotovala. Aleksander je grob uredil in nanj okoli leta 1980 postavil ploščo z imeni staršev. Pred tem je postavil mali križ, ki pa so ga razbili. Maja 2011 je Aleksander na Službo za vojna grobišča pri ministrstvu za delo vložil prošnjo za prekop, ki mu soglasja ni odobrila, ker lokacija ni bila evidentirana kot vojno grobišče. Avgusta istega leta je avtor teh zapisov grobišče obiskal in ga vpisal v evidenco vojnih grobišč. S pomočjo Jožeta Dežmana in članov civilne iniciative, ki jo vodi Martin Kostrevec je Aleksander 28. septembra 2011 poskušal prekopati posmrtno ostanke mame in očeta. V nasprotju s pričakovanji je bilo v grobu več oseb. Posmrtni ostanki so bili v izredno slabem stanju, poleg tega pa se je grobišče nadaljevalo pod veliko bukvijo. O prekopu so obvestili kriminaliste, najdene posmrtno ostanke pa so shranili v kostnico na pokopališču Dobrava.

Po neuspešnih prizadevanjih, da bi prekop in identifikacijo žrtev uvrstili v program vladne komisije, je družina 22. decembra 2012 prekop posmrtnih ostankov iz grobišča izvedla v celoti in izkopal 6 oseb. Potem ko poizvedovanja o tem, kdo bi še lahko bil umorjen z zakoncema Leitinger niso prinesla novih spoznanj, in ker se nihče ni odzval na več javnih pozivov, se je družina Leitinger odločila za kremiranje posmrtnih ostankov in njihov pokop (16. 2. 2013) v družinski grob na pokopališču Slivnica pri Mariboru.

Grobišče zakoncev Leitinger, nagrobni kamen, 21. 8. 2011 (foto M. Ferenc)

Kraji, kjer so bili opravljeni prekopi (1991-2011)

Osnova za prekop

- Kazenski zakonik in Zakon o vojnih grobiščih
- sporazum z Italijo ali Nemčijo

Seznam prikritih grobišč iz katerih so bili izneseni človeški posmrtni ostanki v obdobju 1991-2011

1-34 Prekopi po Kazenskem zakoniku RS in Zakonu o vojnih grobiščih
 35-53 Prekopi po sporazumih z Italijo in Nemčijo
 ID zaporedna številka vpisa v Evidenco prikritih grobišč RS (če številke ni, grobišče še ni ustrezno vpisano v evidenco)
 GKX zapis koordinat v Gauss-Krügerjevem koordinatnem sistemu
 WGS84 E N zapis koordinat v WGS 84 koordinatnem sistemu

	NASELJE	IME	ID	GKY	GKX	WGS84 E	WGS84 N
1	Zaplana - del	Grobišče pod Strmico	110	441688	89543	14° 14' 35,07"	45° 56' 51,31"
2	Uršna Sela	Grobišče Mihovska jama	352	513130	64250	15° 9' 50,06"	45° 43' 20,55"
3	Podpeč	Grobišče v jami Vilenica	345	415541	43061	13° 54' 50,37"	45° 31' 35,06"
4	Bezovica	Grobišče v jami Bremce	336	414699	44500	13° 54' 10,66"	45° 32' 22,30"
5	Črnotiče	Grobišče v breznu Špirnica	319	415088	47283	13° 54' 26,85"	45° 33' 52,61"
6	Socerb	Grobišče v Jami 2 nad socerbskim klancem	404	412517	50636	13° 52' 26,13"	45° 35' 40,05"
7	Socerb	Grobišče v Socerbski jami za Vrhom	87	413371	50064	13° 53' 5,90"	45° 35' 21,91"
8	Socerb	Grobišče v Socerbski sveti jami					
9	Movraž	Grobišče v Dolski jami					
10	Britof	Grobišče Britof	504	453671	124775	14° 23' 39,04"	46° 15' 55,75"
11	Celje	Grobišče Klukec	173	521017	122438	14° 16' 3,92"	46° 14' 44,65"
12	Celje	Zgornja Hudinja	172	520978	122883	14° 16' 2,17"	46° 14' 59,07"
13	Vipava	Grobišče pri pokopališču	329	419203	78757	15° 57' 17,68"	45° 50' 53,75"
14	Maribor	Grobišče Tezenski gozd 1	142	552165	152673	15° 40' 30,09"	46° 30' 57,89"
	Dogoše	Grobišče Tezenski gozd 2	567	553415	152836	15° 41' 28,80"	46° 31' 2,82"
15	Ilirska Bistrica	Grobišče pod Stražico	368	442103	49014	14° 15' 11,87"	45° 34' 58,68"
16	Dolnji Suhor pri Metliki	Grobišče Zakutka	307	521861	60928	15° 16' 33,32"	45° 41' 32,15"
17	Zgornja Bistrica	Grobišče v rovu A	134	542206	139742	15° 32' 38,68"	46° 24' 1,58"
		Grobišče v rovu B	135	542103	139765	15° 32' 33,87"	46° 24' 2,35"
18	Strelac	Grobišče Jelenca	170	519791	81261	15° 15' 0,60"	45° 52' 31,02"
19	Lukanja	Grobišče Lukanja	290	529266	144007	15° 22' 33,83"	46° 26' 22,17"
20	Bodovlje	Grobišče Bodovlje	77	446077	111892	14° 17' 49,72"	46° 8' 56,47"
21	Glažuta	Brezno pri Konfinu 1	3	479183	56206	14° 43' 41,34"	45° 38' 59,26"
22	Gabrovo	Grobišče Lovrenška grapa 1	75	444710	112645	14° 16' 45,70"	46° 9' 20,46"
		Grobišče Lovrenška grapa 2	76	444725	112643	14° 16' 46,40"	46° 9' 20,40"
23	Puštal	Grobišče Zovšče	291	446688	112393	14° 18' 17,99"	46° 9' 12,87"
24	Lobnica	Grobišče pri Ruški koči na Arehu 3	475	539994	150321	15° 30' 58,37"	46° 29' 44,70"
25	Škofja Loka	Grobišče pri grajskem obzidju 2	296	446446	113714	14° 18' 6,17"	46° 9' 55,59"
27	Hlebce	Grobišče Lesce 1	500	436376	135429	14° 10' 6,18"	46° 21' 35,74"
		Grobišče Lesce 2	512	436395	135441	14° 10' 7,06"	46° 21' 36,14"
28	Povlje	Grobišče pod Storžičem					
29	Pevno	Grobišče Matjaževa jama	73	445844	116691	14° 17' 36,87"	46° 11' 31,84"
30	Mozelj	Grobišče Mozelj 2	593	495171	160551	14° 55' 55,8"	46° 35' 20,2"
31	Lokavec	Grobišče Lokavec	390	414114	84555	13° 53' 18,10"	45° 53' 59,32"
32	Grivče	Grobišče Grivče	602	415820	83827	13° 54' 37,7"	45° 53' 36,5"
33	Glažuta	Grobišče Brezno pri Konfinu 2	400	479183	56039	14° 43' 41,37"	45° 38' 53,85"
34	Čreta	Grobišče zakoncev Leitinger	601	549942	148586	15° 38' 44,23"	46° 28' 36,13"
35	Bukovo	Grobišče Bukovo					
36	Dobova	Grobišče na pokopališču					
37	Čepovan	Grobišče Čepovan	382	407156	104267	13° 47' 41,54"	46° 4' 34,42"
38	Bovec	Grobišče na pokopališču	380	388822	133857	13° 33' 3,37"	46° 20' 22,69"

	NASELJE	IME	ID	GKY	GKX	WGS84 E	WGS84 N
39	Kobarid	Grobišče na pokopališču	381	391357	123261	13° 35' 10,71"	46° 14' 41,07"
40	Škofja Loka	Pokopališče nemških vojnih ujetnikov					
41	Maribor	Nemško vojaško pokopališče					
42	Ptuj	Nemško vojaško pokopališče					
43	Postojna	Grobišče na Kozarjah					
44	Sevnica	Grobišče pod Dobravo	516	524291	96153	46° 0' 32,87"	15° 18' 49,33"
45	Radlje ob Dravi	Grobišče na pokopališču					
46	Ustje	Grobišče Ajdovsko polje	105	415476	81609	13° 54' 23,15"	45° 52' 24,51"
47	Krško	Grob na pokopališču					
48	Brežice	Grobišče na pokopališču					
49	Teharje	Grobišče na pokopališču					
50	Brestanica	Grobišče na pokopališču					
51	Kranjska gora	Grobišče v Savskem naselju	150	408229	149820	46° 29' 10,10"	13° 47' 59,42"
52	Lokve	Grobišče Lokve	356	407057	97224	13° 47' 41,89"	46° 0' 46,29"
53	Trnje	Grobišče Trnje					

Imensko kazalo

- Ačker Salko, 95
Adamič, Janez (Ivan), 77, 79
Adamič, Katarina, 77, 79
Agrež, Marjela, 37
Albreht, Matjaž, 93, 146
Alič, Mehmedalija, 62, 123–125, 127, 129, 131, 135, 136, 140–143
Antičević Mijo, 95
Arko, Ludvik, 33
Armeni, Franc, 33
Asičević Mehmed, 95
Avsec, Rozalija, 13
Babič Franc, 94
Badarić Aver, 95
Balažič, Jože, 27, 31, 32, 37, 40, 84, 90, 93, 127, 129
Bančič, Ivan, 89
Batagel, Anton, 115
Bauer, Marjan, 63
Bavdaž, Mateja, 13, 27, 37, 38, 62–64, 79, 80, 83, 84, 93, 96, 97, 102, 118, 120, 145, 147
Benc, Joža, 35
Benc, Marjan, 35
Benčina, Anica, 93
Benedik, Franc, 32
Berdon, Sven, 93
Bergauer, Anton, 63
Berkopec, Dušan, 78
Bernik Janez, 94
Bezek Franc, 94
Bezjak, Marko, 60, 76
Birska, Miran, 38
Bizjak, Marjan, 52, 62
Blatnik, Franc, 40
Blažič, Viktor, 119
Bmjak Matevž, 94
Bogataj Boštjan, 100
Bogataj, Boštjan, 102
Bolčič, Srečko, 75
Boljkovac Rok, 95
Borštnik Jakob, 94
Borštnik Janez, 94
Brečko, Alojz, 119, 120
Brence Stanislav, 94
Brenčič Franc, 94
Broz, Josip–Tito, 7, 50, 129, 130
Budiša, Dražen, 57
Budja, Boja, 34
Buh, Jakob, 85
Bulovec, Anka, 102
Cankar Franc, 94
Celar, Blaž, 113
Celar, David, 113
Celar, Janez, 113
Celar, Peter, 113
Cepl, Karl, 63
Cerar, Zdenka, 52, 74, 76
Cintauer, Gabrijel, 66
Cotman, Marjeta, 60, 146
Cukjati, France, 74
Cvelbar, Bojan, 145
Cvet, Franc, 94
Cvetek, Anton, 94
Cvetek, Olga, 63
Čačić, Jovo, 95
Čadež, Marko, 145
Čadež, Marko, 40
Čar, Janko, 74
Čepin, Josip, 122
Čeplak, Stanislav, 94
Čeranić, Ilija, 48
Čokl, Vanessa, 93
Čokl, Vanessa, 63
Čotić, Ante, 95
Črnej, Janez, 10, 37, 40, 38, 119
Daehn, Ernst, 15
Damiani, Robert, 29
Danijel, Cek, 25
Deković, Tone, 95
Derganc, Jože, 34
Dernovšek, Milan, 33
Dežman, Jakob, 81, 82
Dežman, Jože, 5, 6, 11, 58, 62, 113, 114, 122, 123, 127, 129, 140, 142, 149, 153, 154
Dimovski, Vlado, 56
Divjak, Moma, 42
Dolenc, Vinko, 96
Dolinar, Anton, 94
Dolinar, Franc, 85
Draganović, Krunoslav, 118
Dragovan, Plut, Terezija, 77, 78
Draksler, Igor, 86, 110
Draž, Rozalija, 122
Drmić, Luka, 95
Drnovšek, Ivan, 55
Drnovšek, Janez, 55, 62, 63
Drobnič, Katja, 25, 76, 82, 90, 99, 111
Duduković, Milan, 56
Dulcati, Christopors, 13
Dvornik, Marjan, 34
Dvornik, Marjeta, 103
Džemidžić, Ismet, 95
Ehrlich, Lambert, 8

Einspieler, Vili, 40
 Emeršič, Vlado, 56
 Engelhardt, Herbert, 15
 Erjavec, Karel, 146
 Erklavec, Rajner, 18
 Erklavec, Mihael, Rajner, 77, 79
 Ermenc, Branko, 82
 Eržen, Ludvik, 64
 Ezola, Marchesini, 12
 Fabjančič, Franc, 33
 Fajfar, Simona, 93
 Fefer, Borut, 27
 Ferenc, Mitja, 10, 14, 16, 19, 23, 26, 27, 31–33, 37,
 40, 56, 58–63, 75, 83, 85–93, 97–100, 103–112,
 115–117, 120, 122–125, 127–133, 135, 138–140,
 142, 145, 146, 151–155
 Ferenc, Tone, 33, 34, 88, 93
 Fidler, Franc, 66
 Filipič, Janez, 117
 Fischer, Albert, 15
 Fon, Boštjan, 102
 Frece, Jože, 118
 Furlan, Marjan, 64
 Gaberc, 71
 Gačnik, Jože, 94
 Gaič, Srbislav, 95
 Galun, Robert, 105
 Gantar, Pavel, 141, 142
 Gavazzae, Benito, 13
 Gazvoda, Slavko, 83
 Glavonjić, Milan, 93
 Glücks, Nenad, 93, 100
 Gnidovec, Albina, 40
 Golob, Marija, 34
 Gorjup, Boris, 31
 Gornjak, Pogorelc, Barbara, 93
 Gorše, Janez, 89
 Gostiša Franc, 94
 Grahek, Ravančič, Martina, 61
 Gregović, Savo, 63
 Grgič, Silvo, 40
 Grgič, Željko, 63
 Gril, Janez, 34
 Grilc, Alojzij, 33
 Grizold, Anton, 25
 Gruden, Stanko, 40, 89, 90, 97–102
 Grušovnik, Mojca, 37, 40
 Guček, Matjaž, 130, 133
 Gunčer, Majda, 74
 Guzelj, Igor, 87
 Gvardijan, Marjan, 27
 Habjanič, Franc, 34
 Hafner, Gorazd, 123, 127, 129
 Harak, Emil, 95
 Haring, Gregor, 151
 Hartman, Ana, 87
 Hočever, Anton, 94
 Hočever, Srečko, 34
 Hočever, Uroš, 92
 Hojkar, Franc, 85
 Hren, Ivan, 94
 Hren, Jakob, 94
 Hribar, Mateja, 63
 Hribar, Spomenka, 142, 146
 Hribar, Tine, 142
 Humski, Damir, 63
 Istenič, Franc, 85
 Ivelja, Ranka, 93
 Ižanec, Franc, 100
 Jagodič, Simon, 72
 Jakob, Alojz–Ogrinov, 85
 Jamnik, Pavel, 5, 6, 18, 19, 21, 25, 32, 58, 61, 62, 76,
 79–82, 84, 90, 91, 93, 96, 104, 106–108, 123, 127,
 129–131, 138, 141, 145
 Jančigaj, Tomaž, 26, 27, 32
 Jankovec, Jurij, 85
 Japelj, Janez, 94
 Jelen (Petelin) Anton, 94
 Jelić, Milomir, 95
 Jereb, Alojz, 94
 Jerina, Vinko, 94
 Jerovšek, Franc, 33
 Jerovšek, Jože, 74
 Jeršina, Jože, 27
 Jesenko, Valentin, 25
 Jež, Boris, 63
 Ježem, Ivan, 115
 Josipovič, Draško, 91, 93, 97, 98, 100–102, 107, 111,
 112, 115, 117, 148, 150
 Jovanović, Dragoljub, 50, 62
 Junghans, Ernest, 105
 Jurček, Janez, 94
 Jurgović, Nikola, 95
 Kac, Franc, 71, 72
 Kac, Franc, 76
 Kalafatić, Milan, 50
 Kalan, 32
 Kalan, Gregor, 104
 Karamarko, Tomislav, 130, 146
 Kastelic, Jože, 94
 Kavalari, Peter, 37
 Kavtičnik, Barbara, 93
 Kek, Franc, 33
 Kencijan, Bojan, 122
 Kenda, Ivan, 119, 120, 123, 141
 Kisovec, Jernej, 113
 Klinar, Miha, 91
 Klipšteter, Otmar, 62, 63
 Knavs, Franc, 94
 Kocjan, Aleš, 100
 Kocjan, Aleš, 93
 Kodre, Tina, 152

Kodrič, Boris, 34, 82
 Kokalj, Andrej, 145
 Kolanj, Peter, 95
 Kolnik, Dušan, 62
 Koncilija, Franci, 34
 Kondardi, Jože, 94
 Kopač, Mrak, Ana, 130
 Koprivnikar, Peter, 81
 Koras, Boris, 82
 Kores, Jacks, Darinko, 63
 Kosor, Jadranka, 60, 130, 146
 Kostrevec, Martin, 106, 155
 Košir, Janez, 85
 Košir, Jože, 85
 Košir, Martin, 85
 Košir, Pavel, 85
 Kovač, Štefan, Roman, 115
 Kovačič, Peršin, Peter, 74, 117
 Kowalke, Erwin, 13,
 Kozamernik, Mitja, 32
 Kramberger, Franc, 56
 Kramer, Franc, 37, 40
 Kranjc, Marijan, 47, 48, 55, 62, 63
 Kranjc, Peter, 145, 147, 148
 Kraševc, Mojca, 73
 Krašna, Igor, 78
 Kravos, Stana, 115
 Krebelj, Jana, 93
 Kremžar, Marko, 63
 Kresal, Katarina, 127, 146
 Kršinar, Igor, 37, 40
 Kržič, Andrej, 94
 Kržišnik, Jože, 85
 Kuclar, Franc, 85
 Kuhar, Franc, 113
 Kuhar, Jože, 113
 Kunc, Milka, 27
 Kunke, Hans, Herman, 15
 Kuzma, Irena, 7, 86, 147
 Kužatko, Želimir, 37, 40, 57, 93
 Lambert, Erlich, 8
 Lang, Slobodan, 57
 Lap, Jože, 34
 Lapajne, Franc, 94
 Leben, Seljak, Petra, 11, 3, 91–93, 98, 100–102, 105,
 109, 111–113, 117, 147, 148, 150
 Lednik, Aleš, 37, 40
 Legar, Slavko, 113
 Leitinger, Aleksander, 155
 Leitinger, Ivana, 155
 Leitinger, Mihael, 155
 Lekić, Danilo, 46, 61
 Leljak, Roman, 118, 119
 Lenovšek, Zoran, 38
 Leskovic, Franc, 94
 Leskovic, Dušan, 64
 Lešnik, Rudi, 71, 76
 Lešnik, Zora, 52
 Letić, Aleks, 54
 Levstik, Janez, 89
 Likar, Damjan, 87
 Likar, Zdravko, 24
 Lindič, Janez, 33, 34
 Lipovšek, Stanislav, 145
 Livančič, Josip, 95
 Ljubičič, Mate, 95
 Lozej, Ivan, 31
 Lukan, Janez, 64
 Lukšič, Igor, 146
 Luški, Ivan, 95
 Luzar, Martin, 34
 Macolič, Suzana, 141
 Maček, Janko, 23, 78
 Struc Majda, 62, 63
 Majhen, Vladislav, 71
 Mal, Domen, 63, 100
 Malanović, Ibrahim, 56
 Malečkar, Franc, 28, 30, 31
 Marinovič, Glorija, 93
 Smolnikar, Marjeta, 114
 Markič, Ivan, 113
 Marn, Urša, 93
 Maršič, Gorazd, 82, 104, 135, 151
 Matos, Urša, 93
 Mavrek, Ludvik, 95
 Medved, Maks, 63
 Medvešek, Marko, 37
 Medvidović, Luka, 95
 Melavc, Hermin, 62
 Merhar, Franc, 89
 Merlak, Anton, 27
 Merlin, Jože, 81, 82
 Mesarič, Vladimir, 56
 Mihajlovič, Draža, 76
 Mihelič, Franc, 89
 Mihelič, Ludvik, 27
 Mihevc, Andrej, 16, 30, 31, 89
 Mikec, Janez, 33
 Mikec, Rudolf, 33
 Miklavčič, Matjaž, 26, 27
 Mikuš, Anton, 94
 Mikuž, Jože, 33
 Milosavljevič, Radoljub, 27
 Mišič, Ljubo, 63
 Mitrovič, Šimo, 47
 Mlakar, Viki, 63
 Mole, Ivan, 82
 Možina, Jože, 76
 Mrak, Ludvik, 94
 Muhič, Franc, 94
 Muršak, Tomaž, 105
 Nađ, Kosta, 42

Naglav, Iztok, 35
 Natlačen, Marko, 8
 Niederdorfer, Srečko, 63
 Novak, Ignac, 94
 Novak, Ivan, 64, 76, 94
 Novosel, Đorđe, 50, 62
 Obrstar, Tone, 90
 Okorn, Marija, 7
 Omersa, Dimitrij, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 24
 Opeka, Anton, 94
 Opeka, Janez, 94
 Ostrić, Zvonimir, 12
 Ožbolt, Slavko, 35
 Ožbolt, Skare, Vesna, 57
 Pahor, Borut, 74, 124, 127, 130, 141–143, 145
 Paljk, Roman, 115
 Pavlič, Jože, 33
 Pavlina, Andrej, 38
 Pavlovčič, Franc, 94
 Pečenik, Jože, 85
 Pečenik, Matevž, 85
 Pečenik, Tomaž, 85
 Pečenik, Tone, 85
 Pegan, Leander, 117
 Pegan, Leander, ml., 117
 Pegan, Princes, Ana, 115
 Penič, Alojz, 66
 Penič, Lojze, 75
 Pergar, Srečko, 115
 Perme, Franc, 9
 Perme, Jurij, 62
 Petan, Rudolf, 74
 Petelinšek, Tamino, 39, 48–55, 71, 72, 75
 Petere, Lojze, 145
 Petkovšek, Janko, 27
 Petrič, Otmar, 118
 Petrovčič, Jože, 94
 Petrovič, Danica, 93
 Petrović, Joso, 95
 Pezdir, Andrej, 94
 Piano, Brane, 37, 40
 Pikš, Marko, 113
 Pintar, Janez, 100
 Pirh, Anton, 82
 Piriš, Franc, 82
 Pirnat, Janez, 85
 Pirnat, Vlado, 56
 Pišek, Stanko, 94
 Planinc, Marjeta, 37
 Podgoršek, Tomaž, 90
 Podobnik, Marjan, 56
 Podrekar, Franc, 63
 Podržaj, Jože, 33
 Poljanec, Rudolf, 33, 82
 Poreković, Kaja, 63
 Possnig, Gordana, 63
 Potočnik, Feliks, 47
 Praprotnik, Peter, 113
 Prcela, John, Ivan, 145
 Predan, Primož, 91, 93
 Prelesnik, Anton, 94
 Premšak, Elza, 122
 Premšak, Marlen, 37, 40
 Prijatelj, 82
 Primožič, Zdravko, 28, 29, 31
 Pristavec, Franc, 94
 Proselc, Branko, 13
 Prostka, Fritz, 15
 Puc, Ivan, 37
 Pučnik, Jože, 9,
 Puhar, Alenka, 93
 Pušenjak, Rudi, 59
 Rakar, Alojz, 64
 Rakuša, Miha, 34
 Rasteiger, Žnidar, Ana, 76
 Razboršek, Hilda, 73
 Razboršek, Jakob, 71
 Raztresen, Rudi, 85
 Rebselj, Vida, 34
 Rehberger, Tone, 113
 Remc, Peter, 94
 Remc, Tone, 37
 Repovž, Grega, 63
 Repovž, Peter, 80
 Ribičič, Mitja, 72, 76
 Ribnikar, Peter, 80
 Robar, Dorin, Filip, 119
 Rogelj, Alojz, 78
 Rojc, Žare, 63
 Rosa, Jurij, 64
 Rösener, Erwin, 76
 Roš, Fran, 37
 Rot, Jakob, 94
 Rožič, Anton, 83
 Rupar, Franc, 85
 Rupnik, Leon, 76
 Rupret, Franc, 26, 27
 Rustja, Anton, 115
 Saje, Anton, 94
 Saje, Jože, 34
 Sajovic, Bogdan, 63
 Sajser, 15
 Schiava, Della, 154
 Schumacher, Franz, 105
 Sečnik, Peter, 94
 Selak, Franc, 33
 Senica, Aleš, 135, 146
 Setnikar, Jakob, 94
 Sinanović, Nurah, 95
 Sitar, Jernej, 33
 Slaček, Jože, 66
 Slanič, Petra, 63

Smaka, Mičo, 62
 Smej, Jože, 74
 Smodiš, Karlo, 63
 Smolnikar, Marjeta, 113
 Sok, Alojz, 74
 Sovič, Boris, 56
 Stamejčič, Damjana, 37, 40
 Stanovnik, Janez, 60, 63, 129, 145
 Stariha, Franc, 78
 Stegnar, Peteter, 113
 Steinbuch, Dejan, 93
 Stepan, Igor, 85
 Stibilj, Marija, 24
 Strajnar, Ivan, 94
 Stražišar, Matevž, 94
 Stres, Anton, 129, 141, 143
 Struc, Majda, 62, 63
 Struhar, Jan, 34
 Stušek, Janko, 13, 24
 Suhadolnik Ivan, 94
 Svete, Jože, 94
 Svetič, Viktor, 94
 Svetlik, Ivan, 129, 142, 145, 146
 Šašič, Jefto, 50
 Šaunik, Tomaž, 63
 Šebal, Peter, 95
 Šerko, Alfred, 82, 104
 Šiftar, Bela, 47, 62
 Šimunov, Ivan, 12
 Šink, Primož, 110
 Širca, Majda, 142, 146
 Šket, Dušan, 77
 Škrjanc, Renata, 100, 102
 Šobar, Bojan, 90
 Šolar, Franc, 17, 18
 Šonc, Viktor, 33
 Špajser, Franc, 15
 Štajnbaher, Srečko, 66
 Štefančič, Marcel, 27
 Štefanič, Bogomir, ml., 93, 146
 Štefanič, Borut, 35, 68, 76, 90, 151, 153
 Štefin, Matija, 24
 Šter, Andrej, 119
 Štok, Zora, 63
 Štrovs, Marko, 122, 123, 129, 143, 145, 146
 Šturm, Lovro, 88–90, 93
 Šubic, Simon, 102
 Švajncer, Janez, J., 40, 59, 63
 Teropšič, Alojz, 82
 Teuber, Ludvik, 15
 Tibar, Hans, 97
 Tomaž, Bratož, 146
 Tomažinič, Brane, 27
 Tomšič, Cirila, 11
 Tonic, Bernard, 95
 Torbarina, Božo, 95
 Tratar, Anton, 95
 Tratnik, Alenka, 64, 117
 Trobevšek, Ivan, 95
 Troglič, Marko, 75
 Truhli, Dragan, 62
 Tuđman, Franjo, 57
 Türk, Danilo, 129, 130, 141, 142, 145, 146
 Turk, Stanko, 78
 Turkalj, Mate, 95
 Turnšek, Marjan, 141
 Udovč, Milka, 71
 Ugovšek, Jakob, 119, 120, 137, 145
 Ugrin, Boris, 31
 Uranič, Franc, 113
 Uranič, Janez, 113
 Utenkar, Jože, 95
 Varga, Danielo, 16
 Vazzaz, Vera, 145
 Velikonja, Valentin, 10, 40, 63, 77–79, 117, 119, 120
 Verbič, Franc, 95
 Verbič, Jurij, 33
 Versaljko, Luka, 95
 Vest, Leo, Aleks, 113
 Vezjak, Alojz, 64, 66, 74
 Vezjak, Marko, 83
 Vidovič, Bojan, 19, 107
 Vidrih, 72
 Vodopivec, Vinko, 62
 Vogel, Milan, 93
 Vogrič, Sonja, 63
 Volčjak, Janez, 97
 Volčjak, Štefan, 97, 100
 Volk, Bojan, 31
 Volovšek, Terezija, 122
 Vrhunc, Franci, 90
 Vukojević, Vise, 56, 57
 Vukosavić, Nikola, 95
 Vuković, Vesna, 63
 Weble, Franc, 34
 Zajc, Anton, 33
 Zalar, Jože, 95
 Zalar, Aleš, 127, 146
 Zapletal, Otmar, 83
 Zapušek, Ivan, 76
 Zavadlav, Zdenko, 62, 73, 76
 Zgaga, Blaž, 63
 Zinke, Ludwig, 105
 Zorčić, Ivan, 95
 Zorko, Jože, 95
 Zorko, Andrej, 135, 146, 152
 Zorko, Peter, 8
 Zorman, Elizabeta, 62, 63
 Zorman, Olga, 71
 Zorman, Oto, 71
 Zupanc, Andrej, 95
 Zupanc, Tomaž, 104, 105, 133, 135, 146, 151–154

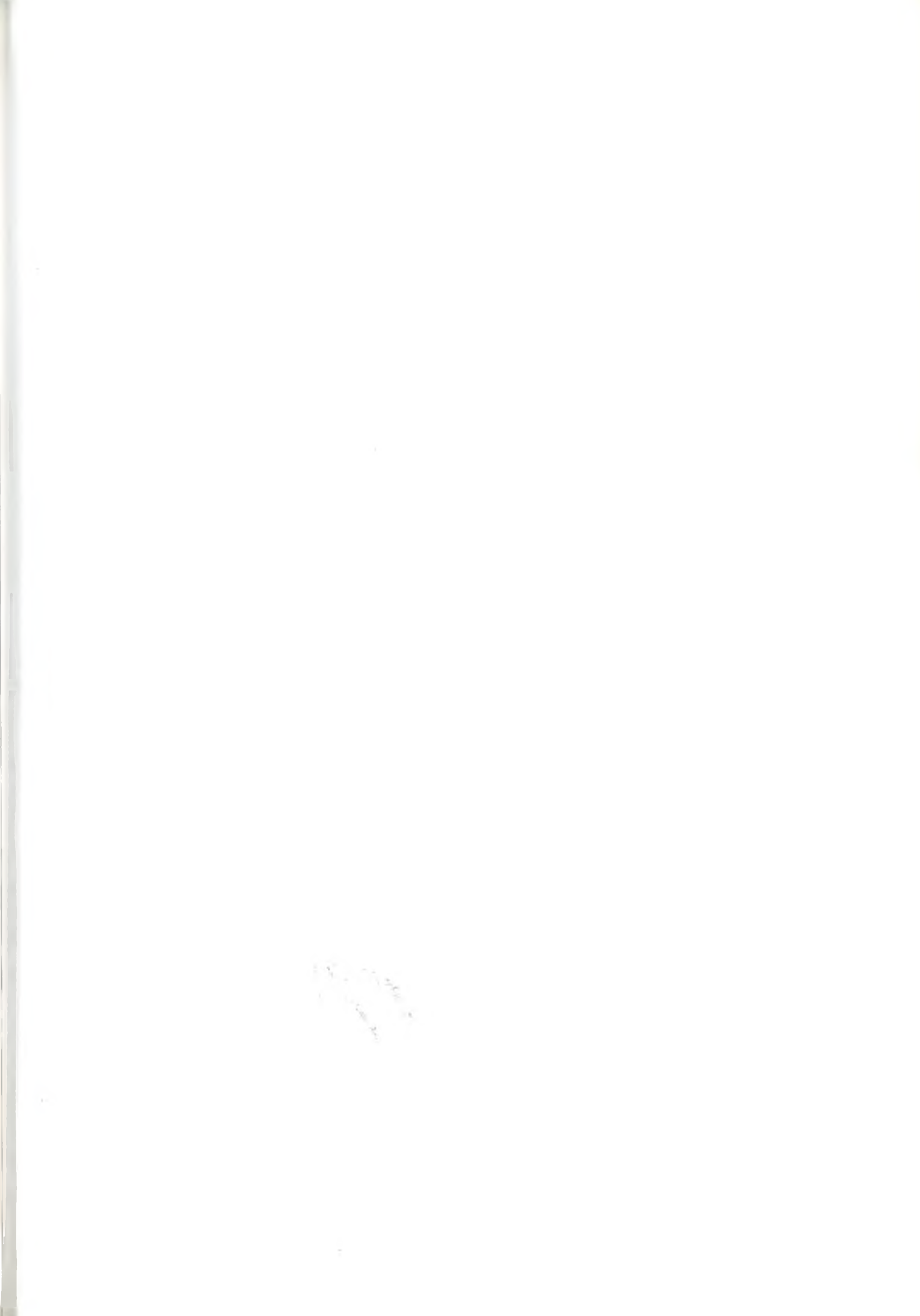
Zupanič, Pajnič, Irena, 11, 92, 93, 102, 114
Zwolf, Miloš, 63
Žaberl, Ivan, 130, 139
Žabkar, Špela, 100
Žagar, Ivan, 73
Žajdela, Ivo, 9, 31, 37, 47, 62, 63, 87, 118, 119, 145,
150

Žakelj, Stanko, 85
Žbogar, Žarko, 40
Železnik, Vinko, 12
Žgavec, Franc, 64
Živić, Dražen, 145
Žmitek, Darko, 103–105, 110–112
Žnidar, Rastajger, Ana, 71
Žnidarič, Marjan, 54, 62, 63
Žnidaršič, Franc, 25, 29

Izbor uporabljene literature

- Balažic Jože: Sodelovanje Inštituta za sodno medicino pri raziskavah posmrtnih ostankov žrtev vojne in povojnih pobojev, v: *Poročilo Komisije Vlade Republike Slovenije za reševanje vprašanj prikritih grobišč, 2005–2008*, Ljubljana, 2008, str. 43–48.
- Bavdaž Mateja: *Evidentiranje prikritih grobišč v Republiki Sloveniji*, magistrsko delo (mentor Mitja Ferenc) Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Ljubljana 2010.
- Dežman Jože (ur.): *Poročilo Komisije Vlade Republike Slovenije za reševanje vprašanj prikritih grobišč: 2005–2008*, Ljubljana, Družina, 2008.
- Dežman Jože (ur.): *Resnica in sočutje. Prispevki k črni knjigi titoizma. Poročilo 3. Poročilo Komisije Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč 2009–2011*, Ljubljana, Družina, 2011.
- Dežman Jože: *Huda jama : možnosti muzeološke predstavitve / Huda jama (Cave of evil) : possibilities of museological presentation*, Ljubljana, 2009.
- Dežman Jože: Sledi: Prispevek arheologa pri izkopu prikritih grobišč v letih 2006–2009, v: *Resnica in sočutje. Prispevki k črni knjigi titoizma. Poročilo 3. Poročilo Komisije Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč 2009–2011*, Ljubljana, 2011, str. 35–70.
- Dežman Jože: *Sprava pod Storžičem. Strahinjske žrtve 1944–2008*, Ljubljana, 2008.
- Dežman Jože: Tabuizacija in detabuizacija, v: *Resnica in sočutje. Prispevki k črni knjigi titoizma. Poročilo 3. Poročilo Komisije Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč 2009–2011*, Ljubljana, 2011, str. 131–248.
- Draško Josipovič: Prispevek arheologa pri izkopu prikritih grobišč v letih 2006–2009, v: *Resnica in sočutje. Prispevki k črni knjigi titoizma. Poročilo 3. Poročilo Komisije Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč 2009–2011*, Ljubljana, 2011, str. 473–480.
- Farne spominske plošče*, 1, Ljubljana, 1995, 2, Ljubljana, 2000, 3, Ljubljana, 2012.
- Ferenc Mitja, Alič Mehmedalija, Jamnik Pavel: *Huda jama. Skrito za enajstimi pregradami*, Ljubljana, 2011.
- Ferenc Mitja, Kužatko Želimir: *Prikrivena grobista Hrvata u Republici Sloveniji / Prikrita grobišča Hrvatov v Republiki Sloveniji / Hidden Croatian mass graves in the Republic of Slovenia*, Zagreb, 2007.
- Ferenc Mitja: *Prikrito in očem zakrito. Prikrita grobišča 65 let po drugi svetovni vojni*, Muzej novejšje zgodovine Celje, Celje, 2005.
- Ferenc Mitja: Tezno – največje prikriveno grobišče u Sloveniji. O istraživanju grobišta u protitenkovskom rovu u Teznom (Maribor), *Casopis za suvremenu povijest*, br. 3, Zagreb 2012, str. 539–569.
- Ferenc Mitja: Usodna odločnost Bistričanov. O raziskavah prikritih grobišč v Zgornji Bistrici, v: *Zbornik občine Slovenska Bistrica. Svet med Pohorjem in Bočem*, Slovenska Bistrica 2009, str. 333–347.
- Ferenc Tone: *Dies irae, Četniki, vaški stražarji in njihova usoda jeseni 1943*, Ljubljana, 2002.
- Golob, Janvit, Vodopivec, Peter, Prunk Janko, Hribar Tine, Basta Milena (ur.): *Žrtve vojne in revolucije : zbornik*, Ljubljana, Državni svet Republike Slovenije, 2005.
- Grahek Ravančič Martina: *Bleiburg i križni put 1945. Historiografija, publicistika i memoarska literatura*, Zagreb, 2009.
- Gregović Savo: *Pucaj ! Rat je završen. Zlim putem bratoubilaštva: slovenačko krvavo proljeće 1945*, Budva, 2009.
- Ižanec Franc: *Odprti grobovi, I*, Buenos Aires, 1965.
- Jambreč Peter (ur.): Secret World War Two mass graves in Slovenia. *Crimes committed by totalitarian regimes : reports and proceedings of the 8 April European Public Hearing on Crimes Committed by Totalitarian Regimes*. Ljubljana: Slovenian Presidency of the Council of the European Union, 2008.
- Jamnik Pavel: »Akcija Sprava«. *Ugotovitve policijskega preiskovanja povojnih pobojev. Zaključno poročilo*, Ljubljana, 2004.
- Jamnik Pavel: Fizični posegi v grobišča, v: *Resnica in sočutje. Prispevki k črni knjigi titoizma. Poročilo 3. Poročilo Komisije Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč 2009–2011*, Ljubljana, 2011, str. 287–294.
- Jamnik Pavel: Metodološki okvirji izvedbe sodno odrejenih ekshumacij ter sondiranja in prekopov, izvedenih v okviru vladne komisije, v: *Poročilo Komisije Vlade Republike Slovenije za reševanje vprašanj prikritih grobišč, 2005–2008*, Ljubljana, 2008, str. 83–91.
- Jamnik Pavel: Ugotavljanje identitete žrtev iz brezna pri Konfinu I. v arhivskih virih, v: *Poročilo Komisije Vlade Republike Slovenije za reševanje vprašanj prikritih grobišč: 2005–2008*, Ljubljana, 2008, str. 100–118.
- Jamnik Pavel: Zakaj »sprava«, o kakršni govorimo že dvajset let, ni mogoča?, v: *Resnica in sočutje. Prispevki k črni knjigi titoizma. Poročilo 3. Poročilo Komisije Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč 2009–2011*, Ljubljana, 2011, str. 84–120.

- Jamnik, Pavel: Zavedanje zločina. Začetki policijskega in tožilskega preiskovanja nezastarljivih zločinov, storjenih po koncu 2. svetovne vojne v Sloveniji, v: *Totalitarizmi - vprašanja in izzivi. Ob dvajsetletnici padca železne zavese v Evropi*, Ljubljana, Študijski center za narodno spravo, 2009, str. 95-112.
- Jovanović Dragoljub: *Muzej živih ljudi*, II, Beograd, 1990.
- Kranjc F. Marijan: Balkanski vojaški poligon, *Borec*, 567-568-569/1998, str. 74-76.
- Leben – Seljak Petra: Antropološke analize povojnih grobišč: Konfin I, v: *Poročilo Komisije Vlade Republike Slovenije za reševanje vprašanj prikritih grobišč, 2005-2008*, Ljubljana, 2008, str. 119-132.
- Leben – Seljak Petra: Antropološke analize prikritih povojnih grobišč, v: *Resnica in sočutje. Prispevki k črni knjigi titoizma. Poročilo 3. Poročilo Komisije Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč 2009-2011*, str. Ljubljana, 2011, str. 503-507.
- Mihevc Andrej: Poročilo o ugotavljanju obstoja in obsega prikritih vojnih grobišč v kraških jamah, v: *Resnica in sočutje. Prispevki k črni knjigi titoizma. Poročilo 3. Poročilo Komisije Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč 2009-2011*, str. Ljubljana, 2011, str. 513-557.
- Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944-1946*. Dokumenti, Slavonski Brod, 2005.
- Prcela John Ivan, Zivić Dražen: *Hrvatski holokaust – dokumenti i svjedočanstva o poratnim pokoljima u Jugoslaviji*, Zagreb, 2001.
- Slovenija 1941-1948-1952. Tudi mi smo umrli za domovino. Zamolčani grobovi in njihove žrtve*. Zbornik. Društvo za ureditev zamolčanih grobov, Ljubljana-Grosuplje, 2000.
- Štrovs, Marko: Hudi spomini na Hudo Jamo in sondiranje evidentiranih prikritih grobišč v letu 2010, v: *Resnica in sočutje. Prispevki k črni knjigi titoizma. Poročilo 3. Poročilo Komisije Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč 2009-2011*, str. Ljubljana, 2011, str. 327-362.
- Šturm Lovro (ur.): *Brez milosti. Ranjeni, invalidni in bolni povojni ujetniki na Slovenskem*, Ljubljana, 2000.
- Vmesno poročilo Preiskovalne komisije o raziskovanju povojnih množičnih pobojev, pravno dvomljivih procesov in drugih tovrstnih nepravilnosti, *Poročevalec DZ RS*, št. 42.
- Zavadvlav Zdenko: *Iz dnevnških zapiskov mariborskega oznovca*, Izbrani listi, 1. del: leto 1945, Založba za alternativno teorijo, Maribor, 1990.
- Zorko Andrej: Pristop k predmetom iz Hude Jame/Approach to the Artifacts from Huda Jama, *Muzejske novice/Museum news*, št. 2, 2009, str. 13-15.
- Zupanc Tomaž: Metodologija izkopa in antropološko primerljiva analiza skeletnih ostankov žrtev povojnega poboja v Lescah, v: *Poročilo Komisije Vlade Republike Slovenije za reševanje vprašanj prikritih grobišč, 2005-2008*, Ljubljana, 2008, str. 175-189.
- Zupanc Tomaž: Pobjo v rovu sv. Barbare – posebnosti in preliminarne ugotovitve postopkov ter opravljenih preiskav, v: *Resnica in sočutje. Prispevki k črni knjigi titoizma. Poročilo 3. Poročilo Komisije Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč 2009-2011*, Ljubljana, 2011, str. 373-395.
- Zupanič Pajnič Irena: Identificirane žrtve grobišča pri Konfinu I, v: *Resnica in sočutje. Prispevki k črni knjigi titoizma. Poročilo 3. Poročilo Komisije Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč 2009-2011*, Ljubljana, 2011, str. 397-472.
- Zupanič Pajnič Irena: Molekularno-genetska identifikacija medvojnih pobojev pod Storžičem, v: *Poročilo Komisije Vlade Republike Slovenije za reševanje vprašanj prikritih grobišč: 2005-2008*, Ljubljana, 2008, str. 219-250.
- Zupanič Pajnič Irena: Preliminarno poročilo molekularno-genetske analize okostij iz grobišča pri Konfinu I, v: *Poročilo Komisije Vlade Republike Slovenije za reševanje vprašanj prikritih grobišč: 2005-2008*, Ljubljana, 2008, str. 147-174.
- Zupanič Pajnič Irena: Priporočila za molekularno-genetske analize skeletnih ostankov žrtev povojnega poboja v Lescah, v: *Poročilo Komisije Vlade Republike Slovenije za reševanje vprašanj prikritih grobišč: 2005-2008*, Ljubljana, 2008, str. 133-146.
- Žajdela Ivo: *Komunistični zločini na Slovenskem*, 1. del, Ljubljana 1991, str. 175-177.

Mitja Ferenc (1960)

Je doktor zgodovinskih znanosti in profesor za sodobno zgodovino na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Sam ali v soavtorstvu je objavil 18 monografij ter okoli 150 razprav in člankov, največ s področja kulturne dediščine, kočevskih Nemcev in prikritih grobišč. Je dobitnik Steletovega priznanja za knjigo in razstavo *Kočevska. Izgubljena kulturna dediščina kočevskih Nemcev*, ki sta bili ocenjeni kot najvidnejši prispevek konservatorske stroke pri promociji kulturne dediščine. Leta 2005 je pripravil po istoimenski knjigi odmevno razstavo *Prikrito in očem zakrito*, v kateri je javnost seznanil z obsežnostjo prikritih grobišč na Slovenskem in razmerami na terenu. Deloval je v Komisiji Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč od njene ustanovitve leta 1990. Od leta 2002 pa je vodil tudi projekt Evidentiranje prikritih grobišč v Republiki Sloveniji. Danes je popisanih več kot 600 lokacij prikritih grobišč, ki so nastala kot posledica medvojnih in povojnih množičnih pomorov. Od leta 2006 je vodil t. i. sondiranja prikritih grobišč s katerimi se grobišča v naravi tudi potrdi. O našem najbolj skrivnostnem in najbolj prikritem grobišču v rovu Barbara v Hudi Jami je leta 2011 tudi uredil in v soavtorstvu izdal obsežno dokumentarno knjigo *Huda Jama. Skrito za enajstimi pregradami*. V obdobju 2004 do 2006 je bil predsednik Zveze zgodovinskih društev, med letoma 2009 in 2011 je opravljal funkcijo predstojnika oddelka za zgodovino na Filozofske fakulteti. Je častni član Gottscheer Heritage and Genealogy Association v ZDA.

K

12652/23

94(497.4) "1941/1946"

020130413

COBISS •

Knjiga govori o prekopih žrtev iz prikritih grobišč, ki so bili opravljani v Sloveniji. Glede na to, da je evidentiranih lokacij prikritih grobišč že več kot 600, je bilo prekopov opravljenih bore malo, le dobrih 5 odstotkov. Vsi so podrobno opisani in fotografsko dokumentirani, vključno s podatki o domnevnih žrtvah, ki so v nekaterih primerih tudi poimensko navedeni.

30,00 EUR